

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1999

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Στους αγαπημένους μου γονείς
με πολλά φιλήματα
Λυδία

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1999

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΛΥΔΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΗ ΜΥΚΟΝΟ (17ος-18ος αι.)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ 1999

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

© Ακαδημία Αθηνών

Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου
Αναγνωστοπούλου 14, 10673 Αθήνα, τηλ. / fax (01) 3623565

© Academy of Athens

Research Centre in the History of the Greek Law
14, Anagnostopoulou Street, 10673 Athens / Greece, tel. /fax (01) 3623565

ΑΘΗΝΩΝ

ISSN 1105-0055 • ISBN 960-7099-81-8

Διόρθωση δοκιμίων με ευθύνη του συγγραφέα

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Στη μνήμη του Πέτρου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Συμπληρώθηκε ήδη μισός αιώνας από τότε που κυκλοφόρησε, το 1948, το πρώτο τεύχος της "Επετηρίδος" του Κέντρου Ερεύννης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, με πρόλογο και επιμέλεια του Διευθυντού του "Αρχείου", όπως τότε ονομαζόταν το Κέντρο, Ιακ. Τ. Βισβίζη. Έκτοτε κυκλοφόρησαν, με πρωτοβουλία και επιμέλεια των κατά καιρούς Διευθυντών του Κέντρου, τριάντα τέσσερις τόμοι της "Επετηρίδος", καταρτίσθηκαν από τους συνεργάτες του Κέντρου και δημοσιεύθηκαν αναλυτικά ευρετήρια για τους τριάντα πρώτους τόμους της και επιδιώχθηκε, από το έτος 1995 και εντεύθεν, η τακτική κατ' έτος έκδοση της "Επετηρίδος", έτσι ώστε να δικαιολογεί και την ονομασία της.

Όμως από ικανού ήδη χρόνου είχε επισημανθεί η αδυναμία να περιλαμβάνονται στην "Επετηρίδα" μονογραφίες και διατριβές, οι οποίες, παρά το γεγονός ότι βρίσκονταν εντός των πλαισίων των επιστημονικών και ερευνητικών ενδιαφερόντων του Κέντρου, ως εκ του μεγέθους τους δημιουργούσαν ανυπέροβλητα προβλήματα. Και είναι γεγονός ότι στη μακρόχρονη ιστορία της "Επετηρίδος" υπήρξαν ελάχιστες περιπτώσεις δημοσίευσής σε αυτήν πραγματειών και διατριβών, τούτο όμως αποτέλεσε την εξαίρεση, η οποία τελικώς επαλήθευε τον κανόνα.

Προκειμένου να αντιμετωπισθεί η αδυναμία αυτή, μετά από πρόταση του Διευθυντού του Κέντρου, η Εφορευτική Επιτροπή του ΚΕΙΕΔ, υπό την προεδρία του Ακαδημαϊκού, καθηγητού κ. Γ. Μητσοπούλου, αποφάσισε την έκδοση "Παραρτήματος" της Επετηρίδος του Κέντρου προς τον σκοπό όπως δημοσιεύονται σε αυτό αφ' ενός μεν μονογραφίες και διατριβές, οι οποίες ως εκ της εκτάσεώς τους δεν θα μπορούσαν να περιληφθούν στην "Επετηρίδα", αφ' ετέρου δε κείμενα πηγών του ελληνικού δικαίου, κατ' εξοχήν βεβαίως της περιόδου εκείνης η οποία αποτελεί το κύριο αντικείμενο ερευνητικής ενασχολήσεως για το Κέντρο.

Κατ' ευτυχή συγκυρία το "Παράρτημα" της Επετηρίδος εγκαινιάζεται, σε πολύ σύντομο διάστημα μετά την ίδρυσή του, με μία εξαιρετικού

ενδιαφέροντος μελέτη της ερευνήτριας του Κέντρου κ. Λυδίας Παπαρρήγα - Αρτεμιάδη για τη "Νομική προστασία της γονικής περιουσίας στη Μύκονο (17ος - 18ος αι.)", η αρχική μορφή της οποίας αποτέλεσε τη διδακτορική διατριβή της στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η μελέτη δημοσιεύεται εμπλουτισμένη και αναδιαρθρωμένη, με σειρά προσθηκών και βελτιώσεων, τις οποίες επέφερε η κ. Παπαρρήγα - Αρτεμιάδη υπό την επίβλεψη του πρώην Διευθυντού του Κέντρου και αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, ομ. καθηγητού κ. Μ. Τουρτόγλου, προς τον οποίον το Κέντρο και η συγγραφεύς εκφράζουν τις πολλές και ειλικρινείς ευχαριστίες τους.

Δεν μένει παρά να ευχηθεί κανείς στο "Παράρτημα" της Επετηρίδος, που προσφέρεται ήδη στους νέους ιδιαιτέρως ερευνητές και εγκαινιάζεται με την μετά χείρας διατριβή, να μακροημερεύσει και να τύχει θετικής ανταποκρίσεως από την επιστημονική κοινότητα.

Ο Διευθυντής του Κέντρου

Δ. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

Καθηγητής Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Αθηνών

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	13
---------------------------	-----------

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Αντικείμενο και πηγές	23
§ 2. Χρονικά και τοπικά όρια	29
§ 3. Έννοια της "γονικής" περιουσίας	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΝ ΖΩΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΤΙΤΛΟΣ Α'

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΕΝΩΝ

§ 4. Έννοια του δικαιώματος	53
§ 5. Περιεχόμενο του δικαιώματος	55
I. Δικαιούχοι	55
II. Προθεσμίες ασκήσεως του δικαιώματος	70
III. Τρόπος ασκήσεως του δικαιώματος	76
IV. Παραίτηση από το δικαίωμα	80
V. Ανταλλαγές, δωρεές και έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως	82
VI. Διάκριση του δικαιώματος προτιμήσεως από παρεμφερή σύμφωνα	85

ΤΙΤΛΟΣ Β'

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ "ΚΟΝΤΕΤΖΙΟΝΑΔΑΣ" ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

§ 6. Κατηγορίες γονικών περιουσιών και "κοντετζιό"	87
§ 7. Νομική προστασία	101

ΤΙΤΛΟΣ Γ΄

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ

§ 8.	Γενικά χαρακτηριστικά του προικοδοτικού συστήματος	109
§ 9.	Νομική προστασία	112
I.	"Κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες	112
II.	Μη "κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες	117

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄

ΟΙ ΑΡΧΕΣ

§ 10.	Η κληρονομική διαδοχή στη Μίκονο	133
-------	--	-----

ΤΙΤΛΟΣ Β΄

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

§ 11.	Τα τέκνα ως αποκλειστικοί κληρονόμοι	139
§ 12.	Οι πλησιέστεροι συγγενείς ως κληρονόμοι	149
§ 13.	Το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση προαποβιώσεως των τέκνων	157
§ 14.	Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη γονικής περιουσίας σε μη συγγενικά πρόσωπα	179
I.	"Κοντετζιονάδες" περιουσίες	182
II.	Μη "κοντετζιονάδες" περιουσίες	188
§ 15.	Η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου με διαθήκη του θανόντος συζύγου	196
§ 16.	Η παραχώρηση επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο	208
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		213
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		217

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΙΔ = Αρχαίον Ιδιωτικού Δικαίου, Αθήναι 1934 επ.

Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς = Αντωνιάδη Ξ., "Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η αγοραπωλησία ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Σκύρο (Συμβολή στην έρευνα του μεταβυζαντινού ελληνικού δικαίου)", ΕΚΕΙΕΔ, 29–30 (1990), σ. 61–122

Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα = Αντωνιάδη Ξ., "Προίκα και προικοσύμφωνα στη Σκύρο επί Τουρκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 151–248

ΑΟΚΕ = Αρχαίον των Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών, Αθήναι 1921 επ.

AR = Assises de Roumanie. Édition critique avec une introduction et des notes (Bibl. de l' École des Hautes Études, fasc. 258), Préf. G. Recoura, Paris 1930

B. = Basilica, έκδ. H. J. Schelltema – N. Van Der Wal – D. Holwerda, Basilicorum Libri LX, Series A, τ. I–VIII, Textus, Series B, τ. I–IX, Scholia, Groningen 1955–1988

Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), σ. 158–169

Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών = Βισβίζη Ιακ., "Τα έγγραφα δικαιοπραξιών της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνος", ΕΚΕΙΕΔ, 5 (1954), σ. 127–143

Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 6 (1955), σ. 122–130

Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 7 (1957), σ. 10–19

Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις = Βισβίζη Ιακ., "Δικαστικά αποφάσεις του 17ου αιώνος εκ της νήσου Μυκόνου", ΕΚΕΙΕΔ, 7 (1957), σ. 20–154

Β ι σ β ί ζ η , Πάρος = Βισβίζη Ιακ., "Το κληρονομικόν δικαίωμα των συζύγων επί ατέκνου γάμου εις την Πάρον κατά τον 18ον αιώνα", ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), σ. 135–203

Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) = Βισβίζη Ιακ., "Τα ερωτήματα του Υπουργείου της Δικαιοσύνης του έτους 1833 περί των νομικών εθίμων και αι επ' αυτών απαντήσεις των τοπικών αρχών", ΕΚΕΙΕΔ, 9 (1962), σ. 7-151

Βισβίζη, Προικώα έγγραφα = Βισβίζη Ιακ., "Τινά περί των προικώων εγγράφων κατά την Βενετοκρατίαν και την Τουρκοκρατίαν", ΕΚΕΙΕΔ, 12 (1968), σ. 1-129

Βλάσταρης = Ματθαίου του Βλαστάρεως, Σύνταγμα κατά στοιχείον των εμπειρειλλημένων απασών υποθέσεων τοις θείοις και ιεροίς κανόσι....., Ρ. -Π. ΣΤ', σ. 1 επ.

BNJ = Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher, Berlin 1920 επ.-Athen 1966 επ.

BZ = Byzantinische Zeitschrift, Leipzig 1892 επ. -München 1950 επ.

C. = Codex Iustinianus, έκδ. P. Krueger, Berolini 1877 (= Corpus Juris Civilis, τ. II)

C. Th. = Theodosiani, Libri XVI, cum constitutionibus sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, έκδ. Th. Mommsen-P. Meyer, I-II, Dubli-Zurich 1970-71

Χατζησεβαστός = Χατζησεβαστού Σ., Το Αστικόν Δίκαιον εις Νοτίους Σποράδας επί Τουρκοκρατίας και Ιταλοκρατίας, Αθήναι 1977

Χωμ. = Δημητρίου Χωματιανού ποιήματα διάφορα, έκδ. J.-B. Pitra, Juris ecclesiastici graecorum selecta paraphrasata. [Analecta sacra et classica Spicilegio Solesmensi parata, VI.] Parisiis-Romae 1891

Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις = Χριστοφιλοπούλου Αναστ., Σχέσεις γονέων και τέκνων κατά το βυζαντινόν δίκαιον μετά συμβολών εις το αρχαίον και το ελληνιστικόν, [Συμβολαί εις την έρευναν της ιστορίας του Ελληνικού και του Ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της αρχαιότητος. 4], Αθήναι 1946

Χριστοφιλόπουλου, Προικώα = Χριστοφιλοπούλου Αναστ., "Η εκποίηση των προικώων ακινήτων κατά το βυζαντινόν δίκαιον", ΑΙΔ, 6 (1939), σ. 538-549 = του ίδιου, Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 186-196 (όπου και παραπέμπεται)

Χρυσανθόπουλος = Χρυσανθοπούλου Α., Συλλογή τοπικών της Ελλάδος συνηθειών εξ επισήμων προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν των τοπικών αρχών απαντήσεων και απόσπασπα της περί συνηθειών πραγματείας κατά το ρωμαϊκόν δίκαιον του Δ. Χρ. Φρεδ. Γλούκ, Αθήνησι 1853

D. = Digesta, έκδ. Th. Mommsen (= Corpus Juris Civilis, τ. I), Berolini 1920

ΔΙΕΕΕ = Δελτίον Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος, Αθήναι 1883 επ.

Δ ρ α κ ά κ η , Δικαίωμα προικίσεως = Δρακάκη Α., *"Το δικαίωμα προικίσεως των αρρένων τέκνων εις τας Κυκλάδας"*, Θ., ΞΓ' (1952), σ. 764–768

Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος = Δρακάκη Α., *Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας. Τόμος Β'. Η δικαιοσύνη και το δίκαιον*, Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, τ. ΣΤ', εν Αθήναις 1967

Ε. = Εκλογή των νόμων...., έκδ. H. Von L. Burgmann, *Ecloga. Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte. 10], Frankfurt am Main 1983

ΕΕΒΣ = Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, 1924 επ.

ΕΕΚΜ = Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών, 1961 επ.

ΕΕΝ = Εφημερίς Ελλήνων Νομικών, Αθήναι 1934 επ.

ΕΕΠΘΕΣ. = Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΕΚΕΙΕΔ = Επετηρίς Κέντρου Ερευνας της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, Αθήναι 1948 επ.

ΕΜΑ = Επετηρίς Μεσαιωνικού Αρχείου, Αθήναι 1939 επ.

Εξάβιβλος = G. E. Heimbach, *Constantin Harmenopoulos, Manuale legum sive Hexabiblos cum appendicibus et legibus agrariis*, Lipsiae 1851 (ανατ. Aalen 1969)

Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) = Πιτσάκη Κ., *Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου Πρόχειρον Νόμων ή Εξάβιβλος*, [Βυζαντινά και Νεοελληνικά κείμενα. 1], Αθήνα 1971

Επαν. = Επαναγωγή του Νόμου υπό Βασιλείου και Λέοντος και Αλεξάνδρου, JGR, II, σ. 231–368

Ε υ α γ γ ε λ ί δ η ς = Ευαγγελίδου Τ., *Η Μύκονος, ήτοι ιστορία της νήσου από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, εν Αθήναις 1912

F o t i n o = Fotino G., *Contribution a l' étude des origins de l' ancien droit coutumier roumain. Un chapitre de l' Histoire de la propriété au Moyen Âge*, Paris 1925

ΓΑΚ = Γενικά Αρχεία του Κράτους

G e i b = Geib G., *Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα του Α΄*, Χαϊδελβέργη 1835, μετάφραση Ι. Αυδή –Καλκάνη

Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον = Γκίνη Δ., "Ανέκδοτον εγχειρίδιον περί κληρονομικής διαδοχής κατά το Οθωμανικόν Δίκαιον", ΕΕΒΣ, 27 (1957), σ. 272–280

Γ κ ί ν η , Περίγραμμα = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Μεταβυζαντινού Δικαίου, Πραγματεΐαι Ακ. Αθ., τ. 26, εν Αθήναις 1966

Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (Α) = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, ΕΕΒΣ, τ. ΛΘ'–Μ', ΛΕΙΜΩΝ, Τιμητική προσφορά τω καθηγητή Ν. Β. Τωμαδάκη, Αθήναι 1972–73, σ. 201–246

Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (Β) = Γκίνη Δ., Περίγραμμα Ιστορίας του Μεταβυζαντινού Δικαίου, ΕΕΒΣ, τ. ΜΓ', Αθήναι 1977–78, σ. 152–187

J a c o b y = Jacoby D., La feodalité en Grèce médiévale. Les "Assises de Roumanie" sources, application et diffusion, Paris 1971 [École Pratique des Hautes Études VIe section. Documents et Recherches sur l' économie des pays byzantines (...) et leurs relations commerciales au Moyen Âge. X.]

JGR = Ζέπων Ι. και Π., Jus Graecoromanum (από την έκδοση Κ. Zachariä von Lingenthal –με προσθήκες), τ. Ι–VIII, Αθήναι 1931 (ανατ. Aalen 1962)

Κ α λ λ ι γ ά ς = Καλλιγά Π., *Περί εθνίων*, Ευρετήριο της Ελληνικής Νομολογίας, Ν. Ιωαννίδου (παράστιμ. Θεμίδος), τ. Γ' (1847), σ. 273 επ., λ. "Αρμενόπουλος" = του ίδιου, *Μελέται νομικά, πολιτικά, οικονομολογικά, ιστορικά, φιλολογικά κ.λπ. και λόγγοι εν τη Εθνοσυνέλευσει και τη Βουλῇ*, τ. Α', *Περί εθνίων*, εκδ. Γ. Καλλιγά, εν Αθήναις 1899, σ. 187–279 (όπου και παραπέμπεται)

L a d u r i e = Ladurie Le Roy L., "Système de la coutume: Structures familiales et coutume d' héritage en France au XVIe siècle", *Annales, Economies, Sociétés, Civilisations*, 27 (1972), σ. 825–846

Λ ε ν τ ά κ η ς = Λεντάκη Α., "Paterna paternis–materna maternis, ένα κατάλοιπο της συλλογικής ιδιοκτησίας του γένους στο μεταβυζαντινό δίκαιο ή αναίρεση μιας ερμηνείας του Γ. Μαριδάκη για το κληρονομικό δίκαιο της Μήλου τον ΙΖ' αιώνα.", *Μηλιακά*, Β' (1985), σ.285–469

Λ υ κ ο ύ ρ η ς = Λυκούρη Ι., *Η Διοίκησης και Δικαιοσύνη των τουρκοκρατούμενων νήσων· Αίγινα–Πόρος–Σπέτσαι–Υδρα κ.λπ.* Επί τη βάσει εγγράφων του Ιστορικού Αρχείου Ύδρας και άλλων, Αθήναι 1954

Μαλαξός = Νομοκάνων Μανουήλ νοταρίου του Μαλαξού (...) μετενεχθείς εις λέξιν απλήν δια την των πολλών ωφέλειαν, κριτική έκδοσις Δ. Γκίνη–Ν. Πανταζόπουλου, ΝΟΜΟΣ, ΕΕΠΘΕΣ, 1 (1982), Θεσσαλονίκη 1985

Μαλαξός (Θ. Σγούτα) = Νομοκάνων Εμμανουήλ Μαλαξού, Θ. (Σγούτα), τ. 7 (1856), σ. 165–246

Μάμουκας = Μάμουκα Α., Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος, τ. ΙΑ', Πειραιεύς-Αθήναι 1839-1852

Μανίν = Μανίν Δ., Περί της Αστικής, Εμπορικής και ποινικής των Ενετών νομοθεσίας, μετάφρασις Μ. Σ. Ιδρωμένου, Κέρκυρα 1889

Μάουρερ (μετ. Πράτσικα-Καραστάθη) = Μάουρερ Γ., Ο Ελληνικός λαός εις τας σχέσεις του δημοσίου, εκκλησιαστικού και ιδιωτικού δικαίου προ του Απελευθερωτικού Αγώνος και μετ' αυτόν μέχρι της 31ης Ιουλίου 1834, μετάφρασις υπό Χρήστου Πράτσικα και Ευσταθίου Καραστάθη, τ. Α'-Γ', Αθήναι 1943

Μάουρερ (μετ. Ρομπάκη) = Ο Ελληνικός λαός. Δημόσιο, Ιδιωτικό και Εκκλησιαστικό Δίκαιο από την Έναρξη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία ως την 31 Ιουλίου 1834, Χαϊλδεβέργη 1835, μετάφραση Ο. Ρομπάκη, τ. Α'-Γ', Αθήνα 1976

Μαριδάκη, Αστικόν Δίκαιον = Μαριδάκη Γ., Το Αστικόν Δίκαιον εν ταις Νεαραῖς των Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, Αθήναι 1922

Μαριδάκη, Μήλος = Μαριδάκη Γ., "Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή εις την νήσον Μήλον κατά τον 17ον αἰῶνα (*Paterna paternis, materna matris*)" ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΙΒ', τευχ. β', Θεσσαλονίκη 1967 (αφιέρωμα εις Χαρ. Ν. Φραγκίσταν), σ. 3-23

Μιχαηλίδου-Νουάρου, Καρπάθος = Μιχαηλίδου-Νουάρου Μ., Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου ήτοι παλαιά τοπικά συνήθειαι περί του οικογενειακού δικαίου και του κληρονομικού θεσμού των πρωτοτοκίων, περί χρεωστικών συναλλαγών, πτωχεύσεων κ.λπ (.), Αθήναι 1926

Michaélidès-Nouaros, Contribution = Michaélidès-Nouaros G., Contribution à l'étude des pactes successoraux en droit byzantin ((Justinien et post-justinien), Paris 1937

Μιχαηλίδου-Νουάρου, Παρατηρήσεις = Μιχαηλίδου-Νουάρου Γ., "Παρατηρήσεις στο κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου", Καρπαθιακαί Μελέται, τ. Γ', Αθήνα 1984, σ. 7-27

MM = F. Miclosich – J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana, τ. I-VI, Vindobonae 1860-1890 (Aalen 1968)

Μοσχοβάκης = Μοσχοβάκη Ν., Το εν Ελλάδι Δημόσιον Δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Αθήναι 1882

Μπαλή, Εγχειρίδιον = Μπαλή Γ., Εγχειρίδιον κληρονομικού δικαίου, έκδ. τετάρτη, εν Αθήναις 1938

Μπαλή, Κληρονομικόν Δίκαιον = Μπαλή Γ., Κληρονομικόν Δίκαιον (κατά τον Κώδικα), έκδ. πέμπτη, Αθήναι 1965

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

N. = Νεαρές του Ιουστινιανού, έκδ. R. Schoell–G. Kroll, Berolini 1895 (= Corpus Juris Civilis, τ. III)

Noailles – Dain = Noailles P.–Dain A., Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944

NoB = Νομικό Βήμα, Αθήνα 1954 επ.

Νομικόν Πρόχειρον = Νομικόν Πρόχειρον συνταχθέν υπό Μιχαήλ Φωτεινοπούλου εις Βουκουρέστιον (1765–1777), έκδ. Π. Ι. Ζέπου–V. Georgescu–Α. Σιφωνιού–Καράπα (συνοδευόμενον υπό της ρουμανικής μεταφράσεως (...) N. Camariano), ΕΚΕΙΕΔ, τ. 24–26 (1982)

Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις = Πανταζόπουλου Ν., Από της "λογίας" παραδόσεως εις τον Αστικόν Κώδικα, Αθήνα 1947

Πανταζόπουλου, Εκκλησία και δίκαιον = Πανταζόπουλου Ν., "Εκκλησία και δίκαιον εις την χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας", ΕΕΠΘΕΣ, Η' ("Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου"), 1960–63, σ. 668–775 = ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΙΘ', τευχ. Γ' (1986), σ. 139–235 (όπου και παρατίθεται)

Παπαγιάννη, Νομολογία Ι = Ε. Παπαγιάννη, Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου. Ι. Ενοχικό δίκαιο–Εμπράγματο δίκαιο, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte–Athenier Reihe. 6], Αθήνα 1992

Παπαγιάννη, Νομολογία ΙΙ = Ε. Παπαγιάννη, Η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε θέματα περιουσιακού δικαίου. ΙΙ. Οικογενειακό δίκαιο, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte–Athenier Reihe. 11], Αθήνα–Κομοτηνή 1997

Πετρόπουλου, Συζυγική κοινοκτημοσύνη = Πετροπούλου Γ., Περί της συζυγικής κοινοκτημοσύνης. Συμβολή εις την ιστορίαν του δικαίου. Τευχ. Ι. Το Αιγυπτιακόν δίκαιον, ιδίως κατά τους δημοτικούς παπύρους, Πραγματεΐαι Ακ. Αθ., τ. Β', Αθήναι 1932

Πετρόπουλου, Εισηγήσεις = Πετροπούλου Γ., Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου ως εισαγωγή εις το ισχύον εν Ελλάδι Αστικόν Δίκαιον και εις τον Αστικόν Κώδικα, τ. 1–2, Αθήναι 1944

Πετρόπουλου, Σίφνος = Πετροπούλου Γ., Νομικά έγγραφα Σίφνου εκ της συλλογής Γ. Μαριδάκη (1684–1835). Μετά συμβολών εις την έρευναν του μεταβυζαντινού δικαίου, Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας, τ. Γ', τευχ. 1, εν Αθήναις 1956

Πετρόπουλου, Μύκονος = Πετροπούλου Γ., Νοταριακαί πράξεις Μυ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

κόνου των ετών 1663–1779, Μνημεία του Μεταβυζαντινού δικαίου (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), 3, Αθήναι 1960

P l a t o n = Platon G., Observations sur le droit de προτίμησις en droit Byzantin, Paris 1906

Πραγματεΐαι Ακ. Αθ. = Πραγματεΐαι Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1935 επ.

Πρακτικά Ακ. Αθ. = Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, εν Αθήναις 1926 επ.

Πρόχ. = Ο Πρόχειρος Νόμος, JGR, II, Αθήναι 1931, σ. 109–227

P.–Π. = Γ. Ράλλης–Μ. Ποτλής, Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων (...) αποστόλων και των ιερών οικουμενικών συνόδων και των οικουμενικών συνόδων και των κατά μέρος αγίων πατέρων (...), τ. Α'–ΣΤ', Αθήνησιν 1852–1859 (ανατ. Αθήνα 1966)

Σ ά θ α , Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη = Σάθα Κ., Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή Συλλογή Ανεκδότων Μνημείων της Ελληνικής Ιστορίας, τ. ΣΤ', Ασσίζαι του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου. Κυπριακοί νόμοι, Βυζαντινά συμβόλαια, Κρητικάί διαθήκαι, Παρίσι–Βενετία 1877

S a t h a s , Documents = Sathas C., Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας. Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age, II, Athènes–Paris, 1880–1890

Μ η ν ι ά τ η ς = Σιφωνιού – Καρατά Α., Ροδόλακη Γ., Αρτεμιάδη Λ., "Ο Κώδικας του Νοταρίου Νάξου Ιωάννου Μηνιάτη 1680–1689 (ΓΑΚ. 86)", ΕΚΕΙΕΔ, 29–30 (1990), σ. 125–1312

S l o t = Slot B., Archipelagus turbatus. Les Cyclades entre colonisation Latine et occupation Ottomane c. 1500–1718, Nederlands Historisch–Archaeologisch Institut te Istanbul 1982

S v o r o n o s = Svoronos N., Les Nouvelles des Empereurs Macedoniens concernant la terre et les stratiotes, Athènes 1994

Συνταγμάτιον = Π. Ζέπου, Συνταγμάτιον Νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννου Υψηλάντη Βοεβόδα ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780, Πραγματεΐαι Ακ. Αθ., τ. Δ', αριθ. 2, Μέρος Β' (Το "Συνταγμάτιον"), εν Αθήναις 1936, σ. 143–238

Θ. = "Θέμις", έκδ. Θ. και Π. Αγγελοπούλων και Χ. Πράτσια, εν Αθήναις 1890 επ.

Θ.(Σγούτα) = Θέμις ή Επιθεώρησις της Ελληνικής Πολιτικής, Εμπορικής και Διοικητικής Νομοθεσίας, έκδ. Λ. Σγούτα, τ. 1–9, εν Αθήναις 1846–1865

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τουρτόγλου, Μελετήματα = Τουρτόγλου Μ., Μελετήματα Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, τ. Α (1984) /τ. Β (1993)

Τουρτόγλου, Τήνος = Τουρτόγλου Μ., "Η απάντησις της Δημογεροντίας Τήνου εις τα περί των νομικών εθίμων ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης", ΕΚΕΙΕΔ, 14 (1970), σ. 207-214

Τουρτόγλου, Δίκαιο = Τουρτόγλου Μ., "Το Δίκαιο κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας", Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, έκδ. Εκδοτικής Αθηνών, τ. ΙΑ', Αθήνα 1975, σ. 110-117

Τουρτόγλου, Παράγοντες = Τουρτόγλου Μ., "Παράγοντες αντιστάσεως στα νησιά του Αιγαίου. Οι τοπικές ενώσεις", Μνημοσύνη, τ. 10 (1985-87), εν Αθήναις, σ. 269 επ. = Μελετήματα Β, σ. 93-153 (όπου και παραπέμπεται)

Τουρτόγλου, Μύκονος = Τουρτόγλου Μ., "Η νομολογία των κριτηρίων της Μυκόνου (17ος-19ος αι.)", ΕΚΕΙΕΔ, 27-28 (1985), σ. 3-256

Τουρτόγλου, Συμβολή = Τουρτόγλου Μ., "Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων", ΕΕΚΜ, 13 (1985-90), σ. 245-256 (όπου και παραπέμπεται) = Μελετήματα Β, σ. 171-182

Τουρτόγλου, Νομικά έθιμα = Τουρτόγλου Μ., "Παρατηρήσεις επί των νομικών εθίμων εξ αφορμής δύο εθίμων της Βερίνας", ΕΚΕΙΕΔ, 29-30 (1990), σ. 21-59 = Πελοποννησιακά, 17, Πρακτικά του Β' τοπικού Συνεδρίου Ακαδημικών Σπουδών, Τεγέα-Τρίπολις 11-14 Νοεμβρίου 1988, Αθήναι 1990 = Μελετήματα Β, σ. 80-93 (όπου και παραπέμπεται)

Visvizi, L' administration communale = Visvizi J., "L' administration communale des Grecs pendant la domination Turque", 1453-1953, La cinq-centieme anniversaire de la prise de Constantinople, L' Hellénisme contemporain, Athènes 1953, σ. 183-204

Yver = Yver J., Egalité entre heritiers et exclusion des enfants dotés, Essai de geographie coutumière, Paris 1966

Zachariä = Zachariae K.E.von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, Berlin 1892 (ανατ. Aalen 1955)

Ζέπου, Προτίμησις = Ζέπου Π., "Τινά περί βυζαντινής προτιμήσεως κατά το δίκαιον των παραδουναβείων χωρών", Μνημόσυνα Παππούλια, εν Αθήναις 1934, σ. 291-301

Ζέπου, Συνταγμάτιον = Ζέπου Π., Συνταγμάτιον Νομικόν Αλεξάνδρου Ιωάννου Υψηλάντη Βοεβόδα ηγεμόνος πάσης Ουγγροβλαχίας 1780, εκδιδόμενον μετ' εισαγωγής και ιστορικής ανασκοπήσεως των εν αυτώ θεσμών, Πραγματεΐαι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακ. Αθ., τ. Δ', αριθ. 2, Μέρος Α' (Συνταγματικόν Νομικόν), εν Αθήναις 1936, σ. 21–141

Ζερλέντου, Ἀρχοντες = Ζερλέντου Π., "Παναγιώτης Νικούσιος και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἄρχοντες Μυκόνιοι", Νησιωτική Επετηρίς, Ἔτος Α', Ερμούπολις Σύρου 1918, σ. 161–223

Ζερλέντου, Νησιωτικά = Ζερλέντου Π., "Εκ των νησιωτικῶν: γεωγραφικά, ιστορικά, γλωσσικά", Ἔτος Α', Νησιωτική Επετηρίς, Ἔτος Α', Ερμούπολις Σύρου 1918, σ. 5–114

Ζερλέντου, Σύστασις = Ζερλέντου Π., "Σύστασις του Κοινού των Μυκονίων", εν Ερμουπόλει 1924

ZSav = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Weimar, Romanistische Abteilung 1880 επ. –Kanonistische Abteilung 1910 επ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Αντικείμενο και πηγές

Αντικείμενο της έρευνας αυτής είναι η ανεύρεση και παρουσίαση των εθιμικών κανόνων δικαίου και πρακτικών οι οποίοι μέσα στα τιθέμενα χρονικά και τοπικά όρια, δηλαδή στη μικρή νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα, αποσκοπούσαν στη διαφύλαξη των γονικής προελεύσεως (γονικών) περιουσιών υπέρ των μελών της ευρύτερης οικογένειας (γενεάς).

Οι εθιμικές αυτές τοπικές δικαιοκτικές συνήθειες, ως όροι εξασφαλιστικοί της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής και αλληλεγγύης, σχετίζονται με τη μεταβίβαση της οικογενειακής περιουσίας και συνιστούν το πλέγμα της νομικής προστασίας της από τρίτα (έξω από τον κύκλο της οικογένειας) τμήματα κατά τα ακόλουθα χρονικά σημεία: α) κατά τη μεταβίβαση της ακίνητης ιδιοκτησίας με δικαιοπραξία "εν ζωή" και β) κατά την κληρονομική διαδοχή. Αντιστοιχούν και η διαίρεση της παροχίας ενοχίας στα δύο αυτά μέρη.

Η κένωση των οικογενειακών αγαθών κατά τις δύο αυτές χρονικές στιγμές αλλαγής ιδιοκτητή, στον βαθμό που αποβαίνει δηλωτική της στενότερης σύνδεσης του δικαιώματος κυριότητας με την ένταξη του προσώπου σε μία οικογένεια, με την οικογενειακή του ταυτότητα, αποκαλύπτει και την ειδική βαρύτητα του οικογενειακού θεσμού, ως πρωτογενούς κοινωνικού και οικονομικού κυττάρου της Μυκονιάτικης μικροκοινωνίας του 17ου και 18ου αιώνα.

Η επιλογή της διερευνήσεως του εθιμικού δικαίου του μικρού νησιού της Μυκόνου κατά τη χρονική περίοδο του 17ου και 18ου αιώνα οφείλεται στο σημαντικό υλικό που προσφέρεται από τις νομικές πηγές του νησιού της περιόδου αυτής.

Πριν ωστόσο προχωρήσουμε στην περιγραφή-απαρίθμηση των νομικών αυτών πηγών, οι οποίες λόγω του πλούτου των νομικών και άλλων πληροφοριών τους αλλά και της χρονικής συνέχειάς τους παρέχουν στον ερευνητή μια ολοκληρωμένη σχεδόν εικόνα για το τοπικό εθιμογενές δίκαιο του νησιού, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί κατά την οθωμανική περίοδο κατάκτησης της ευρύτερης περιοχής των Κυκλάδων, θα πρέπει να τονισθεί ότι δεν ισχύει το ίδιο και για την αμέσως προηγούμενη βενετική περίοδο κατάκτησης της Μυκόνου για την οποία οι νομικές πηγές και κατά συνέπεια οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι ιδιαίτερα ελλιπείς έως ανύπαρκτες.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ειδικότερα, μετά το έτος 1390 (έτος κατά το οποίο επέρχεται το τέλος της δυναστείας των Γκίζη και επομένως της καθαρά φραγκικής περιόδου του νησιού), η Μύκονος και η Τήνος τίθενται πλέον, λόγω και της αντιδράσεως των κατοίκων των νησιών που δεν ήθελαν να υπαχθούν σε ιδιώτη βενετό μισθωτή φόρων, κάτω από την άμεση επικυριαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Στα 1392, τα δύο νησιά υπάγονται στη δικαιοδοτική εξουσία "ρέκτορα" με ενιαύσια θητεία που απεστέλλετο από τη Χαλκίδα και υποβοηθείτο από 12μελές συμβούλιο και ο οποίος είχε την υποχρέωση να διοικεί και να αποδίδει το δίκαιο σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες των νησιών και μόνο σε περίπτωση ανάγκης σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες της Χαλκίδας που ήδη είχαν κωδικοποιηθεί στο κείμενο των AR². Κατά μία δε άποψη, η Βενετία στην προσπάθειά της να συμφιλιώσει τα συμφέροντά της με τις πολύπλοκες πραγματικές συνθήκες κάθε περιοχής, όπως αυτές είχαν ήδη διαμορφωθεί κατά την αμέσως προηγούμενη φεουδαλική περίοδο κατάκτησης των νησιών αυτών αλλά και το προγενέστερο βυζαντινό παρελθόν τους, επέδειξε στην απονομή της δικαιοσύνης ελαστικότητα και πραγματισμό και διασφάλισε τη συνέχεια του τοπικού εθιμογενούς δικαίου των περιοχών αυτών. Και τούτο διότι το δίκαιο των AR εφαρμόζοταν μόνο σε περίπτωση όπου ανέκυπτε ανάγκη συμπληρώσεως του τοπικού δικαίου προκειμένου το δικαστήριο να διαμορφώσει δικανική κρίση³. Εξ άλλου, δεν αποκλείεται να υπήρχε αντιστοιχία των διαταξεών των AR με το τοπικό εθιμογενές δίκαιο της περιοχής καθώς, κατά την υπόθεση που διατυπώνει ο Π. Ζέπος, οι Ασσίζες της Βουργησίας της Ιερουσαλήμ και Κύπρου, οι οποίες ενδεχομένως αποτέλεσαν το πρότυπο των Ασσιζών της Ρωμανίας, "ἐκφράζουν μὲν καὶ φεουδαλικὸν δίκαιον, κυρίως ὁμῶς ἀποπνέουν τὸ ἐλληνικὸν δίκαιο τῶν ἀνατολικῶν συλλογῶν, αἵτινες ἀπὸ τῆς Συροορρωμαϊκῆς Νομοβιβλίου καὶ τῆς Ἑκλογῆς τῶν Ἰσαύρων ὡς καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐπεξεργασιῶν αὐτῆς...ἐπὶ αἰῶνας ἀπετέλεσαν τὴν ἑκφρασίν τοῦ εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας κρατήσαντος δικαίου"⁴. Στον βαθμό λοιπόν που οι AR αποτέλεσαν ένα "χωνευτήρι" του δημώδους δικαίου των ανατολικών

1. *ρέκτωρ*: από το ιταλ. *rettore*, διοικητής (G. B o e r i o , Dizionario del dialetto Veneziano, Venezia 1929).

2. J a c o b y σ. 240 σημ. 1.

3. M a n i n σ. 21· J a c o b y σ. 296· πρβλ. επίσης σχετικά πράξη της Βενετικής Συγκλήτου της 20/7/1406 με την οποία παραχωρούνται τα νησιά αυτά ως φέουδο στον G. Giorgio τον Α' (S a t h a s , Documents, II, σ. 145–146).

4. Π. Ζέπο υ , "Το δίκαιον εις τας Ελληνικάς Ασσίζας της Κύπρου", ΕΕΒΣ, 25 (1955), σ. 309· πρβλ. επίσης, τ ο υ ἰ δ ι ο υ , "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", ΕΕΒΣ, 18 (1948), σ. 205–207· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , "Το δίκαιον εις τας Ασσίζας της Αντιοχείας", Εράνιον προς τον Γ. Σ. Μαριδάκη, τ. Α', Αθήναι 1963, σ. 11–119· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 23 (1978), σ. 123–191.

επαρχιών του βυζαντινού κράτους, είναι πιθανόν ότι η συμπλήρωση των κενών του τοπικού εθιμογενούς δικαίου από τις διατάξεις των AR επήρχετο φυσιολογικά, χωρίς ιδιαίτερες δηλαδή συγκρούσεις με τους κατοίκους της περιοχής. Το γεγονός αυτό της αλληλοτροφοδοτήσεως AR και τοπικού εθιμογενούς δικαίου επισημαίνει για την περιοχή του φραγκοκρατούμενου Μωριά ο Αδ. Αδαμαντίου, ο οποίος αναφέρει ότι στην περιοχή αυτή οι Φράγκοι ηγεμόνες δεν εφάρμοσαν τις AR αυτούσιες και αναλλοίωτες, αλλά τις προσαρμοσαν στα "ἐγχώρια νόμιμα", από την προσαρμογή δε αυτή προήλθαν τα "Συνήθεια τοῦ τόπου" τα οποία ήταν σεβαστά τόσο από τους κυβερνήτες όσο και από τους υπηκόους τους⁵.

Το καθεστώς αυτό απονομής της δικαιοσύνης στην περιοχή δεν άλλαξε κατά τις διαδοχικές εκμισθώσεις του νησιού σε διάφορους βενετούς φεουδάρχες που ακολούθησαν. Αλλά και μετά τη νέα υπαγωγή των νησιών αυτών στην άμεση βενετική επικυριαρχία από το έτος 1429 και μετά⁶, δίδονται από τη Βενετία οδηγίες στον νέο ρέκτορα να εφαρμόζει τις τοπικές συνήθειες στους τομείς τόσο του ιδιωτικού όσο και του ποινικού δικαίου⁷. Ποιές ήταν αυτές οι τοπικές συνήθειες δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Κατά την άποψη που διατυπώνει ο Jacoby, ήταν πανομοιότυπες με εκείνες των AR, ενώ τα *statuta* απέρρεαν από τη νομοθεσία των Γκίζη⁸. Η μόνη αλλαγή η οποία επήλθε σύμφωνα με τις νέες οδηγίες που δόθηκαν από τη Βενετία, είναι ότι, σε περίπτωση σιωπής του τοπικού δικαίου, ο ρέκτορας όφειλε πλέον να προσφεύγει όχι πλέον στις τοπικές συνήθειες της Χαλκίδας αλλά στους νόμους και τα έθιμα της Βενετίας⁹. Οι έφεσεις όμως κατά των προτόδικων αποφάσεων συνέχισαν να εκδικάζονται όπως και στο παρελθόν από το δικαστήριο της Χαλκίδας. Από το 1432 πλέον, καθώς αναφέρει ο Jacoby, έχουμε πληθώρα από μαρτυρίες σχετικά με την εφαρμογή των AR στην Τήνο και στη Μύκονο. Παρατηρούμε πάντως ότι ένα κοινό χαρακτηριστικό των μνημονευόμενων υποθέσεων όπου εφαρμόζονται οι AR, είναι ότι αφορούν ζητήματα κληρονομικής διαδοχής στα φέουδα¹⁰ καθώς και σε δικονομικά ζητήματα¹¹, ενώ εξ άλλου μόνο μία υπόθεση μεταξύ αυτών προέρχεται από το νησί της Μυκόνου. Και αυτή όμως πάλι η μοναδική απόφαση που προέρχεται από τη Μύκονο αφορά ζήτημα κληρονομικής διαδοχής της Μαρίας, κόρης του

5. Α δ . Α δ α μ α ν τ ί ο υ , "Τα Χρονικά του Μορέως. Συμβολαί εις την Φραγκοβυζαντινήν ιστορίαν και φιλολογίαν", ΔΙΕΕΕ, 6 (1901–1904), σ. 667.

6. S a t h a s , Documents, III, σ. 362–364.

7. "secundum suas consuetudines et statuta", S a t h a s , Documents, III, σ. 364.

8. J a c o b y σ. 241· πρβλ. επίσης S l o t σ. 40.

9. "te adhereas legibus et consuetudinibus nostris Venetiarum", S a t h a s , Documents, III, σ. 364· J a c o b y σ. 241, 298.

10. J a c o b y σ. 242, σημ. 6, 9, 10 και σ. 243, σημ. 1, 2.

11. J a c o b y σ. 243 σημ. 3, σ. 251 σημ. 2, 5.

παπα-Μάρκου Σκλάβου, στο φέουδο του πατέρα της, το οποίο τρίτοι παρακρατούσαν παράνομα εξ αιτίας του γεγονότος ότι αυτή ήταν ορφανή από γονείς και χωρίς κηδεμόνα¹².

Ανεξάρτητα πάντως από το εύρος των επιρροών του βενετικού ή φραγκικού δικαίου στο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου αλλά και γενικότερα του κυκλαδικού χώρου¹³, – επιρροές τις οποίες αρκετοί ερευνητές, έλληνες και ξένοι, δεν θεωρούν ιδιαίτερα σημαντικές, δεδομένου ότι η βενετική κυριαρχία δεν ήταν μακρόχρονη και συνεχής, ούτε υπήρξε βενετική πολιτική εποίκισμού των νησιών του Αιγαίου, όπως στα Ιόνια νησιά ή στην Κρήτη¹⁴ –, γεγονός παραμένει ότι το χάσμα που αναντίρρητα υπάρχει, όσον αφορά τις σωζόμενες νομικές πηγές, μεταξύ βενετικής και οθωμανικής περιόδου κατάκτησης του νησιού, συσκοτίζει το πιθανό άμεσο δικαιοτικό υπόστρωμα των νομικών θεσμών που εθιμικά αναπτύχθηκαν στο νησί κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο και μας υποχρεώνει να ανατρέχουμε σε προγενέστερες περιόδους για να αναζητήσουμε την ιστορική προέλευση ή έστω τις προφανείς αντιστοιχίες των τοπικών συνηθειών.

Με δεδομένη λοιπόν την ανεπάρκεια πηγών-κειμένων που να παρέχουν νομικές πληροφορίες για την επίλυση ιδιωτικών διαφορών και τη συναφή διαπλοκή οικογενειακών σχέσεων και περιουσιακών πτυχών των κατοίκων κατά τους τέσσερις πρώτους αιώνες της μεταβυζαντινής δικαστικής περιόδου του νησιού (δηλαδή από τον 13ο μέχρι και τα τέλη του 16ου αιώνα)¹⁵, η έρευνά μας στρέφεται στην επεξεύ-

12. J a c o b y σ. 242 σημ. 6.

13. Η Φραγκοκρατία στα νησιά του Αιγαίου και ειδικότερα στις Κυκλάδες ξεκινά γύρω στα 1205 (Τήνος, Μύκονος) ή στα 1207 (Άνδρος, Σαντορίνη, Σίφνος, Σύρος, Σέριφος, Κίμωλος, Ανάφη, Κύθνος, Πάρος, Αντίπαρος) και, με ένα μικρό διάλειμμα (1280–1300) κατά το οποίο ορισμένα νησιά (Αμοργός, Κέα, Κύθνος, Ίος, Σαντορίνη, Σίφνος, Σέριφος) επανακτήθηκαν από τους Βυζαντινούς, διήρκεσε περίπου 350 έτη, δηλαδή μέχρι τα 1537 (για Μύκονο, Τήνο, Σίφνο, Σέριφο, Σύρο, Πάρο–Αντίπαρο, Κίμωλο, Ανάφη) ή 1579 (για Άνδρο, Σαντορίνη)· W. M i l l e r, Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204–1566, μετάφραση Α. Φουριώτη, Αθήναι 1960, σ. 720–722· S l o t σ. 38, 39.

14. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ, "Λογία" παράδοσις σ. 93 σημ. 10, 104 σημ. 38 και 344 σημ. 42· Β ι σ β ί ζ η, Νομικά έθιμα σ. 236· τ ο υ ί δ ι ο υ, "Το πρόβλημα της Ιστορίας του Μεταβυζαντινού δικαίου", ΕΚΕΙΕΔ, 6 (1955) σ. 137–144, 152· τ ο υ ί δ ι ο υ, Προικώα έγγραφα σ. 2· Δ ρ α κ ά κ η, Σύρος σ. 123· J a c o b y σ. 237–252, 299 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ, "Les "Assises de Romanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes", Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle, Variorum Reprints, London 1979, σ. 347–360· S l o t σ. 37–43.

15. Για τον όρο "Μεταβυζαντινό Δίκαιο" και το πρόβλημα της έναρξης του Μεταβυζαντινού Δικαίου βλ. Γ κ ί ν η, Περίγραμμα σ. 9· Β ι σ β ί ζ η, Το πρόβλημα της ιστορίας του μεταβυζαντινού δικαίου, όπ. π., σ. 131 σημ. 1.

γασία και ερμηνεία των γραπτών πηγών που παρήγαγε σε αφθονία η συγκεκριμένη κοινωνία κατά τον 17ο και 18ο κυρίως αιώνα, κατά την οθωμανική δηλαδή περίοδο κατάκτησης του νησιού. Οι γραπτές αυτές πηγές, ποικίλες σε μορφή και περιεχόμενο, που θα μας χρησιμεύσουν ως στοιχεία–τεκμήρια για την προσέγγιση του ζητήματος της σύνδεσης των οικιακών μονάδων της Μυκονιάτικης μικροκοινωνίας του 17ου, 18ου και αρχών του 19ου αιώνα με τα περιουσιακά σύνολα, είναι αναλυτικότερα οι εξής:

1. 209 δικαστικές αποφάσεις που έχουν εκδοθεί από τα κριτήρια της Μυκόνου, εκκλησιαστικά και κοινοτικά και οι οποίες καλύπτουν χρονική περίοδο δύο περίπου αιώνων (1663–1823)¹⁶.

2. 48 δικαστικές αποφάσεις των τοπικών κριτηρίων της Μυκόνου του 17ου αιώνα (1648–1697)¹⁷.

3. Νοταριακές πράξεις Μυκόνου των ετών 1663–1779¹⁸ που περιλαμβάνονται σε δύο κώδικες: το χειρόγραφο 77 και το χειρόγραφο 90 που βρίσκονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Στο χειρόγραφο 77 περιλαμβάνονται 1681 νοταριακές πράξεις της χρονικής περιόδου 1663–1669, οι οποίες συντάχθηκαν και καταχωρήθηκαν στον κατζηλλιερικό αυτό κώδικα από τον κατζηλλιέρη¹⁹ και πρωτονοτά-

16. Οι αποφάσεις αυτές εκδόθηκαν από τον Μ. Γεωργιόπουλο (Μύκονος σ. 18–257). Προέρχονται από τα ΓΑΚ και από το Αρχείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.

17. Οι αποφάσεις αυτές έχουν εκδοθεί και σχολιασθεί από τον Ιάκ. Βισβίζη. Προέρχονται από το Αρχείο της Κατζηλλαρίας της Κοινότητας Μυκόνου και αφού ενσωματώθηκαν στο αρχείο του μετά την απελευθέρωση Δήμου Μυκονίων, μεταφέρθηκαν στη συνέχεια στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (Βισβίζη, Δικαστικές αποφάσεις σ. 20 επ.)

18. Οι νοταριακές αυτές πράξεις έχουν εκδοθεί από τον Γ. Πετρόπουλο (Μύκονος σ. 10 επ.).

19. Κατζηλλιέρης: από το ιταλ. Cancielliere = γραμματεύς. Σχετικά με το αξίωμα του κατζηλλιέρη ως γραμματέα της κοινότητας και συνεπώς αρμοδίου για τη σύνταξη εγγράφων βλ. Μοσχόβακης σ. 59· Επ. Γεωργιόπουλου, Τηνιακά, ήτοι αρχαία και νεωτέρα γεωγραφία και ιστορία της νήσου Τήνου, Αθήναι 1889, σ. 122 σημ. 33· Α. Βάλλη νδ α, Ιστορία της νήσου Κύθνου, Αθήναι 1896, σ. 77 επ· Ι. Ψύλλα, Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Αθήναι 1921, σ. 154· Ι. Χατζηδάκης, Η ιστορία της Μήλου, Αθήναι 1927, σ. 165, 166· Δ. Πασχάλη, "Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Η δικαιοσύνη εν Άνδρω επί τουρκοκρατίας", ΑΟΚΕ, 19 (1939), σ. 199· Ιάκ. Βισβίζη, "Οι κοινοί καγκελλάριοι της Νάξου επί Τουρκοκρατίας", Ανάτυπο από το ΑΙΔ, ΙΒ' (1945), σ. 10· του ίδιου, L' administration communale σ. 227· Δρακάκης, Σύρος σ. 85–87· Σλοτ σ. 105· Ειδικά για τους κατζηλλιέρηδες της Μυκόνου βλ. Ευαγγελίδης σ. 114· Ζερλέντου, Αρχοντες σ. 166· του ίδιου, Σύστασις σ. 12, 13· Βισβίζη, Έγγραφα δικαιοπρασιών σ. 129. Κατά τα έτη 1635–1636 ως κατζηλλιέρης Μυκόνου αναφέρεται ο Γεώργιος Λίμνιος, από το έτος 1663

ριο²⁰ Μυκόνου ιερομόναχο Γεράσιμο Βίδο. Στο χειρόγραφο 90 περιλαμβάνονται 120 νοταριακές πράξεις των ετών 1776–1779 οι οποίες συντάχθηκαν από τον δημόσιο νοτάριο Μυκόνου Γρηγόριο Αρτακηνό. Οι δύο αυτοί κατσηλλιερικοί κώδικες περιλαμβάνουν κυρίως ποικιλία συμβάσεων που αναφέρονται σε μεταθέσεις εμπράγματων δικαιωμάτων επί ακινήτων²¹.

4. Η απάντηση της δημογεροντίας Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 σχετικά με τα νομικά έθιμα που ίσχυσαν στο νησί αυτό επί Τουρκοκρατίας²².

έως το έτος 1675 τουλάχιστον ο παπα–Γεράσιμος Βίδος, ενώ κατά το έτος 1691 ως κατσηλλιέρης Μυκόνου αναφέρεται ο παπα–Μάρκος Κορίνθιος.

20. Τα αξιώματα του κατσηλλιέρη και νοταρίου συνυπήρχαν, συνήθως δε ο νοτάριος εκλεγόταν ως κατσηλλιέρης (π.χ. ο μέχρι τα 1663 νοτάριος παπα–Γεράσιμος Βίδος εξελέγη από το 1663 και μετά κατσηλλιέρης Μυκόνου). Ο κατσηλλιέρης, μετά την εκλογή του, ελάμβανε αυτοδίκαια και τον τίτλο του πρωτονοταρίου ή δημόσιου νοταρίου, διατηρούσε δε το αξίωμα του νοταρίου ισόβια μετά τη λήξη της θητείας του ως κατσηλλιέρη (Β ι σ β ί ζ η , Οι κοινοί καγκελλάριοι κ.λπ., όπ. π., σ. 8· τ ο υ ί δ ι ο υ , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 129).

21. Η καταχώριση των εγγράφων αυτών στον κατσηλλιερικό κώδικα δεν ήταν υποχρεωτική στη Μύκονο (πρβλ. αντιθέτως γαλλικά έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ. Ε', λζ', μζ', JGR, VIII, σ. 538, 540). Συνήθως όμως στην πράξη οι απαλλοτριωτικές συμβάσεις που συντάσσονταν από άλλα πρόσωπα πλην του κατσηλλιέρη προσκομίζονταν σε πρωτότυπο ("καθολικό") ενώπιόν του από τους κατόχους του πρωτοτύπου προκειμένου να εξασφαλισθεί η γνησιότητα των εγγράφων. Στις περιπτώσεις αυτές ο κατσηλλιέρης ή κρατούσε αντίγραφο για το αρχείο του οπότε επέστρεφε το καθολικό σε εκείνον που το είχε προσκομίσει ή κρατούσε το πρωτότυπο και παρέδιδε στον ενδιαφερόμενο πιστό αντίγραφο. Τα πρωτότυπα ή αντίγραφα των εγγράφων αυτών που, όπως προαναφέρθηκε, δεν είχαν συνταχθεί από τον κατσηλλιέρη, διατηρούνταν κατ' αρχήν από αυτόν λυτά, μόνο δε μετά την πάροδο μακρού χρόνου και προκειμένου να διαφυλαχθούν ορισμένοι κατσηλλιέρηδες τα συνέρραπταν (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 132, 133). Επίσης, για την αυξανόμενη διαχρονικά σημασία των νοταριακών εγγράφων βλ. Π. Ζ έ π ο υ , "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινώ και Μεταβυζαντινώ δικαίω", Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού (1345–1945), ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΣΤ', Θεσσαλονίκη 1952, σ. 217–229). Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι οι πράξεις που περιείχαν απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες ακινήτων περιουσιών καταχωρούνταν σε ιδιαίτερο κατσηλλιερικό κώδικα από εκείνον όπου καταχωρούνταν τα προικοσύμφωνα ή οι διαθήκες ή οι άλλες απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες που αφορούσαν κινητή περιουσία (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 139).

22. Το έτος 1833, το Υπουργείο Δικαιοσύνης απηύθυνε προς τις τοπικές αρχές δύο εγκυκλίους (αριθ. 330/22–3–1833 και 1133 της 5–9–1833) με τις οποίες και με βάση το περιεχόμενο σε αυτές ερωτηματολόγιο ζητούσε πληροφορίες σχετικά με τα κρατούντα σε κάθε περιφέρεια νομικά έθιμα. Οι απαντήσεις αυτές των τοπικών αρχών, μολονότι εξαιρετικά διαφωτιστικές για το εθιμικό καθεστώς των περιοχών αυτών σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, έχουν ωστόσο επικριθεί ότι πάσχουν αφ' ενός μεν από αοριστία λόγω της

Πρέπει ακόμα να σημειωθεί ότι κωδικοποιήσεις εθίμων δεν σώζονται από το νησί της Μυκόνου. Η μοναδική κωδικοποίηση είναι η "ταρίφα", δηλαδή η απόφαση της Συνελεύσεως του Κοινού των Μυκονίων της 26-10-1647, η οποία δημοσιεύεται από τον Π. Ζερλέντη²³ και αφορά στην επιβολή ορισμένων κυρώσεων σε αξιόποινες πράξεις.

§ 2. Χρονικά και τοπικά όρια

Στις νησιωτικές κοινότητες των Κυκλάδων, ο 17ος και 18ος αιώνας, σηματοδοτούνται από την ιδιαίτερη προβολή του τοπικού τους εθιμικού δικαίου. Το εθιμογενές δίκαιο των νησιών αυτών, διαμορφωμένο ήδη κατά την εποχή αυτή κάτω από τις όποιες επιδράσεις των προηγθέντων φράγκων και βενετών κατακτητών τους²⁴

αδυναμίας των απαντώντων να κατανοήσουν την έννοια του νόμου προς τον οποίον καλούνταν να παραβάλουν το ισχύον έθιμο, αφ' ετέρου δε από ανακρίβειες και αντιφάσεις λόγω των αλληλοσυγκρουομένων τοπικών συμφερόντων. Εξ άλλου και το ίδιο το ερωτηματολόγιο έχει επικριθεί για την ασαφή διατύπωση του περιεχομένου των νόμων προς τον οποίο οι τοπικές αρχές καλούνταν να παραλληλίσουν τα τοπικά τους νομικά έθιμα καθώς και για την πρόταση σε κάθε ερώτηση της "κατά νόμον" λύσεως, στοιχείου που έμμεσα εξανάγκαζε τους απαντώντες να δηλώσουν συμφωνία με τον νόμο (Γ. Χ. Ί. Ν. Π., *Ανεκδοτὸν εγχειρίδιον* σ. 275 σημ. 5). Ειδικότερα δύο αντιφατικές απαντήσεις προέρχονται από τη δημογεροντία της Τήνου σχετικά με τα έθιμα του νησιού τις οποίες ο Νομάρχης θεωρεί και τις δύο ψευδείς (Μ. Α. - Ο. Υ. Ρ. Ε. Ρ., Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 187 (= μετ. Καρασάθη, σ. 177). Χ. Ρ. Υ. Σ. Α. Ν. Θ. Ο. Π. Ο. Υ. Λ. Ο. Σ. σ. 15. Τ. Ο. Υ. Ρ. Τ. Ο. Γ. Λ. Ο. Υ., Τήνος σ. 209). Επίσης αντιφατικές απαντήσεις προέρχονται από τη δημογεροντία της Πάρου σχετικά με το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου (Β. Ι. Σ. Β. Ι. Ξ. Η., Πάρος σ. 152 επ.). Για τους λόγους αυτούς η απάντηση της δημογεροντίας Μυκόνου στα επί μέρους νομικά ζητήματα που θα μας απασχολήσουν στα πλαίσια της μελέτης αυτής θα ελέγχεται κάθε φορά με αντιπαραβολή της με τις πληροφορίες που παρέχονται από τις εδώ εξεταζόμενες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα. Ιδιαίτερα όσον αφορά την απάντηση της Μυκόνου παρατηρούμε ότι αυτή είναι ανυπόγραφη, γεγονός που πιθανόν να αντανάκλα τις ενδοτοπικές διαμάχες που είχαν κατά μέγα μέρος διασπάσει την αλληλεγγύη και συνοχή της Κοινότητας της Μυκόνου στις αρχές του 19ου αιώνα· για τις ενδοκοινοτικές διαμάχες της Μυκόνου και τα αίτια αυτών κατά την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1807-1808) βλ. Σ. Λ. Α. Ξ. Α. Ρ. Η., "Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου αρχές 19ου αιώνα", ΕΕΚΜ, ΙΔ' (1991-1993), Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5-9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήνα 1993, σ. 147-148.

23. Ζ. Ε. Ρ. Λ. Ε. Ν. Τ. Ο. Υ., *Άρχοντες* σ. 215-216. Ζ. Ε. Ρ. Λ. Ε. Ν. Τ. Ο. Υ., *Σύστασις* σ. 9, 19-23.

24. Όπως προαναφέρθηκε, την έκταση των επιδράσεων του δικαίου των φράγκων κατακτητών, των αντιστάσεων του εγχώριου δικαίου και της επιρροής του ορθοδόξου κλήρου δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε καθώς τα νομικά έγγραφα της εποχής εκείνης που έχουν μέχρι σήμερα εκδοθεί είναι ελάχιστα, ούτε υπάρχουν, εκτός από σπάνιες εξαιρέσεις, έγγραφα συλλογές ή ιδιωτικά εγχειρίδια σχετικά με τα έθιμα της περιόδου αυτής· εξ άλλου τα πε-

καθώς και εκείνες του πρόσφατου βυζαντινού παρελθόντος²⁵ και εμπλουτισμένο με εθιμικές πρακτικές που άλλες διακρίνονται από τον τοπικιστικό τους χαρακτήρα²⁶, ενώ άλλες εμφανίζουν ομοιογενή χαρακτηριστικά²⁷, προσαρμόζεται πλέον στις ισχύουσες σε κάθε τοπική κοινότητα ιστορικές προϋποθέσεις²⁸, αυτονομούμε-

ρισσότερα από τα νομικά αυτά έγγραφα μεταφέρθηκαν κατά την τουρκοκρατία από ξένους στα Αρχεία και στις βιβλιοθήκες του εξωτερικού.

25. Οι επιδράσεις των βυζαντινών διατάξεων στην εφαρμογή του δικαίου από τα μικτής συνθέσεως δικαστήρια των κοινοτήτων (κληρικοί και λαϊκοί) και από τα διαιτητικά δικαστήρια είναι σαφείς. Ιδιαίτερα σημαντική για την ανάπτυξη του δημώδους δικαίου υπήρξε η επιρροή της Εξαβίβλου του Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου η οποία, αποτελώντας στην πράξη λαϊκό δίκαιο γενικής αποδοχής, αποκατέστησε την ενότητα του δικαίου συνδέοντάς το με τη βυζαντινή νομική παράδοση, ακόμα δε και οι ασάφειες ή οι ελλείψεις της προώθησαν την ανάπτυξη της συμπληρωματικής ή διορθωτικής νομοπλαστικής λειτουργίας των τοπικών κριτηρίων και της εκκλησίας. Σε τούτο συνέβαλλαν οι μεταφράσεις της Εξαβίβλου στην "κοινή γλώσσα" οι οποίες επέφεραν τις απαραίτητες μεταβολές στο αρχικό κείμενο της Εξαβίβλου για να ανταποκριθεί αυτή στις νέες ανάγκες που είχαν δημιουργηθεί διαχρονικά. Από τις μεταφράσεις άλλωστε αυτές αναδεικνύεται μια διαδικασία αλληλεπιδράσεως των τοπικών εθιμικών δικαίων και της Εξαβίβλου. Η παρουσία της Εξαβίβλου υπήρξε σημαντική όχι μόνο σε ορισμένες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας (όπως κυρίως στην Πελοπόννησο) αλλά προσέλαβε και διαστάσεις πανεθνικές στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής, στον βαθμό που αποτέλεσε όμιση ή έμμεση πηγή δικαίου για το δικαιο των παραδοσιακών χωρών (Μάουρερ, Α., μετ. Κουρσιάνης, σ. 89–92· Καλλιγάς, σ. 206· του ίδιου, Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, τ. Γ', Αθήναι 1885, σ. 215 επ.· Ν. Παπαρηγόπουλου, Ενοχικόν Δίκαιον, Αθήναι 1868, σ. 333 επ.· Δ. Παππούλια, Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον εν τη ιστορική αυτού εξέλιξει, Αθήναι 1912 σ. 29, 30· Ζέπου, Συνταγμάτιον σ. 149, 157, 220· Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 95–103· Εξαβίβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. πθ'· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 16 σημ. 36· του ίδιου, Παρατηρήσεις επί των νομικών εθίμων σ. 80). Επί πλέον σημαντικότετη πηγή μεταβυζαντινού δικαίου επί τουρκοκρατίας αποτέλεσαν οι παραλλαγές της παραφράσεως του Νομοκάνονος του Μαλαξού λόγω της προσαρμογής, από τους διάφορους συντάκτες τους, των επί μέρους νομικών διατάξεων στο δημώδες δίκαιο (Κ. Δυοβουνιώτου, Ο νομοκάνων του Μανουήλ Μαλαξού, Αθήναι 1916· Δ. Γκίνη, "Η εις φράσιν κοινήν παράφρασις του Νομοκάνονος Μαλαξού", Ελληνικά, 8 (1935) σ. 29 επ.· του ίδιου, Ο νομοκάνων του Μαλαξού ως πηγή δικαίου του μετά την άλωσιν Ελληνισμού", Πρακτικά Ακ. Αθ., 13 (1938), σ. 396–401· του ίδιου, Περίγραμμα σ. 54, 55· Εξαβίβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. ηβ').

26. Λόγω κυρίως των διαφορών που υπήρχαν κατά περιοχές όσον αφορά την εγκατάσταση των ξένων κυριαρχιών (φραγκικών, βενετικών, οθωμανικών) αλλά και τον βαθμό αντιστάσεως των κατοίκων κάθε περιοχής (Βισβίζη, Νομικά έθιμα σ. 233–237· Slot σ. 107).

27. Παππούλια, Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 33–36.

28. Ένδειξη της διαρκούς προσαρμογής του εθιμογενούς δικαίου στις εκάστοτε μετα-

νο πλήρως μεν από το οθωμανικό, μερικώς δε και από το εκκλησιαστικό δίκαιο²⁹.

Εξωτερικές εκδηλώσεις της αυτονομίσεως αυτής είναι η ενίσχυση της απονομής δικαστικής εξουσίας στους τομείς του ιδιωτικού αλλά και του ποινικού δικαίου³⁰ από τα κατά τόπους κοινοτικά όργανα τα οποία λειτουργούν πλέον ως πραγματικά δικαστήρια³¹, η άσκηση "πρωτογενούς" νομοθετικής λειτουργίας από τις συνελεύσεις των κοινοτήτων δια των πρακτικών που υπέγραφαν λαϊκοί και κληρικοί³², το φαινόμενο των κωδικοποιήσεων των τοπικών συνηθειών των νησιών που

βαλλόμενες συνθήκες και συμφέροντα είναι οι ενδοτοπικές διαφοροποιήσεις των εθιμικών κανόνων, όπως για παράδειγμα η διαφοροποίηση του εθιμικού δικαίου της Άνω Σύρου από εκείνο της Ερμούπολεως, λόγω της αθρόας εγκαταστάσεως κατοίκων καταστραφεισών περιφερειών (Χίος, Ψαρά) στην περιοχή της Άνω Σύρου κατά την εποχή της Επανάστασεως (Β ι σ β ί ζ η , Νομικά έθιμα σ. 234), αλλά και οι διαχρονικές μεταβολές ενός νομικού θεσμού μέσα στον ίδιο τόπο, όπως για παράδειγμα η διαφοροποίηση του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος του συζύγου στην Πάρο κατά την περίοδο πριν και μετά το έτος 1755 (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 152).

29. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 104–111.

30. Μ . Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου. Βυζαντινά τινες επιδόσεις επί το εφαρμοσθέν δίκαιον", ΕΚΕΙΕΔ, 15 (1972), σ. 1 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δίκαιο σ. 111, 112.

31. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 200. Άλλωστε λόγω της ελλείψεως οθωμανών αξιωματούχων ή τούρκων εποίκων, η πληθυσμιακή σύνθεση των νησιών ήταν περισσότερο ή λιγότερο ομοιογενής, συνθήκη η οποία διευκόλυνε την κοινή συνείδηση δικαίου των κατοίκων (S l o t σ. 107).

32. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 235· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 114. Δια της ασκήσεως νομοθετικής λειτουργίας με αποφάσεις των συνελεύσεων του λαού ή του ιερατείου και των προεστών επιφέρονται ορισμένες φορές αλλαγές στο εθιμογενές δίκαιο προκειμένου να προσαρμοσθούν οι τοπικές συνήθειες σε ήδη διαμορφωμένες καταστάσεις της αγοράς. Έτσι η κοινότητα Σύρου, με απόφασή της του έτους 1812, τροποποιεί το έθιμο της προτιμήσεως, όπως αυτό έχει καταγραφεί στην κωδικοποίηση των εθίμων της Σύρου έτους 1695, προκειμένου να προσαρμοσθεί αυτό στις νέες ισορροπίες της αγοράς (JGR, VIII, σ. 499–500· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 148–149, 269–270· Χ α τ ζ η - σ ε β α σ τ ό ς σ. 76· Σ . Α σ δ ρ α χ ά , "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία", Ιστορικά, 5 (1986), σ. 60). Ωστόσο οι τροποποιήσεις ή η κατάργηση εδραιωμένων λαϊκών συνηθειών και γενικότερα η επιβολή πρωτότυπων "συνηθειών" δια των αποφάσεων των συνελεύσεων των κοινοτήτων μπορεί να σημαίνει κατά περίπτωση και επιβολή των συμφερόντων της άρχουσας τάξης του νησιού τα οποία εκπροσωπούνται από τους ευπορότερους προεστούς ή τον κλήρο στη συνέλευση των κοινοτήτων (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αρ. 22 έτους 1716, σ. 133· τ ο υ ί δ ι ο υ , Νομικά έθιμα σ. 88, 89· Γ . Κ ο ν τ ο γ ι ώ ρ γ η , Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Αθήνα 1982, σ. 246 επ.· περί της ολιγαρχικής–πλουτοκρατικής συνθέσεως των κοινοτικών συμβουλίων βλ. επίσης S l o t σ. 107, 263). Εξ άλλου με τις πράξεις εκλογής των επιτρόπων τους ή με τις γραπτές κωδικοποιημένες διατάξεις που προβλέπουν συχνά αξιό-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

αντανακλούν δικαιοκτικές καταστάσεις γενικής εμβέλειας στον μικρόκοσμο των νησιωτικών κοινοτήτων³³ καθώς και η διαιτητική ανέκκλητη επίλυση (αιρετοκρισία) των ιδιωτικών διαφορών από Έλληνες διαιτητές που εφαρμόζαν τα τοπικά έθιμα³⁴. Από τις παραπάνω εκδηλώσεις γίνεται φανερό ότι οι κοινότητες στον βαθμό που αναλαμβάνουν την προστασία και τη διαίωνιση των συνηθειών, δηλαδή του όλου δικαιοκτικού πλέγματος που καθορίζει τις εσωτερικές ισορροπίες μίας τοπικής περιορισμένης κοινωνίας, όπως αυτής του νησιού, ασκούν μία κατά βάση συντηρητική λειτουργία³⁵ η οποία συνίσταται στην αναπαραγωγή, στην ερμηνεία των ήδη διαμορ-

ποινες πράξεις και αντίστοιχες ποινές οι κοινότητες παρέχουν πρωτογενώς ποινική δικαιοδοσία στους επιτρόπους του κοινού (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 112).

33. Βλ. κωδικοποιήσεις εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων νήσων: Σύρου έτους 1695 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 76 επ. = JGR, VIII, σ. 499 επ. = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 271 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 129-135, 302 επ.) και Σύρου έτους 1763 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 78-79 = JGR, VIII, σ. 500-501 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 273), Νάξου έτους 1810 (Θ. (Σγούτα), 5 (1852), σ. 134 επ. = JGR, VIII, σ. 523 επ.), Φολεγάνδρου έτους 1808 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 183-184 = JGR, VIII, σ. 522 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 303), Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 145 επ. = JGR, VIII, σ. 502 επ. = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 274 επ.), Κύθνου (Α . Β ά λ λ η ν δ α , Κυθνιά, εν Ερμουπόλει Σύρου 1882, σ. 85· Α . Γ ο ύ ν α ρ η , Η Κύθνος, Αθήνα 1938, σ. 145 επ.)· Για τα άλλα νησιά του Αιγαίου βλ. κωδικοποιήσεις εθιμικού δικαίου Ύδρας (Α . Α ι γ ν ο ύ , "Λοχείον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832", 6 (έτη 1818-1821), Πειραιεύς 1925, σ. 39 επ.· Γ . Μ α ν ι α τ ό π ο υ λ ο υ , Το Ναυτικόν Δίκαιον της Ύδρας (1757-1821), Αθήναι 1939, σ. 101 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ιστορία της νήσου Ύδρας, τ. Α', Αθήναι 1946, σ. 257 επ.) Σπετσών έτους 1833 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 176 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 304 επ. = JGR, VIII, σ. 559), Καρπάθου έτους 1864 (Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 14 επ. = JGR, VIII, σ. 564).

34. Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Θ', σ. 543· Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 57· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 104 σημ. 38· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Ein Beitrag zur Entwicklung der Diaitesie im altgriechischen Recht mit besonderer Berücksichtigung des attischen Rechts", Festschrift Paul Koschaker, 3 (1939), σ. 199 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυσιν κληρονομικής διαφοράς επί τουρκοκρατίας", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Γ', (Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Ν. Φραγκίσταν), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 549· V i s v i z i s , L' administration communale σ. 201· Α υ κ ο ύ ρ η ς σ. 299-305· Ν . Ρ ο ζ ά κ ο υ , "Θέματα εθιμικής διαιτησίας από τη Λακωνία", Πελοποννησιακά, 2 (1957), σ. 287 επ.· Α . Δ η μ ο π ο ύ λ ο υ , "Επτανησιακαί διαιτησίαι ΙΗ' αιώνας", Νέον Αθήναιον, 2 (1957), σ. 87 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 105-107· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 8 σημ. 12. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις διαιτητικά επιλύονταν και ποινικές υποθέσεις (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 113).

35. Σχετικά με τη συντηρητικότητα των εθίμων και γενικότερα των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού βλ. Γ . Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Δίκαιον και Κοινωνική συνείδησις, Λαϊκόν και επίσημον δίκαιον εις την νομικήν ζωήν, Αθήναι 1972, σ. 29· Μ . Μ α -

φωμένων και εδραιωμένων στη συνείδηση των μελών της κοινότητας συνηθειών προκειμένου να διατηρηθούν οι συνοχές της κοινότητας. Ακριβώς δε επειδή η κοινότητα εξασφαλίζει, μέσα από το δικαιοδοτικό και νομοθετικό ρόλο που έχει αναλάβει, τη διατήρηση των συστατικών στοιχείων της κοινότητας, δηλαδή των οικογενειών όπως αυτές είναι διαμορφωμένες μέσα στο συλλογικό σώμα και συνεπώς βασίζεται σε ένα γενικό consensus, έχει δυνατότητα και πειθαναγκασμού των μελών της. Τούτο γίνεται φανερό στην αναγνώριση των τοπικών κοινοτικών κριτηρίων ως πραγματικών δικαστηρίων που απονέμουν το εθιμογενές δίκαιο ως "ζωντανό", ισχύον δίκαιο³⁶, στον χαρακτηρισμό από τις κοινότητες των προσφυγών των υποδούλων στα τουρκικά δικαστήρια ως πράξεων επίμεμπτων³⁷, στη θεώρηση ως ακύρων των νομικών πράξεων που καταρτίζονταν κατά παράβαση των κωδικοποιημένων εθιμικών διατάξεων³⁸, στην απαγόρευση αναμίξεως ακόμα και των κληρικών, στις "πολιτικές" υποθέσεις, "στάς τοῦ κοινοῦ διαφοράς"³⁹, στη μέθοδο επιβολής ποινών προστίμου υπέρ του κυριάρχου από τα κοινοτικά κριτήρια με σκοπό να εξασφαλισθεί η εκτελεστότητα των αποφάσεών τους⁴⁰ και γενικά στην υποστήριξη της εφαρμογής του εθιμικού δικαίου απέναντι στους κατακτητές⁴¹.

Η ενίσχυση των κοινοτικών αρμοδιοτήτων στον τομέα της απονομής δικαιοσύ-

ρ ό π ο υ λ ο υ , "Η πολιτική των εκκλησιαστικών και κοινοτικών αρχών στο ζήτημα της ανέγερσης του λόσου της προίκας. Η περίπτωση των Ζαγοροχωριών στην Ήπειρο (18ος-19ος αιώνας)", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 125.

36. Visvitzis, L' administration communale σ. 200. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 113· τ ο υ ί δ ι ο υ , Μύκονος σ. 9.

37. Βλ. Νόμον της Ύδρας του 1818, άρθρα ιδ' - ι' (Λ ι γ ν ο ύ , Αρχεῖον της Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, όπ. π., σ. 43). Επίσης, απόφαση προεστώτων Αιγίνης έτους 1819 (Λ υ κ ο ύ ρ η ς σ. 328 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 4 σημ. 4), καθώς και έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512. Άλλωστε οι προσφυγές αυτές συνεπάγονταν και οικονομική επιβάρυνση των κοινοτήτων (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Άρχοντες σ. 165· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 111).

38. Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1763, JGR, VIII, σ. 501.

39. Βλ. ειδικές εθιμικές διατάξεις Σύρου έτους 1763, JGR, VIII, σ. 501, Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 530, Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512, καθώς και ρητή διάταξη στον "Κώδικα" Κύθνου έτους 1799 (Α. Β ά λ λ η ν δ α , Κυθνιακά, εν Ερμουπόλει Σύρου 1882, σ. 83 επ.). Πρβλ. επίσης Λ ι γ ν ο ύ , Αρχεῖον Κοινότητος Ύδρας 1778-1832, όπ. π., σ. 43 επ.

40. Οι αποφάσεις των Ελλήνων κριτών δεν είχαν εξαναγκαστικό χαρακτήρα καθώς η έννοια του δεδικασμένου ήταν άγνωστη και συνεπώς η προβολή του δεν ήταν παραδεκτή (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 85, 93· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 85 σημ. 4 και 86 σημ. 6· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 97-101· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Δίκαιο σ. 114· τ ο υ ί δ ι ο υ , Μύκονος σ. 12).

41. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 5, 6, 7· τ ο υ ί δ ι ο υ , Παράγοντες σ. 115.

νης εντάσσεται μέσα στα πλαίσια της αναγνώρισης από τον κατακτητή ενός καθεστώτος ευρείας τοπικής αυτοδιοίκησης στις περιοχές αυτές⁴², αναγνώριση η οποία εκδηλώθηκε με την παραχώρηση των εκάστοτε προνομιακών ορισμών ("ακτναμέ")⁴³ που μεταξύ των άλλων περιελάμβαναν και ειδικές δικαστικές προνομιακές παραχωρήσεις⁴⁴. Οφείλεται όμως και σε ποικίλους άλλους παράγοντες οι κυριότεροι από

42. Γ. Αγγελοπούλου, Περί τοπικής αυτοδιοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία, Αθήναι 1879, σ. 11 επ.· Μοσχόβακης σ. 78· Α. Andr  s, "L'administration financière de la Cr  ce sous la domination turque", Έργα, 1, (1938), σ. 700 επ.· D. Zakythinos, "La Commune grecque. Les conditions historiques d'une décentralisation administrative", L' Hellénisme contemporain, II (1948) σ. 295–310, 414–428· του ίδιου, Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957, σ. 31· Α. Δρακάκη, Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', Σύρος 1948, σ. 271 επ.· Visvizi  s, L' administration communale σ. 217–238 επ.· Ν. Πανταζόπουλου, "Ελλήνων συσσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 93–119· Ε. Κούκου, Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία [Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. 1], Αθήνα 1980· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 3 σημ. 2, 3· Sliot, σ. 104–105, 155–160, 172–176, 214–218, 240–243, 260–265· Σ. Ασδραχά, "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'–ιθ' αιώνας)", Ζητήματα Ιστορίας, Αθήνα 1983, σ. 235–253· Ε. Λιάτα, Η Σέρφιος κατά την Τουρκοκρατία (17ος–19ος αιώνας). Συμβολή στη μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών δομών του κοινοτικού συστήματος, Ρέθυμνο 1986.

43. Ακτναμέ ή ακτναμέ: από το αρabic   al-akhtan  m   = έγγραφο συμφωνίας, έγγραφη υποχρέωση. Πλήρη αναφορά των κειμένων όπου ευρίσκονται δημοσιευμένοι οι ακτναμέδες που παραχωρήθηκαν στις Κυκλάδες κατά τον 16ο–17ο αι. (ακτναμέ Σουλεϊμάν Α' έτους 1523, ακτναμέ Σουλεϊμάν έτους 1565, ακτναμέ Μουράτ Γ' έτους 1580, ακτναμέ έτους 1628/9, ακτναμέ Ιμβραήμ Α' έτους 1646) βλ. στον Μ. Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 3 σημ. 2. Για τα άλλα νησιά του Αιγαίου προβλ. κυρίως τον Ακτναμέ της Χίου έτους 1567 που δημοσιεύθηκε σε βενετική μετάφραση από τον G. Battista Donato (Viaggi a Constantinopoli, Venezia 1688, IV, σ. 51–58), Κ. Άμαντο ("Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπ  ρ των Χριστιανών", Ελληνικά, 9 (1936), σ. 129–131), και σε ελληνική μετάφραση από το τουρκικό πρωτότυπο που καταστράφηκε το 1912 από τον R. H. Argeen-tis (Chius vincta, or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566–1912), Cambridge 1941, σ. 208–214). Τα προνόμια αυτά της Χίου αποτέλεσαν τη βάση για τα προνόμια των Κυκλάδων (Μάμουκας σ. 320–321· Γ. Ζολώτα, Ιστορία της Χίου, Γα Τουρκοκρατία, Αθήναι 1926, σ. 58–72). Επίσης, για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν με σουλτανικά φιρμάνια στις Νότιες Σποράδες βλ. Χατζησέβαστος σ. 43 σημ. 1, 2, 3, σ. 44 σημ. 4, 5 όπου και σχετική βιβλιογραφία, ενώ για τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στα νησιά του Αργοσαρωνικού βλ. Λυκούρης σ. 30–43.

44. Ρύθμιση των δικαστικών διαφορών χωρίς παρέμβαση των τούρκων καδήδων από πρόσωπα της εκλογής των νησιωτών, αναγνώριση όλων των συμφωνιών, δικαιοπραξιών και διαιτησιών που είχαν γίνει έως το 1580 ως αμετακλήτων, εκδίκαση των εφέσεων επί υποθέσεων που είχαν εκδικαστεί μέχρι το 1580 σύμφωνα με τα τοπικά δίκαια (ακτναμέ Μουράτ Γ'

τους οποίους είναι η μη ύπαρξη ενδιαφέροντος του κατακτητή να εγκατασταθεί στις νησιωτικές περιοχές⁴⁵, για λόγους τόσο οικονομικούς–γεωγραφικούς (έλλειψη εδαφικού πλούτου των νησιών, απρόσιτο ορισμένων περιοχών και δυσχερής επικοινωνία) όσο και ιστορικούς (πειρατεία⁴⁶ και γενικότερη αναταραχή στο Αιγαίο λόγω των βενετοτουρκικών πολέμων⁴⁷) καθώς και η όλη οργάνωση του φορολογικού μη-

έτους 1580 προς τα νησιά της Νάξου, Άνδρου, Πάρου, Μήλου, Σαντορίνης και Σύρου), αναγνώριση στους Ναξίους δικαιώματος εκλογής δραγομάνου χριστιανού, νέα αναγνώριση όλων των προηγούμενων δικαστικών αποφάσεων και αγοραπωλησιών, κατοχύρωση της ανθρωπινότερης μεταχείρισης των φυλακισμένων (ακτιναμέ προς τους Ναξίους έτους 1628/9), αναγνώριση του δικαιώματος κατοχής και ιδιοκτησίας, κατοχύρωση της δυνατότητας των κατοίκων να κληροδοτούν την κινητή και ακίνητη περιουσία τους κατά βούληση, απαγόρευση των επεμβάσεων των καδήςδων σε υποθέσεις εκτός της δικαιοδοσίας τους ή ανατροπής των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων, αναγνώριση της ισχύος των δικαστικών αποφάσεων των τοπικών κριτηρίων (ακτιναμέ Ιμπραήμ Α' έτους 1646 προς τα νησιά της Νάξου, Άνδρου, Μήλου, Πάρου, Σαντορίνης και Σίφνου). Ανάλυση του περιεχομένου των ακτιναμέδων βλ. στους Μάμουκα σ. 323–324· Ζακύνθης, *La Commune grecque* κ.λπ., όπ. π., σ. 24–30, 96· Δρακάκη, Σύρος σ. 73–74· Β. Σφυρόερα, *Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο θεσμός και οι φορείς*, Αθήναι 1965, σ. 1 σημ. 2, 16–17 σημ. 3· Κούκκου, όπ. π., σ. 25 επ.). Γεγονός είναι πάντως ότι οι προνομιακοί αυτοί ορισμοί συχνά παραβιάζονταν από τους καπουδάν πασάδες όταν κατέπλεαν στο Αιγαίο για να εκπράξουν τους φόρους (Ζερλέντου, *Αρχόντες* σ. 163) ενώ εξ άλλων και η χρονική τους διάρκεια ήταν περιορισμένη (Τούρτσίλου, *Δίκαιο* σ. 110).

45. Για παράδειγμα στην Άνδρο όπου υπάρχει ισχυρή παρουσία των τούρκων οι κοινοτικοί θεσμοί εμφανίζουν μικρή ανάπτυξη, αντιθέτο όμως φαινόμενο παρατηρείται στη Μύκονο (Sloot σ. 105). Επίσης στη Χίο, παρά το γεγονός ότι στο νησί αυτό είχαν παραχωρηθεί οι ίδιοι προνομιακοί ορισμοί όπως και στις Κυκλάδες (βλ. πιο πάνω σημ. 43), λόγω της εγκαταστάσεως τουρκικής δικαστικής αρχής, έχουμε εφαρμογή του οθωμανικού δικαίου στο κληρονομικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ενώ αντιθέτως στις Κυκλάδες, λόγω της μη εγκαταστάσεως τούρκων δικαστών, έχουμε κατά κανόνα εφαρμογή των τοπικών εθιμικών δικαίων στα κληρονομικά ζητήματα (Βισβίζη, *Νομικά έθιμα* σ. 237).

46. Ευαγγελίδης σ. 119· Ζερλέντου, *Νησιωτικά* σ. 15–20· D. Zakynthinos, *Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque*, Athènes 1939· Α. Κατσουρού, *Κουρσάροι και Σκλάβοι. Ανέκδοτα μυκονιάτικα και συριανά έγγραφα*, Ερμούπολις 1948· Α. Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 198· B. Sloot, *"Καθολικαί Εκκλησiae Κιμώλου και των πέριξ νήσων, Ιστορία των Δυτικών ναυτικών κοινοτήτων των ΝΔ Κυκλάδων και των Εκκλησιών των (1600–1893)"*, *Κιμωλιακά*, 5 (1975), σ. 70, 85–87· Sloot σ. 198–200.

47. Τον 17ο αιώνα ξεσπούν δύο μεγάλοι πόλεμοι μεταξύ Τούρκων και Βενετών. Ο πρώτος, ο λεγόμενος Κρητικός, είχε διάρκεια από το 1645 ως το 1669, ενώ ο δεύτερος από το 1684 ως το 1699. Κατά την άποψη που διατυπώνει ο B. Sloot, οι πόλεμοι αυτοί συνετέλεσαν στην αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας των Κυκλάδων (Sloot σ. 243).

χανισμού του οθωμανικού κράτους που υπαγόρευε στις νησιωτικές κοινότητες να αναλάβουν αναδιανεμητικό–διαχειριστικό αλλά και συχνά καθοριστικό ρόλο⁴⁸ στον τομέα της είσπραξης και απόδοσης των φόρων στον κατακτητή.

Η ανάληψη απ' ευθείας φοροεισπρακτικών αρμοδιοτήτων από τις Κοινότητες (μακτού)⁴⁹ σε συνδυασμό με την αύξηση των αρμοδιοτήτων (κυβερνητικών και δικαιοδοτικών) των "δραγομάνων του βασιλικού στόλου" στην περιοχή του Αιγαίου⁵⁰, προκαλούν τη διεύρυνση της αυτοδιοικήσεως των νησιών.

48. Στις περιπτώσεις όπου φορολογούνταν πληθυσμοί που δεν διέθεταν κατά κύριο λόγο αγροτικά εισοδήματα, όπως αυτοί των νησιών, τη φορολογική υποχρέωση επανακαθόριζε η κοινότητα στηριζόμενη σε κριτήρια διαφορετικά από εκείνα της κεντρικής εξουσίας (για την οποία κύρια πηγή φορολογίας ήταν η αγροτική παραγωγή) και τα οποία ανταποκρίνονταν στην πραγματική οικονομική και κοινωνική διαστρωμάτωση του πληθυσμού (Σ. Α σ δ ρ α χ ά , Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 45· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I)", Ιστορικά, 8 (1988), σ. 3 επ.). Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για τη Μύκονο όπου, από τα μέσα του 17ου αιώνα, ένα μεγάλο τμήμα του νησιωτικού πληθυσμού απασχολείτο σε μη αγροτικές δραστηριότητες. Ειδικά για τις οικονομικές–φορολογικές λειτουργίες της Κοινότητας Μυκόνου κατά τον 17ο, 18ο και αρχές του 19ου αιώνα βλ. διεξοδικά Λ ά ξ α ρ η , Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου, όπ. π., σ. 123 επ.

49. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες, σ. 110 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές για τον όρο "μακτού"· βλ. επίσης Λ ά ξ α ρ η , όπ. π., σ. 124 επ.

50. Οι δραγομάνοι του στόλου αναπληρώναν στην άσκηση των εξουσιών του τον τούρκο αρχιναύαρχο, τον καλούμενο καπουδάν πασά, στον οποίον υπάγονταν από τα μέσα του 17ου αιώνα τα νησιά τόσο διοικητικά όσο και φορολογικά· στα πλαίσια δε της αναπλήρωσης αυτής κατέστησαν πραγματικοί "νομοφύλακες" διατάσσοντας και επικυρώνοντας τη σύνταξη κωδικοποιήσεων του εθιμικού δικαίου από τους νησιώτες (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 80 = μετ. Ρομπάκη, σ. 82–83· Μ ο σ χ ο β ά κ η ς σ. 150· Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VII, σ. 503· Λ υ κ ο ύ ρ η ς σ. 64 και 255· Σ φ υ ρ ό ε ρ α , Οι δραγομάνοι του στόλου, όπ. π., σ. 21 επ.· Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Τινά περί ανακλήσεως διαθηκών εις την Νάξον κατά τον 18ον αιώνα", Μελετήματα Α', σ. 131–140· S l o t σ. 262· Ε. Κ ο ύ κ κ ο υ , Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία, β' έκδ., Αθήνα–Κομοτηνή 1988, σ. 240). Η παρέμβαση των δραγομάνων στην άσκηση δικαιοδοτικής λειτουργίας προκύπτει στη Μύκονο από τις δικαστικές αποφάσεις με αριθ. 134 έτους 1720, όπου δικάζει κριτήριο μικτής συνθέσεως (επίτροποι και κληρικοί) "κατά την προσταγή του ένδοξοτάτου αφθέντη δραγουμάνου", 148 έτους 1721, όπου το τοπικό κριτήριο δικάζει "θεωρώντας την γραφή όπου τον έστειλεν ο ένδοξοτάτος αυθέντης δραγουμάνος εις την όποιαν προστάζει από μέρος του ύψηλοτάτου αυθεντός καπετάν πασά", 158 έτους 1727, όπου δικάζει μικτής συνθέσεως δικαστήριο "υπό προσταγάς του ένδοξοτάτου αυθεντός Κυρίτζη Κωνσταντίνου Βεντούρα δραγουμάνου της βασιλικής αρμάδος", 180 έτους 1754, όπου ακυρώνεται απόφαση του βοεβόδα από τον δραγομάνο του Βασιλικού στόλου Στέφανο Δημάκη, καθώς και 192 έτους 1779 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 144, 157, 167, 189, 203).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Συνέπεια τούτου υπήρξε η επέκταση του δικαιοδοτικού ρόλου των κοινοτήτων και δι' αυτής η αναζωπύρωση του εθιμογενούς δικαίου των νησιών. Πρόσθετοι επίσης παράγοντες, όπως:

α) η εφαρμογή των τοπικών εθιμικών δικαίων και από τους τούρκους αξιωματούχους οι οποίοι ασκούν δικαστικά καθήκοντα (καδήδες⁵¹, βοεβόδες⁵²) έχοντας συχνά στο έγγραφο του διορισμού τους εντολή να λαμβάνουν υπ' όψη τους τα τοπικά έθιμα προκειμένου να κρίνουν αστικές διαφορές των υποδούλων⁵³,

και β) ο περιορισμός με τα εκάστοτε "βεράτια"⁵⁴ της δικαιοδοτικής δραστηριό-

51. Για τον περιορισμένο δικαιοδοτικό ρόλο των καδήδων, της "έξωτικης" λεγομένης "κρίσεως", λόγω και της μη διαμονής τους στα νησιά βλ. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 64· Μ. Μαλανδράκη, "Νησιωτικά Χρονικά - Ανέκδοτα έγγραφα", Ελληνικά, 10 (1938), σ. 87 επ· Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 116 σημ. 67· Λυκούρη σ. 124-126· Δρακάκη, Σύρος σ. 76-80· Τουρτόγλου, Δίκαιο σ. 113· Siot σ. 261. Στη Μύκονο δε ειδικά, σύμφωνα με παλιά προνομία του νησιού, καδήδες δεν στέλνονταν για να υπηρετήσουν (Ζερέντου, Σύστασις σ. 12). Η προνομία αυτή ωστόσο χάθηκε μετά τον Κρητικό πόλεμο (1669). Έτσι εμφάνιση του καδή έχουμε σε δύο δικαστικές αποφάσεις του έτους 1672 από τις οποίες, στη μὲν πρώτη, ως κριτής εμφανίζεται ο Καδής Παροναξίας και Μυκόνου, στη δε δεύτερη, την υποθεση ειδικάζει ο Μιχάλης Καλαμαράς ως επίτροπος του Καδή Παροναξίας και Μυκόνου (Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 17 έτους 1672) καθώς και σε δικαστικές αποφάσεις έτους 1710 (Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 113 και 118 έτους 1710) κατοπιν οικειοθελούς προσφυγής των διαδίκων στην κρίση του καδή. Πάντως ο καδής αυτός φαίνεται ότι διώχτηκε από το νησί της Μυκόνου με απόφαση της συνελεύσεως του Κοινού (Ζερέντου, Σύστασις σ. 67· Visvizi, L' administration communale σ. 200 σημ. 1· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 16 σημ. 37). Τέλος, κατά μία μαρτυρία, εμφάνιση καδή (Αχμέτ εφένδης) έχουμε και πάλι στο νησί κατά την περίοδο 1759-1763 (Ευαγγελίδης σ. 108).

52. Ειδικότερα για τον ρόλο του βοεβόδα βλ. Μάμουκας σ. 313· Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 59, 60, 73, 102 = μετ. Ρομπάκη, σ. 66, 67, 78, 101· Κ. Γκιών, Ιστορία της νήσου Σίφνου, Σύρος 1876, σ. 143· Ευαγγελίδης σ. 107· του ίδιου, Η νήσος Σκίαθος, Αθήναι 1913, σ. 59· Ζερέντου, Σύστασις σ. 12· Ψύλλα, Ιστορία της νήσου Κέας, όπ.π., σ. 154· Δ. Πασχάλη, Η Άνδρος, 2, Αθήναι, 1927, σ. 197-8· Μαλανδράκη, Νησιωτικά Χρονικά, όπ.π., σ. 74· Κ. Σακελλάριου, Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήναι 1939, σ. 84· Visvizi, L' administration communale σ. 192· Δρακάκη, Η Σύρος επί τουρκοκρατίας, τ. Α', όπ. π., σ. 369· του ίδιου, Σύρος σ. 80-81· Τουρτόγλου, Δίκαιο σ. 112· του ίδιου, Παράγοντες σ. 109, 145.

53. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 86, 87, 95, 111· Κούκκου, Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ., όπ. π., σ. 279· Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 16· προβλ. επίσης, δικαστικές αποφάσεις Μυκόνου αριθ. 113 έτους 1710, 184 έτους 1762, 194 έτους 1877 (Τουρτόγλου, Μύκονος σ. 124, 193, 204).

54. Μ. Γεδεών, Επίσημα γράμματα τουρκικά αναφερόμενα εις τα εκκλησιαστικά ημών δίκαια, εν Κωνσταντινουπόλει 1910, σ. 9 επ., 76 επ., 87 επ· Αμάντου, Οι προνο-

τητας των εκκλησιαστικών δικαστηρίων⁵⁵ σε ορισμένους μόνον τομείς ιδιωτικού δικαίου⁵⁶ –παρά τις επεκτατικές τάσεις της Εκκλησίας στα πλαίσια κυρίως της διαιτητικής διαδικασίας⁵⁷–συμβάλλουν επίσης προς στην ίδια κατεύθυνση: την αναγέννηση του εθιμογενούς δικαίου⁵⁸ στις μικρές αυτοδιοικούμενες νησίδες του Αιγαίου

μιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών, όπ. π., σ. 149 επ.: Μ. Καλινδέρη, Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676–1808), Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, εν Θεσσαλονίκη 1951, σ. 87 επ.: Χ. Παπαστάθη, Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 69 επ.

55. Συνεχίζοντας την εκκλησιαστική παράδοση των τελευταίων αιώνων πριν από την Άλωση, της ενεργούς δηλαδή αναμίξεως της Εκκλησίας στην εκδίκαση διαφορών για τις οποίες αποκλειστικά αρμόδια ήσαν τα πολιτικά δικαστήρια των βυζαντινών, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια αναδείχθηκαν κατά την οθωμανική κυριαρχία σε "θεματοφύλακα" του βυζαντινού δικαίου (Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 90 επ.: του ίδιου, "Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου", ΕΕΠΘΕΣ, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 8 επ.: Visvizi, L' administration communale σ. 220· Τουρτόγλου, "Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία (Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού δικαίου)", Μελετήματα Β, σ. 243 σημ. 23).

56. "Αναγκαστική" δικαστική δικαιοδοσία του κλήρου σε θέματα που σχετίζονται με τις προσωπικές σχέσεις των Χριστιανών (σύσταση και λύση του γάμου με διαζύγιο, κληρονομικές υποθέσεις που αναφέρονται στην εκ διαθήκης διαδοχή και σε θοιομένα ζητήματα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής όπως η "τοιμοποίηση", "προαιρετική" διαιτητική αρμοδιότητα σε κάθε είδους θέματα, εφ' όσον οι διάδικοι συμφωνούν να αναθέσουν την επίλυση των ζητημάτων σε κληρικούς, πειθαρχική δικαιοδοσία επί του κλήρου (Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 81 = μετ. Ρομπάκη, σ. 83· Μουσχόβακης σ. 56, 125· Μ. Θεοτοκά, Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του αστικού, κανονικού και δικονομικού δικαίου (...) από του έτους 1800 μέχρι του 1896 μετά σημειώσεων, εν Κωνσταντινουπόλει 1897, σ. 145 και 149· Γεδεών, Επίσημα γράμματα κ.λπ., όπ. π., σ. 9 επ., 76 επ.: Αυκούρης σ. 199 επ.: Πανταζόπουλου, Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ.: Α. Χριστοφιλοπούλου, "Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινήν περίοδον", Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 251· Παπαστάθη, Οι κανονισμοί κ.λπ., όπ. π., σ. 11 επ., 123 επ.: Τουρτόγλου, Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 237 επ.).

57. Για τις επεκτατικές τάσεις της Εκκλησίας, ως συνέπεια της παροχής προνομιακών ορισμών στις κοινότητες των νησιών, και γενικά για τον ανταγωνισμό εκκλησιαστικών–κοινοτικών κριτηρίων βλ. Πανταζόπουλου, "Λογία" παράδοσις σ. 92 σημ. 19· του ίδιου, Εκκλησία και δίκαιον σ. 151 επ.: Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. ηβ', γ': Τουρτόγλου, Δίκαιο σ. 111· Slot σ. 106, 107.

58. Την εικόνα του εθιμογενούς αυτού δικαίου των Κυκλάδων νήσων μας παρέχουν:

α. Οι επί μέρους κωδικοποιήσεις αυτού, των οποίων ωστόσο οι πληροφορίες δεν είναι πάντα ασφαλείς. Απόδειξη γι' αυτό, σύμφωνα με την άποψη που επικράτησε μέχρι σήμερα,

παρά τις δυσμενείς και καταπιεστικές συνθήκες της αναγκαστικής υποταγής.

Εντασσόμενη μέσα στον αιγαιοπελαγίτικο κυκλαδικό χώρο, η Μύκονος κατά τη χρονική περίοδο που εξετάζουμε, εμφανίζει κάποιες ιδιαιτερότητες έναντι των άλλων νησιών ως προς τα ακόλουθα σημεία:

αποτελεί ο Κώδικας Εθίμων Νάξου έτους 1810 (JGR, VIII, σ. 523 επ. = Θ.(Σγούτα), 5 (1982), σ. 134–174) του οποίου το κείμενο αποτελεί "ανακάθαρση" που έκανε ο ηγούμενος των Σιναϊτών Ιλαρίων στο πρωτότυπο που συνέταξαν οι Ναξιώτες. Όπως δε έχει υποστηριχθεί, με την "ανακάθαρση" που επιχειρήθηκε, το πρωτότυπο κείμενο άλλαξε ουσιαστικά κατά τρόπο ώστε το τελικό κείμενο να δημιουργεί αμφιβολίες αν τα έθιμα που αναφέρει ίσχυαν πραγματικά στο νησί (Ι α κ . Β ι σ β ί ζ η , Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την Επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941, σ. 188 επ., 190 σημ. 1, 531 (έγγραφο δημογεροντίας Νάξου έτους 1827)· τ ο υ ί δ ι ο υ , L' administration communale σ. 203 σημ. 3· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προϊκώα έγγραφα σ. 31· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Λογία" παράδοσις σ. 109 σημ. 48 και 362· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ.110· Α . Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας", ΕΜΑ, 5(1955), σ. 47· Γ . Ρ α δ ο λ ά κ η , "Η λαϊκή γλώσσα στα νομικά κείμενα της Τουρκοκρατίας", Επιστημονικές Ανακοινώσεις Ακ. Αθ. (1982), σ. 150). Πάντως η άποψη περί πλήρους ασυμφωνίας του Κώδικος των Εθίμων της Νάξου με τα πράγματι ισχύσαντα στο νησί έθιμα, αμφισβητήθηκε πρόσφατα με πειστικά επιχειρήματα από τον Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , ("Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μεταπανάστατικά χρόνια. Το παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ Μοσχού συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη και Αικατερίνης Ι. Μπαού", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 59–60).

β. Τα κατά τόπους σωζόμενα νομικά έγγραφα ένοταριακά αρχεία και δικαστικές αποφάσεις των τοπικών εκκλησιαστικών και κοινοτικών κοιτηρίων) των οποίων ωστόσο συστηματική προσπάθεια περισυλλογής δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα.

γ. Οι αποσταλείσες απαντήσεις των τοπικών αρχών στις δύο εγκυκλίους που απηύθυνε το έτος 1833 (αριθ. 330/22–3–1833 και 1133 της 5–9–1833) το Υπουργείο Δικαιοσύνης προς τους Επαρχιακούς Ειρηνοδίκες και Δημογέροντες της Επικρατείας και με τις οποίες, με βάση το περιεχόμενο σε αυτές ερωτηματολόγιο, ζητούσε πληροφορίες σχετικά με τα κρατούντα σε κάθε περιφέρεια νομικά έθιμα. Το κείμενο των απαντήσεων βλ. στους Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 7 επ· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 166 επ. = μετ. Ρομπάκη, σ· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 187 επ· Δ . Π α σ χ ά λ η , "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, ήτοι τοπικάί εν Άνδρω συνήθειαι περί του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, εμπορικών συμβάσεων, αγροτικών μισθώσεων κ.λπ. μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΟΚΕ, 5 (1925), τευχ. β', σ. 151–174 και τ ο υ ί δ ι ο υ , "Κυκλαδικά θέσμιμα μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΙΔ, 6 (1939), σ. 217 επ. και σε ολοκληρωμένη έκδοση από τους Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 163–169· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1955) σ. 122–130· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 10–19· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 207–214. Πρβλ. επίσης και G e i b σ. 55 επ· Π . Κ α λ λ ι γ ά , Μελέται Νομικάί, Πολιτικάί, οικονομολογικάί κ.λπ. και Λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή, τ. Α', "Περί συντάξεως πολιτικού Κώδικος εις την Ελλάδα", έκδ. Γ. Καλλιγά, εν Αθήναις 1899, σ. 449· Π α π π ο ύ - λ ι α , Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 31 σημ. 58, 59, 60, 61.

α. Πληθυσμιακό μέγεθος και σύνθεση

Κατά τον 16ο αιώνα σύμφωνα με τις αναφορές διαφόρων περιηγητών (Bordone –1538, Da Millo –1579) το νησί της Μυκόνου εμφανίζεται αραιοκατοικημένο, κατά την προσωπική δε εκτίμηση του B. Slot ο πληθυσμός του νησιού ανέρχεται μόνον σε μερικές εκατοντάδες κατοίκων⁵⁹. Η πληθυσμιακή αυτή συρρίκνωση αποδίδεται από τον B. Slot στην τουρκική επέκταση του 1538. Πάντως σύμφωνα με κάποια άλλη εκτίμηση (Ζυγομαλάς 1570), ο πληθυσμός της Τήνου συμπεριλαμβανομένου και του πληθυσμού της Μυκόνου ανέρχεται κατά την περίοδο αυτή στους 3.000 κατοίκους⁶⁰. Κατά τον 17ο αιώνα, όπως αναφέρουν διάφοροι περιηγητές, ο αριθμός των κατοίκων ήταν περίπου 2.000–3.000, από τους οποίους η συντριπτική πλειοψηφία (γύρω στα 3/4 του πληθυσμού) ήταν γυναίκες, ενώ κατά τον 18ο αιώνα, παρατηρείται πληθυσμιακή αύξηση, οπότε ο πληθυσμός του νησιού ανέρχεται πλέον γύρω στους 4.000 κατοίκους⁶¹.

Ανεξάρτητα πάντως από το πληθυσμιακό μέγεθος, η σύνθεση του πληθυσμού του νησιού παραμένει τόσο κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης⁶² όσο και κατά την προγενέστερη περίοδο της Φραγκοκρατίας (1207–1390) και Βενετοκρατίας (1390–1537)⁶³, αυστηρά ομοιογενής.

59. Slot σ. 286, 287.

60. Slot σ. 288.

61. Ζερλέντοβ, Νησιωτικά σ. 74· Slot σ. 268.

62. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 28. Πρβλ. επίσης τον Slot (σ. 107), όπου η Μύκονος δεν απαριθμείται ανάμεσα στα κυκλαδικά νησιά όπου υπάρχει κάποια έστω και αμυδρή εγκατάσταση τουρκικού πληθυσμού, όπως ήταν η Νάξος (γύρω στους 70 οθωμανούς, αν και από τους οποίους οι πιο πολλοί εξισλαμισθέντες χριστιανοί), η Σαντορίνη, η Άνδρος, η Πάρος (περίπου 12), η Ίος, η Κέα, η Σύρος μετά τα 1617.

63. P. Sauger, Ιστορία των αρχαίων δουκών και λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους, μετάφραση Α. Καράλη, Ερμούπολις Σύρου 1878, σ. 188· Jacoby σ. 246, 249, 252, 310. Αποτέλεσμα της σταθερότητας αυτής στις κοινωνικές δομές του νησιού κατά τη φεουδαλική του περίοδο, ήταν ότι η "φεουδαλοποίηση" του νησιού υπήρξε μόνον επιφανειακή καθώς δεν δημιουργήθηκαν κοινωνικές ή δικαστικές κάστες στη διαστρωμάτωση του πληθυσμού, ακόμα δε και οι "φεουδάρχες" (fiefs) του νησιού ήσαν Έλληνες τους οποίους μόνο η παροχή προσωπικής υπηρεσίας στους Γκίτζη τους διέκρινε από τον υπόλοιπο πληθυσμό (Jacoby σ. 246, 249, 310· του ίδιου, "Les Archontes grecs et la féodalité en Morée franque", Variorum Reprints, London 1975, σ. 467, 476, 477· Slot σ. 42). Επίσης ποτέ δεν ιδρύθηκε στη Μύκονο Επισκοπή των Καθολικών ή μοναστήρι, καθώς δε αναφέρεται, κατά τον 17ο αιώνα υπήρχε στο νησί μόνο μία φραγκική εκκλησία που λειτουργούσε μόνον όταν προσόρμιζαν φράγκοι πειρατές (Ζερλέντοβ, Αρχοντες σ. 198)· πρβλ. επίσης και τον B. Slot ο οποίος αποδίδει την ίδρυση και επέκταση των Καθολικών κοινοτήτων στον κυκλαδικό χώρο (Μήλος, Πάρος, Κίμωλος, Μύκονος) κατά τον Κρητικό πόλεμο, στις εγκαταστάσεις πειρατών και εμπορών πειρατικών λαφύρων στις Κυκλάδες (Slot, Καθολικά εκ-

β. Ιδιαιτερότητες στον διοικητικό τομέα

Παρά το γεγονός ότι η οθωμανική περίοδος του νησιού αρχίζει τυπικά από το 1537 (έτος κατακτήσεως του νησιού από τους Τούρκους), για ένα μεγάλο τμήμα του 17ου αιώνα και μέχρι τουλάχιστον το έτος 1683, δηλαδή σε όλο το διάστημα του Κρητικού (1645–1669) και Τουρκοβενετικού πολέμου (1684–1699), το νησί της Μυκόνου συνέχισε να διοικείται με το σύστημα της φραγκοκρατίας⁶⁴. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής και λόγω της διττής και εναλλασσόμενης επικυριαρχίας Τούρκων και Βενετών, η Μύκονος απέδιδε διπλούς φόρους τόσο στους Τούρκους όσο και στους Βενετούς⁶⁵. Αν και υπάρχουν πολλές ιστορικές μαρτυρίες για διαρκή αδυναμία της Κοινότητας Μυκόνου να ανταποκριθεί στις φορολογικές της υποχρεώσεις, πράγμα που προκύπτει και από τις συχνές αποστολές επιτρόπων ως πρέ-

κλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων κ.λπ., όπ. π., σ. 70).

64. Ζεργλέντου, Σύστασις σ. 9· Βισβίζη, Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131· του ίδιου, Δικαστικά αποφάσεις σ. 24· Λάζαρη, Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 125. Κατά τις περιόδους αυτές, η Μύκονος κυβερνάται από "γοβερναδόρους", "καστελλάνους" και "καπετάνιους" που αποστέλλονται στο νησί από το "ρέκτορα" ("ρετούρη", "προνοητή") Τήνου (Ζεργλέντου, Νησιωτικά σ. 27 επ· του ίδιου, Σύστασις σ. 9· Βισβίζη, Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131· του ίδιου, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 38 έτους 1691, στιχ. 10, 11, σ. 123 όπου ως ρετούρης Τήνου αναφέρεται ο Μεταρπαρήγος). Ως καπετάνιοι Μυκονίων αναφέρονται οι Ιωάννης Καλδωράς μέχρι τα 1603 και ο Σίμων Ιουστινιάνος μέχρι τα 1615 (Ζεργλέντου, Αρχόντες σ. 165) καθώς και ο Ζωρζής Φράγκος κατά τα έτη 1656, 1657 (Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 48–50). Ως καστελλάνος Μυκόνου αναφέρεται ο Τσαννής Μουρκής κατά τα έτη 1689–1696 (Ζεργλέντου, Αρχόντες σ. 199). Κατά το διάστημα επίσης αυτό τη δικαστική εξουσία ασκούν και βενετοί αξιωματούχοι. Έτσι ο Ζωρζής Φράγκος, καπετάνιος Μυκόνου, εμφανίζεται ως κριτής σε δικαστικές αποφάσεις των ετών 1656 και 1657 ("ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ ὑψηλοτάτου ἀφεντός ρετούρη Τήνου καὶ Μυκόνου", Βισβίζη, Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 131 και του ίδιου, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 2 έτους 1656, 3 έτους 1656 και 4 έτους 1657, σ. 48–50). Η άσκηση δικαστικής εξουσίας και από βενετούς αξιωματούχους προκύπτει επίσης από τις νοταριακές πράξεις αριθμ. 371 έτους 1664, 1036 έτους 1669 και 1042 έτους 1669 όπου σαφώς αναφέρεται η έκδοση δικαστικών αποφάσεων από τον "καπετάν γκενεράλε" και τον "πρεβεδόρο Τήνου" κατά τα έτη 1665 και 1669 αντίστοιχα (Πετρόπουλου, Μύκονος σ. 231, 618, 621).

65. Ζεργλέντου, Αρχόντες σ. 198, 203· του ίδιου, Σύστασις σ. 36–50· Δ. Πασχάλη, "Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξύ των Τούρκων και Βενετών πολέμους (1644–1669 και 1684–1699)", τόμος εις μνήμην Σπυριδωνος Λάμπρου, Αθήναι 1935, σ. 132–139. Ειδικά στη Μύκονο οι Βενετοί εισέπρατταν απ' ευθείας τους φόρους και όχι μέσω ντόπιων αντιπροσώπων, όπως συνήθιζαν στα άλλα νησιά, ενώ επί πλέον εισέπρατταν και ένα ποσό από τα καταβαλλόμενα δικαστικά πρόστιμα. Όπως δε αναφέρεται, η απόδοση φόρων σε δύο κυρίαρχους έθετε μερικές φορές την κοινότητα σε ιδιαίτερη δύσκολη θέση μεταξύ οθωμανών και βενετών εισπρακτόρων του φόρου (Siot σ. 241, 242).

σβεων στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να δανειστούν για λογαριασμό της Κοινότητας χρηματικά ποσά για την εξόφληση των χρεών⁶⁶ ή για να εκθέσουν τη δύσκολη οικονομική κατάσταση του νησιού⁶⁷ ή για να αναδιαπραγματευτούν το χρέος⁶⁸, οι νεότερες έρευνες τείνουν στο συμπέρασμα ότι η ανταπόκριση του νησιού στις φορολογικές του υποχρεώσεις κατά τα τέλη του 17ου αιώνα ήταν ιδιαίτερα υψηλή⁶⁹.

Μετά το έτος 1669, δηλαδή την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους, το νησί παραχωρήθηκε από τον Μεγάλο Βεζίρη διαδοχικά στους Έλληνες διερμηνείς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Παναγιώτη Νικουσίο (1669–1673) και Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο (1673–1683), οι οποίοι πλέον έχοντας το δικαίωμα να εισπράττουν τους φόρους του νησιού, επενέβαιναν ενεργά στη διοίκηση του νησιού και εκμεταλλεύονταν οικονομικά τους κατοίκους⁷⁰. Ειδικά δε η εισπραξη των φόρων είχε εκχωρηθεί από τους διερμηνείς στους επιτρόπους τους, οι οποίοι ως διορισμένοι πλέον βοεβόδες κατένεμαν και εισέπρατταν του φόρους του νησιού ενώ παράλληλα ασκούσαν και διοικητικά και δικαστικά καθήκοντα⁷¹. Μόνο μετά το 1683, οπότε αφαιρέθη-

66. Ζερλέντου, *Αρχοντες*, έγγραφο της 26/10/1671, σ. 169, 170.

67. Ζερλέντου, *Αρχοντες*, έγγραφο της 10/1/1677, σ. 184 και του ίδιου, *Σύστασις*, έγγραφο της 24/2/1672, σ. 26.

68. Ζερλέντου, *Σύστασις*, έγγραφο της 17/11/1687, σ. 42.

69. Σιοτ σ. 311–314· Λάζαρη, *όπ. π.*, σ. 125.

70. Επ. Σταματιάδου, *Βιογραφίες των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους*, Αθήναι 1865, σ. 57, 72· Ζερλέντου, *Αρχοντες* σ. 169, 175, 176, 184–185, 188, 189, 194–196· του ίδιου, *Σύστασις* σ. 24, 27–28, 29–31, 34–36, 39–42· Κ. Αμάντου, "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641–1709)", *Ελληνικά*, 5 (1932), σ. 342· Σφυρόερα, *Οι δραγομάνοι κ.λπ.*, *όπ. π.*, σ. 17 σημ. 1, 3· Κούκκου, *Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ.*, *όπ. π.*, σ. 91–93· Σιοτ σ. 213, 214.

71. Ως επίτροποι του Π. Νικουσίου, αναφέρονται οι Τζαννής Καλαμαράς και ο Αρχιεπίσκοπος Σίφνου και Μυκόνου Αθανάσιος ενώ, ως επίτροποι του Αλ. Μαυροκορδάτου, αναφέρονται οι Ιωάννης Καναβούτσος, Ιωάννης Μαυροκορδάτος για τα έτη 1674 και 1675 και Κυρίτζης Δράκος από το έτος 1675, καθώς και Λουκής Δαμαλάς, Τσανέτος Λογγίνος και Γιαννάκις ο δραγουμάνος (Ζερλέντου, *Αρχοντες* σ. 161, 169, 176, 179, 27–28, 183–184). Η απονομή δικαστικής εξουσίας από τους εκάστοτε βοεβόδες "είς πρόσωπον του αφθεντός" Παναγιώτη Νικουσίου και στη συνέχεια του Αλ. Μαυροκορδάτου, ως "μέγα διερμηνευτή της αυτοκρατορικής βασιλείας" προκύπτει επίσης από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672–1679 όπου ως βοϊβόντες αναφέρονται οι Μιχαήλ Καναβούτζος, Ιωάννης Μαυροκορδάτος και Λουκής Δαμαλάς (Τουρτόγλου, *Μύκονος*, δικ. αποφ. αριθ. 14, 15 έτους 1672, σ. 28, 29, 17 έτους 1674, σ. 31, 18 έτους 1679, σ. 32). Ομοίως άσκηση δικαστικής εξουσίας από τους ίδιους βοεβόδες έχουμε και σε άλλες δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672–1682 (Βισβίζη, *Δικαστικάί αποφάσεις*, αριθ. 17 έτους 1672, σ. 84, 20 έτους 1674, σ. 92, 21 έτους 1674, σ. 94, 24 έτους 1679, σ. 100, 26, 27 έτους 1682, σ. 103,

κε από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο η προνομία απολήψεως των φόρων, έπαυσε και η άσκηση δικαστικών καθηκόντων από τους διορισμένους από τους διερμηνείς έλληνες βοεβόδες⁷².

Μετά το έτος 1683, το σύστημα τοπικής αυτοδιοικήσεως⁷³ αναπτύσσεται πλέον χωρίς την πατρωνεία των Ελλήνων Διερμηνέων. Τούτο γίνεται ιδιαίτερα έκδηλο στον τομέα της απονομής δικαιοσύνης όπου η δικαστική εξουσία ασκείται πλέον ανεμπόδιστα από τα κοινοτικά κριτήρια. Ωστόσο η ιδιαίτερη αυτή ανάπτυξη της οργάνωσης του συστήματος τοπικής αυτοδιοίκησης συνοδεύεται από συχνές υπερβάσεις της φορολογικής λειτουργίας από την πλευρά ορισμένων κοινοτικών εκπροσώπων οι οποίοι, καθιστώντας το λειτούργημά τους επιχείρηση προσωπικού πλουτι-

106). Επανεμφάνιση του βοεβόδα, ως κριτού, συνήθως όμως μαζί με επιτρόπους έχουμε πάλι από το 1703 και κυρίως μετά τα 1764 οπότε όμως πλέον οι βοεβόδες είναι οθωμανοί (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 50 έτους 1703 (Μιχαήλ Καλαμαράς, Παύλος Πετρής, Περάκης Φώσκουλος), 125 έτους 1710 (Μουλά Ισμαΐλης), 126 έτους 1719 (Μουλά Ισμαΐλης), 174 έτους 1740 (Μεϊμέτ Μπέης Αεράσχερης), 176 έτους 1745 (εδώ οι διάδικοι προσέφυγαν στην κρίση του βοεβόδα Μείρετ Αγάς ο οποίος προκάλεσε την κρίση του κοινοτικού κριτηρίου), 184 έτους 1762 (Χουσεΐν Αγάς και επίτροποι), 185 έτους 1764 (Ισμαήλ Αγάς και επίτροποι), 187 έτους 1766 (Σαΐά Αγάς και επίτροποι), 192 έτους 1779 (Δημήτρης Μαυρογένης), 193 έτους 1785 (Χουσεΐν Αγάς Μενεξελή και επίτροποι), 194 έτους 1787 (Χουσεΐν Αγάς Μενεξελή και επίτροποι).

72. Κ. Α μ α ν τ ο υ , Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς 1946, σ. 111· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 25.

73. Πιθανολογείται ότι η παραχώρηση προνομίων στην κοινότητα της Μυκόνου προηγήθηκε από την παραχώρηση αντίστοιχων προνομίων στα άλλα κυκλαδικά νησιά (Κ ο ύ κ - κ ο υ , Οι κοινοτικοί θεσμοί κ.λπ, όπ. π., σ. 89, 90). Η παραχώρηση προνομίων ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα προκύπτει σαφώς από το πρώτο πρακτικό εκλογής κοινοτικών αρχόντων της 8/10/1615 το οποίο ρητώς αναφέρει ότι ήδη έχουν παραχωρηθεί στους Μυκονιάτες οι προνομίες "...κατα ταπαράτια κί τούς ορισμούς οπού εχομε απο τους εγλαμπροτάτους πασαδες τούς απερασμένους κί απο τον πολύχρονισμενο χαλιλ καπεταν πασα τον σιμερνο ύοπιη ορισμύ διαλαμβάνου ότι το νισί ετούτο τισ μύκονου νανη κεσιμύ απανο σε ολο το ραγια κί να εχι εξούσια ο ραγιασ να διαλεγι καθε χρονο να βαζι κριτι..." δηλαδή οι μισθωτές του φόρου να είναι Μυκόνιοι καθώς και η προνομία να επιλέγουν ελεύθερα τους κριτές τους (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Αρχοντες σ. 165· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 18-19· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 117-118· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 24 σημ. 2). Πάντως, ανεξάρτητα από τον ακριβή χρόνο της παραχωρήσεως των προνομίων, από τη συχνότητα της εκδόσεως διαφόρων κοινοτικών πράξεων προκύπτει ότι οι βάσεις της κοινοτικής οργάνωσης της Μυκόνου είχαν τεθεί πολύ νωρίς έτσι ώστε να μπορούμε να μιλάμε για ύπαρξη κοινοτικών αρχείων Μυκόνου νωρίτερα από τα λοιπά κυκλαδικά νησιά. Το γεγονός αυτό θεωρεί ο Slot ως απόρροια της Φραγκοκρατίας δεδομένου ότι οι Βενετοί δεν διέθεταν δικούς τους αξιωματούχους στο νησί και επομένως ανέθεταν στην κοινότητα φορολογικά, δικαστικά και διοικητικά καθήκοντα (S l o t σ. 174 σημ. 57, 58).

σμού, κερδοσκοπούσαν εκμεταλλευόμενοι την ίδια την οργάνωση του οθωμανικού φορολογικού συστήματος που επέτρεπε στην κοινότητα να κατανέμει στους κατοίκους τις φορολογικές υποχρεώσεις, να ανακαθορίζει τα φορολογικά κριτήρια που έθετε η κεντρική εξουσία και να διαχειρίζεται το χρέος⁷⁴.

γ. Ιδιαιτερότητες στον οικονομικό τομέα

Ο απομονωτισμός του νησιού περιορίζεται κατά τον 17ο αιώνα λόγω της αναπτύξεως εμπορικών και ναυτικών δραστηριοτήτων από τους Μυκονίους. Η ανάπτυξη της ναυσιπλοΐας της Μυκόνου οφείλεται στο γεγονός ότι το θαλάσσιο πέρασμα μεταξύ Τήνου και Μυκόνου αποτελούσε το ένα (και μάλιστα το ευρύτερο) από τα τρία στενά περάσματα του Αιγαίου (τα άλλα δύο ήσαν το Στενό Καφιρέυς και το Στενό Δύσβατο) δια μέσου των οποίων τα πλοία της Δύσης μπορούσαν να διακινηθούν προς τα οθωμανικά λιμάνια του βορείου Αιγαίου (Κωνσταντινούπολη, Χίος, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Βόλος). Λόγω λοιπόν της στρατηγικής σημασίας της Μυκόνου για το διαμετακομιστικό εμπόριο Δύσης–Ανατολής η ναυσιπλοΐα των Μυκονίων εξελίχτηκε ως η σημαντικότερη των Κεφαλάδων στα μέσα του 17ου αιώνα και αντιπροσώπευε την πιο βασική πηγή πλούτου των κατοίκων, οι οποίοι απασχολούνταν σε αυτήν όχι μόνον ως πλοιοκτήτες αλλά και ως ναύτες σε ξένα πλοία⁷⁵. Άλλωστε οι αγροτικές δραστηριότητες δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα σημαντικές για την οικονομική ζωή του νησιού λόγω του σπένου του εδάφους του⁷⁶. Παράλ-

74. Έγγραφο της 24/2/1672, "και όλη η παρόν κοινότης καθώς λέσει να είναι αδικημένη από προεστούς και ετέρους του παρόντος νησιού" (Ζερελέντου, Σύστασις σ. 26). Επίσης συμφωνητικό της 10/3/1687 με το οποίο η Κοινότητα έρχεται σε συμβιβασμό με το Μιχάλη Καλαμαρά, "απάνω εις τα βοΐβοντιλίγια και πιτροπιλίγια....και διά να λείπουν τα σκάνδαλα αναμεταξύ τως" και παραιτείται από τις αξιώσεις της κατ' αυτού (Ζερελέντου, Σύστασις σ. 39). Επίσης έγγραφο της 4/8/1700 με το οποίο αποφασίζεται από την Κοινότητα να γίνει επανέλεγχος της οικονομικής διαχειρίσεως από τους Αντώνη Πετρή, Γιαννάκη Οστοβίκη και τον κατζηλλιέρη Γιαννάκη Χαδεμένο προκειμένου να εξαναγκαστούν σε πληρωμή όσοι παράνομα κατακρατούν χρήματα της Κοινότητας είτε είναι επίτροποι είτε χαρατζιάροι ("και ότι να εύρουν γή πιτρόποι, γή χαρατζιάροι και βαστά το edικό της κοινότης να τον εισιγουνάρουν να πλερώνη" (Ζερελέντου, Σύστασις σ. 64). Σχετικά με το ζήτημα αυτό πρβλ. S I o t σ. 213 και Σ. Α σ δ ρ α χ ά, Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στην τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 62). Πάντως στις αρχές πλέον του 19ου αιώνα και ιδιαίτερα κατά την περίοδο του ρωσοτουρκικού πολέμου (1807–1808) οι ενδοκοινοτικές συγκρούσεις, λόγω της αυξανόμενης καταχρέωσης της κοινότητας, εντείνονται αισθητά με αποτέλεσμα τη διάσπαση της κοινοτικής συνοχής και αλληλεγγύης (Λάζαρη, Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 147).

75. Ευαγγελίδης σ. 122· Βακαλόπουλου, Ιστορία του νέου Ελληνισμού, όπ. π., σ. 475· S I o t σ. 20, 215· Λάζαρη, όπ. π., σ. 142.

76. Η αύξηση του αριθμού των μικρών ιδιοκτησιών μεταξύ του έτους 1620 και των αρ-

ληλα δε παρατηρείται και ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων του νησιού⁷⁷.

Τέλος, ένα μέρος της οικονομικής ανάπτυξης της Μυκόνου κατά τον 17ο αιώνα αποδίδεται από ορισμένους περιηγητές στην "ερασιτεχνική" ενασχόληση των κατοίκων με την πειρατεία, ως μέλη πληρωμάτων πειρατικών πλοίων και ως εμπορευομένων πειρατικά λάφυρα και εφόδια. Σύμφωνα δε με μία άποψη, την οποία ωστόσο δεν θεωρούμε επαρκώς τεκμηριωμένη, οι πειρατές της Δύσεως ενίσχυαν την τοπική οικονομία διότι διέθεταν τη λεία τους για να αγοράσουν γη πράγμα που συνεπαγόταν εισροή χρήματος στο αγροτικό οικονομικό σύστημα των νήσων⁷⁸.

Η οικονομική άνθηση του νησιού λόγω της αναπτύξεως ναυτιλιακών και εμπορικών δραστηριοτήτων συνεχίστηκε και κατά τον 18ο αιώνα. Το γεγονός αυτό συνδυάζεται με κάποια πληθυσμιακή αύξηση που σημειώνεται στο νησί της Μυκόνου κατά την περίοδο αυτή⁷⁹.

§ 3. Έννοια της "γονικής" περιουσίας

Για την τουρκοκρατούμενη νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα, η πατρογονική ή μητρογονική ασάνητη ιδιοκτησία φέρει σε κάθε χρονική στιγμή διαδοχής, αλλαγής δηλαδή του προσώπου του ιδιοκτήτη της, ένα ειδικό "μεταφυσικό" βάρος· εκείνο της συνέχειας της γενεάς⁸⁰ από την οποία έχει προέλθει

των του 18ου αιώνα, υποθέτει ο Siot ότι είναι πιθανόν να οφείλεται σε επενδύσεις των κερδών που προέρχονται από το εμπόριο ή τις ναυτιλιακές δραστηριότητες των Μυκονίων (Siot σ. 292).

77. Μεταξύ των ελλήνων υποπροξένων που αντιπροσώπευαν κατά τον 17ο και 18ο αιώνα το αγγλικό εμπόριο (την εταιρία Levant Company) στα νησιά του Αιγαίου ήταν και Μυκονιάτες (Βακαλόπουλου, όπ.π., σ. 471). Σχετικά με τις εμπορικές σχέσεις των Μυκονίων βλ. επίσης Siot σ. 190 σημ. 125 ενώ για τα καθήκοντα των προξένων της Γαλλίας, Βενετίας και Ολλανδίας στον κυκλαδικό χώρο βλ. Π. Ζερλέντου, "Ανασυστάσεις των γαλλικών προξενείων εν ταις Κυκλάσιν εν έτει 1724", Νέος Ελληνομνήμων, ΙΑ' (1918), σ. 135–136· B. Siot, "Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου–Κιμώλου", Κιμωλικά, 8 (1978), σ. 157 επ.

78. Siot σ. 200 σημ. 51· του ίδιου, Καθολικαί εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων κ.λπ., όπ. π., σ. 85, 87.

79. Siot σ. 268, 269.

80. Ο όρος "γενεά" ή "γένος" δεν απαντάται κατά κανόνα στα Μυκονιάτικα νοταριακά έγγραφα ή στις δικαστικές αποφάσεις (εξάιρεση αποτελεί μόνο μία δικαστική απόφαση έτους 1720· Τουρτόγλου, Μύκονος, αριθ. 135 έτους 1720, στιχ. 13–15, σ. 145). Αντί για τον όρο αυτό χρησιμοποιείται ο όρος "κληρονόμοι (έκ τής σαρκός)", ο οποίος δηλώνει περιοριστικά τους άμεσους απογόνους του κληρονομούμενου, δηλαδή τα γνήσια (σε αντιδιαστολή με τα υιοθετηθέντα) τέκνα και τους κατιόντες τους (εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.), τη γενεά δηλαδή του κληρονομούμενου (Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους

η περιουσία αυτή. Το εθιμογενές δίκαιο του νησιού, κατά την καθοριστική χρονική

1662, στιχ. 11, 12, σ. 55· ομοίως, Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, προικοσύμφωνα Σύρου αριθ. 15 έτους 1615, σ. 319, 19 έτους 1641, σ. 322–323· Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, προικοσύμφωνα Πάρου αριθ. 14 έτους 1738, σ. 171, 19 έτους 1808, σ. 193, 28 έτους 1826, σ. 192). Παράλληλα δε χρησιμοποιείται και ο όρος "πρόθυμοι" ή "πρόσσιμοι–προσσιμώτεροι έδικοί" που σημαίνει όλους τους πλησιέστερους συγγενείς του κληρονομούμενου που κατάγονται από κοινούς ομοιόβαθμους προγόνους, δηλαδή τη γενεά με την ευρεία της έννοια (γενεά του πατέρα ή της μητέρας του κληρονομούμενου, που περιλαμβάνει τον γονέα, ως αρχηγό της γενεάς, και τους απογόνους του, αδέρφια, ανήψια κ.λπ. του κληρονομούμενου, καθώς και τη γενεά του παππού και της γιαγιάς του κληρονομούμενου, που περιλαμβάνει τον παππού ή τη γιαγιά του κληρονομούμενου και τους απογόνους τους, δηλαδή τους θείους, πρώτα εξαδέλφια του κληρονομούμενου· πρβλ. και τη σχετική διάταξη των Ασοιζών της Ρωμανίας, "suciede lo pluy proximo che apare", AR, άρθρο 32, σ. 178–179· επίσης για τον όρο "πρόσσιμοι" όσον αφορά την έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως βλ. πιο κάτω, § 5 I, σημ. 9). Στη Νάξο πάντως και στη Μήλο, παράλληλα με τον όρο "πρόξιμοι" ή "πρόσσιμοι" χρησιμοποιείται και ο όρος "γενεά" ή "γένος" για να δηλωθεί ο ευρύς κύκλος συγγενικών προσώπων που έχουν κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας στην (προ)γονική περιουσία (Μ η ν ι ά τ η ς , διαθήκες Νάξου αριθ. 379 έτους 1683, σ. 594, "και από κεί νά πηγαίνουν .. από τό γένος μας", 376 έτους 1683, σ. 586, 377 έτους 1683, σ. 588, "να πηγαίνουν από άσερνικόν έως άσερνικόν διά νά στέκην πάτα και νά κατάγεται από τό γένος της καζάδας μας"). Ανεξάρτητα πάντως από τους ακριβείς όρους που χρησιμοποιούνται για να δηλωθούν τα πρόσωπα που έχουν κληρονομικά δικαιώματα σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, το εθιμικό κληρονομικό σύστημα των νησιών των Κυκλάδων ακολουθούσε, αν και με αρκετές επί μέρους παρεκκλίσεις, όπως θα αναλυθεί παρακάτω (§ 12) το κληρονομικό "σύστημα των γενεών" σύμφωνα με το οποίο οι εξ αιματος συγγενείς κληρονομούσαν κατά γενεάς (τάξεις). Αντιθέτως ο όρος "φαμίλια", όρος ο οποίος κατά το επίσημο βυζαντινό δίκαιο αναφέρεται στην οικογένεια με την ευρεία της έννοια (C. 6, 38, 5 = B. 44, 3, 108) "τό της φαμίλιας όνομα τοιαύτην έχει δύναμιν· τοὺς ανιόντας καί κατιόντας καί πάντας τοὺς συγγενείς...διά της προσηγορίας ταύτης σημαίνεσθαι. Καί εἴ τις ἐν τῇ ἰδίᾳ διαθήκῃ ἀποκατάστασιν τῇ ἰδίᾳ φαμίλιᾳ καταλίπη, μηδεμιᾶς ἰδίας προσθήκης περί τινων ῥητῶν προσώπων γενομένης..." Εξάβιβλος, V, IX, 29), δεν απαντάται στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων, τον ανευρίσκουμε δε μόνο να χρησιμοποιείται τον 18ο αιώνα στη Σαντορίνη για να δηλώσει την οικογένεια με τη στενή της έννοια, δηλαδή γονεῖς και ανήλικα τέκνα ("Τὰ τέκνα τῆς φαμίλιας, δηλαδή τὰ ἀνήλικα, ὅπου εὐρίσκονται μὲ τοὺς γονεῖς των...", γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505). Για τον όρο "familia" στο ρωμαϊκό δίκαιο, ως συνώνυμου της ακίνητης περιουσίας βλ. Ν. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το ελληνικόν, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, τευχ. Α', Θεσσαλονίκη–Αθήναι 1974, σ. 16· G. T h o m s o n , The Prehistoric Aegean, Studies in Ancient Greek Society, London 1978, σ. 927, ενώ για τον ίδιο όρο, όπως εμφανίζεται στα "πρακτικά" (κτηματολογικούς καταλόγους για φορολογικούς σκοπούς) των βυζαντινών επαρχιών της Ανατολικής Μακεδονίας (1073–1425 μ.χ.) βλ. D. J a c o b y , "Phénomènes de demographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et XVe siècles", Variorum Reprints, Société et demographie à Byzance et en Roumanie latine, London 1975, αριθ. III, σ. 172 σημ. 52.

στιγμή της μεταβίβασης της ακίνητης ιδιοκτησίας⁸¹ από τον παλαιό ιδιοκτήτη σε ένα ή περισσότερα πρόσωπα, ενδιαφέρεται όχι τόσο για αυτό τούτο το μεταβιβαζόμενο περιουσιακό αγαθό αλλά για τον τρόπο προέλευσής του, για την καταγωγή του. Το στοιχείο δε αυτό της προέλευσης του ακινήτου περιουσιακού αγαθού από συγγενικά πρόσωπα θα αποβεί καθοριστικό για τον προσδιορισμό των όρων με τους οποίους πρόκειται να συντελεσθεί η μεταβίβαση της περιουσίας αυτής.

Πιο συγκεκριμένα, γύρω από την περιουσία την οποία ο εκάστοτε ιδιοκτήτης έχει αποκτήσει ως κληρονομία, προίκα ή δωρεά από συγγενείς του εξ αίματος (ανιόντες ή πλάγιοι εξ αίματος συγγενείς), τη "γονική" δηλαδή περιουσία⁸², η οποία αποκαλείται και "πατρική" ή "μητρική" ή "πατρομητρική" ανάλογα με το από ποιόν γονέα έχει περιέλθει αυτή στα τέκνα⁸³, αρθρώνεται ένα πλέγμα περιοριστικών εθιμικών διατάξεων ή πρακτικών που αναδεικνύει τη διατήρηση της περιουσίας μέσα στους κόλπους της οικογένειας καταγωγής της σε βασικό άξονα του εθιμικού συστήματος του νησιού της Μυκόνου. Η έμφαση την οποία το εθιμογενές δίκαιο αποδίδει στα γονικά πράγματα συνεπάγεται διαφοροποίηση στη νομική μεταχείριση των ακινήτων ιδιοκτησιών ανάλογα αν πρόκειται για γονικές ή για επίκτητες περιουσίες, περιουσίες δηλαδή που έχουν αποκτηθεί με ίδιες ενέργειες του ιδιοκτήτη και οι οποίες συνεπώς δεν προέρχονται από την οικογένεια του ιδιοκτήτη (αυτόκτητες πε-

81. Από τα μεταβιβαζόμενα περιουσιακά αγαθά θα μας απασχολήσει κυρίως η έγγειος ιδιοκτησία καθώς σε αυτήν αναφέρονται οι περισσότερες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα που αποτελούν το εδώ ερευνώμενο υλικό. Τα ακίνητα αγαθά, η ακίνητη περιουσία και κυρίως η αγροτική, είναι εκείνη που συγκροτεί τη "ραχοκοκαλιά" της οικογενειακής περιουσίας και σε αυτήν μετατοπίζεται το γονικό βάρος της νομικής προστασίας, καθώς τουλάχιστον επίσημα, για την κεντρική οθωμανική εξουσία, αυτή αποτελούσε και την κυριότερη πηγή των κοινοτικών εσόδων (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπρασιών σ. 137· Μ α λ α ν δ ρ ά κ η , Νησιωτικά Χρονικά κ.λπ., όπ. π., σ. 71 επ., 319 επ· Δ ρ α κ ά κ η , Η Σύρος επί Τουρκοκρατίας, τ. Α', όπ. π., σ. 245 επ· Ν. Α ρ μ α κ ό λ λ α , Οικονομικά της Τήνου, 1715–1822, εν Αθήναις 1926· Γ . Ν ά κ ο υ "Η φορολογική νομοθεσία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821–1826)", ΕΕΠΘΕΣ, Ι (εις μνήμην Κ. Καραβά), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 1155 επ· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 101· ειδικά για την έγγειο ιδιοκτησία ως μείζονος καθοριστικού στοιχείου της οικογενειακής ταυτότητας των κατοίκων του χωριού Ανωγείων (Κρήτη) βλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη της F. S a u l n i e r – T h i e r c e - l i n , "Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών. Το παράδειγμα της Κρήτης", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", μετάφραση Μ. Μαροπούλου, Αθήνα 1994, σ. 55–76). Από το πληροφοριοδοτικό μας υλικό η σπουδαιότητα της ακίνητης ιδιοκτησίας προκύπτει από το γεγονός ότι οι σχέσεις γύρω από τα ακίνητα είναι αυτές που αποτελούν κατά κανόνα αντικείμενο διαφορών και συνεπώς απαιτούν δικαστική επίλυση.

82. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 39· προβλ. Έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ. Γ', κζ', JGR, VIII, σ. 536.

83. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

ριουσίες)⁸⁴. Η αντιδιαστολή αυτή μεταξύ γονικών και επικτήτων περιουσιών είναι σαφής σε όλες τις πηγές απο τις οποίες αντλήθηκε το πληροφοριακό μας υλικό, δηλαδή τις δικαστικές αποφάσεις και τα νοταριακά έγγραφα⁸⁵. Πρόκειται για ένα εθιμικό σύστημα που διακρίνεται, όσον αφορά τον τρόπο μεταβιβάσεως της γονικής προελεύσεως ιδιοκτησίας, για τον προστατευτικό του χαρακτήρα υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του εκάστοτε ιδιοκτήτη, την οικογένεια δηλαδή υπό ευρεία έννοια, καθώς αποσκοπεί να αναπαράγει μονότονα και αυστηρά τη γενιά των ιδιοκτητών, αποκλείοντας την είσοδο νέων προσώπων, ξένων προς την ομάδα των συγγενών, στο οικογενειακό ιδιοκτησιακό κύκλωμα⁸⁶.

Η διαφοροποίηση στη νομική μεταχείριση μεταξύ γονικών και επίκτητων πραγμάτων δεν αποτελεί ωστόσο ένα χαρακτηριστικό του εθιμογενούς δικαίου τοπικιστικού χαρακτήρα. Απαντάται σαφώς και στα εθιμικά δίκαια πολλών άλλων νησιωτικών μικροκοινωνιών του τουρκοκρατούμενου αιγαιοπελαγίτικου χώρου, κυκλαδικού και δωδεκανησιακού⁸⁷. Πρόκειται συνεπώς για μια διατοπικής ισχύος γε-

84. Οι περιουσίες αυτές αποδίδονται στη Μύκονο με τους όρους "αγορά" (Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 19, 32, 77, 79, 84, 96, 98, 117, 126, 130, 140, 150, 154, 189, 203, 208, 209· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 4, 8, 12, 17, 36), "αγοράδες" (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6), "αγορασιά" (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 21), "αγορασιμιό" (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 7, 8, 25, 1138), "κίστα" (Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 44, 95).

85. Ο όρος "γονικό" απαντάται στις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα Μυκόνου: Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 8 έτους 1664, 13 έτους 1665, 15 έτους 1667, 26 έτους 1682, 37 έτους 1690, 44 έτους 1694, 47 έτους 1696· Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 2 έτους 1663, 27 έτους 1701, 5 έτους 1702, 56 έτους 1706, 65 έτους 1706, 68 έτους 1706, 98 έτους 1710, 104 έτους 1710, 108 έτους 1710, 117 έτους 1710, 132 έτους 1720, 146 έτους 1721, 163 έτους 1728, 203 έτους 1817· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 100 έτους 1663, 148 έτους 1663, 158 έτους 1664, 232 έτους 1679, 235 έτους 1683, 241 έτους 1685, 248 έτους 1685, 253 έτους 1686, 263 έτους 1691, 265 έτους 1688, 286 έτους 1664, 375 έτους 1665, 393 έτους 1665, 583 έτους 1677, 693 έτους 1666, 704 έτους 1666, 718 έτους 1667, 945 έτους 1669, 955 έτους 1668, 1052 και 1053 έτους 1669, 1071, 1072 και 1073 έτους 1669, 1091 έτους 1670, 1101 έτους 1670, 1249 έτους 1670, 1426 έτους 1671, 1451 έτους 1672, 1453 έτους 1672, 1504 έτους 1673, 1538 έτους 1673, 1540 και 1547 έτους 1673, 1590 έτους 1674, 1629 έτους 1674, 1648 έτους 1675.

86. Η αντιμετώπιση από τους Μυκονιάτες ακόμα και των προσώπων που δεν ανήκουν στην ίδια οικογένεια, αν και Μυκονιατών, ως "ξένων", αναφέρεται ως ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό των κατοίκων της Μυκόνου, σε μια μελέτη της Μ. Stott που αναφέρεται στη Μύκονο από τον 19ο αιώνα μέχρι σήμερα (Μ . S t o t t , Economic transition and the family in Myconos, Επιθεώρησης Κοινωνικών Ερευνών, 17 (1973), σ. 123 σημ. 2).

87. Για τη διάκριση αυτή όπως εμφανίζεται στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο των νησιών του Αιγαίου βλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 35 επ· Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος

νική αρχή του εθιμικού δικαίου των νησιών αυτών η οποία, ειδικά στο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο που εφαρμόζοταν εθιμικά στις περιοχές αυτές από τον 16ο έως τις αρχές του 19ου αιώνα⁸⁸, εκφράζεται μέσα από τον κληρονομικό κανόνα *paterna paternis/materna–maternis* (ή "το γονικό στο γονικό", όπως ειδικά αποκαλείται στον δωδεκανησιακό χώρο)⁸⁹, ενώ στις σχέσεις εμπραγμάτου δικαίου μέσα από τον νομικό θεσμό της προτιμήσεως⁹⁰.

Η ύπαρξη μίας κοινής γενικής αρχής των εθιμικών συστημάτων που αναπτύχθηκαν στην περιοχή του Αιγαίου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, δηλαδή της αρ-

σ. 6· Ζ. Χαλκιάδη, Λαογραφικά Κάσου, 1971, σ. 41· Κ. Σακελλαρίδη, Παροιμίες και φράσεις από την Νίσυρο, 1983, σ. 91 αριθ. 534· Μιχαηλίδου – Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 10 σημ. 9, 11, 26 σημ. 48· Τουρτόγλου, Συμβολή σ. 246). Γενικότερα δε για τη διάκριση γονικών και επικτήτων περιουσιών βλ. E. B r u c k , Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926, σ. 86 σημ. 2, 87 σημ. 1, 88· F. O l i v i e r – M a r t i n , Histoire du droit Francais des origines à la Revolution, 1948, σ. 271.

88. Λεντάκης σ. 329, 410.

89. Η διάκριση των περιουσιών σε γονικές και επικτήτες και η συνακόλουθη περιέλευση της γονικής περιουσίας στην οικογένεια από την οποία αυτή προέρχεται απαντάται σαφώς και στο αρχαίο ελληνικό καθώς και στο ελληνιστικό δίκαιο των πατύρων (Γ. Σιμωνέτου, "Αι περιουσιακαί σχέσεις των αρχαίων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον. Επίδράσεις αυτού μέχρι της Εξαβίβλου του Αρμενόπουλου και των εν Ρομανία ελληνικών κωδικοποιήσεων", Τόμος Κ. Αρμενόπουλου επί τη εξαγοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού, ΕΕΠΘΕΣ, ΣΤ' (1952), σ. 577, 581). Με βάση αυτά τα δεδομένα, έχει με πειστικά επιχειρήματα υποστηριχθεί ότι η εθιμική εφαρμογή της αρχής του γονικού στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου ανάγεται στο αρχαίο ελληνικό δίκαιο και όχι σε επίδραση του δικαίου των φράγκων κατακτητών (Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κόρπαθος σ. 18, 32, 48—49, 50, 56—58, 60, 65, 66, 101—109· Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 35 επ· Μιχαηλίδου – Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 26 σημ. 48). Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι ανάμεσα στην αρχή του γονικού του κυκλαδικού και δωδεκανησιακού χώρου και την αρχή *paterna paternis–materna–maternis* του αρχαιότερου γαλλικού δικαίου, κυρίως των περιοχών της Ανατ. Γαλλίας καθώς και του ιταλικού δικαίου, υπάρχει μια σαφής αντιστοιχία και συνεπώς δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς η υπόθεση ότι το συγκεκριμένο ζήτημα αποτέλεσε πεδίο αλληλεπιδράσεων φραγκικού και δημώδους δικαίου, κατά την αμέσως προηγούμενη φεουδαλική περίοδο κατάκτησης των νησιών (για την αρχή *paterna paternis–materna–maternis* στο γαλλικό και ιταλικό δίκαιο βλ. Ζέπου, Το δίκαιον εις το χρονικόν του Μορέως, όπ. π., σ. 217· O l i v i e r – M a r t i n , Histoire du droit Francais κ.λπ., όπ. π., σ. 267 επ., ιδίως 271—273· Μαριδάκη, Μήλος σ. 3 επ· Λεντάκης σ. 285 επ). Ανεξάρτητα πάντως από το ζήτημα της ιστορικής καταγωγής της αρχής αυτής στον ειδικό νησιωτικό χώρο του Αιγαίου, είναι αδιαμφισβήτητο ότι αυτή δεν στερείται του στοιχείου της πανεθνικότητας καθώς εμφανίζεται και σε πολλά άλλα αρχαία δίκαια, όπως στο αρχαίο ρουμανικό, στο σλαβικό, στο ρωσικό δίκαιο (F o t i n o σ. 132 και σημ. 25, 134 σημ. 28).

90. F o t i n o σ. 84 επ· Ζέπου, Προτίμησις σ. 291 επ.

χής του γονικού, δεν σημαίνει ότι τα επί μέρους έθιμα που αναπτύχθηκαν κατά περιοχή με βάση την αρχή αυτή ταυτίζονται πλήρως. Οι παραλλαγές ιδιαίτερα των οικογενειακών και κληρονομικών εθίμων οφείλονται στους διάφορους παράγοντες που επέδρασαν από περιοχή σε περιοχή, όπως οι ποικίλες ξενικές επιδράσεις, το διαφορετικό εύρος της εγκαταστάσεως τουρκικών αρχών ή κατοίκων, ο διάφορος βαθμός αντιστάσεως των κατοίκων κάθε νησιωτικής περιοχής και το επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης του κάθε νησιού.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΕΝ ΖΩΗ ΔΙΚΑΙΟΠΡΑΞΙΕΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΠΡΟΤΙΜΗΣΕΩΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΕΝΩΝ

§ 4. Έννοια του δικαιώματος

Στη Μύκονο, ο κύριος της ακίνητης περιουσίας είχε κατ' αρχάς¹ το δικαίωμα της απεριόριστης απαλλοτριώσεώς της με δικαιοπραξίες "εν ζωή"². Ωστόσο, οι πλη-

1. Για το δικαίωμα απαλλοτριώσεως των ακινήτων περιουσιών που βαρύνονταν με ειδικούς δεσμευτικούς όρους, τις λεγόμενες "κοντετζιό" βλ. πιο κάτω, τίτλος Β'.

2. Εάν τα εκποιούμενα κτήματα χαρακτηρίζονταν, σύμφωνα με το περίπλοκο σύστημα της τουρκικής νομοθεσίας περί ιδιοκτησίας, ως "δημόσιοι γαίαι" (*arazi-i-emiriye*) μεταβιβάζονταν όχι αυτά τα ίδια τα ακίνητα αλλά τα δικαιώματα επάνω σε αυτά, δηλαδή ο αγοραστής δεν αποκτούσε με την εκποίηση τη ψιλή κυριότητα του ακινήτου, η οποία ανήκε μόνο στο τουρκικό δημόσιο, αλλά απλώς τη διηνεκή νομή και χρήση του (*tesarruf*). Στις περιπτώσεις αυτές, ο ιδιώτης μπορούσε να εκποιεί, να δωρίσει ή να υποθηκεύσει τα δικαιώματά του σε άλλον, μετά τον θάνατό του δε η διηνεκής νομή της δημοσίας γης περιερχόταν, με βάση ορισμένους εξαιρετικούς κανόνες μεταβιβάσεως, σε ορισμένους συγγενείς του (Ν. Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία, Σμύρνη 1902, σ. 7, 23, 24, 26· τ ο υ ί δ ι ο υ , Μοναστηριακαί γαίαι. Γαίαι και δάση Ιερών Μονών Αγίου Όρους, Αθήναι, 1939, σ. 131 επ.· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 35, 467-469· Η α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 65 σημ. 50). Εάν όμως τα κτήματα αυτά ήταν "μούλκια" (*mulk*), ιδιόκτητα δηλαδή κτήματα, τότε με την απαλλοτριωτική σύμβαση μεταβιβαζόταν στον αγοραστή η πλήρης κυριότητα και όχι απλώς η νομή και χρήση του ακινήτου, ο εκάστοτε δε ιδιοκτήτης και κύριος αυτών είχε το δικαίωμα να τα οικοδομεί, να τα καλλιεργεί, να τα μεταβιβάζει με δικαιοπραξία εν ζωή ή αιτία θανάτου ή να τα αφιερώνει με όποιον τρόπο ήθελε (Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , Η ακίνητος ιδιοκτησία κ.λπ., όπ. π., σ. 7, 23, 24· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτιον σ. 57· Π α σ χ ά λ η , Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Η Δικαιοσύνη εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας, όπ. π., σ. 195 σημ. 1· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 34-35). Στις Κυκλάδες πάντως, όπως επίσης στις Σποράδες, στα νησιά του Σαρωνικού καθώς και σε άλλα νησιά του Αιγαίου πελάγους, όπως στη Χίο και Λέσβο, και σε αντίθεση με τις περιοχές της Πελοποννήσου, Στερεάς Ελλάδας και Εύβοιας (με εξαίρεση τη Μάνη και τα λεγόμενα "κεφαλοχώρια"), οι γαίες ήταν ιδιόκτητες, ως αποτέλεσμα της εκούσιας ή δια συνθήκης υποταγής τους στην οθωμανική κυριαρχία και των συνακόλουθων προνομιακών ορισμών που τους είχαν παραχωρηθεί ή της μη μόνιμης εγκαταστάσεως τουρκικού πληθυσμού (Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , όπ. π., σ. 27 σημ. 1· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 48, 50, 121 = μετ. Ρομπάκη, σ. 56, 58, 114 επ.· Γ. Ν ά κ ο υ , Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 62· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 63 επ.). Για το καθεστώς της γαιοκτησίας

σιέστεροι εξ αίματος συγγενείς (πρόθυμοι ή πρόσσιμοι εδικοί ή γονικάριοι)³ είχαν δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως του εκποιηθέντος ακίνητου⁴ περιουσιακού στοιχείου⁵, το λεγόμενο δικαίωμα προτιμήσεως⁶.

επί Τουρκοκρατίας βλ. επίσης γενικότερα Κ. Τ σ ο π ο τ ο ύ , Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία επί τη βάσει ιστορικών πηγών, Βόλος 1912, σ. 63–71· S t . S e f e r i a d è s , Le régime immobilier en Turquie au point de vue du droit international, Paris 1913, σ. 69 επ· Ν. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , "Τα "προνόμια" ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών–Μουσουλμάνων. Συμβολή εις το εθιμικόν κοινοδίκαιον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης", ΕΕΠΘΕΣ, Θ' (1975), σ. 836–844· Σ. Α σ - δ ρ α χ ά , Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών 15ου και 16ου αιώνας, Αθήναι 1979· Β. Μ ο υ τ α φ τ σ ι έ β α , Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος–16ος αι.), μετάφραση Ουρ. Αστρινάκη–Ευγ. Μπαλτά, Αθήνα 1990· Δ. Σ ι α τ ρ ά , Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1992.

3. Διευκρινίζεται ότι στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, της οποίας το αντικείμενο επικεντρώνεται στους εθιμικούς τρόπους νομικής προστασίας των οικογενειακών περιουσιών στη Μύκονο, δεν ενδιαφέρει το δικαίωμα προτιμήσεως των μη συγγενών του πωλητή, δηλαδή το δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως που είχαν, εκτός από τους συγγενείς, οι κοινωνοί ή οι ιδιοκτήτες των ομόρων ή γειτονικών ακινήτων.

4. Στη Σύρο όμως, σύμφωνα με τα γραπτά έθιμα του νησιού έτους 1812, η προτίμηση ίσχυε και επί κινητών πραγμάτων (JGR, VII, σ. 501).

5. Δεν είναι πάντως σαφές αν το δικαίωμα προτιμήσεως αναφερόταν μόνο στα γονικά ακίνητα ή ακόμα και στα επίκτητα του πωλητή. Από το γεγονός πάντως ότι το ζήτημα αυτό δεν διευκρινίζεται από το περιεχόμενο των σχετικών δικαστικών αποφάσεων και νοταριακών εγγράφων, συμπεραίνεται ότι ήταν αρκετό το ακίνητο να ανήκει σε συγγενή εκείνου που ασκούσε το δικαίωμα προτιμήσεως χωρίς να εξετάζεται η περαιτέρω καταγωγή του.

6. Για τον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως βλ. κυρίως: Ζ α c h a r i ä σ. 236 επ· Π. Θ ε ο φ α ν ο π ο ύ λ ο υ , Σύστημα Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήναι 1899, σ. 262· Ρ l a t o n σ. 1 επ· Φ ο τ i n o σ. 84 επ· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτιον σ. 79 επ· τ ο υ ί δ i ο υ , Προτίμησης σ. 291 επ· Α. Α ν δ ρ ε ά δ ο υ , Έργα, 1, Αθήναι 1938, σ. 563 επ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 853–854· τ ο υ ί δ i ο υ , Σίφνος σ. 232 επ. και 404· Ρ . Ο u r l i a c et J. D e M a l a f o s s e , Droit roumain et ancien droit, 2, Paris 1961, σ. 418· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 125–6, 218 επ., 302, 307· Ν. Μ ά τ σ η , Ζητήματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως εν τω βυζαντινώ δικαίω, ΕΕΒΣ, 36 (1968), σ. 45–54· S v o r o n o s σ. 1 επ· τ ο υ ί δ i ο υ , Histoire des institutions de l'empire byzantin, Annuaire de l'École Pratique des Hautes Études, IVe section, Sciences Historiques et Philologiques, Paris 1969–1970, σ. 335–336· Π α ν τ α - ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν δίκαιον κ.λπ., όπ. π., τ. Β', σ. 150–155· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 221 σημ. 1, 2 και σ. 222 σημ. 6 όπου ενδιαφέρουσες βιβλιογραφικές αναφορές· Σ ι α τ ρ ά , Οι αγοραπωλησίες ακινήτων κ.λπ., όπ. π., σ. 80 επ. Επίσης για το δικαίωμα της προτιμήσεως, όπως αυτό εμφανίζεται στο δίκαιο των ελληνοαιγυπτιακών παπύρων, υπέρ των προκατόχων του ακινήτου και των τέκνων του, καθώς και των γειτόνων βλ. σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές στους Ζ έ π ο , Συνταγμάτιον σ. 79 σημ. 3· Π α π α - γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 221 σημ. 1.

Συνεπώς κάθε εκποίηση⁷ ακίνητης περιουσίας έπασχε από σχετική ακυρότητα υπέρ των προσώπων εκείνων που δικαιούνταν, σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες, να προβάλουν, δια της σχετικής εμπράγματος⁸ αγωγής αναστροφής της πωλήσεως, το δικαίωμα προτιμήσεως. Σε κάθε περίπτωση πάντως η άσκηση του δικαιώματος έπρεπε να γίνει μέσα σε περιοριστικές (αποσβεστικές) προθεσμίες και να καταβληθεί στον αγοραστή το τίμημα της πωλήσεως καθώς και οι τυχόν δαπάνες αυτού (αναγκαίες ή επωφελείς) επί του πράγματος.

§ 5. Περιεχόμενο του δικαιώματος

Ι. Δικαιούχοι

Σύμφωνα με την απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 σχετικά με τα νομικά έθιμα του νησιού, στη σειρά των προσώπων που είχαν δικαίωμα προτιμήσεως προηγούνταν σαφώς οι πλησιέστεροι συγγενείς ("οι πλέον πρόσσιμοι (ή πρόθυμοι) εδικοί" ή "προσιμώτεροι εδικοί")⁹ και ακολουθούσαν οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων.

7. Η εκποίηση της ακίνητης περιουσίας στη Μύκονο διέπχτο είτε α) εκούσια, οπότε το τίμημα της πωλήσεως προσδιοριζόταν ή από τους ίδιους τους συμβαλλομένους ή κατόπιν εκτιμήσεως της πραγματικής αξίας του εκποιούμενου πράγματος από ειδικούς εκτιμητές που όριζαν τα συμβαλλόμενα μέρη, τους λεγόμενους "αποκοστιάδες" ή "στιμαριστιάδες" (βλ. πιο κάτω σημ. 133, 134), είτε β) αναγκαστικά, δηλαδή μέσω της διαδικασίας δημοσίου πλειστηριασμού που επισπεύδετο λόγω δημοσίων ή ιδιωτικών χρεών που βάρυναν το ακίνητο.

8. Σχετικά με τη διαμόρφωση του δικαιώματος προτιμήσεως ως εμπράγματος δικαιώματος με τη Νεαρά έτους 922 μ.χ. (ή 928 μ.χ.; προβλ. *S v o r o n o s* σ. 33) του Ρωμανού του Λακαπηνού βλ. Ζέπου, Προτίμησις σ. 293, 298 σημ. 20. Επίσης για τη διττή φύση του δικαιώματος ως εμπράγματος αλλά και ενοχικού ταυτόχρονα και την αντιστοιχία του με το γερμανικό δίκαιο και ειδικότερα με το γερμανικό δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως ή δικαίωμα του πλησιεστέρου βλ. *G e i b* σ. 97–103. Αντίθετη άποψη σχετικά με τη νομική φύση του δικαιώματος προτιμήσεως έχει διατυπώσει ο Δ. Γκόφας, ο οποίος διαβλέπει σε αυτό ένα περιορισμό του δικαιώματος κυριότητας και όχι αυτοτελές εμπράγματο δικαίωμα (Δ. Γκόφας, Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου, τ. ΙΙΙ, Β'/Γ' έκδ., Αθήνα–Κομοτηνή 1989, σ. 172). Για την ενοχική απλώς δύναμη του θεσμού της προτιμήσεως στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. επίσης Ζέπου, Συνταγμάτιον σ. 80 σημ. 1.

9. Ο όρος "πρόσιμος" ή "πρόθυμος" ή "πρόξιμος" σημαίνει κατ' αρχήν τον συνορίτη, τον γείτονα του εκποιούμενου κτήματος, είναι δε συνώνυμος όρος του *κολιτερανός* (από το ιταλ. *collateral*, γειτονικός), όρου που χρησιμοποιείτο στη Μύκονο για τη θεμελίωση του δικαιώματος προτιμήσεως στον πλησιασμό, στη γειτνίαση δηλαδή με το ακίνητο που επρόκειτο να εκποιηθεί (Βισβίτζη, Ναξιακά σ. 129 σημ. 7· Δ. Βαγιακάκου, "Συμβολή εις την μελέτην της δημώδους νομικής ορολογίας", Ξένιον *Festschrift für P. J. Zepos*, ΙΙΙ, Athen–Freiburg–Köln, 1973, Appendix, σ. 529). Στη Μύκονο πάντως ο όρος αυτός συνοδεύε-

Ως πλησιέστεροι συγγενείς¹⁰ θεωρούνταν μόνον οι συγγενείς εξ αίματος του πωλητή, μεταξύ όμως αυτών δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες αν ετηρείτο πιστά ή όχι η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι μεταξύ συγγενών, όταν τουλάχιστον δεν συνέτρεχαν περισσότερες από μία νομικές βάσεις του δικαιώματος προτιμήσεως (όπως π.χ. συγγένεια και συγκυριότητα επί του ακινήτου)¹¹, ετηρείτο η αρχή της χρονικής προτεραιότητας¹². Ως "πλησιέστεροι" συγγενείς πάντως, κατά την άποψη που διατυπώνει ο Ιάκ. Βισβίζης, είναι πιθανόν ότι θεωρούνταν οι συγγενείς εξ αίματος του κατόχου οικογενειακής παρουσίας μέχρι τον 4ο βαθμό συγγένειας¹³.

Σε περίπτωση συγκρούσεως των δικαιωμάτων προτιμήσεως περισσότερων συγγενών του πωλητή, προηγούνταν εκείνοι που μπορούσαν να επικαλεστούν περισσότερες από μία νομικές βάσεις (γενεσιουργούς λόγους) του δικαιώματος προτιμήσεώς τους. Προηγούνταν συνεπώς εκείνοι οι οποίοι συγκέντρωναν και τις δύο ιδιότητες, της κοινωνίας και της συγγένειας¹⁴, και έπονταν οι μη συγκύριοι ή μη συνο-

ται από τον όρο "έδικός" για να δηλωθεί σαφώς η θεμελίωση του δικαιώματος προτιμήσεως όχι στη γειτνίαση αλλά στη συγγένεια του δικαιούχου με τον πωλητή του εκποιούμενου ακινήτου, η οποία και προηγείτο στην ιεράρχια των λόγων προτιμήσεως. Για τον όρο αυτό βλ. και πιο πάνω, § 3 σημ. 80.

10. "Εἰς τὰς μερικὰς πωλήσεις, πρῶτον ἐπιτιμῶντο οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς, δεύτερον οἱ προσεγγίζοντες εἰς τὸ πωλούμενον." (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12).

11. Πρβλ. έθιμα Νάξου έτους 1810, GR, VIII, κεφ. Ε', μα', σ. 539.

12. "Μεταξὺ τῶν συγγενῶν ὁ ζητήσας πρῶτος τὰ τῷ γενεῇ πώλησις χαίρει τὴν προτίμησιν" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12). Είναι πάντως πιθανόν η ανωτέρω διάταξη να αναφέρεται σε ομοιόβαθμους συγγενείς. Παρόμοια ρύθμιση του θέματος αναφέρεται στα γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810 (JGR, VIII, κεφ. Ε', μα' σ. 539), ενώ αντιθέτως, σύμφωνα με τα έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 και Φολεγάνδρου έτους 1808, μεταξύ συγγενών ετηρείτο κατ' αρχήν η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505, 522). Πάντως στη Θήρα, απαγορεύεται η προβολή προτίμησης από τα τέκνα πρώην κατοίκων του νησιού που παντρεύτηκαν και διαμένουν σε άλλους τόπους ενώ επίσης μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών τηρείται η σειρά της χρονικής προτεραιότητας (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 506). Για την αναλογική διανομή του εκποιούμενου κτήματος μεταξύ περισσότερων που είχαν ισοδύναμο δικαίωμα προτιμήσεως σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο πρβλ. Εξάβιβλος, III, III, 105, "εἰ μέντοι πάντες ἐκ τῶν ἴσων ἔρχονται προνομίων...αὐτοὶ ἀνυπερθέτως καταβάλλοντες ἀναλόγως ἀφ' ἑαυτῶν ἢ ἐκ τινος ἀρχῆς τοῦτο ἐπιμερίσονται." ενώ για τη σχετική εκκλησιαστική νομολογία της βυζαντινής περιόδου βλ. Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία I σ. 252-253.

13. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 35.

14. Πρβλ. παρακάτω δικαστική απόφαση αριθμ. 121 έτους 1716 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 132). Παρόμοια ρύθμιση περιλαμβανόταν και στο αρχαίο ρουμανικό δίκαιο (F o t i n ο σ. 149). Μια ιδιόμορφη περίπτωση όπου οι συγγενείς που δεν ήταν "κολιτεράνοι" προηγούνται από τους συγγενείς που έχουν και την ιδιότητα των "κολιτερανών"

ρίτες πλησιέστεροι συγγενείς. Σε κάθε δε περίπτωση οι συγκύριοι, οι οποίοι δεν ήταν συγγενείς, έπονταν των συγγενών έστω και μη συγκυρίων¹⁵.

Σχετική με το ζήτημα είναι κάποια υπόθεση που εκδικάζεται από κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1701¹⁶. Στην υπόθεση αυτή την εκποίηση ακινήτου (ανωγίου) προσβάλλουν αφ' ενός μεν ο ιδιοκτήτης του κατωγίου Νικόλας Γρυπάρης¹⁷, αφ' ετέρου δε ο αδελφός του πωλητή Γιαννούλης Γενήσος¹⁸. Το δικαστήριο, μετά από πολλή περίσκεψη και αφού έλαβε υπ' όψη του και τις γνώμες και άλλων προεστών, οι οποίοι δεν είχαν προσωπικά συμφέροντα υπέρ του ενός ή του άλλου αντιδίκου (στιχ. 18–21), αποφάσισε ότι το δικαίωμα προτίμησης του αδελφού του πωλητή είναι ισχυρότερο από το αντίστοιχο δικαίωμα του σύμπλιου και κατωγάρι ("και αποφασίσασι και λέσι τὸ πὼς ἀγγίζει τοῦ ἀδελφοῦ", στιχ. 21)¹⁹.

απαντάται σε προικοσύμφωνο έτους 1688 που περιλαμβάνεται στον νοταριακό κώδικα του νοτάριου Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 767 έτους 1688, σ. 1041). Πρόκειται για το προικοσύμφωνο της Κατερίνας, κόρης του Θωμά Κατζίμπα και της Τζενεβρίνας. Με το προικοσύμφωνο αυτό ο πατέρας παραχωρεί, μεταξύ άλλων, ως προικώ στην κόρη του (η οποία πρόκειται να παντρευτεί τον Νικόλο, γιό της Κατερίνας Αλεφούζαινας) ένα εργαστήριο το οποίο αρχικά είχε την προθεση να κληροδοτήσει σε ένα από τα αγόρια του ("τὸ ἐφύλαγεν ὁ μισέρ Θωμᾶς διὰ ἑνὸς παιδὸς ἀσθενικόν νὰ τοῦ τὸ δώσῃν"). Ἡδη όμως με το προικοσύμφωνο αυτό, το εργαστήριο πωροδοτείται στην κόρη, ο προικίζων όμως θέτει του πρόσθετο όρο ότι, εάν στο μέλλον προκύψει να εκποιηθεί το όμοιο του εργαστηρίου ("ἐργαστηρίν τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς"), τότε η προεσθεύσα κόρη του ή ο γαμπρός του θα έχουν την υποχρέωση να προβάλουν το δικαίωμά τους προτιμήσεως στην εκποίηση ως ιδιοκτήτες του γειτονικού εργαστηρίου (αυτὸν δὲ καὶ πὼς παραχωρεῖται ως προίκα στην κόρη). Πλην όμως η αγορά του εν λόγω εργαστηρίου από την Κατερίνα ή τον Νικολό θα είναι εικονική, διότι οι αγοραστές θα οφείλουν στη συνέχεια να μεταβιβάσουν την κυριότητα του εργαστηρίου στους αδελφούς της Κατερίνας, εφ' όσον προηγουμένως λάβουν από αυτούς το τίμημα της πωλήσεως που θα έχει ήδη καταβληθεί. Η άσκηση συνεπώς του δικαιώματος προτιμήσεως δεν βασίζεται στη συγγένεια αλλά στη γειτνίαση με το διεκδικούμενο ακίνητο. Η γειτνίαση ωστόσο, ως λόγος ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως, προβάλλεται εδώ εικονικά προκειμένου να περιέλθει τελικά το ακίνητο στους συγγενείς του γείτονα.

15. Πρβλ. Συνταγμάτιον, XXXII, α', σ. 212: "πρῶτον εἰς τοὺς συγγενεῖς ὅπου ἔχουν μετοχὴν εἰς τὸ μούλκι ἐκεῖνο ἢ ὅπου συνορίζονται, εἴτα τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς του κατιόντας δηλαδὴ καὶ ἀνιόντας καὶ ἀδελφοὺς καὶ παιδιά ἀδελφῶν, ἤτοι ἀνεψιούς, θεῖους καὶ παιδιά θεῶν καὶ ὄχι περαιτέρω".

16. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701, σ. 33.

17. "και μαθαίνοντας ὁ Νικόλας Γρυπάρης κατωγάρις εἰς τὸ ἄνωθεν σπίτι καὶ σύμπλιος ἐκοντραδίστησεν καὶ ἔβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορὰ εἰς τὴ κατσηλλαρία κατὰ τὴν ὀζάνσα (από το ιταλ. uzanza συνήθεια)/ποὺ τρέχει εἰς τὸ τόπο μας", στιχ. 8–10.

18. Στην ίδια δίκη κατά της αγωγής προτιμήσεως του Γιαννούλη Γενήσος, ο αδελφός του και πωλητής Πέρος Γενήσος ασκεί ανταγωγή στο όνομα ανήλικου τέκνου του.

19. Τίθεται πάντως από το δικαστήριο ο πρόσθετος όρος ότι εάν στο μέλλον ο νικήσας

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1714 που αφορά τη χρήση επίκοινου πράγματος (εκκλησίας) από τους συγκυρίους αυτής²⁰, το εκκλησιαστικό δικαστήριο αναγνωρίζει το δικαίωμα των συγκυρίων εκκλησίας (του ιερομόναχου Σαντοριναίου και του Ανδρέα Μαραμπότου που εκπροσωπείται στη δίκη από τη σύζυγό του Λασκαρίνα) να πουλούν ο καθένας το μερίδιο συγκυριότητάς του σε οποιονδήποτε θέλουν, με την επιφύλαξη ότι θα παραμείνουν ακέραια τα δικαιώματα προτιμήσεως των πλησιεστέρων συγγενών που τυχόν θα θελήσουν στο μέλλον να αγοράσουν την επίδικη εκκλησία ("φυλάζοντ(ας) τὰ δικαιώματα τοῦ πρόθιμου ἂν θέλῃ νὰ τὴν/ἀγοράσῃ", στιχ. 33, 34).

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες πληροφορίες παρέχει μία δικαστική υπόθεση του έτους 1716²¹. Στην υπόθεση αυτή το επίδικο ακίνητο (αμπέλι) το οποίο πρόκειται να εκποιηθεί από τη δεύτερη σύζυγο του αποβιώσαντος ιδιοκτήτη του²² διεκδικούν: α) ο

διάδικος (Γιαννούλης Γενιάσος) θελήσει να εκποιήσει το επίδικο ακίνητο σε τρίτον, τότε ο Πέτρος Γενιάσος θα έχει σαφώς δικαίωμα προτιμήσεως στην εκποίηση ["περὸ (ἀπὸ το βενετ. *pergo*, δηλαδή, λοιπόν) ἂν σὼς καὶ μάθῃ ὁ ἄνωθεν Πέτρος ὁ ἀδελφός του πὼς ἄλλου κανενοῦ θέλει πουλήσῃ τὸ ὅμοιο σπίτι νὰ ἔχῃ τὴν προτιμὴ νὰ τὸ παίρῃ", στιχ. 26, 27]. Πρβλ. ομοίως: Βι σ β ί ζ η, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 44 έτους 1694: "Καὶ ἀνί/σως καὶ θέλει νὰ τὸ πουλήσῃ καὶ θέλει το ὁ ἄνωθεν Νικόλας νὰ εἶναι προτιμὴς νὰ τ' ἀγοράζῃ καὶ νὰ μὴν ἤμπορῇ ἄλλος ἀγοραστής νὰ ἐμπαίγῃ μέσα", στιχ. 24-27; Το υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701 ("νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὸ πουλήσῃ μὴτε τὸ ἑνὰ μέρος μὴτε τὸ ἄλλο εἰς ἄλλο πρῶτο μόνον νὰ τὸ παίρῃ ἀπὸ τὰ δύο ἀδελφὰ τὸ ἑνὰ", στιχ. 17-19), 19 έτους 1701 καθὼς καὶ Το υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 149 έτους 1722. Στην τελευταία αυτή υπόθεση, γίνεται αποδεκτή από το δικαστὸν κοίτημα διεκδικητική αγωγή που έχει ως αντικείμενο κάποιο κτήμα που κατέχει ο αδελφός του ενάγοντος λόγω της πληρωμῆς από τον ενάγοντα των δαπανών για τη τέλεση "ψυχικῶν" στη μνήμη της μητέρας του. Στο διατακτικό ωστόσο της αποφάσεως αναφέρεται ρητὰ ὅτι, εἰάν ο νικήσας διάδικος θελήσει στο μέλλον να πουλήσει ἢ ακόμα καὶ να ανταλλάξῃ το επίδικο κτήμα, θα προτιμάται ο αδελφός του (που εἶναι καὶ ο ηττηθείς διάδικος) ἀπὸ τους ἄλλους πιθανοὺς αγοραστές ("ἂν ἴσ(ως)/καὶ ἤθελεν θελήσει νὰ τὸ πουλήσῃ γῆ νὰ τὸ ἀλλάξῃ νὰ μὴν ἤμπορῇ νὰ τὸ δώνῃ εἰς/ἄλλο πρόσωπον παρὰ τοῦ ἄνωθεν) Ἀντώνη τοῦ ἀδελφοῦ του", στιχ. 23-25). Αξιοσημείωτο εἶναι ἐπίσης ὅτι, σύμφωνα με τὴν ἀπόφαση αὐτή, απαγορεύεται, μεταξύ των ἄλλων, καὶ ἡ ανταλλαγή του επίδικου ακινήτου παρὰ το γεγονός ὅτι ὅτι οἱ ανταλλαγές ἐξαιρούνταν, κατὰ το ἐθιμικὸ δίκαιο τῆς Μυκόνου, ἀπὸ τὴν ἐγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως (για τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. πιο κάτω § 5 V).

20. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 119 έτους 1714, σ. 130.

21. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 132. Τὴν υπόθεση αὐτή ἐκδικάζει ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή διότι ἀφορὰ ζήτημα ἐμπράγματος δικαίου που ἀνάγεται στο οἰκογενειακὸ δίκαιο (Μ. Θεοτοκά, Νομολογία του Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κ.λπ., ὅπ. π., σ.135, 143). Για τὴν ἀπόφαση αὐτή βλ. ἐπίσης Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 224.

22. Παρατηροῦμε ἐδῶ ὅτι οἱ συγγενεῖς του ἀποθανόντος ἔχουν δικαίωμα προτιμήσεως

Ματιός Βιτάλης, ο οποίος προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως αφ' ενός μεν ως "κολιτερανός", ως ιδιοκτήτης δηλαδή του γειτονικού οικοπέδου ("έχοντας την προτιμή ωςάν κολιτερανός", στιχ. 18), αφ' ετέρου δε ως σύζυγος της κόρης του θανόντος–αρχικού ιδιοκτήτη Μιχάλη Καλαμαρά, της Λαουρέτας ("έχοντας τή προτιμή ως γαν/μπρός του̃ αυτού̃ μίσερ Μιχάλη", στιχ. 24, 25) και β) ο Γιαννάκης Καραγιώρης, ο οποίος ασκεί επίσης την εμπράγματα αγωγή του δικαιώματος προτιμήσεως για το μισό του αμπελιού, ως σύζυγος της κόρης της δεύτερης συζύγου του ιδιοκτήτη ("έπειδή και νά είναι γαν/μπρός τής αυτής υστερος γυναικός του̃ ποτέ μίσερ Μιχάλη̃ κοντραδίζει²³ διά τὸ αὐτὸ μισὸ ἀνμπελί νά τὸ πά/ρη τάχας διά κληρονόμος του̃ αυτού̃ μίσερ Μιχάλη", στιχ. 20-23). Το δικαστήριο αποφασίζει ότι κύριος ολόκληρου του αμπελιού είναι ο πρώτος από τους αντιδίκους, διότι το μεν μισό του αμπελιού αυτού αποτελεί προικῶα περιουσία της συζύγου του, όπως αποδεικνύεται από το περιεχόμενο του προικοσυμφώνου του (στιχ. 7–11 και 31–33), το υπόλοιπο δε μισό του αμπελιού ανήκει επίσης δικαιωματικά σε αυτόν, λόγω της διπλής του ιδιότητας, ως κληρονόμου και γείτονα ταυτόχρονα ("ὁμως ὁ μίσερ Ματιὸς ἔχοντας τή προτιμή ως γαν/μπρός του̃ αυτού̃ μίσερ Μιχάλη̃ μάλιστα καὶ κολιτερα/νός του̃ αυτού̃ μισὸ ἀνμπελιού λαβάνει σήμερον τή προτιμή καὶ τὸ δίκαιο", στιχ. 24–27, "νά μὴν ἡμπορῇ νά μπαί/νη ἄλλος παρὰ ὁ μίσερ Ματιὸς ως παιδί καὶ κολιτερανός ὅπου̃ εἶναι", στιχ. 35–38). Κατά συνέπεια, ἐφ' ὅσον τὸ δικαίωμα της προτιμήσεως του θεμελιώνεται σε δύο νομικές βάσεις (συγγένεια και συγχυριότητα) ἐνῶ τὸ δικαίωμα του αντιδίκου του μόνο στη συγγένεια, ἡ κυριότητα τοῦ ἐπιδίκου ακινήτου ἐπιδικάζεται σε αὐτόν²⁴ με τον ὅρο ὅτι θα καταβάλει στην πωλήτρια το τίμημα της ἐπι-

ἐπὶ της κληρονομικῆς ακινήτης περιουσίας την οποία ὁ ἀποθανὼν σύζυγος κληροδότησε με διαθήκη στη σύζυγο, ὅταν αὐτὴ θελήσει να την ἐκποιήσῃ μετὰ τον θάνατό του. Παρόμοια διάταξη περιλαμβανόταν στον Συριακὸ Κώδικα του Η' αἰῶνος. Για το θέμα βλ. Ζέπou, Συνταγμάτιον σ. 79 σημ. 3.

23. *κοντραδίζει*: ἀπὸ το ἰταλ. *contradire*, προβάλλω ἀντίρρηση.

24. Κατὰ την ἀποψή μας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ το σκεπτικὸ της ἀποφάσεως, ἡ ἐμφαση δὲν δίδεται τόσο στο πραγματικὸ γεγονὸς της συγγένειας του νικήσαντος διαδίκου με τον αρχικὸ ιδιοκτήτη του ακινήτου, ἀλλὰ στο γεγονὸς ὅτι στο πρόσωπό του συντρέχουν δύο γενεσιουργοὶ λόγοι του δικαιώματός του προτιμήσεως, συγγένεια δηλαδή και γειτνίαση, ἐνῶ στον ἀντίδικο του μόνο ἓνας, ἡ συγγένεια δηλαδή με την τωρινὴ ιδιοκτήτρια· πρβλ. και σχετικὸ γραπτὸ ἔθιμο Σύρου ἐτους 1812, "καὶ ὁ πρόσμιος ἀγροικέται ὅποιος εἶναι πλέον κοντὰ ἢ προτιμή του εἰς ἐκεῖνο ὅπου̃ πουλεῖ, καὶ ὄχι ἀπεκεῖ ὅπου̃ ἦτον πρῶτα τὸ πράγμα ὅπου̃ πουλιέται..." (JGR, VIII, σ. 502 = Γκίνη, Περίγραμμα σ. 269, 270). Ἀν και δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν να ἀποκλεισθεῖ πλήρως ἡ ἀποψη την οποία διατυπώνει ἡ Ε. Παπαγιάννη (Νομολογία Ι σ. 240–241), ὅτι δηλαδή το δικαστῆριο ἀναγνωρίζει την κυριότητα του Μαθιού λόγω της συγγένειάς του με τον αρχικὸ ιδιοκτήτη του ακινήτου, δὲν μπορεῖ κανεὶς να προβλέψῃ (δεδομένου ἄλλωστε ὅτι στο πληροφοριοδοτικὸ υλικὸ δὲν ἀναφέρονται ἄλλες

κείμενης πωλήσεως, όπως αυτό θα προσδιορισθεί είτε "κατ' αποκοπήν"²⁵ είτε με ιδιωτική συμφωνία των συμβαλλομένων. Σε περίπτωση δε που κάποιος από τους αντιδίκους δεν συμμορφωθεί με το διατακτικό της δικαστικής αυτής αποφάσεως, το δικαστήριο, το οποίο είναι εκκλησιαστικό, επισείει την ποινή του ισόβιου αφορισμού και του χρηματικού προστίμου των 30 ριαλίων²⁶.

Την προσδοκία του δικαώματος προτιμήσεως, – το οποίο βρίσκεται ακόμα σε μετέωρη κατάσταση γιατί λείπουν όλα εκείνα τα στοιχεία που απαιτούνται προς ολοκλήρωσή του –, διασφαλίζει μια δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί από κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1701²⁷. Ο ενάγων (Τζαννής της Ροδούσας) διεκδικεί, μεταξύ άλλων, πατρογονικό του ακίνητο από τη μητέρα (Ροδούσα) και τον πατριό του οι οποίοι το κατέχουν, όπως ισχυρίζεται, χωρίς κανένα νόμιμο δικαίωμα, επειδή το ακίνητο ανήκε στην πατρική γονική του περιουσία. Όπως αναφέρεται στο διατακτικό της απόφασης αυτής, το επίδικο ακίνητο ανήκει, σύμφωνα με την εθιμική κληρονομική αρχή της απόλυτης προτεραιότητας των γνησίων κατιόντων του κληρονομούμενου στη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, σε ίσα μερίδια στον ενάγοντα και στον αδελφό του (στιχ. 14). Επί πλέον όμως ορίζει το δικαστήριο ότι, εάν στο μέλλον κάποιος από τους δύο αδελφούς θελήσει να εκποιήσει το μερίδιό του, τότε, εφ' όσον πλέον θα συντρέχουν όλα τα στοιχεία για την ύπαρξη τελείου (ολοκληρωμένου) δικαώματος προτιμήσεως, θα προτιμάται πλέον ο έτερος αδελφός, ως συγκύριος του ακινήτου ("και να μην μπορεί να το πουλήσει μήτε το ένα μέρος μή / τε το άλλο εφόσον άλλο προσήγοι μόνο να το παίρνει από τα δύο αδέρφια / το ένα", στιχ. 17–19).

Διαφοροποιημένη από όσα εκτεθήκαν πιο πάνω εμφανίζεται κάποια υπόθεση που εκδικάζεται επίσης από τοπικό κοινοτικό κριτήριο στα 1720²⁸. Εδώ η ταράτσα ενός ακινήτου είχε εκποιηθεί από τη Μαρία του Λάπη σε συγγενή της, τον Τραντάφυλλο Σκορδίλη του Πέτρου. Μολονότι όμως ο αγοραστής επικαλείται την εξ αί-

παρόμοιες περιπτώσεις) ποιά θα ήταν η έκβαση της δίχης εάν δεν συνέτρεχε στο πρόσωπο του Μαθιού και η γειτνίαση, ως αυτοτελής νομική βάση του δικαώματος προτιμήσεως. Εάν ωστόσο δεχτούμε τη συγγένεια του νικήσαντος διαδίκου με τον αρχικό ιδιοκτήτη ως τον βασικό λόγο για την έκδοση της ευνοϊκής υπέρ αυτού δικαστικής αποφάσεως, είναι πιθανόν τούτο να οφείλεται στο γεγονός ότι πωλήτρια του ακινήτου είναι η σύζυγος του αρχικού ιδιοκτήτη (βλ. πιο πάνω σημ. 22).

25. Για την έννοια της "κατ' αποκοπήν" πωλήσεως βλ. πιο κάτω, IV σημ. 134.

26. ριάλι: ισπανικό αργυρό τάληρο Φιλίππου του Δ' (1621–1665), το οποίο κατά τον 17ο αιώνα ταυτιζόταν με το τουρκικό γρόσι, δηλαδή ισοδυναμούσε με 7 χρυσά φράγκα (Π α σ χ ά λ η , Κυκλαδικά θέσμιμα κ.λπ., όπ.π., σ. 237 σημ. 2, 240–1 σημ. 3).

27. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, σ. 38.

28. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 135 έτους 1720, σ. 145.

ματος συγγένειά του με την πωλήτρια, ως λόγο που θεμελιώνει το δικαίωμά του προτιμήσεως ("πὼς αὐτὸς /εἶναι γενεὰ μετὴν ἄνωθ(εν) Μαρία καὶ πὼς δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νὰ/ τὸν ἐπειράξῃ", στιχ. 13–15), το δικαστήριο αποδέχεται το δικαίωμα προτιμήσεως που προβάλλει ο ιδιοκτήτης του κατωγιού της ταράτσας. Και τούτο διότι, όπως ρητά αναφέρεται στην απόφαση, σύμφωνα με τα εθιμικῶς ισχύοντα στο νησί, ο ιδιοκτήτης του κατωγιού προηγείται στη σειρά των προτιμητέων όταν πουλιέται το ανώγι ("ὥς πλέον πρόθιμ(ος) ὅπου εἶναι ἐπειδὴ καὶ νὰ εἶναι /ὑποκάτω τὸ κατώγι ἐδικόν του καθὼς ἄνωθ(εν) λέμε καθὼς καὶ τὰ συνήθεια τοῦ /τόπου παλαιόθες εἶναι ὅτι ὁ κατωγάρος νὰ ἔχῃ τὴν προτιμὴ νὰ ἀγοράξῃ, ὄν/τας τὸ ανώγι πουλιέται" (στιχ. 18–21)²⁹. Από το γεγονός ωστόσο ότι σε άλλη δικαστική απόφαση ἔτους 1701³⁰, η αδελφική σχέση συγγένειας αναγνωρίζεται από το δικαστήριο ως ισχυρότερη από τη σχέση της κατ' ὄροφον γειτονίας, πιθανολογούμε ότι η συγγένεια του ενάγοντος με την πωλήτρια στη συγκεκριμένη αυτή υπόθεση θα πρέπει να ήταν μακρυνή (ίσως πέραν του 4ου βαθμού) οπότε το δικαίωμα προτιμήσεως του ιδιοκτήτη του κατωγιού θεωρήθηκε από το δικαστήριο ισχυρότερο.

Από την έμφαση που όλες οι παραπάνω δικαστικές αποφάσεις (με μοναδική εξαίρεση, όπως προαναφέρθηκε, τη δικαστική απόφαση με αριθ. 135 ἔτους 1720) αποδίδουν στο δικαίωμα προτιμήσεως των εξαιτίας συγγενών του πωλητή προκύπτει ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον χαρακτηριστικό του θεσμού, ότι δηλαδή οι συγγενείς οι οποίοι προηγούνται στη σειρά των προτιμητέων προσώπων δεν είναι απαραίτητο να είναι και "ἀναμειγμένοι" για να προβάλλουν το δικαίωμα προτιμήσεώς τους και να αναλάβουν το ακίνητο που επέλκει να εκποιηθεί. Αρκεί δηλαδή για την προβολή του δικαιώματος προτιμήσεως η σχέση της "συγγένειας", η οποία, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποδεσμεύεται από τη σχέση της "ἀναμιγῆς" (κατά την έκφραση που χρησιμοποιείται στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως), της τοπικής δηλαδή ή νομικής συνάφειας με το ακίνητο του προτιμητέου συγγενούς³². Συνεπώς,

29. Σχετικά με τον θεσμό της οροφοκτησίας στις Κυκλάδες, βλ. Π. Ζέπου, Η ιδιοκτησία κατ' ορόφους. Νόμος 3741/1929, Αθήναι 1931, σ. 14–31, 34–35· Α. Δρακάκη, "Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας", ΕΕΝ, 26 (1959), σ. 248–350.

30. Προβλ. τη δικαστική απόφαση αριθμ. 19 ἔτους 1701 όπου ο αδελφός προηγείται σαφώς του κατωγάρι (Το υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος σ. 33).

31. Προβλ. αντιθέτως Εξάβιβλος, III, III, 104 ("Ἴνα πρῶτοι κληθῶσιν οἱ ἀναμίξ κείμενοι συγγενεῖς ἤτοι οἱ ἔχοντες μεμιγμένην κοινότητα πρὸς τι πρᾶγμα ἢ οἶκον ἢ ἀγρὸν ἢ ἀμπελῶνα....μεθ' οὓς οἱ μόνον ἀναμειγμένοι, εἰ καὶ ξένοι πάντῃ τῷ ἐκχωροῦντι τυγχάνοιεν.."). Για τη σειρά των προτιμωμένων προσώπων σύμφωνα με τη Νεαρά του Ρωμανού Α' Λακαπηνού ἔτους 922 μ.χ.; βλ. Ζαχαριά σ. 239· Platón σ. 8 επ.

32. Κατά τον ενδιαφέροντα ορισμό του Μ. Platon, "ἀναμιγή", κατά το βυζαντινό δίκαιο, είναι η ιδιότητα που έχουν ορισμένα ακίνητα να διαμορφώνουν για τους σκοπούς του δικαίου (φορολογικούς ή άλλους), μία τοπική ενότητα, να συμπεριφέρονται κατά τη χρονική

κατά το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, η "συγγένεια" αποτελεί ισχυρότερο γενεσιουργό λόγο του δικαιώματος προτιμήσεως από την "κοινωνία" ή την "άναμιγή" ή τη "συμπλοκεία" με το επίδικο ακίνητο. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση του οικογενειακού χαρακτήρα της ακίνητης ιδιοκτησίας ως θεμελιώδους άξονα του θεσμού της προτιμήσεως³³.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται και από τη συγκριτική επισκόπηση των τοπικών εθιμικών δικαίων του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Ειδικότερα

στιγμή της μεταβιβάσεως, ως μέρη ενός ενιαίου συνόλου, του οποίου η πρωταρχική ενότητα επανεμφανίζεται κατά τον διαχωρισμό τους σε μέρη και συνεπάγεται συγκεκριμένες νομικές συνέπειες (P l a t o n σ. 20). Σύμφωνα πάντα με τον ίδιο ερμηνευτή, η "συγγένεια" και η "άναμιγή" ήταν στο βυζαντινό δίκαιο της προτιμήσεως σαφώς διακεκριμένες ως νομικές έννοιες και έπρεπε να συντρέχουν αθροιστικά προκειμένου να ασκηθεί από κάποιο συγγενή δικαίωμα προτιμήσεως σε πώληση ακινήτου (P l a t o n σ. 18–20). Για το ζήτημα αυτό πρβλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224 σημ. 17, 229.

33. Η αποδέσμευση της εμπράγματης σχέσης από τη συγγενική και η συναφής ερμηνεία της Νεαράς του Ρωμανού υπέρ των συγγενών, όπου και αν αυτοί δεν είναι συγκύριοι, απαντάται και σε σχετική γνωμοδότηση του Δ. Χωματιανού, αρχιεπισκόπου Αχρίδας (Χωμ. αριθ. 71, στιχ. 307–314). Σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτού, η συγγένεια μπορούσε και μόνη της να θεμελιώσει δικαίωμα προτίμησης, εφ' όσον όμως χρησιμοποιε ως μέσον για να διατηρηθεί η γονική περιουσία στα χέρια των μελών μιας οικογένειας για τη γνωμοδότηση αυτή βλ. αναλυτικά Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224–228. Επίσης για τη σχέση οικογενειακής συνιδιοκτησίας με τον θεσμό της προτιμήσεως στις παραδουνάβειες χώρες βλ. F o t i n o σ. 119–158 και κυρίως σ. 144–149. Ειδικότερα, ο G. Fotino υποστηρίζει την άποψη ότι το αποκαλούμενο από αυτόν δικαίωμα "προαγοράς", προτεραιότητας δηλαδή στην αγορά και αναστροφής της πωλήσεως (droit de préemption et de retrait, προς διάκριση από τον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως του οποίου δεν δέχεται επιρροή στο ρουμανικό δίκαιο), όπως αυτό ίσχυε στις ανατολικές επαρχίες του βυζαντινού κράτους και ειδικά στο αρχαίο ρουμανικό εθιμικό δίκαιο, αναγνώριζε προτεραιότητα στους συγγενείς του πωλητή έναντι των γειτόνων. Κάτω από το πρίσμα δε αυτό θεωρεί ότι θα πρέπει να ερμηνευτεί ο όρος "proximi" ο οποίος απαντάται στο αυτοκρατορικό διάταγμα 391 των αυτοκρατόρων Βαλεντινιανού, Θεοδοσίου και Αρκαδίου (C. Th., 3, 1, 6 = C., 4, 38, 14), με το οποίο καταργείται το δικαίωμα "προαγοράς" των "proximi consortibusque" με το αιτιολογικό ότι το δικαίωμα αυτό περιορίζει την ελευθερία μεταβιβάσεως της ιδιοκτησίας, ως "proximi ratione sanguinis και όχι ως "proximi ratione loci". Για την ακριβή έννοια του όρου αυτού του αυτοκρατορικού νόμου 391 διερωτάται επίσης και ο Zachariä· είναι οι "proximi" οι συγγενείς των Νεαρών του 10ου αιώνα ή οι γείτονες (πλησιασταί–πλησιάζοντες); (Z a c h a r i ä σ. 237 σημ. 770). Για τη σύγχυση των βυζαντινών σχετικά με το ζήτημα εάν η συγγένεια αρκούσε για την προβολή του δικαιώματος προτιμήσεως ή ήταν απαραίτητο να συντρέχει και η προϋπόθεση της κοινωνίας ή "άναμιγής" ή "συμπλοκείας" με το εκποιούμενο ακίνητο βλ. επίσης Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτιον σ. 55, 56· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προτίμησης σ. 291· S v o r o n o s σ. 16 σημ. 54. Επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 224–230 όπου και ανάλυση σχετικών δικαστικών αποφάσεων των εκκλησιαστικών κριτηρίων της ύστερης βυζαντινής περιόδου.

στο μεταβυζαντινό εθιμικό δίκαιο, όπως προκύπτει από τις γραπτές κωδικοποιήσεις των εθίμων και τις άλλες γραπτές πηγές που διασώθηκαν κατά περιοχή, ο θεσμός της προτιμήσεως είχε ευρύτατη εφαρμογή³⁴, είναι δε φανερό ότι τελικά διαμορφώθηκε ως κύριος προστατευτικός θεσμός της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, λόγω της προτεραιότητας στη διεκδίκηση που εθιμικά παραχωρείτο στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής, πατρικής ή μητρικής, από την οποία προερχόταν η γονική περιουσία, έναντι των ιδιοκτητών ομόρων ή γειτονικών κτημάτων³⁵. Η έντονη αυτή αποδέσμευση της συγγένειας από τη συνιδιοκτησία, την κοινωνία ή τη

34. Την επιβίωση του εθίμου στην Ελλάδα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας αποδίδει ο Γ. Πετρόπουλος κατά ένα μέρος και σε επίδραση του μουσουλμανικού δικαίου, το οποίο επίσης δεν αγνοούσε τον θεσμό (Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 232 όπου και σχετική βιβλιογραφία). Πάντως κατά το οθωμανικό δίκαιο, στις τάξεις των προτιμώμενων προσώπων δεν περιλαμβάνονται οι συγγενείς του πωλητή, αλλά οι συνιδιοκτήτες, οι γείτονες κ.λπ. του εκποιούμενου κτήματος (Ελευθεριάδου, Η ακίνητος ιδιοκτησία εν Τουρκία, όπ. π., σ. 154–156). Εξ άλλου το δικαίωμα προτιμήσεως των συγγενών του πωλητή σε επικείμενη εκποίηση περιλαμβάνουν και οι Ασίζα της Ρωμανίας (Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Ασίζα κη', σ. 38–39). Πανεθνικό χαρακτήρα διαθέτει στον θεσμό ο G. Fotino, ο οποίος θεωρεί ότι το δικαίωμα προτιμήσεως, ως δικαίωμα κατ' αρχήν των συγγενών να προηγούνται στις μεταβιβάσεις οικογενειακών ιδιοκτησιών, εμφανίζεται σε όλους σχεδόν τους λαούς της αρχαιότητας, όπως στα δίκαια των διαφορετικών ινδοευρωπαϊκών φυλών (δίκαιο των Ινδών, αρχαίο γερμανικό δίκαιο, αρχαίο γαλλικό δίκαιο, σιχελικό δίκαιο, δίκαιο των σλαβικών χωρών), καθώς επίσης και σε δίκαια μη ινδοευρωπαϊκά (μουσουλμανικό δίκαιο, ουγγρικό δίκαιο). Το πανεθνικό του δε αυτό προερχόμενο αποδεικνύει την προέλευση του θεσμού από την οικογενειακή συνιδιοκτησία, όπως αυτή απαντάται στους αρχαίους λαούς (Fotino σ. 154, 155 σημ. 65, 66, 67, 68 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές).

35. Ερευνητέο είναι πάντως κατά περιοχή το ζήτημα εάν η ισχύς του δικαιώματος προτιμήσεως συνέβαλε τελικά, από πρακτική άποψη, στο να αποφευχθεί η υπερβολική κατάτμηση της γης μέσω της συγκεντρώσεως των οικογενειακών περιουσιών στα χέρια των μελών της ίδιας γενεάς. Σε μία μελέτη της για την Κρήτη, η F. Thiercelin αναφέρει ότι η εμφάνιση των γυναικών ως ιδιοκτητών γής καθώς και η επέκταση του αμφιπλευρικού συστήματος μεταβιβάσεως οικογενειακής περιουσίας ήταν δύο παράγοντες που συνετέλεσαν στην αποδυνάμωση του δικαιώματος προτιμήσεως, συμβάλλοντας έτσι στην κατάτμηση του εδάφους στις αγροτικές περιοχές (Saulnier – Thiercelin, Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών κ.λπ., όπ. π., σ. 62). Αν θεωρήσουμε συνεπώς ως δεδομένη την εκτίμηση που κάνει ο B. Slot, με βάση τα φορολογικά κατάστιχα της "στίμας" Μυκόνου, σχετικά με το μέγεθος της μέσης ιδιοκτησίας στη Μύκονο, ότι δηλαδή παρατηρείται προοδευτικός κατακερματισμός των μεγάλων ιδιοκτησιών στην περίοδο μεταξύ 1620 έως τις αρχές του 18ου αιώνα (Slot σ. 292, 293), είναι πιθανόν ότι για αυτόν τον ίδιο λόγο, την εμφάνιση δηλαδή των γυναικών ως ιδιοκτητών γης (βλ. πιο κάτω, § 11), ο θεσμός της προτιμήσεως δεν συνέβαλε τελικά στην αποφυγή της κατατμήσεως των περιουσιών στη Μύκονο.

γεινίαση με το εκποιούμενο ακίνητο (την "ἀναμιγή" του βυζαντινού δικαίου), είναι έκδηλη στα περισσότερα εθιμικά δίκαια και κυρίως στα έθιμα του νησιωτικού χώρου (Σίφνος, Σύρος, Θήρα, Φολέγανδρος κ.λπ.) όπου οι "πλησιέστεροι", κατά την έκφραση που συνήθως χρησιμοποιείται στις εθιμικές πηγές, συγγενείς, με την έννοια της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, προηγούνται στη σειρά προτεραιότητας των δικαιωμάτων προτιμήσεως από τους κοινωνούς ή γείτονες της εκποιούμενης ιδιοκτησίας, ακόμα και όταν δεν ήταν συνιδιοκτήτες του εκποιούμενου ακινήτου ή ιδιοκτήτες ομόρων ακινήτων³⁶.

Αναλυτικότερα στην Τήνο, στην πρώτη τάξη των προτιμωμένων προσώπων καλούνται οι ανιόντες ή οι κατιόντες, στη δεύτερη η σύζυγος, "*ἂν ἤθελε εὐρεθῇ ἀποῦσα εἰς καιρὸν πράξεως*", στην τρίτη τα αδέλφια και στην τέταρτη οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων της επικείμενης να εκποιηθεί περιουσίας³⁷. Επί πλέον δε όταν η πώληση γινόταν με ιδιωτικό έγγραφο, δικαίωμα προτιμήσεως είχαν και οι πλάγιοι συγγενείς³⁸. Στην Άνδρο δικαίωμα προτιμήσεως έχουν οι συγγενείς ή οι "πλησιασταί" οι οποίοι και σε περίπτωση ανταλλαγής ακόμα, εάν υπολείπεται κάποιο ποσό προς εξίσωση, δικαιούνται να καταβάλουν τα χρήματα και να λαμβάνουν το ισότιμο κτήμα. Το δικαίωμα δε αυτό παραγράφεται μετά από 1 έτος³⁹. Στη Σίφνο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι γονεῖς, τα τέκνα και τα αδέλφια, στη δεύτερη δε τάξη οι γειτνιαζόντες. Με ορισμένες δε προϋποθέσεις παραχωρείται το δικαίωμα αναστροφής της πωλήσεως και στους γονεῖς, τέκνα και αδέλφια που απουσίαζαν από το νησί όταν έγινε η εκποίηση⁴⁰. Στη Νάξο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς (μεταξύ των οποίων προηγούνται κατά σειρά τα τέκνα του πωλητή, οι αδελφοί και οι γονεῖς του και ακολουθούν οι λοιποί συγγενείς), στη δεύτερη δε τάξη οι γείτονες⁴¹. Στη Σύρο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι εξ αίματος συγγενείς, στη δεύ-

36. Προβλ. σχετικά τις τάξεις των προτιμωμένων προσώπων στο Συνταγμάτιον (XXXII, α', σ. 212) καθώς και στον Μολδαβικό Κώδικα του 1817 (JGR, VIII, Μέρος Β', κεφ. ΚΖ', § 1432, σ. 176), όπου οι συγγενείς, ακόμα και όταν δεν είναι συγκοινωνοί, προτιμώνται των συγκοινωνών του ακινήτου πράγματος.

37. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 212-3.

38. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 133 = μετ. Ρομπάκη, σ. 125.

39. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 6· Π α σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π. σ. 10.

40. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 12· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 232 και 434· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 165.

41. Έθιμα Νάξου του 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μ' σ. 538 επ· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 168. Προβλ. ωστόσο αντίθετη διάταξη περιλαμβανόμενη στα δηλωθέντα κατά το έτος 1833 από τον έπαρχο Νάξου Ι. Μαμούνη αρχαία έθιμα της Νάξου (κεφάλαιο "περί αγορών"), με την οποία ορίζεται ότι οι γείτονες του εκποιούμενου πράγματος προηγούνται από τους συγγενείς του πωλητή (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 87).

τερη οι συγκύριοι και στην τρίτη, οι "κολιτεράνοι", δηλαδή οι συνορεύοντες⁴². Στη Μήλο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς και στη δεύτερη οι πλησιέστεροι⁴³. Στη Θήρα, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς κατά βαθμό συγγένειας (τέκνα, γονείς, αδελφοί, ανεψιοί, πρώτοι εξάδελφοι και τα τέκνα τους), ενώ στη δεύτερη οι ιδιοκτήτες των γειτονικών ακινήτων⁴⁴. Στη Φολέγανδρο προηγούνται επίσης οι πλησιέστεροι συγγενείς, δηλαδή τα τέκνα, αδέλφια, ανήψια έως τα πρώτα εξαδέλφια⁴⁵. Ομοίως δε και στη Νίσυρο⁴⁶, στην Πάτμο⁴⁷, στο Καστελλόριζο⁴⁸, στους Παξούς⁴⁹, στη Σάμο⁵⁰, στην Αίγινα⁵¹, στη Σκύρο⁵², στον Άγιο Πέτρο⁵³, στο Οίτυλο⁵⁴. Στην Ύδρα, οι γιοί προτιμώνται από κάθε ξένο στην αγορά των πατρικών τους πραγμάτων⁵⁵. Στον Πόρο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι αδελφοί, στη δεύτερη οι συγγενείς και στην τρίτη οι συμπλιαστές⁵⁶. Στις περιοχές της Κυπαρισσίας, Γαργαλιάνων, Φιλιατρών, εάν το εκποιούμενο ήταν οικία, προηγείτο στην σειρά των προτιμητέων ο συμπλιαστής, εάν όμως επρόκειτο για αμπέλι, χωράφι κ.λπ. προηγείτο ο συγγενής⁵⁷. Στη Βοστίτζα, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς ενώ στη δεύτερη οι

42. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 133 = μετ. Ρομπάκη, σ. 125· Χρυσανθόπουλος σ. 79 επ.· Έθιμα Σύρου του 1695, JGR, VIII, σ. 499· Δρακάκη, Σύρος σ. 218–225. Για τη διαχρονική εξέλιξη του δικαίου της προτιμήσεως στη Σύρο μεταξύ των ετών 1695–1812 βλ. Χατζησεβαστός σ. 76· Ασθεαχά, Φορολογικές και περιουσιακές ισορροπίες των κοινωνιών στην Τουρκοκρατία, όπ. π., σ. 69.

43. Βισβίζη, Ερωτήματα (1955) σ. 127.

44. Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797 (JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504–507 = Χρυσανθόπουλος σ. 148–151, 166).

45. Γραπτά έθιμα Φολεγάνδρου έτους 1808 (JGR, VIII σ. 522 = Χρυσανθόπουλος σ. 183)· Σιατρά, Οι αγοραπωλησίες ακινήτων κ.λπ., όπ. π., σ. 85.

46. Μ. Λογοθέτη, Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατά τα χρόνια της δουλείας, 1785–1945, Νισυριακά, Αθήνα 1987, σ. 199 και 214· Χατζησεβαστός σ. 71.

47. Χατζησεβαστός σ. 72.

48. Χατζησεβαστός σ. 73.

49. Χατζησεβαστός σ. 78, 79.

50. Αλ. Σεβαστάκη, Το Δημόσιον Δίκαιον εν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, την Επανάστασιν και το ηγεμονικόν καθεστώς, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 105–107 (έθιμα Σάμου έτους 1848)· Ν. Δημητρίου, Λαογραφικά της Σάμου, Αθήνα 1983, 1, σ. 184.

51. Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 10.

52. Αντωνιάδη, Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 73, σημ. 26, 28 και σ. 75–78.

53. Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 30, 31.

54. Χρυσανθόπουλος σ. 35· Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 49.

55. Λιγνού, Αρχείον Κοινότητας Ύδρας κ.λπ., όπ. π., 6, σ. 345.

56. Βισβίζη, Ερωτήματα (1950) σ. 13–15.

57. Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 60.

γείτονες⁵⁸. Στο Αίγιο, στην πρώτη τάξη καλούνται οι συγγενείς και στη δεύτερη οι γείτονες, εκτός εάν διεξήγετο δημόσια εκποίηση του κτήματος και πάλι όμως τότε δικαίωμα προτιμήσεως είχε ο συγγενής που απουσίαζε από τον τόπο μέσα σε προθεσμία δύο ετών⁵⁹. Τέλος στην Κάρπαθο αναγνωρίζεται δικαίωμα προτιμήσεως των συγγενών μέχρι τον 6ο βαθμό συγγένειας έστω και μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος⁶⁰.

Τα ανήλικα τέκνα δεν περιλαμβάνονταν στη σειρά των προτιμητέων συγγενών, εφ' όσον κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας ήταν υπεξούσια και συνεπώς δεν διέθεταν δικαιοπρακτική ικανότητα. Αλλά, ακόμα και μετά την ενηλικίωση, δεν αναγνωριζόταν στο αυτεξούσιο πλέον τέκνο του πωλητή, ως έγκυρη, η προβολή δικαιώματος προτιμήσεως σε πώληση που έγινε από τον γονέα ή τον νόμιμο επίτροπό του κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας. Αυτή είναι και η έννοια της τοπικής συνήθειας που δηλώνεται από τη [δημογεροντία] του νησιού της Μυκόνου στα 1833: *"Τὰ ἀνήλικα τέκνα δὲν δύνανται, ὅταν ἡλικιωθῶσι νὰ ἀναλάβωσι τὰ παρὰ τῶν πατέρων ἢ συγγενῶν των πωληθέντα πράγματα"*⁶¹. Δικαιολογητική βάση της εθιμικής αυτής διατάξεως αποτελούσε ίσως η αντίληψη ότι οι εκποιήσεις γίνονταν συνήθως από τους γονείς ή τους έχοντες την επιτροπεία συγγενείς για λόγους διατροφής, συντήρησης κ.λπ. των ανήλικων τέκνων⁶² και συνεπώς δεν μπορούσαν αυτά να προβάλουν, είτε κατά τη διάρκεια της υπεξουσιότητας είτε μετά το πέρας αυτής, δικαίωμα προτιμήσεως σε μεταβιβάσεις γονικής περιουσίας που γίνονταν από τους επιτρόπους ή κηδεμόνες πρὸς το συμφέρον τους (όπως π.χ. για λόγους διατροφής των τέ-

58. Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 66.

59. Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ο ς σ. 28, 29.

60. Μ ι χ α η λ ῖ δ ο υ - Ν ο υ ἄ ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 40, 41.

61. Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12. Παρόμοιο έθιμο με της Μυκόνου απαντάται στη Νάξο και Σαντορίνη· βλ. έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505 και Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', με', σ. 505, 540. Καθώς το ζήτημα της επιτροπείας των ανηλίκων κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους δεν έχει ακόμα διερευνηθεί, δεν γνωρίζουμε εάν υπήρχαν κάποιες νόμιμες διατυπώσεις τις οποίες οι νόμιμοι επίτροποι ή κηδεμόνες των ανηλίκων τέκνων θα έπρεπε να τηρήσουν κατά την εκποίηση των πραγμάτων των ανηλίκων και ποιές ακριβώς ήταν αυτές. Είναι πάντως σαφές ότι η καθ' όλα νόμιμη εκποίηση των πραγμάτων από τον πατέρα στα πλαίσια της ασκήσεως της πατρικής εξουσίας ή από τους νόμιμους επιτρόπους ή κηδεμόνες αναπλήρωνε την έλλειψη συναινέσεως των ανηλίκων κατά την εκποίηση.

62. Πρὸβλ. Εξάβιβλος III, III, 106, *"Ὅσοι δὲ μὴ ἐμπροθέσμως τὴν ἐπιβάλλουσιν αὐτοῖς παράσχοιεν ἀποτίμησιν, οὐκέτι δίκαιον ἔξουσι προτιμήσεως....ἢ οὐπω τὸν εἰκοστὸν ε' . χρόνον τῆς ἰδίας ἡνυσεν ἡλικίας· τούτων γὰρ οἱ τὴν διοίκησιν τῶν προσόντων αὐτοῖς ἀναδεδεγμένοι ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν μετὰ τῶν συμπαρακειμένων νέων ἀγοραστῶν πρὸς ἀναλογοῦν συνέρχονται ἀναπληροῦντες αὐτοῖς τὸ ἀνήκον τίμημα..."* Συνταγμάτιον, XXXII, ζ', σ. 214.

κνων)⁶³. Ένας άλλος λόγος πιθανώς να ήταν ότι με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν οι ίδιοι οι πωλητές να ανατρέπουν με δολιότητα τις πωλήσεις, χρησιμοποιώντας την προβολή δικαιώματος προτίμησης από τα υπεξούσια τέκνα τους για τον σκοπό αυτό. Τούτο συνέβη για παράδειγμα σε δικαστική υπόθεση έτους 1701⁶⁴ όπου ο ίδιος ο πωλητής (ο Πέτρος Γενιάσος) χρησιμοποιεί υπεξούσιο τέκνο του για να ανατρέψει την πώληση που έγινε από αυτόν σε τρίτον και να αποτρέψει έτσι την περιέλευση του ακινήτου στον αδελφό του ο οποίος προβάλλει, ως πλησιέστερος εξ αίματος συγγενής, δικαίωμα προτίμησης στην πώληση (*"καὶ ὁ ὁμοῖος Πέτρος ὁ Γενιάσος βάνει πάλε ἓνα / του παιδί λεύτερο ὅπου εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν του διὰ νὰ κοντραδίρη τοῦ θείου του διὰ / τὸ ὁμοιο σπίτι διὰ νὰ τὸ πάρη"*, στιχ.13, 14). Το δικαστήριο ωστόσο αποφασίζει ότι στη σειρά προτεραιότητας των δικαιωμάτων προτιμήσεως προηγείται ο αδελφός του πωλητή από το τέκνο του πωλητή, το οποίο δεν έχει δικαίωμα προτιμήσεως όσο παραμένει υπεξούσιο του πατέρα του⁶⁵.

Σε άλλη επίσης υπόθεση που εκδικάστηκε από τοπικό κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου κατά το έτος 1706⁶⁶ η εκποίηση ακινήτου που ανήκε στην πατρική περιουσία έγινε από τον πατέρα (Μιχάλη Μαλτέζο) όταν ο γιός ήταν ακόμα ανήλικος⁶⁷. Μετά την ενηλικίωσή του και πάροδο 35 ετών από την κατάρτιση του συμβολαίου (1671–1706), ο γιός (Νικολός Μαλτέζος) ασκεί δικαίωμα προτιμήσεως. Ωστόσο δεν ακυρώνεται η πώληση αλλά αναγνωρίζονται ισχυρά τα δικαιώματα κυριότητας του αγοραστή του επίδικου ακινήτου, Γιώρη Παπα-Βεντούρη⁶⁸.

Στις περιπτώσεις πάντως εκείνες όπου, για οποιδήποτε λόγο, δεν είχε παρασχεθεί η έγκυρη συναίνεση του πατέρα ή του νόμιμου επιτρόπου κατά την εκποίηση ή όταν τα τέκνα απουσίαζαν από το νησί χωρίς να υπάρχουν εκπρόσωποί τους⁶⁹, θα

63. Βλ. σχετικά Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικαστική απόφαση αριθ. 66 έτους 1796 (*"πὼς δὲν εἶναι τῆς κρίσης ὄνταν πουλῇ ὁ κύρης διὰ νὰ θρέφῃ τὰ παιδιὰ του τὰ ὁμοῖα παιδιὰ λεύτερα νὰ βάνου κοντραδίτο"*, στιχ. 18, 19).

64. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701 σ. 33.

65. *"καὶ λέσι τὸ πὼς ἀγγίζει τοῦ ἀδελφοῦ,...καὶ τὰ παιδιὰ νὰ μὴν ἐμπαίνουνιν ὡς πότε εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ πατέραν τως"*, στιχ. 21–23.

66. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικαστική απόφαση αριθ. 63 έτους 1706, σ. 74.

67. *"λέγοντας πὼς ἦταν μικρὸς ὄνταν τὸ ἐπούλησεν ὁ κύρης/του τοῦ ἄνωθεν Νικολοῦ καὶ πὼς προτιμᾶται νὰ τὸ πάρη σήμερα"*, στιχ. 8–9.

68. Από το ιστορικό δεν προκύπτει εάν η πατρική αυτή περιουσία ήταν γονικής προελεύσεως ή επίκτητη. Πάντως και αν ακόμα επρόκειτο για γονική περιουσία, αυτή οπωσδήποτε δεν ήταν "κοντετζιονάδα", διότι τότε ο γιός θα ασκούσε, ως κληρονόμος πλέον, την εμπράγματη διεκδικητική αγωγή "κοντετζιονάδου" γονικού ακινήτου και όχι την αγωγή του δικαιώματος προτιμήσεως. Για το ζήτημα βλ. πιο κάτω, § 7.

69. Πρβλ. σχετικά το έθιμο της Σαντορίνης το οποίο επέτρεπε κατ' εξαίρεση την προβολή δικαιωμάτων προτιμήσεως από τα τέκνα όταν αυτά απουσίαζαν από το νησί (έθιμα

πρέπει να θεωρηθεί ότι ήταν επιτρεπτή η άσκηση της εμπράγματης αγωγής της προτιμήσεως ακόμα και μετά την πάροδο μεγάλου χρονικού διαστήματος από την εκποίηση, εφ' όσον είναι πιθανόν ότι ο χρόνος παραγραφής της αξιώσεως δεν έτρεχε κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας⁷⁰. Εξ άλλου η γονική περιουσία που ήταν χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" και η οποία, όπως θα εκτεθεί στη συνέχεια, είχε νομική λειτουργία οικογενειακού καταπιστεύματος δεν ήταν δεκτική τακτικής χρησικτησίας⁷¹.

Στην έννοια των "πλησιεστέρων συγγενών" οι οποίοι προέβαλαν δικαιώματα προτιμήσεως στις εκποιήσεις ακινήτων δεν περιλαμβανόταν ο σύζυγος ή η σύζυγος του πωλητή. Ωστόσο, συχνή ήταν η προβολή δικαιωμάτων προτιμήσεως από τον σύζυγο ή ακόμα και από τη σύζυγο στις περιπτώσεις απουσίας του συζύγου σε άλλον τόπο, σκλαβιάς κ.λπ.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1701⁷², η σύζυγος γιού του πωλητή (Μαρούκα, γυνή του Ιωάννη Μορφινού) προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποίηση γονικού ακινήτου του συζύγου της που έγινε από τον πεθερό της (Δημήτρη Μορφινό) δύο ημέρες πριν την εκδίκαση της υποθέσεως. Στην υπόθεση αυτή η ενάγουσα αμφισβητεί επί πλέον και το τίμημα της πώλησεως που αναγράφεται στο νοταριακό πωλητήριο συμβόλαιο του ακινήτου ως εικονικό. Για τον λόγο άλλωστε αυ-

θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, παρ. Α', σ. 505). Επίσης, το σχετικό έθιμο Νισιόρου κηρύσσει άκυρη την αγοραπωλησία, όταν συνέτρεχε λόγος ανηλικότητας του αμέσως δικαιούχου "μετά προδήλου έκμεταλλεύσεως εις βάρος του" (Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 71 σημ. 1). Πρβλ. επίσης και τις σχετικές νοταριακές πράξεις Μυκόνου αριθμ. **980** και **1001** του έτους 1669 όπου ο γιός της πωλήτριας, ο οποίος από παιδί απουσίαζε στην Κωνσταντινούπολη, εγείρει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποιήσεις γονικών του ακινήτων αμέσως μετά την επάνοδό του στη Μύκονο και τελικά παραιτείται από το δικαίωμά του ύστερα από την καταβολή αποζημιώσεως από τους αγοραστές (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 586, 598).

70. Κατά το ιουστινιάνειο δίκαιο τα πράγματα των ανηλικών εξαιρούνταν της τακτικής χρησικτησίας καθώς οι χρόνιες παραγραφές δεν έτρεχαν κατά των ανηλικών (Β. Ο ι - κ ο ν ο μ ί δ ο υ , Στοιχεία Αστικού Δικαίου. Β'. Εμπράγματα Δίκαια, § 124 σημ. 12 όπου και σχετική βιβλιογραφία). Για το ζήτημα της χρησικτησίας επί των πραγμάτων των ανήλικων τέκνων σύμφωνα με τις γνωμοδοτήσεις του Χωματιανού βλ. αναλυτικά Π α π α γ ι ά ν η , Νομολογία Ι σ. 153–155 και τ η ς ί δ ι α ς , Νομολογία ΙΙ σ. 142, 191–193. Πρβλ. επίσης Συνταγμάτιον, XXXII, ζ', σ. 214 καθώς και σχετικά έθιμα του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου στη συλλογή τοπικών εθίμων του Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ. 84, 100, 142, 159, 169.

71. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό–ιουστινιάνειο δίκαιο, τα πράγματα που αποτελούν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος δεν ήταν δεκτικά τακτικής χρησικτησίας. Για το θέμα αυτό βλ. πιο κάτω, § 7, σημ. 212.

72. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **21** έτους 1701, σ. 35.

τόν προβάλλει ενώπιον του δικαστηρίου την απαίτηση να επιστρέψει στον αγοραστή άλλο μικρότερο τίμημα το οποίο, καθώς ισχυρίζεται, είναι εκείνο που πραγματικά καταβλήθηκε στον πωλητή. Το δικαστήριο αναγνωρίζει μεν το δικαίωμα προτιμήσεως της, δεν δέχεται όμως την αμφισβήτηση του αναγραφόμενου στο νοταριακό συμβόλαιο τιμήματος⁷³ και την υποχρεώνει να καταβάλει το τίμημα στο ακέραιο⁷⁴. Ορίζεται δε ότι, εάν δεν θελήσει να καταβάλει το αναγραφόμενο τίμημα πωλήσεως, τότε το διεκδικούμενο ακίνητο θα ανήκει πλέον στον αγοραστή. Το δικαστήριο διατυπώνει επίσης την επιφύλαξη ότι, εάν η ενάγουσα αποδείξει στο μέλλον την κυριότητά της σε μέρος του επίδικου ακινήτου, τότε θα δύναται ή να πάρει πίσω το μεριδίό της επί του εκποιηθέντος ακινήτου, να ακυρώσει δηλαδή την εκποίηση ως προς το μέρος αυτό, ή, εάν δεν θελήσει να ακυρώσει την πώληση, να λάβει ένα χρηματικό ποσό ισόποσο της αξίας του μεριδίου της επί του ακινήτου. Και στις δύο πάντως αυτές περιπτώσεις ο πεθερός της και πωλητής του ακινήτου θα υποχρεούνται να αποζημιώσει τον αγοραστή (στιχ. 18–23).

Εφ' όσον στην υπόθεση αυτή η σύζυγος προβάλλει δικαίωμα προτιμήσεως σε εκποίηση γονικού ακινήτου του συζύγου της, δημιουργείται το ερώτημα εάν η σύζυγος είχε αυτοτελές δικαίωμα προτιμήσεως ή εάν το ασκεί ως αντιπρόσωπος του συζύγου της, γιού του πωλητή. Από το περιεχόμενο της απόφασης δεν προκύπτει εάν ο σύζυγός της ζει αλλά απουσιάζει για μεγάλο χρονικό διάστημα ή εάν έχει πεθάνει. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι η σύζυγος ενεργεί στο όνομα του συζύγου της ενεργούσα ως αντιπρόσωπος του⁷⁵.

Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνεται εξ άλλου και από το ιστορικό κάποιας άλλης υποθέσεως που εκδικάζεται από κοινοτικό κριτήριο στα 1722⁷⁶. Αντίδικοι

73. "καί θεωρώντας τὸ ἄνωθεν στρουμέντο καντζηλλιεरिकό, τὸ ὁποῖο νομινάρει πὼς πουλιέται τὸ ὁμοιο ἀμπέλι (ρεάλια) 90", στιχ. 13–14. Από την ειδική αναφορά του δικαστηρίου στον νοταριακό χαρακτήρα του πωλητηρίου συμβολαίου προκύπτει η αυξημένη δημόσια πίστη που απολάμβαναν τα έγγραφα που συντάσσονταν ή καταχωρούνταν σε νοταριακούς κώδικες από τους νοταρίους ή τους κατζηλλιέρηδες έναντι των ιδιωτικών συμβολαίων. Για το θέμα βλ. Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιопραξιῶν σ. 132 και κυρίως Ζ έ π ο υ , Η παράδοσις δι' εγγράφου κ.λπ., ὁπ. π., σ. 217–229.

74. Προβλ. ωστόσο σχετική απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου που εισάγει εξαίρεση από τον εθιμικό αυτό κανόνα: "Πολλάκις ὁμως ἀνηροῦντο αἱ γινόμεναι, εἴτε μερικῶς εἴτε διὰ δημοσίου τρόπου πωλήσεως, ὅταν ἤθελεν ἀνακαλυφθῇ, ὅτι τὸ πωληθὲν ἐδόθη εἰς τιμὴν ὀλιγωτέραν τῆς παριστανομένης ποσότητος καὶ τοῦτο διὰ δολίου τρόπου, ὅπως παραιτηθῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ κτήματος ὁ ἔχων πλειότερον δικαίωμα συγγενής." (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 12).

75. Προβλ. επίσης Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 903 έτους 1668, στιχ. 8, σ. 541.

76. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 150 έτους 1722, σ. 158.

στην υπόθεση αυτή είναι ο πατέρας Δομένεος Μεσένας και ο γιός Μιχελής Μεσένας. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής, το επίδικο ακίνητο το οποίο προερχόταν από την περιουσία της γιαγιάς του ενάγοντος (Αννούσας, "καλής" του Μιχελή), είχε στο παρελθόν τεθεί σε πλειστηριασμό λόγω χρεών από τους επιτρόπους και προεστούς του νησιού. Κατά τη διαδικασία του πλειστηριασμού το ακίνητο κατακυρώθηκε στον πατέρα του ενάγοντος ο οποίος προέβαλε το δικαίωμα προτιμήσεως της γυναίκας του⁷⁷. Ήδη, με την αγωγή αυτή, ο γιός διεκδικεί το ακίνητο ως νόμιμος κληρονόμος της μητέρας του ("ὡς πρᾶμα γονικὸν ὅπου συνκατεβαίνει ἀπὸ / τὴν μητέρα του", στιχ. 17)⁷⁸. Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή "ἐπειδὴ καὶ ἡ προτιμὴ νὰ συνκατεβαίνη ἀπὸ τῆς μάννας/ του ἄνωθ(εν) Μιχελή" (στιχ. 22, 23) με τον όρο ότι ο γιός θα πληρώσει στον πατέρα του το πλειστηρίασμα και τα λοιπά έξοδά του επί του ακινήτου.

II. Προθεσμίες ασκήσεως του δικαιώματος

Προκειμένου να αρθεί η αβεβαιότητα που προκαλείτο στην πρακτική των συναλλαγών από το ενδεχόμενο ασκήσεως δικαιωμάτων προτιμήσεως, η άσκηση του δικαιώματος υπέκειτο σε προθεσμία μετά την παρέλευση της οποίας επήρχετο η απόσβεσή του. Για ευνόητους λόγους, η προθεσμία ήταν διαφορετική για αυτούς που απουσίαζαν από το νησί και διαφορετική για τους μη απουσιάζοντες κατά τον χρόνο της εκποιήσεως⁷⁹.

α. Προθεσμία για τους μη απουσιάζοντες από το νησί κατά το χρόνο της εκποιήσεως.

Εάν κατά τον χρόνο της εκποιήσεως ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως συγγενής δεν απουσίαζε από το νησί της Μυκόνου, το δικαίωμα προτιμήσεως έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε αποσβεστική προθεσμία 40 ημερών.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1725⁸⁰, τα τέκνα της πωλήτριας (Αννέ-

77. "διὰ/προτιμὴ τῆς γυναικὸς του ὀνόματι Φρανζέσκα, καθὼς τὸ ἰνκάντο διαλαβάνει γραμμέ/[ε]νο στοὺς 1697 Αὐγούστου 8", στιχ. 8–9.

78. Το δικαίωμα για επίκληση ακυρότητας απαλλοτριωτικής συμβάσεως "κοντετζιονάδας" γονικής περιουσίας δεν υπέκειτο σε χρονικούς περιορισμούς, όπως το δικαίωμα προτιμήσεως. Για τούτο και δεν απορρίπτεται η αγωγή του γιού παρά την πάροδο 25 ετών από τον πλειστηριασμό (1697–1722).

79. Πρβλ. Εξάβιβλος, III, III, 106, 111 (30 ημέρες για τους παρόντες, 4 μήνες για τους απόντες)· Συνταγμάτιον, XXXII, γ', σ. 213 (30 ημέρες για τους παρόντες, 4 μήνες για τους απόντες)· Μολδαβικός Κώδιξ, JGR, VIII, § 1436, σ. 177 (6 μήνες για τους παρόντες, 5 έτη για τους απόντες)· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ε', σ. 428 (4 μήνες για τους απόντες).

80. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 154 έτους 1725, σ. 162.

ζα του Μπάου, Φραζέσκα) ασκούν δικαίωμα προτιμήσεως για ακίνητο που πούλησε η μητέρα τους σε τρίτους (στους Φραζέσκα και Ζωρζή Μήλιο) πριν από 29 χρόνια. Το δικαστήριο απορρίπτει τη διεκδίκηση διότι πέρασε άπρακτη η προθεσμία των 40 ημερών από την εκποίηση μέσα στην οποία έπρεπε να ασκηθεί το δικαίωμα προτιμήσεως ("και αποφασίζουν...νά τοίς κάμουν ως θέλουν και βούλουνται ως / καλές αγορές των έπειδή και περάσονται) σαράντα ήμερες όπου άφόντις πουληθῇ πράμα/[δέν έχ]] και δέν τὸ γυρέψουν δέν ἔχει πλέον δικαίωμα κατά τὸ συνήθει τοῦ τόπου νά/γυρεύῃ τινὰς πλέον τίποτι(ας)", στιχ. 14–18)⁸¹.

Ομοίως σε υπόθεση έτους 1721⁸², η κόρη του πωλητή (Μαντελένα, κόρη Ιωάννη Ρουσουνέλου) δεκδικεί ακίνητο το οποίο ο πατέρας της πριν από 28 χρόνια πούλησε στον πατέρα του εναγομένου (Μανώλη Κονταρίνου). Το δικαστήριο απορρίπτει την αγωγή διότι το "κοντράδιτο" κατά της εκποιήσεως δεν προβλήθηκε έγκαιρα από την ενάγουσα ("και αὐτοί δέν έκοντραδίραν κατά τὸ συνήθει τοῦ τόπου από έτότες", στιχ. 17, 18).

Ασαφές παραμένει από ποιο ακριβώς χρονικό σημείο άρχιζε να τρέχει η παραπάνω προθεσμία. Από την κατάρτιση της συμφάσεως ή από τότε που οι ενδιαφερόμενοι πληροφορούνταν την εκποίηση; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό συναρτάται με το ζήτημα εάν υπήρχε υποχρέωση των συμφαλλομένων, και μάλιστα τόσο του πωλητή όσο και του αγοραστή⁸³, να ειδοποιήσουν τους έχοντες δικαίωμα προτιμήσεως σχετικά με την επικείμενη εκποίηση του ακινήτου, σύμφωνα και με τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο της προτιμήσεως (υποχρέωση "προφωνήσεως")⁸⁴. Και

81. Χρησιμοποιείται βέβαια η έκφραση "πρετεντέρον" (από το ιταλ. pretendere, αξιώ, απαιτώ· στιχ. 6), όμως δεν πρόκειται για διεκδίκηση γονικού αλλά για άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως δεδομένου ότι η διεκδίκηση γονικού, όπως θα δούμε πιο κάτω (§ 7), δεν υπέκειτο σε αποσβεστική παραγραφή ή προθεσμία.

82. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 144 έτους 1721, σ. 153.

83. Για την πιθανή υποχρέωση και του αγοραστή να ειδοποιήσει τους δικαιούχους προτιμήσεως εάν ο πωλητής δεν προέβαινε σε γνωστοποίηση της εκποιήσεως βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 245.

84. Πρβλ. Εξάβιβλος ΙΙΙ, ΙΙΙ, 105, "... ή αὐτή πάλιν όμοίως γινέσθω προφώνησις, ίνα έντός λ' ήμερῶν τὸ άξιον τίμημα αὐτοί άνυπερθέτως καταβάλλοντες.." και 108: "Μετά μέντοι δεκαετίαν άνεπιφωνήτην κατά τῶν όπωσοῦν συναλλαζάντων ή δωρεάς δεξαμένων ή έκ διαθήκης τι κτησαμένων οὔδεμία παρ' οὔδενός τῶν έντεῦθεν προτιμωμένων ή και ως έκ τοῦ δημοσίου ζήτησις έσται" καθώς και ΙΙΙ, ΙΙΙ, 110, "εί γάρ προεφωνήθην, τῇ τετραμήνῳ αποκλείομαι...". Επίσης, Συνταγμάτιον, ΧΧΧΙΙ, ζ', σ. 213, "Η διορία δέ τῶν τριάντα ήμερῶν και τεσσάρων μηνῶν νά άρχίζη από την ήμέραν, όπου μάθη την πώλησιν ό έχων την προτίμησιν, την όποιαν μεθ' όρκου θέλει πληροφορήσει εις την κρίσιν, ότι τότε τὸ έμαθεν, όταν δηλ. έκίνησε την άγωγήν του, και όχι νά μετρηται από την ήμέραν τῆς πώλησεως". Μολδαβικός Κώδιξ, JGR, VIII, § 1434, σ. 177· Νομικόν Πρόχειρον, Βίβλ. Β', 38, ζ', σ. 429. Για το ζήτημα πρβλ. και

τούτο διότι, εάν υπήρχε υποχρέωση ειδοποιήσεως ("προφωνήσεως") των πλησιέστερων συγγενών και των συμπλίων σε περίπτωση μελλοντικής πωλήσεως, τότε το δικαίωμα προτιμήσεως θα έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε ορισμένη προθεσμία από την ειδοποίηση⁸⁵. Εξ άλλου, αν υφίστατο νομική υποχρέωση ειδοποιήσεως και οι ενδιαφερόμενοι δεν είχαν τελικά ειδοποιηθεί ή εάν, για κάποιους άλλους λόγους ανωτέρας βίας, είχαν εμποδιστεί οι δικαιούχοι να ασκήσουν το δικαίωμα προτιμήσεως, τίθεται το ερώτημα εάν υπήρχε κάποια άλλη προθεσμία μετά την πάροδο της οποίας το δικαίωμα προτιμήσεως δεν μπορούσε να ασκηθεί λόγω όμως χρησιμότητας του αγοραστή⁸⁶.

Σαφείς πληροφορίες δεν έχουμε σχετικά με τα ζητήματα αυτά. Μια υπόθεση που μπορεί ενδεχομένως να στηριχθεί είναι ότι απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως σε περίπτωση που είχε γίνει ειδοποίηση και ο ενδιαφερόμενος δεν είχε προσέλθει επήρχετο μόνο για τους "κολιτεράνους" (γείτονες) και όχι για τους συγγενείς του πωλητή, οι οποίοι μπορούσαν να ασκήσουν το δικαίωμα και μετά την κατάρτιση της μεταβιβαστικής δικαιοπραξίας εντός βεβαίως των νομίμων προθεσμιών⁸⁷. Μία άλλη πάλι εκδοχή είναι ότι υπήρχε υποχρέωση ειδοποιήσεως, η οποία

Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 246 σημ. 142.

85. Στη Μύκονο, στις περιπτώσεις εκποίησης των κατασχεθέντων πραγμάτων των οφειλετών δια δημοσίαν αναγκαστικήν πλειστηρίασιν, η ειδοποίηση των "προσέμων" επιτυγχάνετο δια της "διαλαλήσεως", της δημοσίας δηλαδή γνωστοποιήσεως του γεγονότος του επικείμενου πλειστηριασμού. Για την προθεσμία ασκήσεως των δικαιωμάτων προτιμήσεως στις ειδικές αυτές περιπτώσεις βλ. Α. Παπαρρηγόπουλος - Αρτεμιάδης, "Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600-1821)", ΕΚΕΙΕΔ 34 (1998), σ. 166-169. Για την υποχρέωση να ειδοποιηθούν αυτοί που τυχόν είχαν δικαιώματα προτιμήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο, οπότε η πρόσκληση που είχε γίνει πριν από την πώληση επέφερε άρση του δικαιώματος προτιμήσεως βλ. σχετικά Δρακάκης Σύρος σ. 223 σημ. 1. Επίσης για τη μη απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως εφ' όσον ο πωλητής είχε παραλείψει να ανακοινώσει τη πρόθεσή του στους ενδιαφερομένους ούτε και είχε ζητήσει προσφορά τους βλ. Μάουρερ, Β', μετ. Πράτσικα, σ. 365 = μετ. Ρομπάκη, σ. 680.

86. Για την απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως μετά την πάροδο μιας δεκαετίας σε περίπτωση μη γνωστοποιήσεως της εκποίησης βλ. Εξάβιβλος, ΙΙΙ, ΙΙΙ, 110, "...εί δέ μή προφωνήθην, ή δεκαετία φυλλάττεται μοι". Ομοίως, Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ζ', σ. 429, "...διατί εάν δέν τόν έρωτήσουν εκείνον...δύνεται ό πλησιαστής έως δέκα χρόνους νά κινήση άγωγήν και νά τώ πάρη". Για το ζήτημα αυτό σε σχέση με την εκκλησιαστική νομολογία της βυζαντινής περιόδου βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 248.

87. Η εύνοια αυτή ειδικά υπέρ των γονέων του πωλητή απαντάται και στο αρχαίο ρουμανικό δίκαιο κατά παρέκκλιση από τα ισχύοντα στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως (F o t i n o σ. 131).

ίσχυε χωρίς διάκριση για συγγενείς και "κολιτεράνους", κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο. Ειδικά δε για την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως των "κολιτεράνων", τούτο συνάγεται από δικαστική απόφαση έτους 1823⁸⁸ καθώς και από νοταριακές πράξεις έτους 1778⁸⁹ όπου σαφώς αναγράφεται η υποχρέωση ειδοποιήσεως "κολιτεράνου" κατά την πώληση γειτονικού του κτήματος. Επίσης είναι πιθανόν ότι η δεκαετής προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως που ίσχυε στον βυζαντινό θεσμό της προτιμήσεως όταν δεν είχε γίνει ειδοποίηση⁹⁰ ετηρείτο και στη Μύκονο σε περίπτωση που δεν είχε ειδοποιηθεί ο προτιμώμενος⁹¹.

Διατρέχοντας τα έθιμα των άλλων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, παρατηρούμε ότι η υποχρέωση γνωστοποιήσεως της επικείμενης εκποιήσεως ίσχυε εθιμικά στην Τήνο, όπου μόνον λόγω πολυκαιρίας αποσβέννυται το δικαίωμα προτιμήσεως για τους μη απουσιάζοντες από το νησί που τυχόν δεν είχαν ρητά ειδοποιηθεί⁹². Επίσης στην Άνδρο οι προτιμώμενοι ειδοποιούνται 15 ή 20 ημέρες πριν από την αγοραπωλησία, με έγγραφη προκήρυξη των Μνημόνων ή του συμβολαιογράφου⁹³. Στη Νάξο, με οποιοδήποτε τρόπο και αν γίνεται η εκποίηση, πρέπει ο πωλητής να καταθέσει έγγραφη ειδοποίησή στην καγκελλαρία, η οποία ύστερα καταγράφεται στον Κώδικα μαζί με το συμβόλαιο αγοραπωλησίας⁹⁴. Στη Θήρα παρέχεται τριήμερη προθεσμία μετά τη γνωστοποίηση της πωλήσεως⁹⁵. Στη Σύρο ήταν επίσης υποχρεωτική η δημοσία γνωστοποίηση της επικείμενης πωλήσεως,

88. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **209** έτους 1823, σ. 224. Εδώ η προτίμηση ασκείται από σύμπλιο του εκποιηθέντος, μετά παροδο αρκετών ημερών από την κατάρτιση της πωλήσεως ("ήμερῶν οὐκ ὀλίγων", στιχ. 4). Πόσων ημερών δεν αναφέρεται, αλλά φαίνεται ότι, σε περίπτωση μη ειδοποιήσεως, ή δεν υπήρχε τακτή προθεσμία για την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως ή η προθεσμία άρχιζε να τρέχει από τότε που οι ενδιαφερόμενοι πληροφορούνταν την εκποίηση ("καὶ ὄντες σύμπλιοι καὶ μὴν ὄντες ἐρωτημένοι ἐνε/φανίσθησαν ἀμέσως εἰς τὴν κοινὴν Καγκελλαρίαν καὶ ἀνά/φερον τὴν ὑπόθεσιν ταύτην", στιχ. 6-8).

89. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1709** έτους 1778, στιχ. 4, σ. 999 ("δέν τὴν ἐβιζάρανε (από το ιταλ. *anvisare* ειδοποιώ, αναγγέλλω, γνωστοποιώ) ..... ὡς κολιτεράνον") και **1737** έτους 1778, στιχ. 3, σ. 1011.

90. Πρβλ. Εξάβιβλος III, III, 108.

91. Πρβλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, δικ. αποφ. αριθ. **15** έτους 1667 ("ἐρχό/μενος...ἀπὸ τὴν Χίο καὶ μὴ βάνοντας κοτράδιτο σὲ ἡμέρες 40 καὶ ἤφηκεν/καὶ ἐπέρασαν χρόνοι πλείο παρὰ δέκα, κατὰ τὴν τάξιν καὶ κουνσνέτα τοῦ τόπου μας", στιχ. 19-21).

92. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 212-3.

93. JGR, VIII, σ. 458.

94. Κώδικας εθίμων Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', λθ', σ. 538, 540.

95. Έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α' σ. 501, 517 και παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, σ. 517.

από την οποία και άρχιζε να τρέχει και η δεκαήμερη προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως. Η παράλειψη δε δημόσιας γνωστοποιήσεως της εκποιήσεως δημιουργούσε σχετική ακυρότητα της πωλήσεως για τους έχοντες το δικαίωμα προτιμήσεως⁹⁶. Στη Σκύρο επίσης γινόταν δημόσια αναγγελία ("διαλάληση") της επικείμενης εκποιήσεως για 15 ημέρες από ειδικό διαλαλητή και σε ειδικό τόπο⁹⁷. Τέλος, υποχρέωση ειδοποιήσεως υπήρχε και στις περιοχές της Σαντορίνης⁹⁸ καθώς και του Αγίου Πέτρου και των Φιλίων Καλαβρύτων⁹⁹.

Κατά συνέπεια τα παραπάνω συγκριτικά έθιμα παρέχουν ένα πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της ισχύος της υποχρεώσεως ειδοποιήσεως των προτιμώμενων προσώπων και στο νησί της Μυκόνου.

β. Προθεσμία για τους απουσιάζοντες από το νησί κατά τον χρόνο της εκποιήσεως

Εάν η πώληση είχε γίνει όταν ο συγγενής απουσίαζε από το νησί κατά τον χρόνο της εκποιήσεως, έπρεπε το σχετικό δικαίωμα προτιμήσεως να ασκηθεί μέσα σε προθεσμία 40 ημερών που άρχιζε από την πρώτη επάνοδο του συγγενούς αυτού¹⁰⁰.

Άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως λόγω απουσίας από το νησί κατά τον χρόνο της εκποιήσεως του έχοντος δικαίωμα προτιμήσεως συγγενούς, απαντάται σε

96. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 222.

97. Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 78.

98. Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, JGR, VIII, σ. 517.

99. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 30, 70· προβλ. και Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράτσια, σ. 365 = μετ. Ρομπάκη, σ. 680.

100. Για την προθεσμία αυτή βλ. σχετικά Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 15 έτους 1667 σ. 81 όπου απορρίπτεται η διεκδίκηση λόγω δικαιώματος προτιμήσεως διότι το σχετικό δικαίωμα δεν ασκήθηκε εμπρόθεσμα, δηλαδή μέσα σε 40 ημέρες από την επάνοδο του συγγενούς ("έρχόμενος...από την Χίο και μη βάνοντας κοτράδιτο σέ ημέρες 40 και ήφηκεν/και έπέρασσαν χρόνοι πλείο παρά δέκα, κατά την τάξιν και κουνσουέτα του τόπου μας", στιχ. 19-21). Προβλ. όμως τη διαφορετική απάντηση που δίδεται από τη [δημογεροντία] Μυκόνου στα 1833: "...εάν δέ τις εκ των συγγενών ήτον άπών, μετά δέκα ήμέρας της ελεύσεώς του είχε δικαίωμα νά αναλάβη τό πωληθέν, άφοϋ έδιδε της άγοράς τά χρήματα και τά δι' αυτό γινόμενα έξοδα" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10). Πιθανολογούμε ότι, με τη σταδιακή αύξηση του αριθμού μετακινήσεων των κατοίκων του νησιού και για λόγους ίσως μεγαλύτερης ασφάλειας των συναλλαγών, η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος για αυτούς που απουσίαζαν από το νησί περιορίστηκε από 40 σε 10 μέρες.

δικαστικές αποφάσεις των ετών 1664¹⁰¹, 1678¹⁰², 1706¹⁰³, 1710¹⁰⁴ καθώς και σε νοταριακές πράξεις των ετών 1664–1669¹⁰⁵, οι οποίες όμως δεν είναι διαφωτιστικές ως προς την ακριβή προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος σε περίπτωση απουσίας του προτιμωμένου από τη Μύκονο. Παρατηρούμε πάντως ότι σε όλες αυτές τις περιπτώσεις τονίζεται το γεγονός της πρόσφατης αφίξεως του ενδιαφερομένου στο νησί.

Κατά την παραβολή της τοπικής συνήθειας της Μυκόνου σχετικά με το ζήτημα αυτό με τις αντίστοιχες άλλων περιοχών, γίνεται αντιληπτό ότι οι προθεσμίες αυτές διέφεραν από τόπο σε τόπο ανάλογα με τις ανάγκες των συναλλαγών κάθε περιοχής. Έτσι, στην Άνδρο, οι έχοντες δικαίωμα προτιμήσεως χάνουν το δικαίωμα μετά την παρέλευση ενός έτους ή το πολύ δύο ετών¹⁰⁶, στη Φολέγανδρο το δικαίωμα προτιμήσεως χάνεται μετά από 5 έτη για τους απόντες¹⁰⁷, στη Θήρα μετά από ένα έτος

101. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 8 έτους 1664.

102. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 23 έτους 1678.

103. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 64 έτους 1706, στιχ. 8, σ. 75 (στην υπόθεση αυτή ο ενάγων, γιός της πωλήτριας, ισχυρίζεται ότι απουσίαζε κατά τον χρόνο της εκποιήσεως, πλην όμως ο αγοραστής αποδεικνύει με μαρτυρίες ότι ήταν παρών κατά την εκποίηση και έτσι η πώληση δεν ακυρώνεται), 82 έτους 1706, στιχ. 11, σ. 91.

104. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 102 έτους 1710, σ. 112. Εδώ το δικαίωμα προτιμήσεως της κόρης των πωλητών οφείλεται εμπρόθεσμα, μόλις δηλαδή αυτή επιβιώσει στο νησί (*"Καί την σήμερον ἐρχόμενοι ἀπὸ τῆς Κωστῆς/τινόπολις ἡ ἄνωθεν Ἑρῆνη καὶ ἐφανερώθη ἐμπροστέ εἰς τὴν κρίσι ζητῶντας νὰ γένῃ δι/καιοσύνη, νὰ παρῇ τὸ ἄνωθεν σπίτι ὅπου ἐπούλησαν οἱ γονοὶ τῆς διὰ προτιμὴν τῆς κατὰ τὰ ἀνατέτια τοῦ τόπου μας ἔστοντας καὶ νὰ μὴν εὕρισκούντονε εἰς τὸ παρὸ νησί τὸν παῖρα/ρο πὺ ἐπούλησαν οἱ γονοὶ τῆς τὸ ἄνωθεν σπίτι..."*, στιχ. 7–10). Για τούτο και ακυρώνεται η πώληση μολονότι έχουν παρέλθει 24 χρόνια από την εκποίηση.

105. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 174 έτους 1664, 265 έτους 1668 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος..ἀπὸ τὴν ξενητειὰν καὶ κοντραδίροντας"*, στιχ. 6), 452 έτους 1665 (*"τὴν σήμερον ἐρχόμενος..ἀπὸ τὸ ταξίδι/ὁποῖος πρεζεντάρεται/εἰς τὸ ὀφίτζιο* (από το ιταλ. officio, αρχή, εξουσία) *τῆς καν/τζιλαρίας βάζοντας/τὸ παρὸν κοντραδίτο/διὰ τὸ ἄντικρυ στρουμέντο/ἐπειδὴ καὶ ὅταν ἐπουλῇ νὰ ἤλειπεν εἰς τὸ βιά/ζον* (από το ιταλ. viaggio, ταξίδι) *εἰς τοῦτο πρετεντέ/ρει νὰ στέκουν τὰ δικαιώ/ματά του ἀνοιχτά"*, στιχ. 3–13), 654 έτους 1666 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος ἐκοντραδίστησεν ὡς προσιμώτερος ἐδικός"*, στιχ. 10, 11), 796 έτους 1667 (*"καὶ ἐρχόμενη..ἀπὸ τὴν ξενητεία ἔβαλεν κοντραδίτο κατὰ τὴν τά/ξιν καὶ κονσουέτα τοῦ τόπου εἰς τὴν κατζιλαρία"*, στιχ. 8–10), 980 έτους 1669 (*"καὶ τὴν σήμερον ἐρχόμενος ἀπὸ τὴν κω-σταν/τινόπολη γυρεύοντας τὸ ἄνωθεν πράμα διὰ προτιμὴ τῆς μητρος αὐτοῦ"*, στιχ. 8, 9), 1001 έτους 1669 (*"λέγει πὼς νὰ ἤλειπεν στὴν μπόλι ἀπὸ παιδιόθεν, ὁποῖος εἶχεν κά/ποια δικαιώ-ματα εἰς τοῦτο τὸ νησί σὲ πράματα γονικά του μὲ κο/τράδιτο εἰς τὴν κατζιλαρία"*, στιχ. 5–7).

106. Π α σ χ ά λ η , Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 10· Χ ρ υ - σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 6.

107. Έθιμα Φολεγάνδρου έτους 1808 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 184 = JGR, VIII, σ. 522).

για τους παρόντες, όταν η εκποίηση έγινε με δολιότητα, και 15 έτη για τους απόντες από το νησί. Στη Θήρα αποκλείονται από το δικαίωμα προτιμήσεως οι συγγενείς που παντρεύτηκαν σε άλλο τόπο εκτός εάν επιστρέψουν και κατοικήσουν στο νησί και πληρώνουν τους ετήσιους δημόσιους φόρους (χαράτζια κ.λπ.)¹⁰⁸. Και πάλι όμως μπορούν να προβάλουν το δικαίωμα προτιμήσεως μόνον για εκείνα τα περιουσιακά στοιχεία που πρόκειται να εκποιηθούν στο μέλλον. Το σχετικό δικαίωμα πάντως έπρεπε να ασκηθεί μέσα σε οκτώ ημέρες από την άφιξη στο νησί, είτε με την επιστροφή του τιμήματος στον αγοραστή είτε με την κατάθεση του τιμήματος στην κοινοτική κατζίλαρία μαζί με τα υπόλοιπα έξοδα του αγοραστή¹⁰⁹. Αντιθέτως για τους κατοίκους του νησιού το δικαίωμα προτιμήσεως αποσβέννυται μετά από παρέλευση 15 ετών¹¹⁰. Στη Νάξο τίθεται από τους προεστώτες ειδική προθεσμία για την άσκηση των δικαιωμάτων προτιμήσεως εκείνων που απουσιάζουν από το νησί, ανάλογα με την απόσταση όπου βρίσκονται και εφ' όσον δεν έχουν συζύγους ή τέκνα ή κάποιον εκπρόσωπό τους στο νησί. Δεν έχουν όμως δικαίωμα προτιμήσεως οι συγγενείς ή οι γείτονες που παντρεύτηκαν και διαμένουν σε ξένο τόπο¹¹¹. Στη Σύρο η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος ορίζεται σε ένα έτος, εκτός εάν ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως είναι σκλαβωμένος οπότε δεν επέρχεται παραγραφή του δικαιώματος¹¹². Στον Άγιο Πέτρο, γίνεται το δικαίωμα εάν ο προτιμώμενος απουσιάζει από την περιοχή κατά τον χρόνο της αγοραπωλησίας¹¹³. Τέλος, στο Οίτυλο, το δικαίωμα γίνεται μετά την παρέλευση ενός έτους για αυτούς που απουσιάζουν σε ξένο και μακρινό τόπο και δεν έχουν πατέρα ή ανήλικο τέκνο στην περιοχή¹¹⁴.

III. Τρόπος ασκήσεως του δικαιώματος

α. Κατάθεση "κοντραδίτο"¹¹⁵ κατά της πώλησεως

Ο ασφαλέστερος τρόπος για να γνωστοποιηθεί δημόσια η άσκηση του δικαιώ-

108. Έθιμα Θήρας και Ανάφης 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 149 = JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 506.

109. Έθιμα Θήρας και Ανάφης 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 149 = JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504, 505).

110. Η προθεσμία ασκήσεως του δικαιώματος προτιμήσεως μειώθηκε αργότερα από 15 σε 2 έτη λόγω των πολλών διενέξεων που δημιουργούσε η μακρόχρονη αποσβεστική προθεσμία (JGR, VIII, παρατηρήσεις επί του κεφ. Α' των γραπτών εθίμων, σ. 517).

111. Κώδικας εθίμων Νάξου του 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μδ', σ. 539.

112. Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1695, JGR, VIII, σ. 499. Γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1812, JGR, VIII, σ. 501.

113. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 30, 31.

114. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 49.

115. κοντραδίτο: από το ιταλ. contraddire, προβάλλω αντίρρηση.

ματος προτιμήσεως¹¹⁶ των συγγενικών προσώπων¹¹⁷ και να περιβληθεί αυτή το απαιτούμενο κύρος, ήταν η κατάθεση στην κατσηλλαρία της Κοινότητας Μυκόνου του λεγόμενου "κοντραδίτο" κατά της εκποιήσεως¹¹⁸. Το "κοντραδίτο" αποτελούσε μονομερή δήλωση βουλήσεως του εκάστοτε δικαιούχου με την οποία ασκείτο το σχετικό δικαίωμα προτιμήσεως και είχε ως συνέπεια την περιέλευση του γονικού ακινήτου σε αυτόν χωρίς τη συμμετοχή άλλων ενδιαφερομένων προσώπων. Για τον λόγο δε αυτόν η κατάθεσή του περιβαλλόταν το κύρος της συμβολαιογραφικής πράξεως η οποία συντασσόταν από τον κατσηλλιέρη, κατεχωρείτο στο αριστερό περιθώριο του πωλητήριου συμβολαίου¹¹⁹, υπογραφόταν δε κατά περίπτωση από 1–3 μάρτυρες. Αυτονόητο είναι ότι το "κοντραδίτο" έπρεπε να κατατεθεί μέσα στην αποσβεστική προθεσμία των 40 ημερών του δικαιώματος προτιμήσεως¹²⁰.

116. Αλλά και της εμπράγματης αγωγής διεκδικήσεως γονικών.

117. "*Ὡσάν πλιὸ πρόσσιμος ἢ πρόθυμος ἢ ὡς προσσιμώτερος ἐδικός*" κατά την έκφραση που χρησιμοποιείται κατά κανόνα στις σχετικές νοταριακές πράξεις προκειμένου περί ασκήσεως δικαιώματος προτιμήσεως από συγγενικά πρόσωπα.

118. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 19 έτους 1701, στιχ. 9, 12, 14, 21 έτους 1701, στιχ. 8, 9, 66 έτους 1796, στιχ. 13, 14, 35, 115 έτους 1710, στιχ. 28, 116 έτους 1710, στιχ. 10, 121 έτους 1716, στιχ. 22, 23, 130 έτους 1720, στιχ. 18, 139 έτους 1720, στιχ. 9, 10, 11, 144 έτους 1721, στιχ. 17, 18. Περί ο πό π λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1 έτους 1663, 8 έτους 1663, 25 έτους 1663(·), 56 έτους 1663, 393 έτους 1665, 174 έτους 1669, 265 έτους 1688, 275 έτους 1664, 319 έτους 1664, 349 έτους 1664, 383 έτους 1665, 452 έτους 1665 (δεν διευκρινίζεται αν πρόκειται για συγγενή), 662 έτους 1666, 673 έτους 1666, 702 έτους 1666, 717 έτους 1667, 796 έτους 1667, 903 έτους 1668, 1052 έτους 1669, 1074 έτους 1669 (ασκούν κοντραδίτο "*οἱ κληρονόμοι..οἱ ἀρσενικοί*", στιχ. 3–5), 1101 έτους 1670, 1138 έτους 1670, 1219 έτους 1670, 1242 έτους 1670, 1249 έτους 1670, 1283 έτους 1671, 1367 έτους 1671, 1381 έτους 1671, 1385 έτους 1671, 1386 έτους 1671, 1412 έτους, 1413 έτους 1671, 1638 έτους 1674, 1681 έτους 1669. Στη Σύρο το δικαίωμα προτιμήσεως ασκείται με την κατάθεση σχετικής δηλώσεως στην κοινοτική κατσηλλαρία μέσα σε προθεσμία 10 ημερών ή ενός έτους για τους απουσιάζοντες (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 222).

119. Πρβλ. τη δικαστική απόφαση με αριθ. 66 έτους 1796 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 77) η οποία θεωρεί άκυρο ("*ινβάλιτο*", από το ιταλ. invalido, άκυρο) στιχ. 26, 27) το "κοντραδίτο" λόγω και της μη καταχωρίσεώς του στον κατσηλιερικό κώδικα ("*καί πώς μάνκου* (ή "*μανκαμέντο*", από το ιταλ. mancamento, έλλειψη, ελάττωμα, σφάλμα) *δέν φαίνεται | διὰ γράφου | μόνον πώς ἡ κερά παπαδιά τοῦ ποτέ...κανσηλλιέρη λέγει πώς ἐβάλθη τὸ ἄνωθεν βουλοτῆρι εἰς τὴν κανσηλλαρία των*", στιχ. 19–22).

120. Κατά κανόνα πάντως οι ενδιαφερόμενοι έσπευδαν να καταχωρήσουν στην κατσηλλαρία της Κοινότητας το σχετικό "κοντραδίτο". Τούτο προκύπτει από πλήθος νοταριακών πράξεων όπου η καταχώριση του "κοντραδίτο" έχει γίνει σε ιδιαίτερα σύντομη προθεσμία μετά την κατάρτιση της αγοραπωλησίας. Έτσι σε ορισμένες νοταριακές πράξεις έχουμε καταχώρηση μετά 1 μήνα από την πώληση (αριθ. 1 έτους 1663) ή και 7 ημερών (αριθ. 319 έτους 1664, 1242 έτους 1670) ή 11 ημερών (αριθ. 1241 έτους 1670) ή 13 ημερών (αριθ. 1283

Ορισμένες φορές ωστόσο το "κοντραδίτο" είχε χαρακτήρα καθαρά προληπτικό προκειμένου να διασφαλισθεί το δικαίωμα προτιμήσεως σε περίπτωση μελλοντικής προσβολής του. Στις περιπτώσεις αυτές φαίνεται ότι δεν ήταν δυνατή η άμεση προσφυγή στη δικαιοσύνη, είτε λόγω μακρόχρονης απουσίας του ενδιαφερομένου από τη Μύκονο¹²¹ είτε λόγω ανυπαρξίας τουρκικής ή άλλης δικαστικής αρχής στην οποία θα επιθυμούσε αυτός να προσφύγει για να διεκδικήσει το δικαίωμά του¹²². Τούτο προκύπτει από νοταριακές πράξεις των ετών 1669, 1670, 1684, 1688, 1681 καθώς και από κάποια δικαστική απόφαση του έτους 1796¹²³.

β. Επιστροφή του τιμήματος της πώλησεως στον αγοραστή

Εάν τελικά, λόγω του δικαίου της προτιμήσεως, η πώληση γονικού ακινήτου ακυρωνόταν, ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως όφειλε να καταβάλει στον αγοραστή αφ' ενός μεν το τίμημα της πώλησεως¹²⁴ αφ' ετέρου δε την αξία των δαπανών (αναγκαίων και επωφελών) στις οποίες είχε ενδεχομένως προβεί αυτός επί του πράγματος στο μεταξύ διάστημα¹²⁵. Τούτο προκύπτει από πλήθος δικαστικών απο-

έτους 1671).

121. Τούτο, για παράδειγμα, αναφέρεται στις νοταριακές πράξεις **1001, 1680, 1681** έτους 1669 (Πετρόπουλου, Μύκονος, σ. 598, 983, 984).

122. Όπως ορθώς αναφέρεται σε νοταριακή πράξη έτους 1684: "ἐπειδὴ καὶ νὰ μὴν εὐρίσκειται εἰς τὸ παρὸν καὶ μετέλτιστα κατὰ τὸ ἴσον, φιλανθρία, ζυγαρία, τῆς δικαιοσύνης, εἰς πᾶσα καιρὸ πὺν ἤθελεν ἔλθει δικαιοσύνη" (Πετρόπουλου, Μύκονος, αριθ. 948, στιχ. 5-7, σ. 567 σ. 567).

123. Πετρόπουλου, Μύκονος, αριθ. **263** έτους 1691 ("γιά νὰ στέκουνται τὰ δικαιώματά του ἀνοιχτὰ εἰς πᾶσα καιρὸ πὺν θέλει γυρέψει διὰ προτιμὴ τῶν πραγμάτων/τὰ γονικά του νὰ μπορῇ νὰ ἀνεφανιστῇ εἰς πᾶσα κριτήριο διὰ νὰ λάβῃ τὸ δίκαιόν του ἐκεῖνο πὺν τοῦ ἀγγίζει", στιχ. 3-6), **948** έτους 1684, **1242** έτους 1670, **1249** έτους 1670, **1675** έτους 1688, **1680** έτους 1669, **1681** έτους 1669 καθώς και Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **66** έτους 1796 ("διὰ νὰ εἶναι τὰ δικαιώματά των ἀνοιχτὰ /εἰσὲ καιρὸ ὅπου ἤθελεν γυρέψουν νὰ πᾶνε σὲ κρίσι διὰ τὸ ἄνωθεν προᾶμα", στιχ. 15-17).

124. Κατ' αρχάς έπρεπε να καταβληθεί το τίμημα που είχε αναγραφεί στο πωλητήριο συμβόλαιο και το οποίο είτε είχε συμφωνηθεί ελευθέρως μεταξύ των συμβαλλομένων είτε είχε προσδιορισθεί "κατ' αποκοπήν" (βλ. πιο κάτω, σημ. 134). Είναι όμως πιθανόν ότι, εάν επρόκειτο για εικονικό τίμημα το οποίο είχε αναγραφεί με τον σκοπό να καταστρατηγηθούν οι κανόνες της προτιμήσεως, τότε καταβαλόταν το τίμημα που πραγματικά είχε καταβληθεί και όχι το εικονικό. Πρβλ. έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 504 και έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μθ', σ. 540.

125. Αντίστοιχα έθιμα απαντώνται στη Νάξο, όπου το σχετικό δικαίωμα ασκείται με την πληρωμή ή με την κατάθεση του τιμήματος και των υπόλοιπων εξόδων του αγοραστή στην κατ'ηλλαρία (έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μγ', σ. 539), στη Σύρο όπου, εάν ακυρωνόταν η πώληση, ο προτιμώμενος κατέθετε το τίμημα στην κοινοτική κατ'ηλλαρία καταβάλλοντας επί πλέον τις δαπάνες και τὰ έξοδα συντάξεως της συμβάσεως στα οποία είχε

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

φάσεων των ετών 1667, 1701, 1710, 1716, 1720¹²⁶ καθώς επίσης και από πολλές νοταριακές πράξεις των ετών 1663–1675, όπου η σχετική παραίτηση του αγοραστή από το δικαίωμά του κυριότητας επί του εκνικηθέντος ακινήτου και η επιστροφή σ' αυτόν του τιμήματος της πώλησεως καταχωρείται από τον κατζηλλιέρη στο αριστερό περιθώριο του συμβολαίου αγοραπωλησίας. Το συμβόλαιο αυτό διαγράφεται ακολούθως με κάθετες γραμμές¹²⁷.

Σε περίπτωση συμφωνίας αγοραστή και έχοντος δικαίωμα προτιμήσεως περί παραίτησεως του πρώτου από το δικαίωμά του κυριότητας επί του ακινήτου, ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως επέστρεφε το τίμημα ενώπιον του κατζηλλιέρη και μαρτύρων¹²⁸. Το ίδιο ίσχυε και όταν εκδίδετο ευνοϊκή για τον έχοντα δικαίωμα προτιμήσεως δικαστική απόφαση, οπότε και πάλι ο κατζηλλιέρης συνέτασσε σχετική εξοφλητική πράξη¹²⁹. Σε περίπτωση αρνήσεως του αγοραστή να αποδεχθεί το τίμημα ή, ορισμένες φορές, ταυτόχρονα με την κατάθεση "κοντραδίτο", ο έχων το δικαίωμα προτιμήσεως κατέθετε το τίμημα της πώλησεως στην κατζηλλαρία προκειμένου να διασφαλισθεί πλήρως το δικαίωμά του ("δεπόζιτο")¹³⁰.

υποβληθεί ο αγοραστής (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 218–225· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 79 επ.), στη Θήρα όπου ο προβάλλων το δικαίωμα κατέβαλε τίμημα και τα έξοδα καλλωπισμού του ακινήτου (έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VII, σ. 305), ενώ στη Σκύρο, σε περίπτωση ακυρώσεως της πώλησεως, ο πωλητής είχε την υποχρέωση να καταβάλει στον αγοραστή αποζημίωση πιθανών διπλάσια του τιμήματος της πώλησεως (Α ν τ ω ν ι ά δ η , Ιδιοκτησιακό καθεστώς σ. 73, 75–78). Πρβλ. σχετικά Εξάβιβλος, III, III, 105, 106· Συνταγμάτιον, XXXII, δ', ε, θ'· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, ε', σ. 428.

126. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **11** έτους 1667 (στιχ. 19, 20), **21** έτους 1701 (στιχ. 16), **102** έτους 1710 (στιχ. 30, 31), **112** έτους 1710 (στιχ. 15, 16), **113** έτους 1710 (στιχ. 21, 22, 23), **116** έτους 1710 (στιχ. 11), **135** έτους 1720 (στιχ. 22, 23), **140** έτους 1720 (στιχ. 18).

127. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1** έτους 1663, **8** έτους 1663, **25** έτους 1663, **56** έτους 1663, **214** έτους 1663, **225** έτους 1682 (καταβολή του τιμήματος ενώπιον του νοταρίου και μαρτύρων ύστερα από έκδοση δικαστικής αποφάσεως), **319** έτους 1664, **349** έτους 1664, **350** έτους 1664, **371** έτους 1664 (ομοίως όπως στη **225**), **383** έτους 1665, **393** έτους 1665, **662** έτους 1666 (ομοίως όπως στη **225**), **673** έτους 1666, **702** έτους 1666, **898** έτους 1668, **903** έτους 1668, **1074** έτους 1669, **1101** έτους 1670, **1133** έτους 1670, **1283** έτους 1671, **1367** έτους 1671, **1381** έτους 1671, **1385** έτους 1671, **1386** έτους 1671, **1412** έτους, **1413** έτους 1671, **1443** έτους 1672, **1479** έτους 1672, **1638** έτους 1674, **1651** έτους 1675.

128. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **25**, **56**, **225**, **319**, **349**, **350**, **383**, **393**, **673**, **702**, **898**, **903**, **1074**, **1101**, **1133**, **1283**, **1367**, **1381**, **1385**, **1386**, **1413**, **1443**, **1479**, **1638**.

129. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **214**, **371**, **662**, **1412**.

130. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1** έτους 1663, στιχ. 9–11· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **209** έτους 1823 ("τά όποια γρόσια....έβάλθησαν

IV. Παραίτηση από το δικαίωμα

Απόσβεση του δικαιώματος προτιμήσεως με τη βούληση του δικαιούχου επήρ-
χετο με την υποβολή δηλώσεως παραιτήσεως από την άσκηση του σχετικού δικαιώ-
ματος. Η παραίτηση αποτελούσε συνήθως σύμβαση που καταρτιζέτο μεταξύ του
προτιμητέου συγγενούς και του αγοραστή του πράγματος κατόπιν καταβολής σχετι-
κής αποζημιώσεως (ίσης ή και μεγαλύτερης από το τίμημα της πωλήσεως) και πε-
ριβάλετο το κύρος κατ'εξουσιοδότησης πράξεως¹³¹. Εάν δε ο συγγενής που σκόπευε να
παραιτηθεί προέβαλε τον ισχυρισμό ότι το ακίνητο είχε εκποιηθεί σε αξία μικρότερη
της πραγματικής, οι συμβαλλόμενοι όριζαν "στιμαριστάδες"¹³², ειδήμονες δηλαδή
της αξίας των κτημάτων, οι οποίοι επαναπροσδιόριζαν το τίμημα. Η προβολή πα-
ρόμοιου ισχυρισμού ήταν βέβαια επιτρεπτή εφ' όσον η πώληση δεν είχε γίνει από την
αρχή "κατ' αποκοπήν"¹³³, ύστερα δηλαδή από δεσμευτική για τους συμβαλλομένους
εκτίμηση της αξίας του ακινήτου από τους "στιμαριστάδες"¹³⁴. Εάν, σε περίπτωση ε-

δεπόζιτον (από το ιταλ. deposito, κατάθεση, παρακαταθήκη, ενέχυρο) εἰς τὴν κοινὴν Καγκελ-
λαρίαν", στιχ. 22). Ομοίως και στη δικ. απόφ. 19 έτους 1701 ("καὶ ἤβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορά,
ἡγουν τὰ ἄσπρα εἰς τὴ κατ'ελλασία διὰ καὶ λάβη πὸ ὅποιον σπῖτι κατὰ τὴ προτιμὴ ὅπου εἶχεν",
στιχ. 12, 13, "καὶ ἔβαλεν τὴν ὁμοίαν ἀγορά εἰς τὴ κατ'ελλασία κατὰ τὴν ὀζάνσα / πὸν τρέχει εἰς
τὸ τόπο μας," στιχ. 9, 10). Σχετικό έθιμο σπανίζεται και στη Σαντορίνη (έθιμα Θήρας (και
Ανάφη) έτους 1797, Χρυσανθόπουλος σ. 148 = JGR, VII, κεφ. Α', σ. 505) καθώς
και στη Νάξο (έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε' μα' σ. 539).

131. Πετρόπουλου, Μύκονος, αριθ. 1052 έτους 1669, 1053 έτους 1669, 717
έτους 1667, 796 έτους 1667, 181 έτους 1664, 265 έτους 1688, 913 έτους 1668, 876
έτους 1668, 898 έτους 1668, 980 έτους 1669, 1001 έτους 1669, 1219 έτους 1670, 174 έτους
1664, 217 έτους 1663, 368 και 373 έτους 1664.

132. στιμαριστάδες: από το ιταλ. stimare, εκτιμητές.

133. Σχετικά με την πώληση "κατ' αποκοπήν" βλ. Γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810, κεφ.
Ε', λη', μζ', σ. 538, 540· Βισβίτζη, Ναξιακά σ. 124· του ίδιου, Δικαστικά αποφά-
σεις, αριθ. 8 έτους 1664 και 4 έτους 1657· Πετρόπουλου, Σίφνος σ. 100·
Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 72· προβλ. και γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1812 σύμφωνα
με τα οποία απαγορεύεται η πώληση "κατ' αποκοπήν" (JGR, VIII, σ. 501).

134. Όπως αποδεικνύεται από τη σύγκριση του αριθμού των νοταριακών πράξεων της
Μυκόνου, όπου ο προσδιορισμός του τιμήματος γίνεται από "στιμαριστάδες", με τον αριθμό
των νοταριακών πράξεων, όπου οι ίδιοι οι συμβαλλόμενοι καθορίζουν ελεύθερα το τίμημα
("έταιριάσασιν ἀλλήλοι τους", "έσυβάστηκαν ἀλλήλοι τους"), ο συνηθέστερος τρόπος προσ-
διορισμού της πραγματικής αξίας του εκποιούμενου ακινήτου, ήταν ο "κατ' αποκοπήν", δη-
λαδή η δεσμευτική εκτίμηση της αξίας του ακινήτου από ιδιώτες εκτιμητές, τους "στιμα-
ριστάδες" (Πετρόπουλου, Μύκονος, αριθ. 19, 20, 35, 36, 37, 40, 44, 46, 47, 53, 58,
64, 65, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 94, 95, 99, 100 κ. ά). Για το ζήτημα βλ.
επίσης Παπαρρηγά - Αρτεμιάδης, Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., όπ.π., σ. 158-
159, 169.

παναπροσδιορισμού της αξίας του ακινήτου, προέκυπτε διαφορά μεταξύ καταβληθέντος τιμήματος και της πραγματικής του αξίας, τότε ο αγοραστής όφειλε να καταβάλει τη διαφορά αυτή στον διεκδικούντα το ακίνητο συγγενή προκειμένου να παραιτηθεί αυτός από το δικαίωμά του προτιμήσεως¹³⁵.

Σε ορισμένες περιπτώσεις παρείχετο στον αγοραστή εγγύηση ότι, εάν στο μέλλον εμφανισθούν και άλλα άτομα που θα προέβαλαν δικαιώματα προτιμήσεως, τότε υπόχρεος πλέον να αποζημιώσει τα άτομα αυτά θα ήταν ο ήδη αποζημιωθείς από τον αγοραστή συγγενής του πωλητή, ο οποίος και πρώτος είχε ασκήσει το δικαίωμα προτιμήσεώς του¹³⁶. Από εδώ συνάγεται έμμεσα το συμπέρασμα ότι, σε περίπτωση ελλείψεως παρόμοιας συμφωνίας, η παραίτηση του εγγύτερου συγγενή από το δικαίωμα προτίμησης ενεργοποιούσε το δικαίωμα προτίμησης του απώτερου συγγενή (ή του συγκυρίου ή του συμπλίου) και επομένως ο αγοραστής δεν διασφαλιζόταν. Γι' αυτόν τον λόγο άλλωστε η αναγγελία της επικείμενης εκποίησης έπρεπε να απευθύνεται σε όλους όσους είχαν δικαιώματα προτιμήσεως¹³⁷. Τέλος η παρουσία των εχόντων δικαίωμα προτιμήσεως κατά τη σύνταξη του πωλητήριου συμβολαίου και η μη προβολή αντιρρήσεων ("κοντράδιτ") από αυτούς επέιχε θέση σιωπηράς παραίτησεως από κάθε μελλοντική άσκηση των δικαιωμάτων τους επί της εκποιούμενης γονικής περιουσίας. Για τον λόγο αυτό άλλωστε γίνεται ρητή αναφορά

135. Πετρόπουλου, Μύκονος, αρ. 1052 έτους 1669, 1053 έτους 1669, 1737 έτους 1778. Βιβλίο, Δικαστικά αποφάσεις, αρ. 15 έτους 1667.

136. Πετρόπουλου, Μύκονος, αρ. 174 έτους 1664, 368 έτους 1664, 373 έτους 1664. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από τη νοταριακή πράξη 368 έτους 1664, η ανηψιά του ενός από τους συμβαλλομένους πούλησε σε τρίτον ακίνητο που ανήκε στη γονική περιουσία της μητέρας της. Ο θεός της διεκδικεί το ακίνητο "διά πλιό προσσιμώτερος και κληρονόμος της αδελφής του" (στιχ. 8). Με τη νοταριακή αυτή πράξη, η οποία είναι διαγεγραμμένη με κάθετες γραμμές και ρητά αναγράφεται στον πρώτο στίχο η λέξη "νουλάδο" (από το ιταλ. annullatto, ακυρωθέν, καταργηθέν), ο θεός παραιτείται, έναντι κάποιας αποζημιώσεως, από τα δικαιώματά του επί του εκποιηθέντος ακινήτου, παρέχει δε στον αγοραστή την εγγύηση ότι, εάν στο μέλλον κάποιος από τους κληρονόμους του διεκδικήσει το συγκεκριμένο ακίνητο, θα είναι υπόχρεος ο ίδιος πλέον και όχι ο αγοραστής να τον αποζημιώσει με το ισόποσο της αξίας του ακινήτου (στιχ. 17-20). Το ίδιο ισχύει και στη νοταριακή πράξη 373 του ίδιου έτους, όπου και πάλι οι δύο θεοί της ίδιας πωλήτριας, παραιτούνται από τα δικαιώματά τους έναντι καταβολής αποζημιώσεως παρέχοντας πάλι στον αγοραστή την ίδια ακριβώς εγγύηση.

137. Πρβλ. Εξάβιβλος, III, III, 105, "ἵνα τῶν προτιμωμένων ἴσως παραιτουμένων οἱ ἐφεξῆς καλούμενοι εἶγε βούλονται συναλλάξαιεν". Συνταγμάτιον, XXXII, α', "Καὶ ὅταν αὐτοὶ ὅλοι παραιτηθῶσιν ἀπὸ τὸ προνόμιον τῆς προτιμήσεως, ὅπου ἔχουν, τότε ὁ νοικοκύρης νὰ πωλῇ τὸ μούλκι του..". Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, δ', ζ' σ. 428, 429. Σχετικό και το έθιμο της Θήρας (έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α', σ. 505) ενώ αντίθετη ρύθμιση προβλέπεται από το τοπικό έθιμο της Σύρου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 223-4).

των ονομάτων αυτών στο πωλητήριο συμβόλαιο. Τούτο προκύπτει από πωλητήριο συμβόλαιο έτους 1686¹³⁸ με το οποίο η ιδιοκτήτρια πωλεί και παραδίδει ακίνητο σε τρίτον αγοραστή. Το ενδιαφέρον όμως στοιχείο εδώ είναι ότι κατά τη σύνταξη του συμβολαίου παρίστανται ο σύζυγός της, τα γνήσια τέκνα τους καθώς και τα τέκνα του συζύγου, πιθανώς από άλλο γάμο ("και ἕτερα τέκνα αὐτοῦ", στιχ. 6), που με αυτό τον τρόπο παρέχουν τη συναίνεσή τους στην πώληση. Η παρουσία των τέκνων και των δύο συζύγων εδώ φαίνεται να νομιμοποιεί την εκποίηση η οποία, σε περίπτωση απουσίας τους, θα έπασχε ακυρότητα διότι το μεταβιβαζόμενο ακίνητο ανήκε στη γονική τους περιουσία και συνεπώς θα μπορούσαν τα τέκνα, εάν ήταν ενήλικα, να εγείρουν είτε διεκδικητική αγωγή γονικού κατά του τρίτου αγοραστή, ως κληρονόμοι, είτε δικαίωμα προτιμήσεως. Διακρίνεται συνεπώς εδώ η πρόθεση της πωλήτριας να παράσχει κάποια μεγαλύτερη εξασφάλιση στον αντισυμβαλλόμενο αγοραστή έναντι του κινδύνου να προσβληθεί αργότερα το κύρος της δικαιοπραξίας από τους γνήσιους κατιόντες του ζεύγους¹³⁹.

V. Ανταλλαγές-δωρεές και έγερση δικαιωμάτων προτιμήσεως

Σύμφωνα με την απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833: "Η ανταλλαγή έχει ισχυροτέραν δύναμιν παρὰ αἱ πωλήσεις, ὅταν εἶναι ἀκίνητον ἂντι ἀκινήτου, καὶ εἰς τὰ τοιαῦτα δὲν ὑπάρχει προτιμήσις, οὔτε εἰς τοὺς συγγενεῖς οὔτε εἰς τοὺς πλησίον, ἐκτός ἐὰν μεσολαβῇ δόλος"¹⁴⁰. Από το περιεχόμενο της απάντησής αυτής προκύπτει ότι η προβολή

138. Πετρόπουλου, Μύκονος, κοθ. 257 έτους 1686, σ. 161.

139. Σχετικά με το φαινόμενο της συνδικαιοπραξίας ("συνευδοκήσεως") γονέων-τέκνων στο αρχαίο ελληνικό (Κ.Ελλάδα, Δελφοί, Θεσσαλία), ελληνιστικό (Ηπειρος) και βυζαντινό δημόδες δίκαιο βλ. Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις σ. 60 επ· του ίδιου, "Σύμπραξη συγγενών σε δικαιοπραξίες", Αφιέρωμα στον Ν. Σβορώνο, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, σ. 358-361· Α. Μπαμπάκου, Πράξεις κοινής διαθέσεως και άλλα συγγενή φαινόμενα κατά το δίκαιον της αρχαίας Θεσσαλίας, Αθήναι 1961· του ίδιου, Σχέσεις οικογενειακού δικαίου εις την νήσον Κάλυμνον τον Α' μ. χ. αιώνα, Αθήναι 1963, σ. 92 επ.

140. Βισβίζη, Ερωτήματα (1957) σ. 12. Ίδιο με της Μυκόνου έθιμο απαντάται στη Νάξο (Έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. Ε', μθ', σ. 541, ομοίως και στα αρχαία έθιμα Νάξου που υπογράφει ο έπαρχος Νάξου Ι. Μαμούνης στα 1833, Χρυσανθόπουλος σ. 8 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 222), στη Σαντορίνη (Έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Ζ', σ. 512), στη Σύρο (απόφαση συνελεύσεως του Κοινού έτους 1761, JGR, VIII, σ. 500), ενώ διαφορετικό είναι το έθιμο της Άνδρου όπου οι προτιμώμενοι και σε περίπτωση ανταλλαγής ακόμα, εάν υπολείπεται κάποιο ποσό προς εξίσωση, δύνανται να δίδουν τα χρήματα και να λαμβάνουν το ισότιμο κτήμα (Πασχάλη, Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 10). Για το ζήτημα προβλ. Εξάβιβλος III, III, 108, "Κατά πρόφα-

δικαιωμάτων προτιμήσεως από τους δικαιούχους ήταν κατ' αρχάς δυνατή μόνο σε εκποιήσεις ακίνητης γονικής περιουσίας ενώ από την άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως εξαιρούνταν οι ανταλλαγές ακινήτων με ακίνητα. Στη γενική αυτή απαγόρευση το τοπικό έθιμο εισάγει μια μόνο εξαίρεση, η οποία αφορά στην ειδική εκείνη περίπτωση όπου οι δικαιοπρακτούντες προέβησαν στην ανταλλαγή με πρόθεση (δόλο) να καταστρατηγήσουν τις διατάξεις περί προτιμήσεως, προκειμένου δηλαδή να αποκλείσουν συγγενείς και γείτονες από τη διεκδίκηση των ανταλλασσόμενων ακινήτων. Στην ειδική αυτή περίπτωση η ανταλλαγή ήταν άκυρη, ως δικαιοπραξία επιχειρηθείσα κατά καταστρατήγηση του τοπικού νόμου, δηλαδή του εθίμου περί προτιμήσεως.

Σχετική με το ανωτέρω ζήτημα είναι μια υπόθεση που εκδικάζεται στη Μύκονο το έτος 1706¹⁴¹. Πρόκειται για διεκδίκηση ακινήτου (αμπελιού) το οποίο αποτελούσε προικώα πατρική περιουσία και το οποίο, μετά τον θάνατο του πατέρα, περιήλθε κληρονομικά στα τρία τέκνα του (Ζώρζος, Αντώνης, Μάρκος) κατ' ισομοιρίαν, σύμφωνα με τους κανόνες της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Στη συνέχεια, ο Μάρκος αντάλλαξε το κληρονομικό του μερίδιο επί του αμπελιού με τον Ζώρζο και συνεπώς το αμπέλι περιήλθε κατά τα 2/3 στον Ζώρζο. Κατά τη διάρκεια της απουσίας του Αντώνη από το νησί της Μυκόνου, ο Ζώρζος εκποίησε σε κάποιον τρίτο ολόκληρο το αμπέλι. Ήδη ο Αντώνης, μετά την επιστροφή του στη Μύκονο, διεκδικεί από τη σύζυγο του θανόντος αγοραστή (η οποία στη δική εκπροσώπηση από τον τωρινό σύζυγό της) το αμπέλι που πουλήθηκε. Οι νομικοί λόγοι που στηρίζουν την αγωγή είναι δύο δεδομένου ότι ο ενάγων διεκδικεί το επίδικο, αφ' ενός μεν ως κληρονόμος τμήματος αυτού, αφ' ετέρου δε ως έχων δικαίωμα προτιμήσεως στο υπόλοιπο τμήμα που κληρονομικά μεν ανήκε στα άλλα του αδέρφια του, πλην όμως μεταβιβάστηκε σε τρίτον αγοραστή. Το δικαστήριο ακυρώνει την πώληση μόνο ως προς το τμήμα εκείνο του εκποιηθέντος ακινήτου που αντιστοιχεί στο κληρονομικό μερίδιο του ενάγοντος. Ειδικά για το τμήμα αυτό του ακινήτου το δικάζον κριτήριο ορίζει ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη μεταβίβαση της κυριότητάς του στον ενάγοντα είναι η επιστροφή απ' αυτόν στη σύζυγο του αγοραστή του μέρους εκείνου του τμήματος της πώλησεως που αντιστοιχεί στην αξία του τμήματος αυτού. Ως προς το υπόλοιπο μέρος του αμπελιού, το δικαστήριο θεωρεί έγκυρη την πώληση δεχόμενο ότι το δικαίωμα προτιμήσεως του ενάγοντος αδελφού έχει χαθεί εξ αιτίας της

σιν μέντοι προικός ἢ προγαμιαίας δωρεᾶς ἢ ἐκ διαθήκης ἢ ἀνταλλαγῆς ἢ διαλύσεως, καὶ οἰκείοις καὶ ἐξωτικοῖς ἅπαντες ἐκποιεῖτῶσαν ἄνευ σκήψεως δηλονότι καὶ δόλου" και στο περιθώριο, "διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὄρκον τοῦ διδόντος καὶ τοῦ λαμβανομένου οἱ τὸ προνόμιον τῆς προτιμήσεως ἔχοντες δύνανται ἀπαιτεῖν".

141. Τ ο υ ρ ὀ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 82 έτους 1706, σ. 91.

ανταλλαγής που προηγήθηκε μεταξύ των δύο άλλων αδελφών ("ἐπειδὴ καὶ νὰ / εἶναι ἀλλαξιά καμωμένη καὶ νᾶναι ἡ προτιμὴ του χαμένη κατὰ τὰ συνήθεια / καὶ ἀνατέτια"¹⁴² τοῦ τόπου μας", στιχ. 22–24). Συνεπώς ο πωλητής (Ζώρζος) είχε, ως κύριος των 2/3 του αμπελιού, κάθε δικαίωμα να προβεί σε πώληση του αμπελιού ως προς το μέρος αυτό.

Σχετική είναι και η περίπτωση που αναφέρεται σε νοταριακή πράξη έτους 1671¹⁴³. Όπως προκύπτει από το περιεχόμενο της πράξεως αυτής, γονικό ακίνητο είχε στο παρελθόν ανταλλαγεί με κάποιο κινητό. Ήδη κάποιος συγγενής του ενός από τους δύο συμβληθέντες καταθέτει "κοντραδίτο" κατά της ανταλλαγής αυτής, ασκώντας με τον τρόπο αυτό το δικαίωμα προτιμήσεώς του επί του ανταλλαγέντος γονικού ακινήτου. Ύστερα από αυτό, ο αγοραστής του ακινήτου παραιτείται από την αγορά κατόπιν καταβολής σχετικής αποζημιώσεως από τον έχοντα δικαίωμα προτιμήσεως. Η ακύρωση του σχετικού συμβολαίου της ανταλλαγής οφείλεται στο γεγονός ότι η εμπράγματη σύμβαση της ανταλλαγής αφορούσε ακίνητο με κινητό και όχι ακίνητο με ακίνητο, ανταλλαγή η οποία και μόνο εξαιρείτο από την προτίμηση¹⁴⁴.

Από την άσκηση του δικαιώματος προτιμήσεως εξαιρούνταν επίσης οι δωρεές προς τρίτους¹⁴⁵. Τούτο προκύπτει από απόφαση που εκδικάζεται στη Μύκονο στα 1710¹⁴⁶. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της δικαστικής αυτής αποφάσεως, ο ιδιοκτήτης του επίδικου ακινήτου (ο Πέτρος Αρτακηνός) το είχε κατά το 1/2 πωλήσει και κατά το υπόλοιπο 1/2 δωρήσει ως "ψυχικό" στον πατέρα της εναγομένης και συγγενή του (τον Γιώρη Αρτακηνό). Ήδη ο γιός του ιδιοκτήτη, ως αντιπρόσωπος της μητέρας του, προβάλλει το δικαίωμα προτιμήσεώς της επί του εκποιηθέντος ακινή-

142. *ἀνατέτια*: από το αραβοτουρκικό *adet*, έθιμο, συνήθεια.

143. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1413** έτους 1671, σ. 831.

144. Για το ζήτημα της καταστρατηγήσεως των κανόνων της προτιμήσεως στη Νάξο κατά τα τέλη του 18ου αιώνα δια της συνάψεως συμβάσεων ανταλλαγής ακινήτων με κοσμήματα μεγάλης αξίας βλ. την απάντηση του επάρχου Νάξου Ι. Μαμούνη έτους 1833 σχετικά με τα αρχαία έθιμα του νησιού (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο υ σ σ. 88 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 222).

145. Σχετικά με το ζήτημα της καταστρατηγήσεως των κανόνων αυτών της προτιμήσεως δια της συνάψεως συμβάσεων πωλήσεων αναμειγμένων με δωρεές κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο βλ. Μ ά τ σ η , Ζητήματα εκ του θεσμού της προτιμήσεως κ.λπ., όπ. π., σ. 50· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 243.

146. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **111** έτους 1710, σ. 122. Η υπόθεση αυτή, όπως προκύπτει από το περιεχόμενό της, εκδικάστηκε για τρίτη συνεχή φορά (προηγούμενες δικαστικές αποφάσεις για την ίδια υπόθεση: 1) "σεντένζα" (από το ιταλ. *sen-tenza* απόφαση) του Τζαννή Καλαμαρά και παπά κύρ Γιώρη Πανσέβαστου" και 2) "σεντένζα" Αντώνη Πετρή και σιόρ Γιαννάκη Οστοβίκη" της 20/8/1695).

του. Ωστόσο η διεκδικητική αγωγή απορρίπτεται από το δικάζον κριτήριο, τόσο κατά το μέρος του ακινήτου που εκποιήθηκε, όσο και κατά το μέρος της δωρεάς¹⁴⁷. Ως πρόσθετο επιχείρημα υπέρ της μη ακυρώσεως της δωρεάς το δικαστήριο επικαλείται το γεγονός ότι ο δωρεοδόχος είχε τελέσει τα "ψυχικά" στη μνήμη του δωρητή, είχε δηλαδή εκπληρώσει τους όρους της δωρεάς¹⁴⁸.

VI. Διάκριση του δικαιώματος προτιμήσεως από παρεμφερή σύμφωνα

Από το δικαίωμα προτιμήσεως θα πρέπει να διακριθεί:

1. Το σύμφωνο προτιμήσεως (*pactum protimisseus*), δηλαδή η πρόσθετη στη σύμβαση αγοραπωλησίας συμφωνία των συμβαλλομένων ότι σε περίπτωση μελλοντικής εκποιήσεως του πράγματος από τον τωρινό αγοραστή θα προτιμηθεί ο πωλητής. Το σύμφωνο αυτό θεμελιώνει ενοχικό δικαίωμα του πωλητή και όχι εμπράγματο, όπως το δικαίωμα προτιμήσεως¹⁴⁹. Έτσι, σε ορισμένα νοταριακά συμβόλαια της Μυκόνου, όπου ο αγοραστής ακινήτου παραιτείται από την κυριότητά του επί του εκποιηθέντος σε αυτόν ακινήτου λόγω της ασκήσεως της εμπράγματης αγωγής του δικαιώματος προτιμήσεως, επισυνάπτεται πρόσθετη συμφωνία των συμβαλλομένων ότι εάν στο μέλλον ο προτιμώμενος θελήσει να το πωλήσει ξανά ή να το χαρίσει ή να το ανταλλάξει κ.λπ. θα προτιμηθεί ο παραιτούμενος αγοραστής¹⁵⁰. Με τη συμφωνία αυτή θεμελιώνεται συνεπώς σχετικά ενοχικό δικαίωμα του παραιτούμε-

147. Προβλ. αντιθέτως Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Β', 38, θ' σ. 431. Πάντως ειδικώς τα αφιερώματα σε εκκλησίες και μοναστήρια εξαιρούνταν από την προτίμηση στα Φίλια Καλαβρύτων (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 70), στη Νάξο, αν και ανατρέπεται η αφιέρωση που γίνεται εικονικά με σκοπό την καταστρατήγηση των κανόνων περί προτιμήσεως (έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ζ', νε' νδ', σ. 542) καθώς και στη Σαντορίνη (έθιμα Θήρας και Ανάφης έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Α' σ. 509).

148. Τούτο προφανώς αναφέρει το δικαστήριο διότι, εάν η δωρεά περιείχε κάποιον όρο και δεν ετηρείτο ο όρος αυτός, εθεωρείτο, εξ αιτίας του λόγου αυτού και μόνον, άκυρη· προβλ. γραπτά έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. Ζ', νε', σ. 542.

149. D. 19, 1, 25· 18, 1, 75· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 852. Σχετικά με τα σύμφωνα προτιμήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 226 σημ. 2· για το θέμα προβλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 73-74.

150. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 903 έτους 1668, σ. 541 όπου η αγοράστρια παραιτείται από την κυριότητά της, υπέρ της πλησιέστερης συγγενούς του πωλητή του ακινήτου, ύστερα από καταβολή αποζημιώσεως, με τον όρο ότι, αν η συγγενής αυτή θελήσει στο μέλλον να πουλήσει ή να χαρίσει ή να ανταλλάξει κ.λπ. το ακίνητο, τούτο θα επιστρέφεται σε αυτήν ("μὲ τούτην τὴν κοντετζιό όπότας ἠθέλει φανῇ πῶς / τὸ δόνει γῇ πουλήση γῇ χάρισμα γῇ ψυχικὸ τὸ ἄνωθεν σπίτι γῇ ἄλλα / ξία νὰ μὴ μπορῇ νὰ τὸ δόνη...μόνο νὰ / στρέφεται πάλι στὴν ἴδια παπαδιά", στιχ. 18-21). Σχετική επίσης και η νοταριακή πράξη 1412 έτους ; (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος σ. 831).

νου αγοραστή, είναι δε πιθανόν ότι η συμφωνία αυτή υπερίσχυε από τα δικαιώματα προτιμήσεως που τυχόν θα προβάλλονταν από συγγενείς στις υποθετικές αυτές εκποιήσεις.

2. Το σύμφωνο εξωνήσεως, δηλαδή η πρόσθετη στη σύμβαση αγοραπωλησίας συμφωνία αγοραστή-πωλητή (η οποία και κατισχύει του δικαιώματος προτιμήσεως), ότι ο πωλητής ή τα τέκνα του έχουν το δικαίωμα να επαναγοράσουν το ακίνητο που έχει εκποιηθεί μέσα σε ορισμένη προθεσμία¹⁵¹. Σύμφωνο εξωνήσεως περιλαμβάνεται σε νοταριακή πράξη έτους 1670¹⁵².

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

151. Πετρόπουλου, Εισηγήσεις σ. 849. Σχετικά με τα σύμφωνα εξωνήσεως στην τουρκοκρατούμενη Σύρο βλ. Δρακάκη, Σύρος σ. 226 σημ. 1.

152. Πετρόπουλου, Μύκονος, αρith. 1138 έτους 1670, στιχ. 16-18.

ΤΙΤΛΟΣ Β΄

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ "ΚΟΝΤΕΤΖΙΟΝΑΔΑΣ" ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

§ 6. Κατηγορίες γονικών περιουσιών και "κοντετζιό"

Στη Μύκονο η νομική αρχή του γονικού εκφράζεται κυρίως μέσα από την εθιμική πρακτική να δεσμεύονται κατά τη μεταβίβασή τους οι (προ)γονικές ακίνητες ιδιοκτησίες με ειδικούς δεσμευτικούς όρους. Οι ειδικοί αυτοί δεσμευτικοί όροι μέσω των οποίων διασφαλίζεται η εφαρμογή της αρχής του γονικού, δηλαδή η περαιτέρω μεταβίβαση της προγονικής ακίνητης ιδιοκτησίας σε συγγενικά πρόσωπα του μεταβιβάζοντος ιδιοκτήτη, αποκαλούνται "κοντετζιό"¹⁵³ και με βάση αυτή οι γονικές περιουσίες κατά τον 17ο και 18ο αιώνα προσδιορίζονται ως "κοντετζιονάδες" ή μη γονικές περιουσίες.

Ειδικότερα, ως "κοντετζιονάδα" χαρακτηριζόταν η γονική ακίνητη περιουσία η οποία περιείχε στον τίτλο κυριότητας του ιδιοκτήτη τον όρο-δέσμευση ("κοντετζιό") ότι θα έπρεπε να διαφυλαχθεί ακέραιη προκειμένου να παραδοθεί μετά τον θάνατό του στα τέκνα του, τα οποία επομένως εγκαθίστανται υποχρεωτικά το καθένα στην εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα του. Εάν δεν υπήρχαν τέκνα κατά τον χρόνο του θανάτου του, η περιουσία αυτή περιέρχεται στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής, από την οποία αυτή προερχόταν, κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Συνεπώς τα τέκνα ή οι πλησιέστεροι συγγενείς της γραμμής, από την οποία προερχόταν η γονική περιουσία, μπορούσαν πλέον να ασκήσουν και, πριν ακόμα από τον θάνατο του ιδιοκτήτη της περιουσίας αυτής, τη διεκδικητική αγωγή κατά του οποιουδήποτε, ακόμα και καλόπιστου, αγοραστή.

Το περιεχόμενο των "κοντετζιό" που απαγόρευαν τη διάθεση των γονικών πε-

153. Από το ιταλ. *conditionare*, υποβάλλω σε όρους. Ως "κοντετζιό" αποκαλούνταν γενικότερα οι δεσμευτικοί όροι που τίθενταν από τον μεταβιβάζοντα ιδιοκτήτη στις μεταβιβαστικές πράξεις ακινήτων περιουσιών και οι οποίοι επιβάρυναν τον δικαιопάροχο, όπως ήταν για παράδειγμα η "κοντετζιό" τελέσεως "ψυχικών" ή μνημοσύνων στη μνήμη του διαθέτη ή η "κοντετζιό" να διατρέφει ο προικισθείς τον προικίζοντα κ.λπ. Στη μελέτη αυτή πάντως αντικείμενο έρευνας αποτελούν μόνον οι ειδικές εκείνες "κοντετζιό" που δέσμευαν το δικαίωμα (ελευθερία) του ιδιοκτήτη ακίνητης ιδιοκτησίας να τη μεταβιβάζει περαιτέρω με επαχθείς ή χαριστικές δικαιопραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου.

ριουσιών προκύπτει ακριβέστερα από δικαστική υπόθεση που εκδικάζεται στα 1672¹⁵⁴. Στη συγκεκριμένη υπόθεση η "κοντετζιό" βαρύνει την πατρική ακίνητη περιουσία, την οποία ο πατέρας κατέλιπε με διαθήκη σε ένα μόνο από τα τέκνα του, δηλαδή στην κόρη του¹⁵⁵. Με τη διαθήκη ένα τμήμα της περιουσίας του κληροδοτείται σε αυτήν ως "κοντετζιονάδο" και ένα τμήμα ως ελεύθερο ("μερικά προ(ά)μ(α)τ(α) κοντετζιονάδα και μερικά / πάντη ελεύθερα", στιχ. 9, 10). Σχετικά με το τμήμα της γονικής περιουσίας που διατίθεται στην κόρη ως "κοντετζιονάδα" ο διαθέτης έχει ορίσει ρητά στη διαθήκη του ότι η "κοντετζιονάδα" γονική (πατρική) περιουσία, μετά τον θάνατο της μοναδικής κληρονόμου του, θα περιέρχεται στους "πλιό πρόσσιμους", δηλαδή στα άλλα τέσσερα αδέρφια της ("νά στρέφουνται εις τούς πλιό πρόσσιμους / λέγει εις τὰ ἕτερα [[τέσερα]] (τέσερα) ἀδέρφια ἂν ἤθελαν ἀπομείνου", στιχ. 16, 17)¹⁵⁶. Η κόρη και κληρονόμος έχει ωστόσο νόμιμο δικαίωμα εκποιήσεως ενός μέρους της περιουσίας αυτής για εξόφληση χρεών του πατέρα της, το τμήμα δε αυτό της κληροδοτούμενης περιουσίας αντιστοιχεί στο ποσό κάποιας "όμολογίας" του πατέρα της (στιχ. 20)¹⁵⁷ καθώς και στο ποσοστό συμμετοχής του στα χρέη που

154. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. απόφ. αριθ. 14 έτους 1672, σ. 28. Ως κριτής στην υπόθεση αυτή εμφανίζεται ο Μιχαήλ Καναβούτζας, ως "βοϊβόντας και έξουσιαστής της παρονήσου Μυκόνου". Ο ρόλος του βοϊβότα ως δικαστή στη Μύκονο, καθώς αναφέρει ο Ζερόλέντης, ενισχύεται μετά το τέλος του Κρητικού πολέμου, δηλαδή από το 1669, οπότε οι Μυκόνιοι έχασαν την προνομία της μη αποστολής καδή στο νησί (Ζερόλέντου, Άρχοντες σ. 166· του ίδιου, Συστάσεις, 12· πρβλ. επίσης Visvizi, L'administration communale σ. 233 και Πετρόπουλου, Σίφνος σ. 288). Σύμφωνα δε με τη Σ. Λάζαρη, στα 1817 οι κοινοτικοί άρχοντες της Μυκόνου υπέβαλαν στην κεντρική οθωμανική διοίκηση το αίτημα της αποστολής τούρκου βοϊβότα προκειμένου να εξαναγκάσουν τους κατοίκους να ανταποκριθούν στις φορολογικές τους υποχρεώσεις (Λάζαρη, Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου κ.λπ., όπ. π., σ. 147, 148).

155. Η περιουσία αυτή του πατέρα της εναγομένης θα πρέπει να ήταν ή επίκτητη περιουσία αυτού ή γονική του περιουσία ελεύθερη όμως από "κοντετζιό", η οποία εξομοιώνονταν με την επίκτητη από άποψη νομικής μεταχειρίσεως. Τούτο θα σήμαινε στην πράξη ότι με τη διαθήκη του πατέρα δεν ήταν υποχρεωτικό να εγκατασταθούν όλα τα τέκνα ως κληρονόμοι. Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, § 14 II.

156. Δεν γνωρίζουμε αν στη συγκεκριμένη υπόθεση ζούσε η μητέρα είτε κατά την κατάρτιση της διαθήκης είτε κατά τον χρόνο του θανάτου της κόρης. Πάντως, αν αυτή ζούσε κατά τον χρόνο του θανάτου της κόρης της, τότε εφ' όσον υπήρχε "κοντετζιό", αποκλειόταν η μητέρα από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή επί της κληρονομιαίας περιουσίας της κόρης της. Τούτο αποδεικνύεται από το γεγονός ότι, ως αποκλειστικοί κληρονόμοι της κόρης, καλούνται τα αδέρφια της. Για το θέμα αυτό βλ. πιο κάτω, § 13.

157. Ο όρος "όμολογία" σημαίνει το έγγραφο περί συνάψεως δανείου, το οποίο και αποτελούσε συστατικό στοιχείο της συμβάσεως. Για την απόσβεση του δανείου δεν αρκούσε η καταβολή του χρέους αλλά απαιτείτο και η καταστροφή του εγγράφου της "ομολογίας" ή η

βάρυναν την κληρονομία του αδελφού του, κληρονομία από την οποία προφανώς ο πατέρας της είχε λάβει κληρονομικό μερίδιο (στιχ. 19–20). Ένα άλλο μέρος της πατρικής κληρονομίας, που προσδιορίζεται ποσοτικά μέσα στη διαθήκη, μπορεί επίσης να εκποιεί αυτή για "χρεία πενίας της" (στιχ. 12)¹⁵⁸. Το υπόλοιπο τμήμα της κληρονομίας δεν έχει η κληρονόμος, σύμφωνα με την "κοντετζιό" της διαθήκης, δικαίωμα να το διαθέσει με κανένα τρόπο αλλά υποχρεούται να το διαφυλάξει υπέρ των αδελφών της και μελλοντικών κληρονόμων της ("τὸ δὲ ἐπίλοιπο καὶ ἕτερα νὰ τὰ πάρῃ εἰς τὰ χέρια/της ἢ ἄνωθεν Ἑλένη νὰ τὰ ἐξουσιάζῃ καὶ νὰ τὰ γοδέρῃ"¹⁵⁹ ἕως τὴν ζωὴν της καὶ μετὰ τὸ θάνατόν της νὰ στρέφονται ὡς ἄνωθεν κατὰ τὴν κοντετζιό τοῦ πατρός των", στιχ. 29–31). Το δικαστήριο αποφασίζει επίσης ότι σε αντίθετη περίπτωση θα υποχρεούται αυτή να καταβάλει στους αδελφούς της ένα ορισμένο ποσό ως αποζημίωση.

Ο μεταβιβαστικός τίτλος κυριότητας που περιείχε τέτοια "κοντετζιό" μπορούσε να είναι οποιαδήποτε δικαιοπραξία, είτε χαριστική είτε όχι, μεταξύ συγγενών της αυτής γραμμής, κυρίως όμως οι "κοντετζιό" περιλαμβάνονταν σε προικοσύμφωνα¹⁶⁰

αναγραφή σε αυτό του γεγονότος ότι το χρέος ἐξοφλήθη (Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 9–11, 55, 73, 83, 84, 95, 142· Δ. Γκόφα, *Θαλάσσια, Σερμαγιές, Βλησιδία. Τρεις μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια*, Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού δικαίου των συναλλαγών (...), Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αρ. 133, Αθήνα 1933, σ. 493 σημ. 5).

158. Φαίνεται ότι σε περιπτώσεις επιβαρύνσεως των περιουσιών με δεσμευτικές, όσον αφορά το δικαίωμα διαθέσεώς τους, "κοντετζιό" υπήρχε παράλληλα η συνήθεια να ορίζει ο διαθέτης, είτε ότι ένα μικρό μέρος της κληροδοτούμενης "κοντετζιονάδας" περιουσίας θα μπορεί ο επιβαρυνμένος κληρονόμος να το διαθέτει ελεύθερα σε περίπτωση επιτακτικής ανάγκης ή για την τέλεση των "ψυχικῶν" του (πρβλ. Μηνιάτης, προικοσύμφωνα Νάξου αριθ. 202 έτους 1682, σ. 378, 354 έτους 1683, σ. 564 κ. ά), είτε ότι η δεσμευτική "κοντετζιό" αίρεται εφ' όσον ο επιβαρυνμένος κληρονόμος έχει επιτακτική ανάγκη να εκποιήσει την περιουσία για να εξασφαλίσει τα αναγκαία προς το ζην (Βισβίζη, Προικῶα έγγραφα, αριθ. 7 έτους 1684, στιχ. 27–28, "ι δε και ήθελεν τις τιχιν χρία οπου να μιν μπορί να περάσιν, να έχι εξουσία να δίνι απ αυτά να πορέβετε").

159. γοδέρω: από το ιταλ. godere, καρπούμαι (γοδέρη ἕως τὴν ζωὴν της: να έχει την επικαρπία).

160. Κοντετζιονάδα προικοσύμφωνα αναφέρονται σε δικαστικές αποφάσεις Μυκόνου των ετών 1662, 1690, 1693, 1694 (Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, στιχ. 9–12, 37 έτους 1690, 39 έτους 1693, 40 έτους 1694, 47 έτους 1696) καθώς και σε δικαστικές αποφάσεις των ετών 1703, 1706, 1710 (Τούρτογλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 43 έτους 1703, 46 έτους 1703, 62 έτους 1706, 95 έτους 1710, 96 έτους 1710, 113 έτους 1710). Η εθιμική πάντως πρακτική των "κοντετζιονάδων" προικοσυμφώνων και "άβανταρίων" (για τον όρο "άβαντάριο" βλ. πιο κάτω, § 9, σημ. 232) εμφανίζεται κατά τον 16ο και 17ο αιώνα και σε άλλα νησιά του κυκλαδικού τουρκοκρατούμενου χώρου, όπως στη Νάξο

και διαθήκες¹⁶¹. Πάντως με μεταγενέστερη συμφωνία των αρχικά συμβαλλομένων μπορούσε να ανατραπεί η "κοντετζιό" που είχε τεθεί οπότε η "ελεύθερη" ή "λίμπερη" πλέον γονική περιουσία, δηλαδή η περιουσία που είχε απαλλαγεί από κάθε δέσμευση (κοντετζιό), μπορούσε να διατίθεται πλέον ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς,

(Βι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ. 5 έτους 1538, σ. 15, 6 έτους 1538, σ. 17· Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., προικοσύμφωνο αριθ. 22 έτους 1598, σ. 80· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Ναξιακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας, Δικαιοπραξίαι Ιωάννου Γα", ΕΜΑ, 8-9 (1958-59), αβαντάριο αριθ. 15 έτους 1638, σ. 152-153· Β . Σ φ υ ρ ό ε ρ α , "Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών", ΕΕΚΜ, 5(1965-1966), σ. 640-641 («αβαντάριο» έτους 1738)· Βι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, «αβαντάριο» αριθ. 2 έτους 1671, σ. 81, «ιστρουμέντο» αριθ. 3 έτους 1680, σ. 83, αριθ. 7 έτους 1684, σ. 90, αριθ. 8 έτους 1800, σ. 93· Μ η ν ι ά τ η ς , προικοσύμφωνα των ετών 1680-1689 αρ. 13, σ. 160, 115, σ. 275, 127, σ. 291, 140, σ. 307, 202, σ. 378, 232, σ. 415, 244, σ. 434, 257, σ. 449, 288, σ. 485, 354, σ. 564, 357, σ. 567, 405, σ. 624, 414, σ. 633 (διαιτητική απόφαση), 426, σ. 647, 605, σ. 836, 639, σ. 878, 662, σ. 905, 709, σ. 962-3, 714, σ. 971-2, 724, σ. 984, 767, σ. 1042, 774, σ. 1050, 830, σ. 1116, 860, σ. 1149, 862, σ. 1152, 891, σ. 1189, 894, σ. 1194), στην Άνδρο ακόμα και στις αρχές του 19ου αιώνα (Π α σ χ α λ η , Νομολογία της νήσου Άνδρου, κ.λπ., όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1693, σ. 151· τ ο υ ί δ ι ο υ , Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων, όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1774, σ. 221, έτους 1806, σ. 247, έτους 1808, σ. 248, έτους 1816, σ. 251, έτους 1827, σ. 253), στη Σάμο κατά τον 18ο αιώνα (Ζ ο Γ α β α λ α , Η νήσος Σάμος, Αθήνα 1931, προικοσύμφωνο έτους 1747, σ. 84), στην Πάρο ακόμα και στις αρχές του 19ου αιώνα (Βι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 1 έτους 1716, σ. 153, 2 έτους 1716, σ. 155, 3 έτους 1729, σ. 159, 9 έτους 1734, σ. 164, 10 έτους 1734, σ. 165, 11 έτους 1737, σ. 166, 14 έτους 1738, σ. 171, 15 έτους 1738, σ. 172, 17 έτους 1740, σ. 176-177, 18 έτους 1751, σ. 179-180, 19 έτους 1808, σ. 183, 21 έτους 1820, σ. 185, 22 έτους 1820, σ. 186, 28 έτους 1826, σ. 192, 34 έτους 1827, σ. 199), στην Κίμωλο (Χ α τ ζ η δ ά κ η , Η ιστορία της Μήλου, όπ. π., προικοσύμφωνο έτους 1742, σ. 334) καθώς και στη Σύρο (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, προικοσύμφωνο αρ. 15 έτους 1615, σ. 319, 19 έτους 1641, σ. 322-323).

161. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, 20 έτους 1701· προβλ. σχετικές "κοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 16ου και 17ου αιώνα (Βι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ. 5 έτους 1538, σ. 15, 10, σ. 23, 21 έτους 1539, σ. 37-39· Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., αριθ. 12 έτους 1560, σ. 65· Βι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, αριθ. 4 έτους 1680, σ. 85· Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 31, σ. 181, 107, σ. 265, 250, σ. 441-442, 331, σ. 535, 376, σ. 586, 377, σ. 588, 432 σ. 655, 436, σ. 659-660, 379, σ. 593, 416, 423, σ. 643, 462, σ. 686, 602, σ. 831, 610, σ. 842-3, 709, σ. 962-3, 855, σ. 1143, 867, σ. 1159, 884, σ. 1179, 894, σ. 1194), Μήλου (Ζ . Β ά ο υ , Ναοί και ναῦδρια της Μήλου, Αθήνα 1964, διαθήκη έτους 1629, σ. 519-520 και έτους 1631, σ. 480-481), Σύρου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, αριθ. 52α έτους 1743, σ. 359-360, 54 έτους 1745, σ. 361, 62 έτους 1757, σ. 366-367), Πάρου (Βι σ β ί ζ η , Πάρος, διαθήκες αριθ. 8 έτους 1733, σ. 162, 27 έτους 1826, σ. 191), Σίφνου (Κ . Μ έ ρ τ ζ ι ο υ , "Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662", ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), διαθήκη έτους 1662, σ. 110).

όπως ακριβώς και η επίκτητη περιουσία¹⁶², με επαχθή ή χαριστική δικαιοπραξία ή ακόμα και με διαθήκη¹⁶³. Αντίστροφα δε ακόμα και επίκτητες, αυτόκτητες δηλαδή περιουσίες, εάν επιβαρύνονταν από τον ιδιοκτήτη τους με "κοντετζιό", μπορούσαν να προσλάβουν "οικογενειακό" χαρακτήρα, μεταβιβαζόμενες πλέον σύμφωνα με την αρχή του γονικού. Δεν μπορούσε όμως η "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία να επιβαρυνθεί από τον ιδιοκτήτη αυτής μονομερώς με οποιουσδήποτε δυσμενείς για τους μέλλοντες κληρονόμους όρους¹⁶⁴.

Η ιδιότητα των προσώπων υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" ήταν διάφορη από την ιδιότητα του αναγκαίου κληρονόμου ή νόμιμου μεριδούχου του βυζαντινο-ρωμαϊκού δικαίου¹⁶⁵. Και τούτο διότι οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς εγκαθίστανταν υποχρεωτικά ως κληρονόμοι στην εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους και όχι απλώς σε κάποιο ποσοστό αυτής, ως νόμιμη μοίρα. Η εγκατάσταση αυτή ήταν επίσης διάφορη από το φαλκίδιο ποσοστό, διότι η "κοντετζιό" δεν σήμαινε ότι έπρεπε να παρακρατηθεί από τον επιβαρυνμένο κληρονόμο απλώς ένα μέρος του οικογενειακού κλήρου υπέρ των προσώπων αυτών, ως εξ αδιαθέτου κληρονόμων,

162. Τούτο με σαφήνεια αναγράφεται σε πώλητήριο συμβόλαιο του έτους 1733 που προέρχεται από την Πάρο. Με το συμβόλαιο αυτό ο πατέρας Μανώλης Καλλέργης, μετά τον θάνατο της κόρης του Αννέζινας και έχοντας πλέον επανακτήσει την κυριότητα ενός προκλήρου της αμπέλιου "κατά την συνήθειαν τῶν τόπων" δηλαδή σύμφωνα με την επιβεβλημένη από το κληρονομικό εθιμικό δίκαιο αρχή του γονικού, επαναμεταβιβάζει την κυριότητα του κτήματος αυτού στον γαμπρό του Μάρκο Μονοβασίτη, καθιστώντας πλέον το γονικό αυτό αμπέλι "πάντη ἐλεύθερο" (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, Παράσημα, έγγραφο αριθ. 8, σ. 162).

163. Σύμφωνα με τις εθιμικές αντιλήψεις των κατοίκων του νησιού, στις περιπτώσεις αυτές, ο ιδιοκτήτης "ὀρίζει" πραγματικά την περιουσία του (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 163 έτους 1728, στιχ. 18–21, σ. 173, "νά εἶναι ....ἐδικόν της/κατά τήν διαθήκην τῆς ἄνω(θεν) Μαρίας, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄνω(θεν) ποτὲ Λινάρδος / τὸ ὠρίζεν καθὼς τὸ προκοσύμφωνόν του διαλαμβάνει καὶ τὸ ἔδωσεν / τῆς αὐτῆς Μαρίας"). Για τον λόγο αυτό χαρακτηρίζεται ως "νοικοκύρης", δηλαδή ως απόλυτος κύριος αυτής (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 109 έτους 1710, στιχ. 14, 15, σ. 120· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 29 έτους 1684 σ. 110). Πρβλ. και μη "κοντετζιονάδα" διαθήκη Νάξου έτους 1689, "εἰ δὲ καὶ μείνου ἄκληροι νὰ ἔχουν ἐξουσία καὶ οἱ δύο τὸ ἀντροῦνο νὰ τὰ ἀφήνου ὅπου θέλου διὰ τῇ ψυχὴν τος.." (Μ η ν ι ἄ τ η ς , αριθ. 904, σ. 1206).

164. Τούτο διαπιστώνουμε για παράδειγμα σε δικαστική απόφαση έτους 1710 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710). Για την απόφαση αυτή βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 9 II και § 14 I).

165. Άλλωστε το δίκαιο των αναγκαίων κληρονόμων του ιουστινιάνειου δικαίου (Ν. 18· Ν. 115) δεν γινόταν πλέον αποδεκτό κατά τους μεταβυζαντινούς χρόνους. Σχετικά με το δίκαιο των αναγκαίων κληρονόμων στο ρωμαϊκό και βυζαντινό δίκαιο βλ. Μ π α λ ή , Εγχειρίδιον § 16, 198, 275· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1307 επ., 1360, 1366.

αλλά ολόκληρη η περιουσία ήταν δεσμευμένη, δηλαδή ο επιβαρυνμένος ιδιοκτήτης έπρεπε να τη μεταβιβάσει ακέραιη στα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" χωρίς να μπορεί να παρακρατήσει το φαλκίδιο τέταρτο¹⁶⁶. Εξ άλλου η εγκατάσταση των προσώπων υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" στην κληρονομία βασιζόταν στη ρητώς εκφρασθείσα βούληση του κληρονομούμενου (ο οποίος είχε θέσει την "κοντετζιό") και συνεπώς η διαδοχή που επήρχετο δεν ήταν αναγκαστική διαδοχή. Συνεπώς η εθιμική πρακτική των "κοντετζιό", ως νομικός θεσμός, όπως άλλωστε πρώτος εύστοχα επισήμανε ο Μάουρερ¹⁶⁷ παρουσιάζει περισσότερη αντιστοιχία με τον θεσμό του οικογενειακού καθολικού καταπιστεύματος¹⁶⁸, θεσμό τον οποίο δεν αγνούσε το ρωμαϊκό¹⁶⁹ και βυζαντινό δίκαιο¹⁷⁰, καθώς και πολλά από τα

166. Σχετικά με το φαλκίδιο ποσοστό βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλου, Ο φαλκίδιος νόμος εν τω βυζαντινώ δικαίω, Αθήναι 1912· προβλ. C. 6, 50· B. 41, 1· Εξάβιβλος V, IX, 29.

167. Μάουρερ, Β' μετ. Πράτσκα, σ. 394 = μετ. Ρομπάκη, σ. 705.

168. Οικογενειακό καταπίστευμα (fideicommissum familiae relictum) υπάρχει όταν ο διαθέτης ορίζει, είτε ρητώς μέσα στη διαθήκη του είτε και έμμεσως (προβλ. B. 35, 11, 71· B. 44, 1, 109 §5), ότι η κληρονομία ή μέρος αυτής πρέπει να παραμείνει σε ορισμένη οικογένεια, τη δική του του ή κάποιου άλλου προσώπου, πράγμα που συνεπάγεται το αναγκαστικό αναπαλλοτρίωτο της κληρονομίας από τον βαρυνόμενο κληρονόμο (fiduciarius). Προβλ. σχετικά D. 36, 1· B. 35, 11· Εξάβιβλος V, IX, 29· B. Windscheid – Th. Kipp (μετ. Α. Αργυρού), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, ΣΤ' Κληρονομικόν Δίκαιον, Αθήναι 1909, § 637 σημ. 3, 4· Μπαλή, Κληρονομικόν Δίκαιον § 281· Α. Τούση, Κληρονομικόν Δίκαιον, 1969, § 238· Δ. Μπόσδα, Δημιουργία και εξέλιξις του κληρονομικού καταπιστεύματος, ΝοΒ, Ετος 21ον (1973), σ. 1400· Ε. Βουζίκια, Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Α', έκδ. β', Αθήναι 1978, § 3 II, σ. 21 επ.). Το οικογενειακό καταπίστευμα αποτέλεσε ειδική περίπτωση διαδοχικής καταπιστευματικής υποκαταστάσεως (substitutio fideicommissaria), κατά την οποία το καταπίστευμα περιήρχετο διαδοχικά από τον επιβαρυνόμενο κληρονόμο στον καταπιστευματοδόχο μετά την κτήση του καταπιστεύματος από τον πρώτο. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα K. L e w i s , Das Recht des Familienfideicommisses, 1863, σ. 439 επ.

169. Στο ρωμαϊκό δίκαιο παρατηρείται σταδιακά αποδυνάμωση της αυστηρής αρχής "semel heres, semper heres", αρχικά με την καθιέρωση του καταπιστευματοδόχου (fideicommissarius) ως ειδικού διαδόχου του επιβαρυνμένου κληρονόμου (fiduciarius) και αργότερα με την καθιέρωσή του ως έμμεσου καθολικού διαδόχου του διαθέτη, ο οποίος πάντως εξακολουθεί να διατηρεί έναντι του επιβαρυνμένου κληρονόμου ενοχική αξίωση για αποκατάσταση του κλήρου (Senatusconsultum Trebellianum έτους 56 μ.χ.). Σχετικά με την εξέλιξη και τη μορφή του θεσμού στο ρωμαϊκό δίκαιο βλ. Μπόσδα, όπ. π., σ. 1395 επ. όπου και σχετική βιβλιογραφία.

170. N. 159· B. 35, 11· Εξάβιβλος V, IX, 29.

δυτικοευρωπαϊκά δίκαια¹⁷¹, μεταξύ των οποίων και το βενετικό δίκαιο¹⁷². Στη Μύκονο δε ειδικά, η εθμική πρακτική της δεσμεύσεως των περιουσιών με "κοντετζιό" εμφανίζεται, όπως προκύπτει από το διάθεσιμο νομικό υλικό, να ανθεί στις αρχές του 17ου αιώνα. Σταδιακά όμως και μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα, παρατηρείται μείωση του αριθμού των καταπιστευμάτων που περιβάλλονται τον τύπο των "κοντετζιονάδων" προικών και διαθηκών¹⁷³, γεγονός που πιθανόν να υποδηλώνει την υποχώρηση ενός συστήματος δεσμευτικού της ιδιοκτησίας μπροστά στην επιτακτική ανάγκη της φιλελευθεροποιήσεώς του που επέβαλαν οι συνθήκες της αγοράς¹⁷⁴.

171. Όπου ο θεσμός της substitution fideicommissaire εξυπηρετούσε φεουδαλικούς σκοπούς δηλαδή αποσκοπούσε στη διατήρηση των γαιών σε ορισμένες οικογένειες (M o n t e s q u i e u , De l' esprit des lois, Βιβλ. V, κεφ. 9, έκδ. 1871, σ. 53· P. O u r l i a c et J. D e M a l a f o s s e , Histoire du droit privé, όπ. π., σ. 527–535· J. P o u m a d é r e , Les successions dans le Sud–Est de la France au Moyen Âge, Paris 1972, σ. 212–213· Μ π α λ ή , Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 454, 455· Μ π ό σ δ α , όπ. π., σ. 1975· L. R a u c e n t , "Quel droit patrimonial pour quelle famille?", Famille, droit et changement social dans les sociétés contemporaines, Travaux des VIIIes Journées d' études juridiques J. Dubin Organisées par le Centre de droit de la Famille les 25–26 Mars 1976 à Bruxelles, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l' Université Catholique de Louvain, Bruxelles 1978, σ. 248· Ν. Π α π α ν τ ω ν ή ο υ , Κληρονομικό Δίκαιο, 4η έκδ., Αθήνα 1985, σ. 138 επ.).

172. Από το οποίο δεν μπορούμε να αποκλείσουμε εντελώς το ενδεχόμενο κάποιων επιδράσεων στο εθμικό δίκαιο της Μυκόνου κατά τη βενετική περίοδο κατακτήσεως του νησιού· πρβλ. Μ α ν ι η σ. 50.

173. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 236.

174. Κατά την περίοδο της οθωμανικής κατακτήσεως, η ανάπτυξη ναυτικών και εμπορικών δραστηριοτήτων σε βάρος των καθαρά γεωργικών ενασχολήσεων καθώς και δυσοίωνες ιστορικές συνθήκες, όπως η δυσβάστακτη φορολογία, η πειρατεία και η γενικά ανώμαλη κατάσταση στο Αιγαίο λόγω των Τουρκο–Βενετικών πολέμων, ευνοούν τις πληθυσμιακές μετακινήσεις των κατοίκων των νησιών που παραμένουν συνεχείς σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου (Π. Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω, Ερμούπολις 1925, σ. 88· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 32· Ε. Α ν τ ω ν ι ά δ ο υ – Μ π ι μ π ί - κ ο υ , Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα· ένας προσωρινός απολογισμός. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (15ος–19ος αιώνας), Αθήνα 1979, σ. 219· Κ ο ν τ ο γ ι ώ ρ γ η , Κοινωνική δυναμική κ.λπ., όπ. π., σ. 92–93, 145· Α σ - δ ρ α χ ά , Νησιωτικές Κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I, II), όπ. π., σ. 7, 8, 251). Η κινητικότητα αυτή συνεπάγεται το άνοιγμα της κλειστής έως τότε νησιωτικής κοινότητας προς τον έξω κόσμο και έχει ως συνέπεια την εμφάνιση εμπράγματων κυρίως νομικών θεσμών διασπαστικών του παραδοσιακού συστήματος διαδοχής που είχε εδραιωθεί στα πλαίσια μιας κλειστής αγροτικής οικονομίας, όπως είναι οι εμπράγματοι θεσμοί της χρησικτησίας, της δενδροκτησίας και της οροφοκτησίας (Ζ έ π ο υ , Η ιδιοκτησία κατ' ορόφους κ.λπ., όπ.π., σ. 14–31, 34 επ.· Δ ρ α κ ά κ η , Η οριζόντιος ιδιοκτησία εις τας Κυκλάδας, όπ.π., σ.

Η αντιστοιχία μεταξύ των δύο θεσμών εκδηλώνεται επίσης στις σχέσεις επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη και των προσώπων υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό"¹⁷⁵, των οποίων η εγκατάσταση στον οικογενειακό κλήρο τελεί υπό αναβλητική αίρεση. Επίσης, οι εξουσίες του επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη που απορρέουν από το δικαίωμα κυριότητας επί της γονικής "κοντετζιονάδας" περιουσίας, δηλαδή το δικαίωμα απαλλοτριώσεως με την ευρεία έννοια (*alienatio*) ή διαθέσεως αιτία θανάτου της περιουσίας αυτής, περιορίζονται αποφασιστικά από το δικαίωμα προσδοκίας των προσώπων υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό".

Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τη λογική της εθιμικής αυτής πρακτικής, με την πλήρωση της αναβλητικής αιρέσεως την οποία έχει θέσει εκείνος που έχει δεσμεύσει με "κοντετζιό" τη γονική περιουσία και που συνήθως είναι ο θάνατος του επιβαρυνμένου ιδιοκτήτη ("κληρονόμου" ή "προκληρονόμου" κατά το γερμανικό δίκαιο), ο συγγενής υπέρ του οποίου ισχύει η "κοντετζιό" ("καταπιστευματοδόχος" ή "μετακληρονόμος" κατά το γερμανικό δίκαιο) αποκαθίσταται πλέον αυτοδικαίως, ως κύριος του μεριδίου που δικαιούται από την οικογενειακή περιουσία, ως καθολικός δηλαδή διάδοχος του ανιόντος ο οποίος έθεσε την "κοντετζιό"¹⁷⁶. Το γεγονός ότι η αποκατάσταση των ευνοηθέντων με την "κοντετζιό" προσώπων (υπό μία έννοια "μετακληρονόμων") στη γονική περιουσία γίνεται αμέσως και αυτοδικαίως, έχει δηλαδή εμπράγματη ενέργεια¹⁷⁷, έρχεται σε αντίθεση με τα ισχύοντα στο ρωμαϊκό δίκαιο

246–250· Βι σ β ί ξ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 119· Ε. Ζέ η , "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη ιδιοκτησία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", Ιστορικά, τ. 11, τευχ. 20 (1994), σ. 64, 65) καθώς και η αύξηση του αριθμού των πλειστηριασμών των ακινήτων των κατοίκων εκείνων που, αν και κάτοχοι περιουσιών, είχαν αποκοπεί φορολογικά, λόγω της μετανάστευσής τους από το νησί, από τη νησιωτική κοινότητα (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 248, 250, 257· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παράγοντες σ. 106· Α σ δ ρ α χ ά , Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (II)", όπ. π., σ. 257).

175. Δεν χρησιμοποιούμε τους όρους κληρονόμος–καταπιστευματοδόχος, γιατί η "κοντετζιό", όπως προαναφέρθηκε, μπορούσε να τεθεί σε οποιαδήποτε μεταβιβαστική δικαιοπραξία μεταξύ συγγενών και όχι μόνον σε διαθήκες. Συνήθως δε ετίθετο στα προικοσύμφωνα προσδίδοντας σε αυτά χαρακτήρα γνήσιων κληρονομικών συμβάσεων. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, σημ. 180.

176. Β ο υ ζ ί κ α , Κληρονομικόν Δίκαιον, όπ. π., § 3 II, σ. 21 επ.

177. Καθώς αναφέρει ο Μάουρερ, η απόκτηση της κληρονομιάς περιουσίας από τους κληρονόμους "γίνεται δικαιωματικά, έφ' όσον ό νεκρός, σύμφωνα μέ τόν κανόνα του γερμανικού και του γαλλικού δικαίου, έχει ήδη κάνει τόν ζωντανό κύριο της περιουσίας του, όπως ακριβώς τό αντιλαμβάνεται και τό έθιμικό δίκαιο της Σαντορίνης (κεφ. 2)" (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράτσια, σ. 404 = μετ. Ρομπάκη, σ. 712–3). Οι διατάξεις του εθιμικού δικαίου της Σαντορίνης στις οποίες παραπέμπει ο Μάουρερ είναι οι διατάξεις του κεφαλαίου Β' (περί κληρονομιάς) του γραπτού εθιμικού δικαίου Σαντορίνης έτους 1797, στις οποίες ακριβώς αναφέρεται η δυνατότητα των γονέων όσο ζούν "νά ξεμοιράσουν τά παιδιά τους, δίδο-

όπου η αποκατάσταση του καταπιστεύματος δεν επήρχετο αμέσως, αλλά ο καταπιστευματοδόχος είχε απλώς ενοχική αξίωση κατά του κληρονόμου (*petitio fidei-commissi*) για αποκατάσταση του κλήρου (*hereditatis restitutio*)¹⁷⁸. Ένα άλλο ενδιαφέρον σημείο όπου διαφοροποιούνται οι δύο θεσμοί είναι ότι ενώ το οικογενειακό καταπίστευμα, ως νομικό κατασκεύασμα κληρονομικού δικαίου, περιέχεται πάντα σε διαθήκες, στη Μύκονο, όπως προαναφέρθηκε, την πρακτική των διαδοχικών υποκαταστάσεων των μελών της οικογένειας, περιλαμβάνουν όχι μόνον διαθήκες¹⁷⁹ αλλά και κάθε είδους μεταβιβαστικές πράξεις μεταξύ συγγενών, χαριστικές ή όχι, κυρίως δε προικοσύμφωνα¹⁸⁰.

ντες...έκεινο όπου ήθελε τούς φανῇ εὐλογον" (Μάουρερ, Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 249 = μετ. Καραστάθη, σ. 281), αλλά και η περιέλευση της περιουσίας του κληρονομούμενου στους συγγενείς, είτε είναι "ἀδιόριστος ἢ καὶ διορισμένη" (Μάουρερ, Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 250-251 = μετ. Καραστάθη, σ. 282).

178. Πετρόπουλου, Εισηγήσεις σ. 1364-1367· Μπόσδα, όπ. π., σ. 1398· Μπαλή, Εγχειρίδιον σ. 612-615, 677, 678, 684· τούτου, Κληρονομικόν δίκαιον σ. 453 επ.

179. Όπως θα δούμε παρακάτω (§ 15), οικογενειακό καταπίστευμα απαντάται συνήθως σε διαθήκες με τις οποίες ο ένας από τους συγγενείς (συνήθως δε ο άνδρας) εγκαθιστούσε τον άλλο ως κληρονόμο του ή ως επικαρτωτή της περιουσίας του ("κύριο καὶ κοινοκύρη") κατὰ παράκληση από τα εθιμικά ισχύοντα επί της ες αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, σύμφωνα με τα οποία ο επιζών σύζυγος αποκλείεται πλήρως από την περιουσία του θανόντος, τόσο την γονική όσο και την επίκτητη. Στις περιπτώσεις πάντως αυτές ο διαθέτης έθετε ταυτόχρονα τον δεσμευτικό όρο ότι ο κληρονόμος υποχρεούτο να κληροδοτήσει περαιτέρω την κληρονομαιά περιουσία (όλη ή την εναπομεινουσα) στα τέκνα του ή, αν δεν υπήρχαν τέκνα, στον τυχόν επιζώντα ανιόντα, στα αδέλφια κ.λπ.

180. Το γεγονός ότι μέσα στα προικοσύμφωνα αναφέρονταν συνήθως και συμφωνίες που σχετίζονταν με κληρονομικά θέματα προσέδιδε, καθώς αναφέρει ο Μάουρερ, στα προικοσύμφωνα αυτά το κύρος πραγματικών κληρονομικών συμβάσεων (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, κεφάλαιο ένατο, σ. 712 = μετ. Πράτσια, σ. 403). Τούτο, κατά την προσωπική μας άποψη, ισχύει όσον αφορά το μέρος των προικοσυμφώνων ή "αβανταρίων" (για τον όρο βλ. πιο κάτω, § 9 σημ. 232) με το οποίο κατοχυρώνονται τα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας των πλησιέστερων συγγενών στις περιπτώσεις όπου ο γάμος θα λυθεί χωρίς να έχουν προέλθει τέκνα ως άμεσοι απόγονοι του ζεύγους (απλή "κοντετζιό") ή ακόμα, όταν γεννήθηκαν μεν τέκνα, πλην όμως ορισμένα από αυτά (απλή "κοντετζιό") ή και όλα (διπλή "κοντετζιό") αποβίωσαν πριν από τον μη προικίσαντα γονέα. Πιο συγκεκριμένα στις περιπτώσεις αυτές, μέσω της δεσμεύσεως του προικιζόμενου τέκνου να διαθέτει ελεύθερα εν ζωή ή αιτία θανάτου τα προικιζόμενα γονικά περιουσιακά αγαθά, διασφαλίζονται τα κληρονομικά δικαιώματα των προσώπων που προέρχονται από την ίδια γενεά με τον προικίζοντα γονέα επάνω στη γονική περιουσία που προόκειται να κληρονομήσουν. Πρόκειται συνεπώς εδώ για μια συμφωνία προικίζοντος και προικιζομένου με την οποία ο προικιζόμενος υπόσχεται να μην συντάξει διαθήκη διαφορετικού περιεχομένου σχετικά με τα προικώα αγαθά, για μια

Κατά το κρίσιμο λοιπόν χρονικό σημείο της αποκαταστάσεως στον οικογενειακό κλήρο, ο "μετακληρονόμος", το πρόσωπο δηλαδή υπέρ του οποίου ισχύει η "κοντετζιό" μεταπηδά αυτόματα στη θέση του μεσολαβητή, του ενδιάμεσου μεταξύ δύο επαλλήλων γενεών, εκείνης των ανιόντων και εκείνης των κατιόντων, ώστε να διασφαλισθεί η "μονότονη" κυκλοφορία της κληρονομιάς. Κάθε συνεπώς μεταβιβαστική πράξη που γίνεται ανάμεσα στα μέλη της ίδιας οικογένειας δεν έχει για τον ιδιοκτήτη οριστικό χαρακτήρα, παρό μόνο στο μέτρο που αυτός διαφυλάσσει την περιουσία αυτή μέσα στην οικογένεια, αποτελεί δηλαδή τελικά κατάλειψη υπό αίρεση ή προθεσμία. Έτσι, σε κάθε περίπτωση, οι εθιμικές πρακτικές που σχετίζονται με τις μεταβιβάσεις ακίνητης οικογενειακής περιουσίας είναι πρακτικές εξασφαλιστικές της αλληλεγγύης και της συνοχής μεταξύ των μελών της οικιακής μονάδας στα πλαίσια της μικρής νησιωτικής κοινωνίας. Τούτο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι υπάρχουν μεταξύ των μελών υπαρκτές και λειτουργούσες σχέσεις οικογενειακής κοινοκτημοσύνης. Οι αντιπρόσωποι της γενιάς σε μία δεδομένη χρονική στιγμή είναι απόλυτα κύριοι της προγονικής τους ιδιοκτησίας¹⁸¹ χωρίς τα λοιπά μέλη της οικογένειας, στενότερης ή ευρύτερης, να έχουν καν δικαιώματα¹⁸², συνιδιοκτησία στην

γνήσια δηλαδή κληρονομική σύμβαση μεταξύ γονέα και τέκνου.

181. Και τούτο διότι ο εκάστοτε ιδιοκτήτης ακίνητου περιουσίας είχε την πλήρη κυριότητα στην περιουσία του αυτή. Για το ζήτημα της κυριότητας στα ιδιόκτητα και περιορισμένης εκτάσεως κτήματα των κατοίκων των νησιών του Αιγαίου σύμφωνα με το οθωμανικό ιδιοκτησιακό καθεστώς βλ. πιο πάνω (§4 σημ. 2). Επίσης για την αναγνώριση της κυριότητας ως του ευρύτερου εμπραγμάτου δικαιώματος κατά τους βυζαντινούς χρόνους βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 149 επ.

182. Άλλωστε και οι σχετικές θεωρίες για την ύπαρξη συνδικαιωμάτων των μελών της ίδιας οικογένειας στο αρχέγονο ελληνικό δίκαιο της Γόρτυνος ή στο δίκαιο των αρχαίων Αθηνών, για την ομαδική δηλαδή κυριότητα (ομοκυριότητα) όπου ο κάθε μέτοχος είναι κύριος in solidum του κοινού και όχι κατ' ιδανικά μερίδια, δεν έχουν ακόμα επιστημονικά επαληθευτεί και συνεπώς η έκταση και η μορφή της αρχαίας ελληνικής οικογενειακής κοινοκτημοσύνης παραμένουν αβέβαιες. Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. ιδίως L. B e a u c h e t , Histoire du droit privé de la République athenienne, Le droit de propriété. III, Amsterdam 1969, σ. 58 επ., 425 επ., 692 επ.· K α λ λ ι γ ά ς σ. 191· G. G l o t z , La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce, Paris 1904, σ. 342 επ.· F o t i n o σ. 205–316, 317 επ.· E. B r u c k , Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926, σ. 181· W. E r d m a n n , Die Ehe im alten Griechenland, München 1934, σ. 124 επ.· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτων σ. 55, 95 επ., 116, 124 σημ. 2, 141· M i c h a é l i d è s – N o u a r o s , Contribution σ. 42 σημ. 2· L. G e r n e t , Droit et Société dans la Grèce ancienne, La loi de Solon sur le "testament", Publications de l' Institut de Droit Romain de l' Université de Paris, XIII, Paris 1955, σ. 121 επ.· Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 51–52, 65–69· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 191, 213, 282, 292–294· Μ π α μ π ά κ ο υ , Σχέσεις οικογενειακού δικαίου, όπ. π., σ. 109 σημ. 34· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το

περιουσία αυτή (εκτός βεβαίως εάν τέτοια δικαιώματα βασίζονται σε κληρονομική διαδοχή ή σύμβαση). Ούτε επίσης μπορεί να γίνει λόγος για "διηρημένη" κυριότητα –περιορισμένη δηλαδή σε ορισμένες λειτουργίες κυριότητα περισσότερων ιδιοκτητών στο ίδιο πράγμα¹⁸³ –ή για τη *fraterna compagnia* του ιταλικού και κυρίως του βενετικού δικαίου¹⁸⁴.

Από την άποψη αυτή η σχέση συγγένειας εξ αίματος (ομαιμοσύνης) και γονικής (προγονικής) ακίνητης ιδιοκτησίας δεν είναι τόσο σχέση "ορατή"¹⁸⁵ όσο "λανθάνουσα", καθώς εκδηλώνεται μόνον μπροστά στον κίνδυνο να μεταβιβαστεί η περιου-

Ελληνικόν, όπ. π., σ. 164· R a u s e n t , όπ. π., σ. 241 σημ. 30· Ν. Παπαντωνίου, Κληρονομικό δίκαιο, 4η έκδ., Αθήνα 1985, σ. 329–331. Για την ισχύ του θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης στο Αιγυπτιακό δίκαιο προβλ. Πετρόπουλου, Συζυγική κοινοκτημοσύνη σ. 11–25 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

183. Για τη διηρημένη κυριότητα του ρωμαϊκού δικαίου (*funktionell geteiltes Eigentum*) βλ. Ι. Σόντη, Αι περιορισμένοι προσωπικοί δουλείαι. Συμβολή εις την γενικήν θεωρίαν των δουλειών, Αθήναι 1957, σ. 27 σημ. 11· Μπαμπάκου, Σχέσεις οικογενειακού δικαίου κ.λπ., όπ. π., σ. 110 σημ. 37.

184. Η *fraterna compagnia* (αδελφική κοινότητα) αποτέλεσε ένα ιδιαίτερο οικογενειακό μόρφωμα των μεσαιωνικών χρόνων και ιδιαίτερα των προτομών της μεσογειακής Ευρώπης (Κορσική, Φλωρεντία, Γαλλία) το οποίο χαρακτηρίζεται από τη συγκατοίκηση κάτω από την ίδια στέγη των "πυρηνικών" οικογενειών των αδελφών και συνιστά ένα ενιαίο περιουσιακό σύνολο που επιδιώκει κοινό οικονομικό σκοπό και συνεπάγεται την "εις ολόκληρον" συλλογική ευθύνη των μελών του. Για το θέμα αυτό βλ. σχετικά Μαρλίν σ. 65· Β. Γ. Βίτση, Ναξιακά σ. 146 σημ. 1· Πετρόπουλου, Σίγνος σ. 294· Ρ. Laslett, "La famille et le ménage : approches historiques," *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations*, 27 (1972), σ. 852· Μ. Μαρπούλου, "Le droit successoral du Zagori (XVIIIe–XIXe siècles): un exemple d'articulation entre coutume, droit coutumier et pratiques sociales," *Droit et Cultures*, 20 (1990), σ. 59· Μ. Κουρούκλη, "Γενιά, προίκα και κληρονομιά. Η περίπτωση της Επίσκεψης στην Κέρκυρα", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 81. Επίσης για το φαινόμενο της "αδελφοσύνης", δηλαδή της από κοινού νομής κληρονομικού ακινήτου από τους αδελφούς (για τον όρο βλ. Βαγιακάκου, Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 561) στην Κέρκυρα του 16ου αιώνα προβλ. τις νοταριακές πράξεις αριθ. 21 στιχ. 12, 13, 37 στιχ. 8, 79 στιχ. 8, 83 στιχ. 30 κ. ά. του νοτάριου Καρουσάδων Κερκύρας και πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (Λ. Παπαρρήγα – Αρτεμιάδη – Γ. Ε. Ροδόλακη – Δ. Π. Καραμπούλα, "Οι πράξεις του νοτάριου Καρουσάδων Κερκύρας πρωτοπαπά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503–1507)", *ΕΚΕΙΑ*, 33 (1997), σ. 9–436).

185. Η καθαρά νομική προσέγγιση του ζητήματος της μεταβιβάσεως περιουσιών και η έλλειψη ποσοτικών δεδομένων για τη σύνθεση και το μέγεθος του Μυκονιάτικου νοικοκυριού, δεν μας επιτρέπουν να διαμορφώσουμε άποψη για το ζήτημα εάν στη συγκεκριμένη κοινωνία τα νοικοκυριά εμφανίζονται με "πυρηνική" –όπως έχει επικρατήσει να λέγεται σύμφωνα με την τυπολογία του Ρ. Laslett –δομή, δηλαδή γονείς και ανύπαντρα τέκνα, ή διευρυμένη οικογενειακή δομή, δηλαδή νοικοκυριά που αποτελούνται από περισσότερες συζυγικές οικογένειες οι οποίες συνδέονται με συγγένεια εξ αίματος (L a s l e t t , La famille et le ménage κ.λπ., όπ.π., σ. 851 επ.).

σία αυτή από τον εκάστοτε ιδιοκτήτη σε τρίτα πρόσωπα, έξω από το οικογενειακό κύκλωμα, όταν δηλαδή έρχεται αντιμέτωπη με κάποια εξωτερική πρόκληση. Επομένως, μόνο υπό την έννοια αυτή θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι η κυριότητα, ως απόλυτο εμπράγματο δικαίωμα επάνω στο ακίνητο περιουσιακό αγαθό, "σχετικοποιείται" με απώτερο σκοπό την προστασία των συμφερόντων της οικογένειας, της γενεάς καταγωγής της. Τούτο συμβαίνει διότι το έθιμο, που ισοδυναμεί με τοπικό νόμο, έρχεται να απαγορεύσει σε κάποιες ειδικές περιπτώσεις τη διάθεση του δικαιώματος προς το συμφέρον ορισμένων συγγενικών προσώπων οπότε κάθε απαλλοτριωτική δικαιοπραξία εν ζωή ή αιτία θανάτου από τον επιβαρυνόμενο είναι σχετικώς άκυρη υπέρ των προσώπων αυτών. Στον βαθμό επομένως που η διαδοχή στη γονική περιουσία υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς με τον σκοπό να μεταβιβαστεί κατά μήκος της γενεαλογικής γραμμής από την οποία προέρχεται, κατά μήκος δηλαδή της πατρικής ή μητρικής κατιούσας, ο εκάστοτε ιδιοκτήτης μέρους της προγονικής περιουσίας, αν και απόλυτος κύριος, αναδέχεται ταυτρόχρονα ένα ρόλο προωθητικό της περιουσίας αυτής από γενεά σε γενεά και στο μέτρο αυτό αποτελεί τον μεσολαβητή, τον αναδιανεμητή των οικογενειακών αγαθών στους επί μέρους κλάδους του γενεαλογικού δέντρου καταγωγής τους¹⁸⁶. Κάτω από το πρίσμα αυτό, η προγονική περιουσία, αν και τυπικά κληροδοτείται ή προικοδοτείται στα τέκνα, ουσιαστικά προωθείται από τη μία γενιά στην άλλη σαν να πρόκειται για ένα συνεχώς αναγεωδόμενο (διαδοχικό) οικογενειακό καταπίστευμα (*ideicommissum familiae relicta*) του οποίου πάντως η ανανέωση εναπόκειται από το εθιμικό δικαίο στην ιδιωτική βούληση των δικαιοπρακτούντων¹⁸⁷.

Ένα άλλο επίσης σημείο το οποίο πρέπει να διευκρινισθεί είναι εκείνο της χρονικής διάρκειας των διαδοχικών υποκαταστάσεων. Είναι αυτή απεριόριστη, διηνεκής¹⁸⁸ ή περιορισμένη σε ορισμένο αριθμό διαδοχών¹⁸⁹;

186. L a d u r i e σ. 837.

187. Μάο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 705 = μετ. Πράτσια, σ. 394· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 15· Σ. Δασκαλοπούλου - Καπετανάκη, "Ερμηνεία της συγγενειακής οργάνωσης σε σχέση με την ιδιοποίηση της γης", Επετηρίς Κέντρου Ερεύνες της Ελληνικής Κοινωνίας, 1 (1987), σ. 75.

188. Απεριόριστη ήταν η χρονική διάρκεια των διαδοχικών υποκαταστάσεων σύμφωνα με το γαλλικό φεουδαλικό δίκαιο με σκοπό τη διατήρηση των μεγάλων γαιοκτησιών στην τάξη των ευγενών (Μπαλή, Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 454) αλλά και στο βενετικό δίκαιο (Μαπίν σ. 50). Στη Βενετία ειδικά, η διαχρονικά καταχρηστική δέσμευση των οικογενειακών περιουσιών, με τα καταπίστευματα που τίθενταν σε διαθήκες, κυρίως υπέρ των πρωτότοκων, είχε, καθώς αναφέρεται από τον Δ. Μανίν, ως αποτέλεσμα να παραβιάζονται μετά από μερικές γενιές, οι σχετικές δεσμευτικές διατάξεις, είτε μέσω της αυθαίρετης απαλλοτριώσεως των κτημάτων είτε μέσω της εγκαταλείψεώς τους από τους κατόχους τους (Μαπίν σ. 50).

189. Στο βυζαντινορωμαϊκό δίκαιο ήταν απεριόριστα επιτρεπτή η σύσταση διαδοχικού

Στη Μύκονο η δυνατότητα να τίθενται στις γονικές περιουσίες διπλές "κοντετζιό"¹⁹⁰ παρέτεινε αντίστοιχα την υποκατάσταση των οικογενειακών μελών στην περιουσία αυτή. Τούτο συνέβαινε διότι, σύμφωνα με τις διπλές "κοντετζιό", εάν από τον γάμο είχαν γεννηθεί τέκνα και τα τέκνα αυτά αποβίωναν όλα χωρίς να αφήσουν δικούς τους κατιόντες, η "διπλοκοντετζιοναρισμένη" περιουσία περιερχόταν και πάλι στους συγγενείς της γραμμής προελεύσεώς της, πατρικής ή μητρικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διπλής "κοντετζιό" μας παρέχει μία δικαστική απόφαση της Μυκόνου του έτους 1673: *"καί συλλογίζοντας τὰς συνθήκας καὶ κοντεντζιό τοῦ ἄνωθεν προκοσυμφώνου, τὸ / ὁποῖο κατὰ τὴν κοντεντζιό καὶ κοσουέτα (ἀπὸ το ἰταλ. consuetudine, ἔθιμο, συνήθεια) τοῦ [[το]] παρόντος νησίου νομινάρεϊ καὶ λέγει καὶ ὅποτα ὁ / Θεὸς ἠθέλει τοὺς στείλει [[...]] κληρονόμους ἐκ τῆς σαρκὸς {σ} τοὺς νὰ παίρνῃ τὴν προῦκα καὶ ἕτερα· ἀκόμα (καὶ) / διπλοκοντετζιό, ὡς καθὼς τὸ λέγει, καὶ ἂν ἠθέλῃ κάμου κληρονόμους καὶ οἱ κληρονόμοι ἦθε/λεν ἀποθάνου, νὰ στρέφονται τὰ πράματα εἰς ἐκείνους, πὺν τὰ δίδου"*¹⁹¹.

Και στις περιπτώσεις πάντως των διπλών "κοντετζιό" μεσολαβούσε μία μόνο διαδοχή και όχι δύο διαδοχικές υποκαταστάσεις λόγω καταπιστεύματος, καθώς οι απώτεροι συγγενείς εξ αίματος εγκαθίστανταν μόνον σε περίπτωση μη εγκαταστάσεως των γνησίων κατιόντων λόγω προαποβιώσεώς τους. Σχετική είναι μια δικα-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

οικογενειακού καταπιστεύματος. Μόνον δε εάν ο διαθέτης δεν είχε ορίσει διαφορετικά, το καταπίστευμα αυτό έπαινε εφ' όσον είχαν παρέλθει τέσσερις "γενεές", δηλαδή τέσσερις διαδοχικές υποκαταστάσεις (N. 159 κεφ. α'-β'· *Win d'scheld, — K i r p* (μετ. Α. Α ρ γ υ ρ ο ύ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., §. 637· *Κ ρ α σ σ ά — Ρ ο ῖ λ ο ύ*, Κληρονομικόν Δίκαιον, στ' έκδ., Αθήναι 1932, § 264· *Μ π α λ ή*, Εγχειρίδιον σ. 615· *Ε. Β ο υ ζ ί κ α*, Γνωμοδότησις, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 849 επ.).

190. Βλ. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, 47 έτους 1696. Για τις νομικές συνέπειες των "διπλοκοντετζιονάδων" περιουσιών σε περίπτωση κληρονομικής διαδοχής βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 13.

191. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, στιχ. 16-20. Την εθιμική πρακτική της θέσεως διπλών "κοντετζιό" σε προικοσύμφωνα συναντούμε επίσης στη Νάξο, Πάρο, Σύρο (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 9 έτους 1734, σ. 164, 14 έτους 1738, σ. 171, 18 έτους 1751, σ. 180· Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα, αριθ. 2 έτους 1671, σ. 81, 3 έτους 1680, σ. 83· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος, αριθ. 19 έτους 1641, σ. 322-323. Επίσης, "διπλοκοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 17ου αιώνα βλ. στον Μ η ν ι ά τ η , αριθ. 250, σ. 441-442, 377, σ. 588 ("διπλοκοντετζιονάδα" διαθήκη με "κοντετζιό" να περιέρχεται το προικώο από αρσενικό σε αρσενικό τέκνο), 405 έτους 1684, σ. 624, 416, σ. 635 ("διπλοκοντετζιονάδα" διαθήκη με "κοντετζιό" να περιέρχεται η κληρονομία, αν η κληρονόμος πεθάνει άκληρη, στα αρσενικά αδέρφια της και αν έχουν πεθάνει και αυτά στον πατέρα της), 605 έτους 1686, σ. 836, 610, σ. 842-3, 724 έτους, σ. 984).

στική απόφαση του έτους 1703¹⁹². Ενάγοντες εδώ είναι η αδελφή του πωλητή (Μαρούλα κόρη Λινάρδου Σαμπουναρδή) καθώς επίσης και τα τέκνα του και τα ανήψια του (Πατέστος του Ρουσουνέλλου και λοιποί) και εναγόμενος ο αγοραστής ενός γονικού ακινήτου των εναγόντων (Μάρκος, υιός της Μαρίας της Καπάκαινας). Το επίδικο σπίτι και διάφορα άλλα πράγματα πούλησε ο Ρουσυνέλος, αδελφός της Μαρούλας, στον Μάρκο με νοταριακό συμβόλαιο αγοραπωλησίας που συντάχθηκε στη Χίο ένα χρόνο πριν από την εκδίκαση της υποθέσεως. Η αδελφή του πωλητή, χωρίς να αμφισβητεί την κυριότητα του αδελφού της ως νόμιμου κληρονόμου του επίδικου ακινήτου, ασκεί την εμπράγματα αγωγή διεκδικήσεως γονικού κατά του αγοραστή επικαλούμενη το προικοσύμφωνο του πατέρα τους, το οποίο ήταν "κοντετζιονάδο" (*"μᾶς ἐπρεζεντάρη τὸ προκοσύμφωνον / τοῦ κυροῦ της λέγοντας πὼς νὰ εἶναι κοντετζιονάδο καὶ πὼς δὲν ἐμπόρηνεν νὰ πουλήσῃ ὁ/αδελφός της ὁ Ρουσυνέλλος τὸ πρᾶμα ὅπου εἶχεν ἀπὸ τοῦ κυροῦ του"*, στιχ. 17–19). Συνεπώς, κατά τους ισχυρισμούς της αδελφής του πωλητή, το επίδικο ακίνητο το οποίο ήταν ρητῶς χαρακτηρισμένο ως "κοντετζιονάδο" στον αρχικό μεταβιβαστικό τίτλο κυριότητας, δηλαδή στο προικοσύμφωνο του πατέρα τους, δεν μπορούσε να απαλλοτριωθεί από τον αδελφό της παρά το γεγονός ότι αυτός είχε κληρονομικό δικαίωμα επί του επιδικίου, αλλά έπρεπε να διαφυλαχθεί ακριβῶς λόγω της υπάρχουσας "κοντετζιό", υπέρ των μελλοντικών κληρονόμων του αδελφού της, δηλαδή των τέκνων και πιθανῶς των αδελφών και ανηψιών των (όπως και των τέκνων της "εδώ ίσως βασίζεται το έννομο συμφέρον της για άσκηση της αγωγής"). Το δικαστήριο ωστόσο αποφασίζει ότι παύει η ισχύς της "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του πατέρα στο πρόσωπο του γιού του¹⁹³ και επομένως η πώληση είναι έγκυρη (*"ἀποφασίζομεν τὰ ὅσα πράματα καὶ σπίτι πού ἔχει πουλημένα/ὁ ἄνωθεν ποτὲ Ρουσυνέλλος τοῦ ἄνω λεγομένου Μάρκου νᾶναι ἐδικάν του κατὰ πὼς διαλαβᾶ/νει τὸ ἄνωθεν στρουμέντο περὶ διὰ τῇ πρετενσιοῦ ὅπου πρετεντέρει ἡ ἄνωθεν Μαρούλα/διὰ τὴν κοντετσιοῦ τοῦ προχοχαρτίου τοῦ κυροῦ της νὰ εἶναι καὶ κείνα τὰ πράματα τοῦ Μάρκου/ἐπειδὴ καὶ νὰ ἐφινίρησεν"*¹⁹⁴ ἡ κοντετζιοῦ ἁπάνω εἰς τὸ ποτὲ Ρουσυνέλλο καὶ ἐπειδὴ καὶ / νὰ μὴν εἶναι ἐτοῦτο τὸ συνήθει εἰς τὸ τόπο μας", στιχ. 23–28). Συνεπώς η ισχύς περισσότερων της μιας διαδοχικών καθολικών υποκαταστάσεων δεν γίνεται αποδεκτή

192. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 46 έτους 1703, σ. 59.

193. Διότι η "κοντετζιό" που είχε τεθεί από τον παππού ή τη γιαγιά της ενάγουσας στο προικοσύμφωνο του πατέρα της δέσμευε μόνον την ελευθερία διαθέσεως του πατέρα, ο οποίος είχε την υποχρέωση να μεταβιβάσει στη συνέχεια την προικῶα του περιουσία στα τέκνα του και όχι και την ελευθερία διαθέσεως των εγγονών του προικίζοντος, στους οποίους θα περιερχόταν υποχρεωτικά η περιουσία αυτή.

194. φινίρω: από το ιταλ. finire, τελειώνω.

από το δικάζον κριτήριο, στοιχείο που διαφοροποιεί το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου από το βενετικό και τα άλλα δυτικοευρωπαϊκά δίκαια που απέβλεπαν άμεσα, όπως προαναφέρθηκε, μέσω των περισσότερων διαδοχικών καθολικών υποκαταστάσεων στη διαχρονική δέσμευση των μεγάλων οικογενειακών περιουσιών. Τέλος, ένας άλλος πρόσθετος λόγος για την αποδοχή της εγκυρότητας της πωλήσεως από το δικαστήριο είναι η κατάρτιση του πωλητήριου συμβολαίου από νοτάριο ("καί θεωρώντας τὸ ἄνωθεν στρουμέν/το πὼς εἶναι νοδαρικό ἀποφασίζομεν...", στιχ. 22–23· πρβλ. και πιο πάνω, "καθὼς φαίνεται ἡ πώλη/ση νοδαρική", στιχ. 8–9)¹⁹⁵.

§ 7. Νομική προστασία

Σε περίπτωση γονικής περιουσίας, η οποία μέσα στον μεταβιβαστικό τίτλο ιδιοκτησίας ήταν ρητῶς χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα", τα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό", δηλαδή κατά κανόνα τα τέκνα του ιδιοκτήτη ή, σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων, οι πλησιέστεροι συγγενείς του, μπορούσαν σε περίπτωση απαλλοτριώσεως του γονικού "κοντετζιονάδου" περιουσιακού στοιχείου από τον επιβαρυνόμενο ιδιοκτήτη της περιουσίας αυτής, με επαχθή ή χαριστική δικαιοπραξία, να ασκήσουν την εμπράγματη διεκδικητική αγωγή γονικού κατά παντός, δηλαδή, τόσο κατά του μετασχόντος στη δικαιοπραξία, όσο και κατά των καθολικών ή ειδικών διαδόχων του ή οποιουδήποτε άλλου τρίτου που ηλκύει δικαίωμα από αυτή¹⁹⁶.

195. Για το ζήτημα της αυξημένης αποδεικτικής αξίας των νοταριακών συμβολαίων βλ. και πιο πάνω, § 5 I, σημ. 73.

196. Η εκποίηση από τον επιβαρυνόμενο των πραγμάτων τα οποία αποτελούσαν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος σε τρίτον ήταν κατ' αρχήν, σύμφωνα και με το ιουστινιάνειο δίκαιο, άκυρη (C. 6, 43, 3 = B. 44, 27, 3. D. 31, 67 § 3· D. 31, 69 § 3· Windscheid – Kipp (μετ. Αργυρού), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., § 665 σημ. 8). Αν και ο περιορισμός του δικαιώματος διαθέσεως "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών προκύπτει σαφώς από τις δικαστικές αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, δεν έχουν δυστυχώς διασωθεί από το νησί αυτό, από όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, προικοσύμφωνα ή διαθήκες, από το περιεχόμενο των οποίων θα προέκυπτε η ακριβής περιγραφή της δεσμεύσεως του δικαιώματος διαθέσεως των προσώπων στα οποία μεταβιβαζόταν "κοντετζιονάδα" περιουσία. Τούτο πάντως σαφώς αναγράφεται στα αντίστοιχα "κοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα και στις διαθήκες της Νάξου, στα οποία κατά κανόνα σχεδόν αναφέρεται η απόλυτη δέσμευση του δικαιώματος εκποίησης, δωρεάς κ.λπ. κληροδοτηθείσης ή προικοδοτηθείσης "κοντετζιονάδας" περιουσίας (Βισβίτζη, Προικῶν έγγραφα, αριθ. 3 έτους 1680, σ. 83, στιχ. 34 ("ιστρουμέντο"), 35, αριθ. 4 έτους 1680, σ. 85, στιχ. 29 (διαθήκη), αριθ. 7 έτους 1684, σ. 90, στιχ. 27–28 (προικοσύμφωνο)· Μηνιάτης, αριθ. 202 έτους 1682, σ. 378, 354, έτους 1683, σ. 564, 426 έτους 1684, σ. 647, 767 έτους 1688, σ. 1042, 830 έτους 1688, σ. 1116, 891 έτους 1689, σ. 1189). Ενδεικτικά αναφέρουμε το σχετικό περιεχόμενο του αριθ. 202 προικοσυμφώνου Νάξου έτους 1682 από τον κώδικα του

Συνεπώς, κάθε μεταβιβαστική δικαιοπραξία του ιδιοκτήτη¹⁹⁷ "κοντετζιονάδας"¹⁹⁸ γονικής περιουσίας που αφορούσε την περιουσία αυτή ήταν σχετικώς άκυρη, εφ' όσον η ακυρότητα λειτουργούσε μόνον εάν την επικαλούνταν τα πρόσωπα εκείνα υπέρ των οποίων είχε τεθεί από τον διαθέτη ή τον προικοδότη γονέα η προστατευτική "κοντετζιό". Είναι δε πιθανόν ότι η ακυρότητα της εκποιήσεως δεν ήρθε σε περίπτωση που, τόσο ο εκποιών επιβαρυνμένος, όσο και ο τρίτος αγοραστής, τελούσαν σε καλή πίστη ("εύλογο άγνοια") σχετικά με την ύπαρξη της "κοντετζιό"¹⁹⁹.

Ο ακριβής χρόνος, κατά τον οποίο εγεννάτο η εμπράγματα αξίωση του προσώπου που έφερε την ιδιότητα "οιονεί" καταπιστευματοδόχου και μπορούσε επομένως να εγερθεί η σχετική διεκδικητική αγωγή του γονικού, δεν προκύπτει σαφώς από τα νομικά κείμενα που αποτέλεσαν το αρχειακό μας υλικό. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι προϋπόθεση για την έγερση της αξιώσεως δεν αποτελούσε ο θάνατος του εγκατάστατου ως κληρονόμου (με "κοντετζιονάδα" διαθήκη) ή του προικισθέντος τέκνου (με "κοντετζιονάδο" προικοσύμφωνο), η πλήρωση δηλαδή της αναβλητικής αιρέσεως υπό την οποία είχε η "κοντετζιονάδα" περιουσία κληροδοτηθεί ή προικοδοτηθεί. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η σχετική αγωγή μπορούσε να ασκηθεί ήδη από το χρονικό εκείνο σημείο κατά το οποίο περιήρχετο η κυριότητα του "κοντετζιονά-

νοτάριου Ι. Μηνιάτη: "Δεί δέ ο Θεός να μην το όρισην και [...] / ἄλλοι οὖν τὰ ὅσα τὸς ἐπέζουν νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πλέα προξίμους ἐδικούς [τοῦ κατὰ] / τὴν μπαλαϊὰ συνηθεία τοῦ τόπου μας καὶ νὰ μὴν ἔχει ἐξουσία ἀπ' ὅτι τῆς τάσῃ [...] / στίς μῆτε νὰ πουλήσῃν μῆτε νὰ χάριση μῆτε διὰ τὴ ψυχὴν τῆς νὰ τὰ δώσῃν εἰ μὴ [μὲ] / νο πενήντα ρεαλίων πρᾶμα νὰ ἔχῃ ἐξουσία νὰ δώνῃ διὰ τὴ ψυχὴν τῆς..." (Μηνιάτης σ. 378).

197. Στη μελέτη αυτή θα εξετασθούν μόνον οι περιπτώσεις απαλλοτριωτικών συμβάσεων όπου πωλητής είναι ο νόμιμος ιδιοκτήτης της γονικής περιουσίας και ο οποίος, λόγω ακριβώς του περιορισμού της "κοντετζιό", υποχρεούται να διασφαλίσει τα κληρονομικά δικαιώματα των μελλοντικών κληρονόμων αυτής της γονικής περιουσίας ως επιβαρυνμένος ιδιοκτήτης. Συνεπώς δεν αποτελούν αντικείμενο έρευνας οι διεκδικήσεις γονικής περιουσίας, την οποία έχουν εκποιήσει συγγενείς ή τρίτοι, μη νόμιμοι δικαιούχοι, ή την οποία νέμονται τρίτοι καταπατητές χωρίς νόμιμο δικαίωμα, ούτε ακόμα οι διεκδικητικές περί κλήρου αγωγές κατά των παρακρατούντων, ως κληρονόμων, τη γονική περιουσία των εναγόντων.

198. Η εκποίηση μη "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών ήταν κατ' αρχήν επιτρεπτή. Πλην όμως οι πλησιέστεροι συγγενείς εξ αίματος του πωλητή διέθεταν την προστασία του εμπράγματος δικαιώματος προτιμήσεως, το οποίο, μέσα σε περιοριστικές προθεσμίες, μπορούσαν να προβάλουν είτε κατά τη διαδικασία της εκποιήσεως είτε μετά την εκποίηση αναλαμβάνοντας το γονικό ακίνητο. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 5 II.

199. Άλλωστε καλή πίστη ως προς την ύπαρξη της "κοντετζιό" δύσκολα θα μπορούσε να εννοηθεί. Προβλ. D. 31, 7 = B. 44, 2, 7· Windscheid-Kipp (μετ. Αργυρού), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου, όπ. π., § 665 σημ. 11· Μπαλή, Εγχειρίδιον σ. 685· Βούζικα, Γνωμοδότησις, όπ. π., σ. 867.

δου" γονικού περιουσιακού αγαθού στον αγοραστή και επομένως πριν ακόμα από την επαγωγή του "οιονεί" καταπιστεύματος²⁰⁰.

Την άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί το κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου σε κάποια δικαστική του απόφαση του έτους 1701²⁰¹. Στην υπόθεση αυτή ο Γιώργης Μωραΐτης ασκεί, υπό την ιδιότητα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου, την διεκδικητική αγωγή γονικού κατά της μητέρας του η οποία, μολονότι επιβαρυνμένη δια οικογενειακού καταπιστεύματος κληρονόμος, παραχώρησε το σύνολο της πατρικής κληρονομίας στα άλλα τρία αδέλφια του που με τη σειρά τους εκποίησαν μέρος αυτής σε τρίτο πρόσωπο. Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή παρά το γεγονός ότι η αναβλητική αίρεση την οποία ο πατέρας έθεσε στη διαθήκη του για την παραχώρηση της κληρονομίας στα τέκνα, ο θάνατος δηλαδή της μητέρας, δεν έχει ακόμα πληρωθεί. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι το δικαίωμα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου, ενώ ακόμα ζούσε ο επιβαρυνμένος κληρονόμος ή πάντως πριν από την πλήρωση της αίρεσεως, αποτελούσε δικαίωμα προσδοκίας το οποίο έχαιρε εννόμου προστασίας ως στοιχείο της ενεστώσης περιουσίας του δικαιούχου. Κατά συνέπεια ήταν σαφώς ισχυρότερο από το δικαίωμα που είχε ο κοινός κληρονόμος επί του οικογενειακού κλήρου ενώ ο κληρονομούμενος ήταν ακόμα εν ζωή, ο οποίος δεν μπορούσε να προστατευθεί σε περίπτωση έγκυρης εκποίησης γονικής περιουσίας πριν από την επαγωγή της κληρονομίας (παρά μόνο περιορισμένα δια της προβολής δικαιώματος προτιμήσεως). Αυτό έχει, όπως θα δούμε πιο κάτω²⁰², κάποια σημασία για το ζήτημα της έκτακτης χρησικτησίας στις "κοντετζιονάδες" ακίνητες περιουσίες.

Επί πλέον δε – και σε αντίθεση με το επιπρόσφατο δικαίωμα προτιμήσεως το οποίο υπέκειτο σε αποσβεστική προθεσμία²⁰³ – το δικαίωμα του "οιονεί" καταπιστευματοδόχου για επίκληση της σχετικής υπέρ αυτού ακυρότητας της απαλλοτριωτικής συμβάσεως "κοντετζιονάδου" ακινήτου δεν υπέκειτο σε χρονικό περιορισμό (αποσβεστική παραγραφή ή προθεσμία) και επομένως η σχετική εμπράγματα διεκδικητική αγωγή γινόταν κατά κανόνα δεκτή από το δικαστήριο ακόμα και μετά την πάροδο μακρού χρονικού διαστήματος από την τέλεση της απαλλοτριωτικής δικαιολογίας. Το στοιχείο αυτό του χρόνου εγέρσεως της διεκδικητικής αγωγής απετέλεσε, κατά την εδώ επεξεργασία των πηγών, μία πρώτη ένδειξη για το ζήτημα εάν σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ο ενάγων διεκδικεί ως έχων κληρονομικό δικαί-

200. Άλλωστε το δικαίωμα διεκδικήσεως υφίσταται προς το συμφέρον της οικογένειας. Πρβλ. Μ π α λ ή , Εγχειρίδιον σ. 586 σημ. 6.

201. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 20 έτους 1701· για την υπόθεση αυτή βλ. πιο κάτω, § 14 I.

202. Σημ. 212.

203. Βλ. πιο πάνω, § 5 II.

ωμα προσδοκίας (οπότε πρόκειται για "κοντετζιονάδα" περιουσία) ή ως συγγενής του πωλητή που έχει δικαίωμα προτιμήσεως²⁰⁴. Με το ζήτημα αυτό σχετίζεται μια δικαστική απόφαση κριτηρίου της Μυκόνου του έτους 1706²⁰⁵. Προσβάλλεται εδώ από τον γιό του πωλητή, τον Πέτρο, διάθεση ακινήτου που ανήκε στην προικώα περιουσία του πατέρα του, του Νικολού Καστελάνου, σε τρίτον, τον Γιώρη Σκορδίλη²⁰⁶. Η πατρική αυτή περιουσία του ενάγοντος ήταν ρητώς χαρακτηρισμένη μέσα στο προικοσύμφωνο του πατέρα του ως "κοντεσιονάδα" ("*μᾶς πρεζεντάρει*"²⁰⁷ τὸ προκοσύνφωνο τοῦ ποτέ κιοιροῦ του / τὸ ὁποῖο νομινάρει καὶ κοντεσιονάρει ὅλο του τὸ πρᾶμα", στιχ. 8, 9). Για την ίδια υπόθεση είχε εκδοθεί στο παρελθόν (1689) και άλλη δικαστική απόφαση η οποία είχε δικαιώσει τον ενάγοντα²⁰⁸. Από την πάροδο 7 ετών μεταξύ της μεταβιβαστικής δικαιοπραξίας και της εκδικάσεως της υποθέσεως προκύπτει ότι δεν υπήρχε προθεσμία για διεκδίκηση γονικού σε αντίθεση με την άσκηση του εμπράγματος δικαιώματος της προτιμήσεως από άλλους συγγενείς του πωλητή, το οποίο χανόταν εάν δεν είχε ασκηθεί μέσα σε σύντομη τακτή προθεσμία²⁰⁹. Προφανώς, λόγω μη συμμορφώσεως του Γιώρη Σκορδίλη με το περιεχόμενο της δικαστικής αποφάσεως και της ανυπαρξίας δεδικασμένου των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων²¹⁰, η υπόθεση επανέρχεται προκειμένου να εκδικαστεί από κοινοτικό κριτήριο με διαφορετική σύνθεση, το οποίο ωστόσο εμμένει στην απόφαση που εξέδωσε το προηγούμενο δικαστήριο²¹¹. Αναγνωρίζει δηλαδή

204. Για παράδειγμα σε ορισμένα κοινοτικά έγγραφα της Νάξου του 17ου αιώνα (Μ η ν ι ἄ τ η ς , αριθ. 401 έτους 1684, σ. 618, 377 έτους 1683, σ. 589, 842 έτους 1688, σ. 1129) χρησιμοποιείται ο όρος "*ἄσπετατῆρ*" (από το ιταλ. *aspettare*, αναμένω, προσδοκῶ δικαίωμα), προκειμένου να δηλωθεί το αναμενόμενο κληρονομικό δικαίωμα επί της γονικής περιουσίας, δεν είναι όμως σαφές αν με τον όρο αυτό αποδίδεται το δικαίωμα προσδοκίας του κοινού κληρονόμου ή του συγγενούς υπέρ του οποίου ίσχυε "κοντετζιό".

205. Τ ο υ ρ τ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 62 έτους 1706, σ. 73. Για την απόφαση αυτή βλ. και πιο κάτω, § 14 I.

206. "*διὰ κάποια / πράματα ὅπου ἤφησεν...ὡς καθὼς φαίνεται ἓνα γράμμα γραμμένο εἰς στὰ 1682 Νοεβρίου 1 τὸ ὁποῖο νομινάρει* (από το ιταλ. *nominare*, ονομάζω) / *ὡς ἄνωθεν*", στιχ. 6-8.

207. *πρεζεντάρει*: από το ιταλ. *presentare*, παρουσιάζω.

208. "*μία σεντένσια...ἡ ὁποία ἀποφασίζει νὰ εἶναι τὰ ἄνωθεν πράματα τοῦ ἄνωθεν Πέτρου ὡς γνήσιο παιδί/τοῦ ἄνωθεν ποτέ Νικολοῦ*", στιχ. 10-13.

209. Για το θέμα αυτό βλ. διεξοδικά πιο πάνω, § 5 II.

210. Για την ανυπαρξία δεδικασμένου των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου βλ. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 234· Τ ο υ ρ τ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 12.

211. "*ἀποφασίζομε...νὰ / [[λαουτάρουμε]] εἶναι τὰ ἄνωθεν πράματα τοῦ ἄνωθεν Πέτρου κατὰ τὴν σεντένσια ὡς ἄνωθεν*", στιχ. 16-17.

την κυριότητα του ενάγοντος, επειδή αυτός είναι γνήσιο τέκνο του πωλητή και επομένως σε αυτόν έπρεπε κληρονομικά να περιέλθει το ακίνητο. Κατά συνέπεια ο πατέρας δεν είχε δικαίωμα διαθέσεως της προικώας περιουσίας του σε τρίτο πρόσωπο, αλλά έφερε την υποχρέωση να τη διαφυλάξει υπέρ του κληρονόμου του σύμφωνα με τη δεσμευτική "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του. Αναγνωρίζεται επίσης η κυριότητα του γιού για τον πρόσθετο λόγο ότι πλήρωσε τα χρέη του πατέρα του και τέλεσε τα "ψυχικά" στη μνήμη του.

Όπως προκύπτει από το διαθέσιμο υλικό, τακτική χρησικτησία επί της "κοντετζιονάδας" περιουσίας δεν γινόταν αποδεκτή²¹². Σχετική με το ζήτημα είναι μια δι-

212. Άλλωστε, σύμφωνα και με το ρωμαϊκό-ιουστινιάνειο δίκαιο, τα πράγματα τα οποία αποτελούσαν αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος δεν μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο τακτικής χρησικτησίας (C. 6, 43, 3 §3 = B. 44, 27, 3 §3· επίσης, D. 50, 16, 28 = B. 2, 2, 26· B. Ο ι κ ο ν ο μ ι δ ο υ , Στοιχεία του Αστικού Δικαίου Β'. Εμπράγματα δίκαια, Αθήναι 1879, §124 σημ. 18β). Αμφισβήτηση υπάρχει στην επιστήμη σχετικά με το ζήτημα εάν ήταν επιτρεπτή ή όχι η έκτακτη χρησικτησία επί των πραγμάτων του οικογενειακού καταπιστεύματος, χρησικτησία για την οποία, κατά τους βυζαντινούς χρόνους, απαιτείτο τριακονταετία ή και σαρακονταετία σε ορισμένες περιπτώσεις (Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 153-4) ενώ στο μεταβυζαντινό έθιμο δίκαιο δεκαετής (όπως στην Κάρυστο· Χρυσανθόπουλος σ. 142), δεκατενταετής (όπως στη Θήρα· γραπτά έθιμα Θήρας (μετ. Αγάσης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ' σ. 511 και παρατηρήσεις δημογεροντίας Θήρας επί του κεφ. ΣΤ' των γραπτών έθιμων, σ. 519) ή και τριακονταετής νομή του χρησιδεσπόζοντος (όπως στην Άνω Σύρο και Νάξο· Χρυσανθόπουλος σ. 82, 84). Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη, η προβλεπόμενη από το ρωμαϊκό-ιουστινιάνειο δίκαιο απαγόρευση της χρησικτησίας των πραγμάτων του οικογενειακού καταπιστεύματος δεν περιελάμβανε και την έκτακτη χρησικτησία (B. Windscheid - Th. Kipp (μετ. Α. Αργυρού), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Β'. Εμπράγατον Δίκαιον, Αθήναι 1915, § 182 σημ. 14, 183 σημ. 3). Η αντίθετη άποψη η οποία έχει υποστηριχθεί, ότι δηλαδή η έκτακτη χρησικτησία ενεργεί μόνο κατά του ακύρως εκποιήσαντος επιβαρυνμένου με το καταπίστευμα και όχι και κατά του καταπιστευματοδόχου, ο οποίος δεν μπορεί να εγείρει διεκδικητική αγωγή πριν από την ελαγωγή του καταπιστεύματος, αποκρούεται από ορισμένους με το επιχείρημα ότι, σύμφωνα με το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο εάν ο επιβαρυνμένος εκποιήσει πράγμα που αποτελεί αντικείμενο οικογενειακού καταπιστεύματος, τότε ο καταπιστευματοδόχος αποκτά αμέσως την κυριότητα του καταπιστεύματος (άμεση διαδοχή) και επομένως δικαιούται ήδη από την ολοκλήρωση της εκποιήσεως να διεκδικήσει το εκποιηθέν κατά παντός τρίτου (Μπαλή, Εγχειρίδιον § 383, 3 σημ. 6, § 404). Την άποψη αυτή φαίνεται να ακολουθεί το κοινοτικό κριτήριο της Μυκόνου σε κάποια δικαστική του απόφαση έτους 1701 (Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 20 έτους 1701· για την υπόθεση αυτή βλ. πιο πάνω σ. 103 και § 14 Ι. Από άλλους πάλι η ανωτέρω άποψη αντικρούεται με το επιχείρημα ότι η συμπλήρωση της έκτακτης χρησικτησίας επί του οικογενειακού καταπιστεύματος δεν εμποδίζεται από τους κανόνες του ρωμαϊκού δικαίου "agere non valenti non currit praescriptio" ή "actioni nondum natae non praescribitur", διότι αυτοί αφορούν, ο πρώτος μεν, σε

καστική απόφαση κοινοτικού κριτηρίου της Μύκονου του έτους 1710, όπου δεν αναγνωρίζεται τακτική χρησικτησία παρά την πάροδο 37 ετών από την πώληση "κοντεσιονάδου" προικώου ακινήτου²¹³. Στην υπόθεση αυτή η κόρη των πωλητών (Μαντελούσα, κόρη του Δομενέου Φαμελίτη) ασκεί, μετά πάροδο 37 ετών από την εκποίηση ακινήτου που ανήκε στη μητρική της περιουσία, διεκδικητική αγωγή κατά του γιού του αγοραστή (Μπετρούσου, γιού του Ανδρέα Καλλίμαρχου). Οι αντίδικοι στην υπόθεση αυτή για να επιλύσουν τη διαφορά τους προσέφυγαν στον οθωμανό καδή (τον Απτιλά εφέντη) ο οποίος με τη σειρά του προκάλεσε τη κρίση του κοινοτικού κριτηρίου²¹⁴. Βάση της αγωγής, από νομική άποψη, αποτελεί το γεγονός ότι το ακίνητο που εκποιήθηκε περιλαμβανόταν στο προικοσύμφωνο της μητέρας της που ήταν "κοντεσενάδο". Συνεπώς τούτο έπρεπε να διαφυλαχθεί υπέρ των τέκνων, ως νόμιμων κληρονόμων, και δεν μπορούσε να εκποιηθεί ούτε ακόμα και με κοινή συναίνεση των συζύγων²¹⁵. Ύστερα από τα όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, το δικαστήριο δέχεται την αγωγή και υποχρεώνει την ενάγουσα σε επιστροφή του τιμήματος της πωλήσεως στον γιό του αγοραστή²¹⁶. Κατά συνέπεια, χρησικτησία του αγορα-

υφιστάμενη κατά τον χρόνο κτήσεως της νόμιμης διεκδικητικής αγωγής (ενώ αντιθέτως η διεκδικητική αγωγή του καταλιστευματοδόχου είναι μέλλουσα), ο δεύτερος δε, σε αξίωση που δεν έχει ακόμα γεννηθεί και όχι σε αξίωση που δεν προσχέται ποτέ να γεννηθεί λόγω της ιδιότητας του καταλιστευματοδόχου ως έμμεσου καθολικού διαδόχου του κληρονομούμενου (D. 36, 1, 46 §1 = B. 35, 11, 46). Συνεπώς η ομολόγηση της έκτακτης χρησικτησίας πριν ακόμα να γεννηθεί η διεκδικητική αγωγή του καταλιστευματοδόχου, αποκλείει την ίδια τη γέννηση και την έναρξη παραγραφής της διεκδικητικής αγωγής αυτού. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Β ο υ ζ ί κ α , Γνωμοδότησις, όπ. π., σ. 863 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

213. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ αποφ. αριθ. **113** έτους 1710, σ. 124.

214. Η ενέργεια αυτή του Καδή να προκαλέσει την κρίση των επιτρόπων της Μυκόνου για τη συγκεκριμένη υπόθεση πιθανόν να οφείλεται στην αποπομπή του που είχε αποφασισθεί από τη συνέλευση του κοινού της Μυκόνου στις 9/9/1710, δηλαδή ένα μήνα περίπου πριν από την εκδίκαση της υποθέσεως αυτής. Για το ιστορικό αυτό γεγονός βλ. σχετικά Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 67· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 24 σημ. 2· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 16 σημ. 37).

215. "Καί τὸ ἄνω(θεν) /ἀμπέλι ἦτον πουρκί τῆς μάννας των καθὼς στὸ προκοσύμφωνό της /φαίνεται γραμμένο 1663 Γεναρίου 4 πρετεντέροντ(ας) ἀκόμα πὼς τὸ /ἄνωθεν προκοσύμφωνο εἶναι κοντεσενᾶδο καὶ δὲν ἔριζεν οὔτε ὁ ἄνω(θεν) Δομέ/νεος (δηλαδή ο πατέρας της Μαντελούσας) νὰ πωλήσῃ οὔτε ἡ μήτηρ αὐτῆς", στιχ. 8–12.

216. "καὶ τὸ ἄνω(θεν) ἀμπέλι νὰ τὸ ἔχῃ καὶ νὰ τὸ ἔξου/σιάζῃ ἡ ἄνωθεν Μαντελοῦσα ὡς πρᾶμα καὶ γυναικοπρούκι τῆς μάννας της/ἐπειδὴ καὶ ὁ κύρης της δὲν ἐμπόριε οὔτε ἡ μάννα της νὰ τὸ πωλήσῃ κα/τὰ τὰ συνήθεια τοῦ τόπου ὅπου εἶναι καὶ τὸ προκοσύμφωνό τ(ως) κοντε/σενᾶδο", στιχ. 23–27.

στή δεν αναγνωρίζεται ακόμα και μετά παρέλευση 37 ετών από την εκποίηση του ακινήτου²¹⁷.

Σε περίπτωση ακυρώσεως της εκποιήσεως, ο νικήσας διάδικος (τέκνο του πωλητή ή πλησιέστερος συγγενής) έπρεπε να επιστρέψει το τίμημα της πώλησεως στον αγοραστή καθώς και τα λοιπά έξοδα στα οποία τυχόν αυτός είχε υποβληθεί. Ο αγοραστής μπορούσε πλέον να στραφεί κατά του πωλητή για να αποζημιωθεί²¹⁸.

Από όσα ήδη έχουν εκτεθεί, διαφαίνεται η έντονη τάση του εθιμικού δικαιοσύνη συστήματος της Μυκόνου να διατηρηθεί ανέπαφη στο πέρασμα τουλάχιστον δύο διαδοχικών γενεών η κληρονομιαιία ακίνητη ιδιοκτησία. Σε μία μικρή τοπική και απομονωμένη κοινωνία, όπως ήταν αυτής της Μυκόνου, η οποία απειλείτο διαρκώς από ποικίλους εξωτερικούς εχθρούς και αντιμετώπιζε τον κίνδυνο της διασποράς των μελών της λόγω της αστάθειας και της ανεπάρκειας των υλικών μέσων επιβίωσης, σε μία κοινωνία η οποία συνεπώς αδυνατεί να εγγυηθεί αυτή η ίδια την ασφάλεια στα μέλη της, παρατηρείται το φαινόμενο οι ξεχωριστές οικογένειες να αναπτύσσουν αντισταθμιστικά τους δικαιοσύνη εκείνους μηχανισμούς που θα εξασφαλίσουν την αλληλεγγύη, την ενότητα, την συνεκτικότητα των μελών τους και τελικά, μέσα από αυτές, την επιβίωσή τους²¹⁹. Η ανάγκη αυτή αυτοπροστασίας ίσως

217. Για την υπόθεση αυτή βλ. επίσης παραπάνω § 9.1.

218. Είχε δηλαδή δικαίωμα αναγωγής κατά του πωλητή (Το υ δ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 21 έτους 1701, σιγ. 22, 116 έτους 1710 σιγ. 13).

219. Αν και στατιστικά δεδομένα δεν υπάρχουν για τόσο απομακρυσμένες περιόδους, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι, κάτω από συνθήκες εξαιρετικά δυσοίωνες (Ε ν α γ γ ε λ ί δ η ς σ. 100–102, 117, 196· Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Νησιωτικά σ. 43· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύστασις σ. 9, 19 ("ταρίφα" του Κοινού της Μυκόνου της 26/8/1647), και με δεδομένα τη μεγάλη παιδική θνησιμότητα, τη μικρή μέση διάρκεια της ζωής και τη μικρή μέση διάρκεια των γάμων σε σχέση με σήμερα, η οικογένεια με τη στενή της έννοια (σύζυγοι και τέκνα) δεν είχε δυνατότητα να επιβιώσει παρά μόνο εάν στηριζόταν σε μια πλατύτερη βάση από εκείνη του ζευγαριού περιλαμβάνοντας ένα μεγάλο αριθμό παιδιών. Με την έννοια αυτή, η διευρυμένη οικογένεια ήταν ανάγκη βιολογική πριν ακόμα καταστεί ανάγκη οικονομική. Την αντίστοιχη, αν και σε άλλους βέβαια λόγους οφειλόμενη, χαλαρότητα των δομών των βυζαντινών πόλεων και χωριών ή αγροτικών ομάδων θεωρεί ο Α. Κ α ζ η δ α ν ως αιτία της ενίσχυσης του ρόλου της οικογένειας στο Βυζάντιο από τον 6ο μ. χ. αιώνα και μετά, αν και κατά την άποψή του, το δυτικό μεσαιωνικό σύστημα του γένους (lineage) παρέμεινε στη βυζαντινή κοινωνία "εμβρυακό" (Α. Κ α ζ η δ α ν – Γ. Κ ο ν σ τ α β λ ε , "People and Power in Byzantium. An introduction to Modern Byzantine Studies", Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1972, σ. 19· τ ο υ ί δ ι ο υ , "Κεντρομόλες και κεντρόφυγες τάσεις στο Βυζαντινό κόσμο (1081–1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας", Βυζαντιακά, 3 (1983), σ. 95· του ίδιου, "Η Βυζαντινή οικογένεια, και τα προβλήματά της", Βυζαντινά 14 (1988), σ. 231 επ.· για το ζήτημα αυτό προβλ. επίσης Η. Η u n g e r , "Christliches und Nichtchristliches im byzantinischen Eherecht", Österreichisches Archiv für Kirchenrecht 18 (1967), σ. 305–325

υπήρξε η βασική αιτία που δημιούργησε ή έστω συνετέλεσε στη δημιουργία νέων δικαιοκτών θεσμών, όπως αυτός της "κοντετζιό", ή στην επιβίωση ή την προσαρμογή παλαιότερων θεσμών, όπως ο βυζαντινός θεσμός της προτιμήσεως, θεσμούς με τους οποίους κάτω από δυσοίωνες συνθήκες ιστορικές επιχειρήθηκε να παραμείνει ο κλήρος στα χέρια των πλησιέστερων συγγενών για να διατηρηθούν τα βασικά υλικά μέσα παραγωγής μέσα στους κόλπους της ίδιας οικογένειας από την οποία αυτά είχαν προέλθει²²⁰.

Από άποψη εμπράγματος δικαίου προκύπτει ότι η κυριότητα του εκάστοτε ιδιοκτήτη ακίνητης γονικής περιουσίας, ως απόλυτο και άμεσο εξουσιαστικό δικαίωμα επάνω στην ιδιόκτητη γη και τα ακίνητα, εμφανίζει στοιχεία αποδυναμώσεως όσον αφορά την εξουσία του να τη διαθέτει ελεύθερα²²¹. Τούτο ασφαλώς δεν σημαίνει ότι ο ιδιοκτήτης περιορίζεται απλώς στη νομή, τη φυσική δηλαδή και νομική (με διάνοια κυρίου) κατοχή του πράγματος²²². Άλλωστε η έννοια της νομής δεν φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα οικεία στα δικαιοδοτικά όργανα του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, όπως εύστοχα επισημαίνει η Ε. Παπαγιάννη²²³. Δεν σημαίνει επίσης ότι τα μέλη της ευρύτερης οικογένειας του εκάστοτε ιδιοκτήτη είχαν συγκυριότητα επί του πράγματος. Υποδηλώνει όμως, κατά την προσωπική μας άποψη, ότι η έννοια της ιδιοκτησίας ως έννοια παραδοσιακά εδραιωμένη στις αντιλήψεις των κατοίκων από το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο²²⁴ συνυπάρχει στο άγραφο εθιμικό δίκαιο της Μικράς Ασίας ως έννοια ασύστημα και μάλιστα αρμονικά με τη λειτουργία των "κοντετζιονάδων" ακινήτων περιουσιών ως "οιονεί" οικογενειακών καταπιστευμάτων.

και Α. Κ ι ο υ σ ο π ο ύ λ ο υ , Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte–Athenener Reihe. 4], Αθήνα, 1990, σ. 58, 184 επ.)

220. Σύμφωνα με την τυπολογία των οικογενειακών δομών του καθηγητού L. Raucen, αυτή είναι η τυπική οικογένεια (famille type patrimonial) της δυτικής προβιομηχανικής, αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας (R a u c e n t , όπ. π., σ. 226 επ.).

221. Ι. Σ ό ν τ η , Παραδόσεις εμπραγμάτων δικαίου, 1965, σ. 107· Μ α ρ ο ρ ο υ λ ο υ , Le droit successoral du Zagori (XVIIIe–XIXe siècles), όπ. π., σ. 57, 58.

222. Για τις διακυμάνσεις που εμφανίζει η νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της βυζαντινής περιόδου σχετικά με την έννοια της νομής βλ. Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 141 επ.

223. Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Ι σ. 143 σημ. 12

224. Ζ α χ α ρ ι ä σ. 211–215· Ο ι κ ο ν ο μ ί δ ο υ , Εμπράγματα δίκαια, όπ. π., § 116 σημ α· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 622–625· Γ κ ό φ α , Ιστορία και Εισηγήσεις κ.λπ., όπ. π., ΙΙΙ, σ. 160–166.

ΤΙΤΛΟΣ Γ΄

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ

§ 8. Γενικά χαρακτηριστικά του προικοδοτικού συστήματος

Στους δύο προηγούμενους τίτλους ασχοληθήκαμε διεξοδικά αφ' ενός μεν με το εμπράγματο δικαίωμα των συγγενών εξ αίματος του πωλητή να επέμβουν αποφασιστικά και να προτιμηθούν ως αγοραστές κατά την εκποίηση όλων αδιακρίτως των ακίνητων ιδιοκτησιών (ΤΙΤΛΟΣ Α'), αφ' ετέρου δε με τους περιορισμούς μεταβίβασης των γονικών εκείνων αγαθών τα οποία ήταν ρητώς—μέσα στον μεταβιβαστικό τους τίτλο κυριότητας—χαρακτηρισμένα ως "κοντετζιονάδα". Οι περιορισμοί αυτοί απέβλεπαν, όπως εκτέθηκε πιο πάνω, στη διατήρηση της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, στην προστασία δηλαδή των δικαιωμάτων της γενεάς από την οποία η περιουσία αυτή καταγόταν (ΤΙΤΛΟΣ Β').

Η διαπραγμάτευση ωστόσο του θέματος της νομικής προστασίας των γονικών αγαθών κατά τη μεταβίβαση τους με απαλλοτριωτικές εν ζωή δικαιοπραξίες θα παρέμενε ατελής χωρίς να γίνει μια ειδικότερη αναφορά στο προικοδοτικό σύστημα, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί εθιμικά στη νησιωτική μικροκοινωνία της Μυκόνου κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, στη μετακίνηση δηλαδή των περιουσιακών αγαθών του ζεύγους τα οποία προέρχονταν όχι από ίδιες ενέργειες, κληρονομίες, δωρεές κ.λπ., αλλά από γαμήλιες παροχές προερχόμενες από τους γονείς ή ακόμα και από συγγενείς των συζύγων.

Ειδικότερα από το πηγαίο υλικό της υπό εξέταση περιόδου προκύπτουν τα ακόλουθα ενδιαφέροντα συμπεράσματα όσον αφορά τα νομικά χαρακτηριστικά των γαμήλιων συμφώνων αλλά και τη γενικότερη λειτουργία της προίκας, ως ιδιαίτερης περιουσιακής ομάδας.

Με έκδηλο τον αυστηρό χωρισμό πατρικής—μητρικής περιουσίας και την ισοτιμία ανδρών—γυναικών που επιβάλλει η εθιμική αρχή του γονικού στα ζητήματα κυρίως κληρονομικών περιουσιακών μεταβιβάσεων²²⁵, γίνεται αντιληπτό ότι η προίκα ανήκει στην αποκλειστική κυριότητα του προικιζόμενου συζύγου. Τούτο έχει ιδιαίτερη σημασία για τις γυναικείες προίκες, οι οποίες όλες ανεξαιρέτως ("κοντετζιονά-

225. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω, § 10 σημ. 3, §11 και § 14 II.

δες" ή μη) υπάγονται μεν στην ευρεία διαχειριστική εξουσία του άνδρα συζύγου²²⁶ εν όσω διαρκεί η συζυγική σχέση²²⁷, χωρίς ωστόσο το στοιχείο όμως αυτό να αναιρεί τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα της συζύγου και κατ' επέκταση της γενεάς από την οποία

226. Η διαχείριση αυτή περιελάμβανε, εκτός από την επικαρπία, τη νομική εκπροσώπηση της συζύγου σε όλες τις υποθέσεις που αφορούσαν τα προικώα, στα πλαίσια δε αυτά ο σύζυγος ήταν εκείνος που συνήθως ασκούσε τη σχετική διεκδικητική αγωγή για την απόδοση των υπεσχημένων αλλά μη καταβληθέντων προικίων ακόμα και μετά τον θάνατο του προικοδότη. Πρβλ. Εξάβιβλος, IV, X, 7, "*Ὁ ἀνὴρ, οὐχὶ ἡ κόρη, ἀπαιτεῖ τὴν προῖκα ἀπὸ παντός ἐπαγγειλαμένου, τοῦ γάμου συνεστῶτος*". Μαλαξός, Κεφ. ΦΛΘ', σ. 359· Μολδαβικός Κώδικας, JGR, VIII, §1635, 1637, 1639 εδ. ε', 1641· Ουγγροβλαχικός Κώδικας, JGR, VIII, κεφ. ΙΣΤ' § 10, 14–15 27, 32–35· Ζέπου, Συνταγμάτιον σ. 100–101· Πετρόπουλου, Εισηγήσεις σ. 1077. Νομική εκπροσώπηση της συζύγου από τον σύζυγο έχουμε στις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 10 έτους 1665, 20 έτους 1674, 21 έτους 1674· Τροτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ.), 7 έτους 1666, 27 έτους 1701, 39 έτους 1702, 40 έτους 1702, 43 έτους 1703, 45 έτους 1703, 51 έτους 1703, 56 έτους 1706 (δίκη ορφανής), 61 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 74 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 75 έτους 1706, 80 έτους 1706 (διεκδίκηση προικίων), 81 έτους 1706, 82 έτους 1706, 84 έτους 1708, 88 έτους 1709, 90 έτους 1709 (διεκδίκηση προικίων), 92 έτους 1709, 107 έτους 1710, 93 έτους 1710, 95 και 96 έτους 1710, 110 έτους 1710, 121 έτους 1716, 123 έτους 1716, 125 έτους 1719, 126 έτους 1716, 129 έτους 1720, 132 έτους 1720, 136 έτους 1720, 145 έτους 1721, 150 έτους 1722 (ο σύζυγος ασκεί το δικαίωμα προτιμήσεως εκπροσώπων τη σύζυγο σε ικάντος), 166 έτους 1729, 172 έτους 1733, 173 έτους 1733, 183 έτους 1762 (διεκδίκηση προικίων)· Πετρόπουλου, Μύκονος, αριθ. 1328 έτους 1671, 1456 έτους 1672, 260 έτους 1687 κ. ά. Το γεγονός πάντως ότι ο σύζυγος ορισμένες φορές αναφέρεται ως διεκδικών τα προικώα που περιέχονται στο προικοσύμφωνό "*του*" ή στο προικοσύμφωνό "*τους*" (π.χ. "*του*", στις δικ. αποφ. 132 έτους 1720, στιχ. 6, 90 έτους 1709, στιχ. 11 και 61 έτους 1706, στιχ.12, "*τως*" στη δικ. αποφ. 43 έτους 1703, στιχ.12) στηρίζει την υπόθεση ότι στη σύμβαση προικοδοτήσεως της κόρης ο γαμπρός ήταν άμεσα συμβαλλόμενος με τους γονείς της μέλλουσας συζύγου του, δηλαδή το προικοσύμφωνο δεν συντασσόταν αποκλειστικά στο όνομα της κόρης αλλά και στο όνομά του (πρβλ. Μηνιάτσης, προικοσύμφωνα με αριθ. 13 έτους 1680, 140 έτους 1681, 202 έτους 1681, 231 έτους 1682, 276 έτους 1682, 288 έτους 1682, 405 έτους 1684, 426 έτους 1684, 481 έτους 1684 κ.ά) ή ακόμα ότι το γαμήλιο σύμφωνο συντασσόταν μεταξύ συμπεθερών, δηλαδή μεταξύ γονέων του γαμπρού και γονέων της νύφης (πρβλ. Μηνιάτσης, προικοσύμφωνα αριθ. 115 έτους 1680, 122 έτους 1681, 149 έτους 1681, 234 έτους 1682, 244 έτους 1682, 257 έτους 1682, 485 έτους 1684 κ. ά).

227. Άλλωστε ο άνδρας σύζυγος ήταν νομικά υποχρεωμένος να καλύπτει τις περιουσιακές ανάγκες των μελών της οικογένειάς του σε όλη τη διάρκεια του γάμου. Πρβλ. Β. 29, 1, 3 = D. 23, 3, 7· Εξάβιβλος, IV, X, 27, "*ὁ ἀνὴρ τοὺς καρποὺς τῆς προικὸς λαμβάνει διὰ τὰ βάρη τοῦ γάμου*". Για το ζήτημα βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία II σ. 96–97.

προήλθαν τα προικώα αγαθά²²⁸. Στα πλαίσια δε αυτά η παρουσία της έγγαμης γυναίκας ενώπιον των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, ως διαδίκου σε δίκες που αφορούν την περιουσία της ή ως άμεσα συμβαλλομένης κατά την κατάρτιση απαλλοτριωτικών δικαιοπραξιών, γίνεται ιδιαίτερα αισθητή²²⁹.

Σχετική με το εν λόγω ζήτημα είναι η απάντηση της [δημογεροντίας] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης το έτος 1833, όπου χαρακτηρίστικά αναφέρεται: "Δέν δύναται ό άνήρ νά πωλήση ή νά προικίση τά τέκνα του από τής γυναικός του πράγματα, άλλ' ή ίδια γυνή, άλλ' εάν πωλήση ή δώση πρέπει νά είναι έφοδιασμένος μέ έπιτροπικόν παρ' αυτής, διότι πάσα πράξις του άνδρός ως πρός τά κτήματα τής γυναικός αυτού λογίζεται άνίσχυρος, θεωρουμένων τών τοιούτων κτημάτων αναφαιρέτων από την του γάμου κοινότητα"²³⁰.

228. Η πλήρης αυτή αναγνώριση της κυριότητας της γυναίκας επί των προικώων της αγαθών από το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου απηχεί την αντίληψη του αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου, –αντίληψη η οποία επιβίωσε και στη βυζαντινή πρακτική–, ότι η γυναίκα διατηρεί κατά τη διάρκεια του γάμου την κυριότητα των προικώων της, ο δε άνδρας έχει μόνο δικαίωμα διαχειρίσεως της περιουσίας αυτής. Για το ζήτημα αυτό βλ. L. M i t t e i s , *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des Römischen Kaiserreichs* (mit Beiträgen zur Kenntnis des griechischen Rechts und der spätromischen Rechtsentwicklung), Hildesheim 1963, σ. 230 επ.· L. M i t t e i s – U. W i l c k e n , *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, II. 1, Hildesheim 1963, σ. 220· B e a t r i c e L e t , *Histoire du droit privé κ.λπ.*, όπ. π., *Le droit de la famille*.I, σ. 302–305· E r d m a n n , *Die Ehe im alten Griechenland*, όπ. π., σ. 322–326. Την επιβίωση δε της αντίληψεως αυτής στη συναφή νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων καθώς και στην πρακτική των συναλλαγών της ύστερης βυζαντινής περιόδου τονίζει ο Αν. Χριστοφιλόπουλος, αποδίδοντας μάλιστα στην επιρροή της την εσφαλμένη, κατά την άποψή του, ερμηνεία της Νεαράς 61 του Ιουστινιανού (537 μ.χ.) από τους νομικούς του ΣΤ' αιώνας (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Προικώα σ. 194–196).

229. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 88 έτους 1709, 119 έτους 1714· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, νοταριακές πράξεις με αριθ. 950, 954, 1019 και 1073 έτους 1669, 1506 και 1547 έτους 1673. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται κατά κανόνα σε λόγους απουσίας του συζύγου (ως ναυτικού, λόγω σκλαβιάς κ.λπ.) σε μακρινές περιοχές. Δεν παύει ωστόσο να αποτελεί κάποια ένδειξη για τη λεγομένη "αυτονομία της έγγαμης γυναίκας" η οποία, σύμφωνα με νεότερες έρευνες, παρατηρείται γενικότερα στο νησιωτικό χώρο του Αιγαίου και ενδεχομένως αποτελεί κατάλοιπο της αρχέγονης μητριαρχικής οργάνωσης της οικογένειας στην ευρύτερη εδαφική περιφέρεια του Αιγαίου. Για το θέμα αυτό βλ. Γ. Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , "Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών στα οικογενειακά και κληρονομικά έθιμα της Καρπάθου και άλλων νησιών", ΕΚΕΙΕΔ, 31(1995), σ. 10 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

230. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

§ 9. Νομική προστασία

I. "Κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες

Το ιδιαίτερα ωστόσο ενδιαφέρον στοιχείο του προικοδοτικού συστήματος που αναπτύχθηκε εθιμικά στη Μύκονο είναι ότι, στις περιπτώσεις εκείνες όπου η προικώα περιουσία του άνδρα ή της γυναίκας ήταν ρητά χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" μέσα στο σχετικό γαμήλιο σύμφωνο, τόσο η ίδια η προικισθείσα κόρη όσο και ο προικισθείς γιός²³¹ δεν διέθεταν το δικαίωμα απαλλοτριώσεως της προικοδοτηθείσης περιουσίας τους με δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου. Η εθιμική

231. Αν και όλες οι περισσότερες περιπτώσεις διεκδικήσεως απαλλοτριωθέντων προικώων περιουσιών που απαντώνται στην ερευνηθείσα ύλη αφορούν μητρογονική περιουσία των εναγόντων, από το νομικό περιεχόμενο και τη λειτουργία των "κοντετζιό", όπως εκτέθηκε παραπάνω (Κεφ. Α' τίτλος Β'), προκύπτει ότι και ο προικισθείς γιός εστερείτο του δικαιώματος ελεύθερης διαθέσεως της προικώας του περιουσίας, εφ' όσον αυτή ήταν δεσμευμένη με "κοντετζιό" υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του. Πρβλ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 46 έτους 1703, στιχ. 17-20 ("... μᾶς ἐπρεξεντάρη τὸ προκοσύμφωνον/τοῦ κυροῦ της λέγοντας πὼς νὰ εἶναι κόντετζιονάδο καὶ πὼς δὲν ἐμπόρηνεν νὰ πουλήσῃ ἄδελφός της ὁ Ρουσσινέλλος ἐπὶ τῷ πράμα ὅπου εἶχεν ἀπὸ τοῦ κυροῦ του "), 62 έτους 1706, στιχ. 8-10. Το έθιμο της προίκισσης των αρρένων τέκνων αποτέλεσε χαρακτηριστικό θεσμό του προικοδοτικού συστήματος του κυκλαδικού χώρου, του οποίου την ύπαρξη μαρτυρούν άλλωστε και οι επίσημες πηγές του βυζαντινού δικαίου. Για το ζήτημα βλ. σχετικά: Έθιμα Θήρας (και Ανάλεκτα έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507· Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, σ. 465-466· Κ α ν ε λ λ ά κ η § 29, σ. 211· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράτσια, σ. 370· Κ. Κ α ν ε λ λ ά κ η , Διαταγ. Ανάλεκτα, Αθήναι 1890, σ. 414· Μ ι - χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος, σ. 146-147, 148-149, 151· Ν. Δ η μ η τ ρ α - κ ό π ο υ λ ο υ , Νομικά Ενασχολήσεις, Αθήναι 1927, IV, διαθήκη έτους 1797, σ. 380 (= Μ i c h a e l i d e s - N o u a r o s , Contribution σ. 143-144)· Π α σ χ ά λ η , Κυκλαδικά θέσμιμα κ.λπ, όπ. π., σ. 227· Π. Β ά λ λ η ν δ α , "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-33", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 62ον, Αθήνα 1943, σ. 320· Ι α κ . Β ι σ β ί ζ η , "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την τουρκοκρατίαν", ΕΚΕΙΕΔ, 1(1948), σ. 47, 49· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ναξιακά σ. 12-14, 15-17, 140· τ ο υ ί δ ι ο υ , Προικώα έγγραφα σ. 24, 27-28, 79, 167· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1950) σ. 164· Δ ρ α κ ά κ η , Δικαίωμα προικίσεως σ. 764 επ· τ ο υ ί δ ι ο υ , Σύρος σ. 254, 764-765· Ι. Κ ι σ κ ή ρ α , "Προίκις αρρένων εν Νάξω", ΕΕΝ, ΚΒ' (1955), σ. 1313· Λ. Κ α ῖ ρ η "Ιστορικά τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων", Ανάτυπο από το περιοδικό "Άνδριακές σελίδες", έτος Α', τευχ. 3 (1959), σ. 4· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 112, 185, 192, 195-197· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 147, 173-174, 263· Χ α τ ζ η σ ε β α σ τ ό ς σ. 132-142· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ - Ν ο υ ά ρ ο υ , Παρατηρήσεις σ. 15 σημ. 19· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Τήνος σ. 211· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 170 επ. Πρβλ. επίσης Εξάβιβλος, V, IX, 7· Μαλαξός, κεφ. ΦΞΣ', σ. 376 (= Μαλαξός, Θ. (Σγούτα), 7, κεφ. ΣΙΑ', σ. 223).

αυτή πρακτική συνδέεται με τη γενικότερη λειτουργία του γαμήλιου "κοντετζιονάδου" συμφώνου— είτε προικοσυμφώνου είτε "άβανταρίου"²³²— ως γνήσιου κληρονομικού συμφώνου²³³ που ήταν δεσμευτικό για τον προικιζόμενο στον βαθμό που αναλάμβανε την υποχρέωση να μην συντάξει διαθήκη με διαφορετικό περιεχόμενο από αυτό που είχε προκαθορίσει ο προικίζων με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου²³⁴ του. Συνεπώς ο προικισθείς δεν είχε το δικαίωμα να κληροδοτήσει την προικιά περιουσία σε διαφορετικά πρόσωπα από εκείνα που όρισε (έστω και έμμε-

232. Το "άβαντάριο" ή "ίνβεντάριο" (Κυκλάδες), ή "βεντάριο" (Ιόνια νησιά) ή "ξωφύλλι" (Αθήνα) ή "σκίρτζο", "σκαρτζοφύλλι", "ξεστοίχι" ή "ϊσον" (Σκύρος) αποτελούσε έγγραφο απογραφής περιουσιακών στοιχείων που συντασσόταν πριν από το προικοσύμφωνο προκειμένου να γίνει γνωστό τί θα παραχωρηθεί ως προίκα από τους γονείς στο τέκνο εν όψει του επικείμενου γάμου του (Δ. Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην των νομικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (17ος–19ος α), Αθήναι 1990, σ. 539. Για την έννοια και λειτουργία των "αβανταρίων" τα οποία είχαν ισχύ προικοσυμφώνου ακόμα και αν δεν συντασσόταν στη συνέχεια προικοσύμφωνο βλ. ιδίως γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Δ', σ. 510· Β ι σ β ί ζ η , Προικιά έγγραφα σ. 18, 30, 33, 56, 60, 73· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 109 επ., 389· Α ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 256–259 καθώς και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της απογραφής δικαιουσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια κ.λπ., όπ. π., σ. 54 επ. Ειδικά για το αζυριανό "ϊσον" βλ. Βισβίζη, Προικιά έγγραφα σ. 21, 31· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 110· Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 191–195.

233. Πρβλ. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 712 = μετ. Πράτσικα, σ. 403. Την άποψη ότι τα γαμήλια σύμφωνα αποτελούσαν γνήσια κληρονομικά σύμφωνα ενισχύουν και διάφορα άλλα νομικά χαρακτηριστικά των συμφώνων αυτών, όπως η μη εφαρμογή της αρχής της συνεισφοράς της προίκας σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής επί της περιουσίας του προικίσαντος, και μάλιστα αδιακρίτως εάν επρόκειτο για προίκες αρρένων ή θηλέων τέκνων (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10· Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 7· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 217 § 79· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, δικ. αποφ. αριθ. 22 έτους 1676· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 98 έτους 1710, 123 έτους 1716, 186 έτους 1772, 155 έτους 1725, 132 έτους 1720), καθώς και ο δεσμευτικός–ανέκλητος για τον προικοδότη χαρακτήρας του γαμήλιου συμφώνου (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 183 έτους 1762, στιχ. 17 επ., 40 έτους 1702, στιχ. 1, 4, 7, 8, 9, 37 έτους 1702, στιχ. 17, 18, 24, 24 έτους 1701, στιχ. 7, 8, 20–22, 160 έτους 1727, στιχ. 5, 9, 186 έτους 1772, στιχ. 2, 3, 77 έτους 1706, στιχ. 7· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1456 έτους 1672, στιχ. 7–9. Πρβλ. επίσης C. 5, 12, 15, 22· D. 23, 3, 41· B., 29, 1, 37, 102, 109· Εξάβιβλος, IV, X, 9, 10, 11, 14· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Γ', 61).

234. Η εθιμική αυτή πρακτική σαφώς έρχεται σε αντίθεση με τα ισχύοντα στο ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο που με αυστηρότητα απαγόρευε κάθε είδους κληρονομικές συμβάσεις, είτε θετικές είτε αρνητικές, ως αντικείμενες στα χρηστά ήθη, εφ' όσον δέσμευαν την ατομική ελευθερία του διαθέτειν (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1201· Μ π α λ ή , Κληρονομικόν δίκαιον σ. 25 επ.· M i c h a é l i d è s – N o u a r o s , Contribution σ. 41 επ.).

σα, δια της δεσμεύσεως της "κοντετζιό") ο προικοδότης γονεύς μέσα στο γαμήλιο σύμφωνο.

Σε περίπτωση επομένως "κοντετζιονάδων" προικοσυμφώνων η απαγόρευση διαθέσεως της προικώας περιουσίας σε τρίτους με απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου ίσχυε αυστηρά και για τους δύο συζύγους προκειμένου να διατηρηθεί ακέραιη η περιουσία υπέρ της γενεάς του κληρονομούμενου συζύγου (τέκνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.) ή, σε περίπτωση παντελούς απουσίας της πρώτης γενεάς, υπέρ των πλησιέστερων συγγενών (δεύτερη και τρίτη κατά σειρά τάξη-γενεά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής)²³⁵.

Η σύνδεση αυτή του τρόπου μεταβιβάσεως των προικών περιουσιών με την εθιμικά διαμορφωθείσα νομική αρχή του γονικού προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου των ετών 1710 και 1690 και 1693, των οποίων το περιεχόμενο εκτίθεται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1710²³⁶ τη διεκδικητική αγωγή γονικού ασκεί η κόρη των πωλητών, η Μαντελούσα, επικαλούμενη το "κοντεσενάδο" προικοσύμφωνο της μητέρας της που συντάχθηκε στα 1663. Η πώληση του επίδικου μητρογονικού αμπελιού είχε γίνει με τη συναίνεση και των δύο συζύγων, πλην όμως, κατά τον ισχυρισμό της ενάγουσας, λόγω της "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου της μητέρας, "δέν έριζεν οϋτε ό άνωθεν Δομέ/νεος (δηλαδή ο πατέρας της) νά πουλήση οϋτε ή μήτηρ αυτής" (στιχ. 11, 12). Υποχρεούνται συνεπώς οι γονείς να διαφυλάξουν ακέραιη την προικώα περιουσία υπέρ της κόρης τους και μελλοντικής κληρονομιάς της μητρικής περιουσίας. Ύστερα από τα παραπάνω και ακριβώς λόγω της υπάρχουσας "κοντετζιό" με την οποία βαρυνόταν το επίδικο ακίνητο που εκποιήθηκε από τους γονείς της ενάγουσας, δεν αναγνωρίζεται από το κοινοτικό κριτήριο η κυριότητα του τρίτου αγοραστή (του Μπετρούσου Καλλίμαρχου), ακόμα και μετά πάροδο 37

235. Στο χώρο της μεσαιωνικής Ανατολικής Γαλλίας όπου επίσης ίσχυε η αρχή *paterna paternis-materna maternis* (βλ. πιο πάνω, § 3, σημ. 89), η συνακόλουθη με την αρχή αυτή μεταβίβαση των περιουσιακών αγαθών είναι καθοριστική για τη διαμόρφωση από την επιστήμη μιας τυπολογίας των γαμήλιων συστημάτων, τα οποία διακρίνονται σε γαμήλια συστήματα τύπου *lignage* (καταγωγής ή σογιού), όπου πρωταρχική σημασία έχει η αυτοτέλεια των συζυγικών περιουσιών και η διατήρηση της περιουσίας κάθε συζύγου στην οικογένειά του και σε γαμήλια συστήματα τύπου *ménage* (νοικοκυριού) ή *community* (κοινότητα), όπου προέχει η συζυγική ένωση και το δικαίωμα των συγκεκριμένων μελών της οικογενειακής εστίας στη διανομή του οικογενειακού κλήρου (Y v e r σ. 39-41· L a d u r i e σ. 837· προβλ. και P. C o d d i n g , "Les droits du conjoint survivant dans l' ancien droit belge", Famille, droit et changement dans les sociétés contemporains, Travaux des VIIIes Journées d' études juridiques J. Dabin organisées par la Centre de droit de la famille, 1976, Bruxelles, σ. 279).

236. Τ ο υ ρ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 113 έτους 1710, σ. 124. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 7.

ετών από την εκποίηση (το σχετικό συμβόλαιο αγοραπωλησίας συντάχθηκε στα 1673)²³⁷, η πώληση δε αυτή ακυρώνεται ("νά τὸ ἔχη καὶ νά τὸ ἔξου/ σιάζη ἢ ἄνωθεν Μαντελούσα ὡς πράμα καὶ γυναικοπρούκι τῆς μάνας της,/ ἐπειδὴ καὶ ὁ κύρης της δὲν ἐμπόριε οὔτε ἡ μάνα της νά το πουλήση κα/τά τα συνήθεια του τόπου όπου εἶναι καὶ το προκοσύμφωνό τως κοντε/σενάδο", στιχ. 23–27). Τίθεται ὁμως ἀπὸ το δικαστήριο ὁ ὅρος ὅτι ἡ ἐνάγουσα θα οφείλει νὰ επιστρέψει τὸ τίμημα τῆς πωλήσεως στὸν αγοραστή καθὼς καὶ τὶς υπόλοιπες δαπάνες τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιδίκου.

Σε ἄλλη υπόθεση που ἐκδικάζεται τὸ ἔτος 1690²³⁸, τὸ διεκδικούμενο ἀκίνητο ἀποδίδεται ἀπὸ τὸ δικαστήριο στὸν ἐνάγοντα, γιὸ τῶν πωλητῶν, διότι, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ προικοσύμφωνο τῆς μητέρας τοῦ, τὸ ἐπιδικο ἀκίνητο ἦταν "κοντετζιονάδο" καὶ συνεπῶς δὲν μποροῦσε νὰ ἐκποιηθεῖ ἀκόμα καὶ ἀν ἡ ιδιοκτῆτρια εἶχε παρὰσχει τὴ συναίνεσή της κατὰ τὴν ἐκποίηση. Ἀντιθέτως ἐπρεπε νὰ διαφυλαχθεῖ τοῦτο υπέρ τοῦ τέκνου καὶ μέλλοντος κληρονόμου ("πρεζεν/τάροντας ὁ ἄνωθεν Γεώργης τὸ προικοσύμφωνον τοῦ πατρός τοῦ καὶ τὸ ἴδιον πράμα νᾶναι προνκί / τῆς μάνας τοῦ καὶ τὸ προικοσύμφωνον νᾶναι κουν(τε)σενάδο," στιχ. 13, 14). Παρόμοιο εἶναι καὶ τὸ περιεχόμενο δικαστικῆς υποθέσεως τοῦ ἔτους 1693²³⁹. Εἰς τὴν πατέρα ἐκμεταλλεζόμενος τὴν ἀπουσία τῆς μητέρας ἀπὸ τὴ νησί τῆς Μυκόνου προίκισε πρόσωπο ξένο πρὸς τὴν οἰκογένεια με προικὴν περιουσία τῆς μητέρας που ἐπὶ πλέον ἦταν καὶ "κοντετζιονάδα" ("ἐπειδὴ ἐκεῖνη νά λείπη/καὶ δὲν κατέχουν γῆ ζῆ γῆ ἐπέθανε, καὶ ὁ κύρης τῶν δὲν ἐκουμάνταριζεν νὰ προνοδι/αβάση εἰσὶ ξένον ἄνθρωπον τὸ πράμα τῆς μάνας τῶν καὶ κοντετζιονάδο", στιχ. 9–11)²⁴⁰. Γιὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸ τὸ δικαστήριο ἀκυρώνει τὴν προίκιση.

Εἴαν τὰ τέκνα ἦταν ἐνήλικα κατὰ τὸν χρόνον τῆς πωλήσεως, εἶναι πιθανόν ὅτι ἡ μεταβίβαση προικῶας "κοντετζιονάδας" περιουσίας ἦταν ἐγκυρὴ με τὴν προϋπόθεση ὅτι συναινούσαν ὅχι μόνον οἱ δύο σύζυγοι ἀλλὰ καὶ τὰ ἐνήλικα τέκνα, τὰ ὁποῖα, ὡς γνήσιοι κατιόντες, εἶχαν δικαίωμα προσδοκίας ἐπὶ τῆς περιουσίας αὐτῆς²⁴¹. Σχετικὴ εἶναι μία νοταριακὴ πράξις ἔτους 1666²⁴² ὅπου ὁ σύζυγος, ὡς διαχειριστὴς τῆς προι-

237. Γιὰ τὴν μὴ ἀναγνώριση χρησικτησίας ἐπὶ τῶν "κοντετζιονάδων" περιουσιῶν βλ. πιο πάνω σημ. 212.

238. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικαὶ αποφάσεις, ἀριθ. 37 ἔτους 1690, σ. 122.

239. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικαὶ αποφάσεις, δικ. αποφ. ἀριθ. 39 ἔτους 1693, σ. 124.

240. Πρὸ βλ. C. 5, 12, 14· B. 29, 1, 101· Εξάβιβλος, IV, X, 44.

241. Κατὰ τὸ ρωμαϊκό-βυζαντινὸ δίκαιο ἡ ἐκποίηση τῶν πραγμάτων που ἀποτελοῦσαν ἀντικείμενο οἰκογενειακοῦ καθολικοῦ καταπιστεύματος ἦταν ἐγκυρὴ ἐφ' ὅσον συναινούσαν (ρητῶς ἢ σιωπηρῶς) ὅλοι οἱ τετιμημένοι δια τοῦ καταπιστεύματος δεδομένου ὅτι ἡ ἀπαγόρευσις ἐκποίησεως εἶχε τεθεῖ υπέρ αὐτῶν. Πρὸ βλ. C. 6, 42, 11· D. 30, 120 § 1· B. 44, 1, 113· Μ π α λ ή , Εγχειρίδιον § 404 σ. 614.

242. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, ἀριθ. 692 ἔτους 1666, σ. 419.

κώας περιουσίας της συζύγου του, και έχοντας λάβει τη συναίνεση της συζύγου και των τέκνων του ("ἦταν ὅλα τὰ παιδιά παρόντα ὁμογνωμισμένα/ἄσερνικά καὶ θηλυκὰ μίαν γνώμην μετὰ τὴν μητέρα τους"), πούλησε στα 1653 προικῶο ακίνητο της συζύγου στον κουνιάδο του²⁴³. Επειδὴ τα τέκνα αμφισβητοῦν την εγκυρότητα της πωλήσεως, η μητέρα και ιδιοκτήτρια του ακινήτου επικυρώνει ("ξανασιγουράρεται") με το παρὸν συμβόλαιο την πώληση αὐτὴ στον ανεψιὸ της (τέκνο του αρχικοῦ αγοραστή) προκειμένου να αρθεῖ κάθε διεκδίκηση του εκποιηθέντος ἀπὸ τα τέκνα της. Ὅπως δε προκύπτει ἀπὸ το περιεχόμενο της νοταριακῆς αὐτῆς πράξεως, η πώληση γίνεται με ἀπώτερο σκοπὸ την τέλεση μνημοσύνων στη μνήμη της πωλήτριας και των γονιῶν της, ἐπειδὴ ο ανεψιὸς της πρόκειται να γίνει ιερέας. Την επικαρπία δε του εκποιουμένου θα ἔχει ο κουνιάδος της διότι το τέκνο εἶναι ανήλικο. Για τον λόγο δε αὐτό τίθεται ἀπὸ την πωλήτρια ο ὅρος ὅτι, αν ο κουνιάδος της παραβεί τους ὅρους της πωλήσεως και μεταβιβάσει ως προίκα το συγκεκριμένο ακίνητο σε

243. Στην προκειμένη περίπτωση δεν εἶναι σαφές ἐάν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ἢ μη προικῶο περιουσία της μητέρας. Ἀπὸ το γεγονός πάντως ὅτι τα τέκνα εμφανίζονται να παρέχουν τη συναίνεσή τους στην ἐκποίηση τοῦ προικῶο ακινήτου της μητέρας τους, συμπεραίνουμε ὅτι ἐπρόκειτο για "κοντετζιονάδα" μητρικῆς περιουσίας. Το φαινόμενο αὐτὸ της συνδικαιοπραξίας συζύγων και συγγενῶν, ἐκτός δε τέκνων, κατὰ την ἐκποίηση προικῶων ακινήτων, ἀπαντάται συχνά και σε βυζαντινὰ συμβόλαια αγοραπωλησίας τοῦ 12ου-14ου αἰῶνος τα ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τις περιοχές της Κ. Ἰταλίας, Σικελίας, Μακεδονίας και Μ. Ἀσίας (Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη σ. 607-640· Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις σ. 62-63· τοῦ Ἰδίου, Προίκα σ. 192 σημ. 41) παρὰ την ἐκτεφρασμένη ἀντίθεση του ἐπίσημου βυζαντινοῦ δικαίου (Χριστοφιλόπουλου, Σύμπραξη συγγενῶν κ.λπ., ὅπ. π., σ. 360). Κατὰ την ἀποψη δε που ἔχει υποστηρίξει ο Ἀν. Χριστοφιλόπουλος, η ὑπαρξὴ περισσότερων δικαιοπρακτούντων προσώπων, κυρίως δε γονέων και τέκνων, κατὰ τη σύνταξη ἐκποιητικῶν συμβολαίων ἀποτελεῖ μάλλον ἐκδήλωση του ἀρχέγονου θεσμοῦ της οικογενειακῆς κοινοκτημοσύνης, ο ὁποῖος ἐπιβίωσε στο Βυζάντιο λόγω των ἰδιαζουσῶν οικονομικῶν συνθηκῶν που επικράτησαν κατὰ την ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο. Σε κάθε περίπτωση πάντως, θα πρέπει να ἐρευνάται αν η συγκατάθεση του συγγενοῦς ἢ του τέκνου των δικαιοπρακτούντων οφείλεται στην ιδιότητά του ως ἐνδεχόμενου κληρονόμου ἢ ως δικαιούχου ἄλλου ἤδη κεκτημένου δικαιώματος (Χριστοφιλόπουλου, Σχέσεις σ. 61-69 ὅπου και σχετικὲς βιβλιογραφικὲς παραπομπές). Συναφῆς εἶναι και η ἀποψη που υποστηρίζει ο Ν. Μάτσης με βάση ἀπόσπασμα ἀποφάσεως του πατριαρχικοῦ δικαστηρίου του ἔτους 1359, σύμφωνα με την ὁποία η προίκα δεν δινόταν ἀποκλειστικά για χάρη της γυναίκας ἀλλὰ αποτελοῦσε κατὰ κάποιο τρόπο περιουσία αὐτῆς και των παιδιῶν της (Ν. Μάτσης, Το οικογενειακὸν δίκαιον κατὰ την νομολογίαν του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως των ἐτῶν 1315-1401, Ἀθήναι 1962, σ. 87-88). Στο μεταβυζαντινὸ ἐθιμικὸ δίκαιο των συναλλαγῶν ἀνάλογη περίπτωση συνδικαιοπραξίας μητέρας και τέκνων ἀπαντάται σε πωλητήριο συμβόλαιο μητρικῆς προικῶας περιουσίας ἔτους 1727 που προέρχεται ἀπὸ τη Σκύρο και για το ὁποῖο βλ. Ἀντωνιάδη, Προίκα σ. 207 σημ. 30.

άλλο τέκνο του, τότε ως κύριοι πλέον του ακινήτου θα θεωρούνται σε ίσα μέρη όλα τα τέκνα της πωλήτριας, δηλαδή η κυριότητα του ακινήτου θα επανέρχεται στην πρώτη γενεά των κληρονόμων της, σύμφωνα με την σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής.

II. Μη "κοντετζιονάδες" προικώες περιουσίες

Η αυστηρή αυτή απαγόρευση απαλλοτριώσεως της "κοντετζιονάδας" προικώας περιουσίας δεν ίσχυε και για την μη "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία των συζύγων²⁴⁴. Και εάν μεν επρόκειτο για προίκα άρρενος τέκνου, ο προικισθείς γιός μπορούσε ελεύθερα να την μεταβιβάζει σε τρίτους²⁴⁵. Όσον αφορά όμως τις γυναικείες προίκες, ο σύζυγος, υπό την ιδιότητα του διαχειριστή, μπορούσε μεν μόνος του να τις εκποιεί σε τρίτους με την απαραίτητη όμως προϋπόθεση ότι η σύζυγός του είχε δώσει σε αυτόν ειδική εξουσιοδότηση, το λεγόμενο "έπιτροπικόν"²⁴⁶ ή "πρεκούρα"²⁴⁷, για την εκποίηση των προικώων της. Στις περιπτώσεις επομένως μη "κοντετζιονάδων" προικώων περιουσιών των γυναικών, όπως σαφώς προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου του 17ου αιώνα, νόμιμη ήταν η απαλλοτρίωση που γι-

244. Στη Μύκονο, ο αριθμός των προικοσυμβολίων που δεν αναφέρουν τίποτα σχετικά με την επιστροφή της προικοδοτηθείσης περιουσίας στους γονείς του προικολήπτη αυξήθηκε, όπως διαπιστώνει ο Ιακ. Βισβίτζης, κατά το τέλος της τουρκοκρατίας, με αποτέλεσμα το έθιμο της απαγορεύσεως απαλλοτριώσεως "κοντετζιονάδας" προικώας περιουσίας να περιπέσει σε αχρησία (V i s v i z i s , L' administration communale σ. 236, 237). Σημειώνεται επίσης ότι στις περισσότερες δικαστικές αποφάσεις των κριτηρίων της Μυκόνου δεν είναι σαφές αν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ή μη προικώα περιουσία της συζύγου. Για τον λόγο αυτό οι αμφισβητούμενες περιπτώσεις κατατάσσονται στην κατηγορία των μη "κοντετζιονάδων" περιουσιών με βάση την υπόθεση ότι δεν υπήρχε ανάγκη να αναγραφεί στο σχετικό συμβόλαιο ή στο κείμενο της δικαστικής αποφάσεως οποιαδήποτε άλλη λεπτομέρεια σχετικά με αυτές, εφ' όσον επρόκειτο για περιουσία επί της οποίας η ιδιοκτήτρια είχε αποκλειστικά δικαιώματα ιδιοκτησίας. Επίσης, στις περισσότερες περιπτώσεις, λείπουν διευκρινιστικές πληροφορίες σχετικά με τη γραμμική προέλευση των προικώων, δεν γίνεται δηλαδή διάκριση ανάλογα με το αν είχαν προέλθει από τη μητρική ή πατρική γονική περιουσία της συζύγου, ίσως λόγω της ισοτιμίας που υπήρχε ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες όσον αφορά τη θέση τους στο σύστημα συγγένειας και περιουσιακών μεταβιβάσεων· για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, §11. Εξ άλλου και η αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας ίσχυε στη Μύκονο αδιακρίτως τόσο για τα άρρενα όσο και για τα θήλεα τέκνα (βλ. και πιο πάνω σημ. 233).

245. Σχετική η από 30/9/1830 υπ' αριθ. 71 απόφαση του Ανεκκλήτου Κριτηρίου για την οποία βλ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κ.λπ., όπ.π., σ. 56 σημ. 18 και σ. 99.

246. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

247. πρεκούρα ή περκούρα: από το βενετ. procura, πληρεξούσιο.

νόταν από τον σύζυγο με τη συναίνεση της συζύγου²⁴⁸ ή έστω μόνο από τη σύζυγο υπό την ιδιότητά της ως κυρίας των προικίων της περιουσιακών αγαθών²⁴⁹. Πάντως από το υπό εξέταση υλικό δεν προκύπτει εάν έπρεπε να συντρέχουν και κάποιοι ειδικοί λόγοι (π. χ. ύπαρξη άλλης επαρκούς περιουσίας του άνδρα συζύγου, κατεπείγουσα ανάγκη, χρέη του ανδρογύνου)²⁵⁰ ή ακόμα η προηγούμενη έκδοση δικαστικής αποφάσεως για να επιτραπεί η εκποίηση της προικώας περιουσίας της

248. Το έθιμο αυτό της Μυκόνου εναρμονίζεται με τα έθιμα των περισσότερων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου, σύμφωνα με τα οποία εκποίηση των προικίων ήταν επιτρεπτή μόνο όταν δινόταν η συγκατάθεση της προικισθείσας και συνήθως για περιοριστικά απαριθμούμενες ανάγκες του ζεύγους (κατεπείγουσες ανάγκες, χρέη). Τούτο σαφώς ίσχυε στις περιοχές της Σίφνου, Μήλου, Ίου, Πάρου, Νάξου, Σαντορίνης, Σύρου, Φολέγανδρου, Αμοργού, Άνδρου, Τήνου, Πόρου, Περαιχώρας, Άργους, Κρανίδιου, Καρύταινας, Στεμνίτσας, Ανδρούσας, Κρεμαστής Μονεμβασίας, Βάτικα Μονεμβασίας, Φαναρίου, Οιτύλου, Καλαμάτας, Νησίου, Κορώνης, Κυπαρισσίας, Πάτρας, Αθήνας, Άμφισσας, Ανδρίτσαινας, Βουδουνίτσας, Γαλαξειδίου, Γύθειου, Δωρίδας, Εμπλάκιων, Θήβας, Λειβαδιάς, Σίκινου, Σκιάθου, Αγίου Πέτρου, Κέας, Μεσολογγίου Υπάτης, Αίγιου, Λεονταρίου, Επιδάυρου Λιμηρά, Λαμίας, Λοιδωρικίου, Σαλαμίνας, καθώς και στο Απόκουρον και Κράββα, στο Ναύπλιο, στο Λεωνίδιο, στην Τρίπολη, στον Πύργο, στη Βοστίτσα και στα Καλάβρυτα (Χρυσανθόπουλος σ. 6, 8, 9, 11, 42, 13, 14, 17, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 49, 50· Καλλιγάς σ. 207 § 3, 4· Πασχαλάη, Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, επ. π., σ. 8· Βισβίζη, Ερωτήματα (1950) σ. 165, 168· του ίδιου, Ναξικά σ. 143· του ίδιου, Ερωτήματα (1955) σ. 123, 126, 129· του ίδιου, Ερωτήματα (1957) σ. 15, 17, 19· του ίδιου, Ερωτήματα (1962) σ. 9, 11, 15, 17, 19, 20, 22, 24, 26, 28, 33, 36, 38, 41, 44, 46, 47, 48, 51, 54, 57, 59, 62, 63, 66, 68· Τουρτόγλου, Τήνος σ. 211). Επί πλέον δε συγκατάθεση όχι μόνο των συζύγων αλλά και "τῶν ἀνιόντων ἢ πλαγίων συγγενῶν μέχρι καὶ τῶν ἀδελφῶν" απαιτείτο στην Αίγινα καθώς και στον Άγιο Πέτρο (Χρυσανθόπουλος σ. 44· Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 9, 17, 30). Για το σχετικό δίκαιο των παραδουνάβειων χωρών βλ. Ζέπου, Συνταγμάτων σ. 94 σημ. 4 και 100–102· Συνταγμάτων, XIX, § δ' και ι'· Κώδιξ Ουγγροβλαχίας, JGR, VIII, τ. Γ', κεφ. ΙΣΤ' § 10, 14–15, 27, 32–35· Κώδιξ Μολδαβίας, JGR, VIII, § 1635, 1637, 1639 εδ. ε', 1641).

249. Πετροπούλου, Μύκονος, αριθ. 1019, 1073, 1056, 1547.

250. Σύμφωνα με τα κανονιστικά κείμενα του βυζαντινού δικαίου η εκποίηση ή υποθήκευση των προικίων ακινήτων της συζύγου απαγορευόταν κατ' αρχήν αυστηρά, ήταν δε κατ' εξαίρεση επιτρεπτή εάν η σύζυγος παρείχε τη συναίνεσή της στην απαλλοτριωτική δικαιοπραξία, με την προϋπόθεση ότι η συναίνεσή της αυτή θα ανανεωνόταν κάθε δύο χρόνια η δε περιουσία του συζύγου θα επαρκούσε για την εξασφάλιση της γυναίκας (C. 5, 13, 1 §. 15 (530 μ. χ.)· N. 61 (537 μ. χ.)· Προχ. 9, 13· Επαν. 19, 3· B. 29, 1, 119 και 29, 7, 1· Εξάβιβλος, III, III, 55 και IV, XI, 19, "Τὰ τῆς πρό γάμου δωρεᾶς καὶ τὰ τῆς προικὸς πράγματα οὐδὲ συναινούσης τῆς γυναικὸς ἐκποιεῖται· εἰ μὴ δευτέραν ποιήσεται συναινέσιν αὐτοῖς ἢ γυνὴ μετὰ διετίαν..". Για το θέμα βλ. αναλυτικότερα Χριστοφίλοπου, Προικῶα σ. 186 επ. όπου και σχετικές βιβλιογραφικές παραπομπές.

συζύγου. Το πιθανότερο συνεπώς είναι ότι, κατά το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, η συναίνεση της γυναίκας αρκούσε για την έγκυρη εκποίηση των προικίων της ακινήτων χωρίς να απαιτούνται και άλλες προϋποθέσεις²⁵¹.

Αναλυτικότερα, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1706²⁵², η ενάγουσα (Κατερίνα του παπα-Γιώρη) στρέφεται κατά του ιδιοκτήτη προικίου της ακινήτου (Μανόλης του Πατέστου), το οποίο εκποίησε στο παρελθόν ο σύζυγός της (Κωσταντής Φαμελίτης) χωρίς τη συναίνεσή της. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο γιός του αρχικού αγοραστή του ακινήτου (Δούκας, γιός του Γιώρη Ζιγιάγου), μεταβίβασε στη συνέχεια, ως προίκα, το ακίνητο στην κόρη του εναγομένου. Η ενάγουσα επικαλείται το γεγονός ότι το επίδικο ακίνητο αποτελούσε δική της προικία περιουσία και "γεροντομοίρι" της,²⁵³ καθώς ρητά αναφέρεται μέσα στο προικοσύμφωνό της το οποίο είχε συνταχθεί στα 1657 ("λέγοντας πώς δέν ἤρι/ ξε ό ἄντρας της νά τά πουλήση έπειδή καί νά εἶναι πουρκί της καί γιερο / τομοίρι της ώς καθώς φαίνεται τὸ προκοσύμφωνόν της γραμμένο στά/1657 Ὀκτωβρίου 18", στιχ. 9–12). Η πώληση ακυρώνεται²⁵⁴ και η ενάγουσα αναγνωρίζεται ως κυρία του ακινήτου, υποχρεούται όμως αυτή να καταβάλει τις τυχόν δαπάνες στις οποίες προέβησαν επί του ακινήτου οι πρώην ιδιοκτήτες του και φυσικά να τους επιστρέψει και το τίμημα της πωλή-

251. Τούτο ίσχυε και στην πρακτική των συναλλαγών της πολεως βυζαντινής περιόδου (Χρυστοφιλόπουλ. Προικία σ. 191–193). Εξ άλλου και η νομολογία του πατριαρχικού δικαστηρίου της ίδιας περιόδου αρκείται στη συναίνεση της γυναίκας με την προϋπόθεση ότι αυτή "έδιδάχθη τὸν βοηθοῦντα αὐτὴν νόμον" και παραιτήθηκε από το δικαίωμά της να τον επικαλεσθεί. Για το ζήτημα βλ. αναλυτικότερα Χρυστοφιλόπουλ. Προικία σ. 189 σημ. 17, 18· Μάτση, Το οικογενειακόν δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 114–116, 123–125· Παπαγιάννη, Νομολογία II σ. 102.

252. Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 71 έτους 1706, σ. 81.

253. Για το έθιμο του "γεροντομοιρίου" βλ. Χρυσανθόπουλος σ. 85, 156· Εθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΓ', σ. 549· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Κάρπαθος σ. 152 (διαθήκη από την Κάρπαθο έτους 1824), 29 (Κάρπαθος), 57 (Τήλος-Ρόδος), 64 (Χάλκη)· Michaélidès - Nouaros, Contribution σ. 194–195· του ίδιου, Παρατηρήσεις σ. 11, 12· του ίδιου, Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών κ.λπ., όπ. π., σ. 8· Βισβίζη, Περιουσιακαί σχέσεις των συζύγων εις την Χίον, όπ. π., σ. 2· Δρακάκη, Δικαίωμα προικίσεως σ. 765· Πετρόπουλος, Σίφνος, αβαντάριο έτους 1808 (αριθ. 27), σ. 122· Γκίνη, Περίγραμμα σ. 385 (Πρακτικά Πνευματικού Συμβουλίου Κοινότητος Μανδρακίου της νήσου Νισύρου 1877–1916)· Χατζησεβαστός σ. 145–149· Βαγιακάκου, Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 561–563.

254. Παρά το γεγονός ότι έχουν παρέλθει 49 έτη από την κατάρτιση της απαλλοτριωτικής δικαιοπραξίας το δικαστήριο δεν αναγνωρίζει χρησικτησία του αγοραστή και τούτο διότι ο τίτλος βάσει του οποίου έγινε η εκποίηση έπασχε από ακυρότητα λόγω μη συναίνεσης της γυναίκας. Πρβλ. Οικονομίδου, Εμπράγματα Δίκαια, όπ. π., § 124 σημ. 18.

σεως. Πάντως από το περιεχόμενο της αποφάσεως δεν προκύπτει με σαφήνεια αν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" ή μη προικώα περιουσία της ενάγουσας²⁵⁵.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλων δύο δικαστικών αποφάσεων του ίδιου έτους (1706), οι οποίες εκδικάσθηκαν την ίδια ημέρα με την προαναφερθείσα απόφαση κατόπιν ασκήσεως διεκδικητικής αγωγής από την ίδια ενάγουσα. Οι διεκδικητικές αυτές αγωγές είχαν ακριβώς την ίδια βάση, από νομική άποψη, δηλαδή η ενάγουσα διεκδικούσε προικώα της που ο σύζυγός της είχε εκποιήσει σε τρίτους χωρίς τη συναίνεσή της²⁵⁶.

Σε άλλη πάλι δικαστική υπόθεση του έτους 1708²⁵⁷, ο γιός (Ιωάννης Μορφινός) διεκδικεί ακίνητο το οποίο ο πατέρας του (Δημήτρης Μορφινός) πριν από 30 έτη πούλησε σε τρίτον (τον Γιώργη Τουλιάνη), με τον ισχυρισμό ότι τούτο ανήκε στη μητρική προικώα περιουσία και συνεπώς ο πατέρας του δεν είχε δικαίωμα εκποιήσεώς του. Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του επικαλείται τρεις ένορκες μαρτυρίες οι οποίες συντάχθηκαν εγγράφως από τον κατ'ηλλιέρη ορισμένες ημέρες πριν από την

255. Σχετικά με το ίδιο ακίνητο προβλ. και τη δικαστική απόφαση αριθ. 69 έτους 1706 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 79), η οποία εκδόθηκε ένα μήνα νωρίτερα (τον Ιούλιο του 1706) και όπου αντίδικοι είναι αφ' ενός μεν τα τέκνα ενός άλλου αγοραστή του εν λόγω ακινήτου, του Μιχάλη Σκορδίλη (Τραντάφυλλος Σκορδίλης, Πεδενιούδας και Αννέζας), ο οποίος επίσης το είχε αγοράσει από τον Κωνσταντή Φαμελίτη, σύζυγο της Κατερίνας του παπα-Γιώρη (δηλαδή της ενάγουσας στην αριθ. 71 έτους 1706 δικαστική απόφαση) και αφ' ετέρου, η κόρη του Αντώνη Ταμιράλια, Μαργαρίτα, σύζυγος Γιώργη Θεομιώτη, η οποία ισχυρίζεται ότι ο πατέρας της το αγόρασε από τον Μιχάλη Σκορδίλη και στη συνέχεια της το παραχώρησε ως προίκα. Με την απόφαση εκείνη το δικαστήριο είχε δικαιώσει τα τέκνα του Μιχάλη Σκορδίλη διότι η Μαργαρίτα δεν προσκόμισε στο δικαστήριο έγγραφο από το οποίο να αποδεικνύεται η αγορά του πατέρα της.

256. Οι δικαστικές αυτές αποφάσεις είναι: 1) Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος αριθ. 72 της 16 Αυγούστου 1706 σ. 82. Διάδικοι στην υπόθεση αυτή είναι η Κατερίνα του παπα-Γιώρη κατά Τραντάφυλλου Σκορδίλη και των αδελφών του, Πεδενιούδας και Αννέζας (όλοι τέκνα του αποθανόντος Μιχάλη Σκορδίλη). Στο παρελθόν, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη σημείωση, σε αντιδικία μεταξύ του Τραντάφυλλου Σκορδίλη και της Μαργαρίτας, κόρης του Ταμιράλια και συζύγου Γιώργη Θεομιώτη, είχε εκδοθεί άλλη δικαστική απόφαση (η αριθ. 69 έτους 1706), με την οποία οι Τραντάφυλλος Σκορδίλης, Πεδενιούδας και Αννέζα αναγνωρίστηκαν ως συγκύριοι του ακινήτου και 2) Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος αριθ. 73 έτους 1706, σ. 83. Στην υπόθεση αυτή αντίδικοι είναι η Κατερίνα του παπα-Γιώρη κατά Γιάννη Μανιάτη, ο οποίος αγόρασε το επίδικο ακίνητο από τον Αντώνη Ταμιράλια στις 27/6/1697. Από όλα τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το ίδιο ακίνητο ο σύζυγος της ενάγουσας είχε εκποιήσει διαδοχικά σε τρεις διαφορετικούς αγοραστές, τον Γιώρη Ζιάγο (δικ. αποφ. αριθ. 71), τον Μιχάλη Σκορδίλη (δικ. αποφ. αριθ. 72) και τον Αντώνη Ταμιράλια (δικ. αποφ. αριθ. 69, 73).

257. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 85 έτους 1708, σ. 94.

εκδίκαση της υποθέσεως. Το δικαστήριο δεν δέχεται τους ισχυρισμούς του ενάγοντος λόγω της αδυναμίας του να προσκομίσει το προικοσύμφωνο της μητέρας του και του ασαφούς περιεχομένου των εγγράφων μαρτυριών²⁵⁸. Ο ενάγων ασκεί κατά της πρωτόδικης αποφάσεως το ένδικο μέσο της εφέσεως²⁵⁹.

Επίσης σε δικαστική υπόθεση του έτους 1720²⁶⁰ η κόρη (Κουμιανή) διεκδικεί ακίνητο που ανήκε στην προικώα μητρική της περιουσία και το οποίο ο πατέρας της (Στεφανής Βιτζαράς) πούλησε σε τρίτον (Αντριά Καλλίμαρχο) ισχυριζόμενη ότι η μητέρα της είχε έγκυρα καταθέσει "κοντραδίτο" στην κατξηλλαρία κατά της πώλησεως αυτής στα 1668 ("πώς είναι κακή πούλη/σι έπειδή και η μητέρα της να ήβαλε κοντράδιτο εις την κατξηλλαρία/του πα(πᾶ) Γεράσιμου Βίδου, τὸ ὁποῖο μᾶς έπρεξε-ντάρισε και είναι/γραμμένο εις τοὺς 1668 Δικεβρίου-27", στιχ. 8-10)²⁶¹. Ο εναγόμενος (Γιαννάκης Καλλίμαρχος), μάλλον γιός του αγοραστή, προσκομίζει το συμβόλαιο αγοραπωλησίας που είχε συνταχθεί στα 1664 και επικαλείται τρεις ένορκες μαρτυρίες οι οποίες πιστοποιούν ότι η μητέρα της ενάγουσας είχε μεν προβάλει τις αντιρρήσεις της στην εκποίηση του προικώου της ακινήτου κατόπιν όμως καταβολής κάποιου χρηματικού ποσού²⁶². Το δικαστήριο απορρίπτει την ένσταση του εναγομένου, συνεκτιμώντας δε και το γεγονός της παρολέσεως μακρού χρονικού διαστήματος από την πώληση, απορρίπτει την αγωγή. Εφ' όσον πάντως δεν θεωρείται από το δικαστήριο ως λόγος ακυρώσεως του "κοντραδίου" το γεγονός ότι αυτό είχε κα-

258. Αξίζει να σημειωθεί ότι το δικαστήριο δεν απορρίπτει την αγωγή λόγω τακτικής χρησικτησίας του αγοραστή του επίδικου ακινήτου (παρολέση τριακονταετίας στην καλόπιστη και βασιζόμενη σε νόμιμο τίτλο νομή του πραγματος). Και τούτο διότι ο τίτλος βάσει του οποίου έγινε η εκποίηση μητρικής προικώας περιουσίας από τον σύζυγο σε τρίτο αγοραστή δεν ήταν καθ' όλα έγκυρος εφ' όσον έλλειπε η συναίνεση της γυναίκας κατά την εκποίηση. Πρβλ. Ο ι κ ο ν ο μ ι δ ο υ , Εμπράγματα Δίκαια, όπ. π., § 124 σημ. 18.

259. "...ένεφανίστην εις [τὸ]φφίκειον τῆς κατξηλλαρίας ὁ ἄνω(θεν) Ἰωάννης Μο/ρφινὸς ὁ ὁποῖος κοντραδίζει καὶ ἀππελλάρει (από το ιταλ. appellare, εκκαλώ, ασκώ έφεση) τὴν ἄνω(θεν) σεντέντζα", στιχ. 26-27.

260. Τ ο υ ρ ὅ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 139 έτους 1720, σ. 149.

261. Πιθανολογούμε ότι η περιουσία της μητέρας ήταν μη "κοντετζιονάδα" εφ' όσον, σε αντίθετη περίπτωση, η κόρη, ως νόμιμη πλέον κληρονόμος, θα ασκούσε διεκδικητική αγωγή βασιζόμενη στην "κοντετζιό" και όχι στη μη συναίνεση της μητέρας της κατά την εκποίηση.

262. "οἱ ὁποῖγοι μαρτυροῦν εις τὸ/ν ὄρκον τους πὼς ἐγροίκησαν τῆς μητέρας της πὼς διὰ τὴν προτέ/σιο (προτέσιο, από το ιταλ. pretestare, εγείρω αγωγή) τοῦ κοντράδιτου πὼς ἤλαβε δέκα πέντε γρόσα", στιχ. 16-18. Προβάλλεται συνεπώς από τον εναγόμενο προς απόκρουση της αξιώσεως που ασκείται με την αγωγή η λεγομένη ένσταση του γενικού δόλου κατά τον χρόνο καταρτίσεως της δικαιοπραξίας (exceptio doli specialis) δεδομένου ότι η αξίωση της ενάγουσας, μολονότι στηρίζεται στον νόμο, είναι αντίθετη με την καλή πίστη. Πρβλ. Π ε τ ρ ὅ π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 476.

τατεθεί 4 χρόνια μετά την πώληση, μπορεί έμμεσα να συναχθεί το συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε ρητή προθεσμία για τη σύζυγο (ενός έτους ή άλλη) προκειμένου να καταθέσει "κοντραδίτο" σε εκποίηση προικώου της ακινήτου²⁶³.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλης υποθέσεως που εκδικάστηκε στα 1720²⁶⁴ όπου ο σύζυγος (Ζώρζος Πράτης) εκποίησε προικώο ακινήτο της συζύγου του, Οργέττας, χωρίς τη συναίνεσή της. Η σύζυγος ασκεί μετά την πάροδο 13 ετών από την πώληση διεκδικητική αγωγή κατά του αγοραστή, Νικολού Μπερνή. Το δικαστήριο ακυρώνει την πώληση με τον όρο ότι το τίμημα και οι λοιπές δαπάνες θα επιστραφούν στο ακέραιο στον αγοραστή, αποφασίζει δε ότι οι δαπάνες αυτές θα βαρύνουν την περιουσία του συζύγου αν η περιουσία αυτή επαρκεί, διαφορετικά θα βαρύνουν την περιουσία της συζύγου (ἀπὸ τὸ πρᾶμα τοῦ/ Ζώρζου τοῦ ἀνδρός της, ἐὰν ἔχη πρᾶμα, εἰ δὲ καὶ δὲν ἔχει νὰ εἶναι κρατημένη/ ἡ ἄνωθεν Ὁργέτα νὰ τὸ δίνη αὐτὴ ὡς γυναικὴν του νόμιμον ὅπου εἶναι", στιχ. 18–20).

Ακόμα, όπως προκύπτει από νοταριακή πράξη του έτους 1669²⁶⁵, ακυρώνεται αγοραπωλησία με την οποία πωλείται από τον σύζυγο, χωρίς τη συναίνεση της συζύγου, προικώο αμπέλι της, κατόπιν καταθέσεως "κοντραδίτου" από τους άρρενες κληρονόμους της συζύγου²⁶⁶ στην κατεπύλα. Το τίμημα της πωλήσεως επιστρέφεται στον αγοραστή.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι, καθώς προκύπτει από το υπό εξέταση κείμενο, αν ο σύζυγος προβαίνει σε εκποίηση προικώων της συζύγου, χωρίς τη συναίνεση της, ήταν υποχρεωμένος να αντικαταστήσει τα απαλλοτριωθέντα με άλλα ισόποσης αξίας²⁶⁷. Σε περίπτωση ανενεπώς εκποίησης μη "κοντετζιονάδας"

263. Προβλ. Εξάβιβλος, IV, XI, 18: "Ὅτι αἰνεκῆς ἐστὶν ἡ τῆς προικὸς ἀπαίτησις καὶ χρόνῳ οὐ περικλείεται". και IV, XI, 19, "Ὅτι οὐ χρόνῳ περικλείεται γυνὴ ἀπαιτοῦσα τὸ παρὰ τοῦ ἀνδρός πραθέν κτῆμα αὐτῆς". Σχετικά με τη μη ύπαρξη αποκλειστικής προθεσμίας επί διεκδικήσεως γονικών σε αντίθεση με την ύπαρξη προθεσμίας για άσκηση δικαιώματος προτιμήσεως βλ. πιο πάνω, § 5 II.

264. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **140** έτους 1720, σ. 150.

265. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1074** έτους 1669, σ. 639.

266. Ποιοί ήταν ακριβώς οι "άρρενες κληρονόμοι", αν δηλαδή στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται μόνο τα άρρενα τέκνα της προικισθείσας ή και οι εγγύτεροι εξ αίματος συγγενείς της (ανιόντες και άλλοι εκ πλαγίου συγγενείς), δεν διευκρινίζεται. Από τη χρησιμοποίηση πάντως του όρου "κληρονόμος" ως δηλωτικού του τέκνου στα προικοσύμφωνα και στις διαθήκες πολλών άλλων νησιών των Κυκλάδων (βλ. πιο πάνω, § 3, σημ. 80), συμπεραίνεται ότι η αναφορά γίνεται και εδώ στους άμεσους απογόνους, στα άρρενα δηλαδή τέκνα· προβλ. Εξάβιβλος, IV, X, 51.

267. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στις περιοχές της Αίγινας, Πόρου, Καλαμάτας, Κορώνης, Κυπαρισσίας, Νάξου, Μικρομάνης, Πάρου (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 17, 24, 40, 48· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 208 § 5· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 143· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1962) σ. 9,

προικώας περιουσίας της συζύγου από τον σύζυγο, η μεταγενέστερη αντικατάσταση των εκποιηθέντων με άλλα ισάξια πράγματα ισχυροποιούσε αναδρομικά την εκποίηση που είχε γίνει χωρίς την συναίνεση της συζύγου. Τούτο προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1728, 1710, 1785, 1673, όπως αναλυτικότερα εκτίθεται στη συνέχεια.

Σε υπόθεση που εκδικάζεται το έτος 1728²⁶⁸, οι ενάγοντες Φραζέσκα και Μιχάλης Πετρήs (θεία και ανεψιός) διεκδικούν γονικό τους ακίνητο το οποίο η μητέρα (ή μητριά;) του δευτέρου, η Μαρία, κληροδότησε με διαθήκη της που συντάχθηκε στα 1727 στην εναγομένη (Ελενάκι του Καϊρη) θέτοντας παράλληλα τον όρο ότι η κληρονόμος της θα δώσει 25 ριάλια στους ιερείς. Το επίδικο ακίνητο είχε περιέλθει στη διαθέτρια σε αντικατάσταση προικώων της τα οποία ο σύζυγός της, ο Λινάρδος Πετρήs, είχε εκποιήσει ("μέ τὸ νὰ τὸ ἔδωσεν ὁ πο(τέ) Λινάρδ(ος) Πετρήs τῆs ἄνωθεν Μαρίας τῆs / γυναικὸς του διὰ πουργία ὅπου τῆs ἐχάλασεν", στιχ. 10, 11), προερχόταν δε από την προικώα περιουσία του συζύγου της ("ἐπειδὴ καὶ ὁ ἄνω(θεν) ποτέ Λινάρδος /τὸ ὥριζεν καθὼς τὸ προκοσύμφωνόν του διαλαμβάνει", στιχ. 19, 20). Το δικαστήριο απορρίπτει την αγωγή με το σκεπτικό ότι η διαθέτρια νομίμως κατέλιπε τούτο στην εναγομένη (η οποία έχει εκπληρώσει και τον σχετικό όρο της διαθήκης περί καταβολῆς ορισμένου χρηματικού ποσού στην εκκλησία) δεδομένου ότι το ακίνητο αυτό αν και, όπως προαναφέρθηκε, ανήκε αρχικά στην προικώα περιουσία του συζύγου της Λινάρδου, στη συνέχεια είχε περιέλθει σε αυτή σε αντικατάσταση προικώων της τα οποία ο Λινάρδος είχε εκποιήσει. Συνεπώς το ακίνητο ανήκε πλέον στην περιουσία της συζύγου και αυτή είχε απόλυτη ελευθερία διαθέσεώς του²⁶⁹. Για να εξασφαλισθεί η εκτελεστικότητα της απόφασεως, λόγω της ανυπαρξίας δεδικασμένου των δικαστικών αποφάσεων της Μυκόνου²⁷⁰, το δικαστήριο αποφα-

11, 52, 57, 59) και Σκύρου (Α ν τ ω ν ι ᾱ δ η , Προίκα σ. 208). Σε άλλες πάλι περιοχές, όπως στο Νησίον και στη Βοστίτζα, η γυναίκα έχει και στην περίπτωση αυτή δικαίωμα αναστροφῆς της πωλήσεως (Β ι σ β ῖ ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 54, 66). Πρβλ. D. 23, 3, 54· B. 29, 1, 50· Εξάβιβλος, IV, X, 25, "Τὰ ἐκ προικιμαίων χρημάτων ἀγορασθέντα προικιμαῖά εἰσίν".

268. Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 163 έτους 1728, σ. 172.

269. Σχετική έγκυρη μεταβίβαση περιουσίας του αποθανόντος συζύγου προερχόμενη από το Ιστορικό Αρχείο της Σάμου του 19ου αιώνα, αναφέρει η Β. Γαλάνη-Μουτάφη. Η περιουσία αυτή η οποία ανήκε στον αποθανόντα σύζυγο, εκποιήθηκε μετά τον θάνατό του από τη χήρα σύζυγο επειδή ο αποθανών είχε στο παρελθόν εκποιήσει προικώα της ακίνητη περιουσία. Στο νησί της Σάμου οι ειρηνοδίκες συνέτασσαν συμβόλαια "αντικαταστατικά" της προίκας προκειμένου να αποκτήσουν οι εκποιήσεις αυτές τυπική εγκυρότητα (Β. Γ α λ ᾶ ν η – Μ ο υ τ ᾶ φ η , "Προίκα και κοινωνική οργάνωση στη Σάμο στα μέσα του 19ου αιώνα", Αντιπελάργηση (Τιμητικός Τόμος στον Ν. Α. Δημητρίου), Αθήνα 1992, σ. 82).

270. V i s v i z i s , L' administration communale σ. 235· Π ε τ ρ ὁ π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 300· Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 13.

σίζει ότι αν ο γιός, η θεία του ή οι κληρονόμοι τους συνεχίσουν ή αποπειραθούν στο μέλλον να παρακρατούν παράνομα το ακίνητο, θα πληρώσουν πρόστιμο 20 ριαλίων σε οποιοδήποτε δικαστήριο προσκομισθεί η απόφαση αυτή, "ὡς ἀπειθῆς τῆς κρίσης" (στιχ. 25).

Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι εάν το εν λόγω ακίνητο το οποίο ανήκε αρχικά στην προικώα περιουσία του συζύγου της διαθέτριας ήταν "κοντετζιονάδο" προικώο του συζύγου ή όχι. Κλίνουμε υπέρ της απόψεως ότι τούτο δεν είχε επιβαρυνθεί με "κοντετζιό" (ίσως και αυτή είναι η έννοια της εκφράσεως που χρησιμοποιείται στον στιχ. 20 ότι, "τὸ ὥριζεν καθὼς τὸ προκοσύμφωνόν του διαλαμβάνει") και συνεπώς μπορούσε αυτός να το διαθέσει ελευθέρως για να αντικαταστήσει εκποιηθείσα από αυτόν προικώα περιουσία της συζύγου του. Για τον λόγο αυτό απορρίπτεται η διεκδικητική αγωγή των συγγενών του αποθανόντος συζύγου της, η οποία, σε αντίθετη περίπτωση, δηλαδή εάν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία του αδελφού τους, θα γινόταν δεκτή από το δικαστήριο.

Μία άλλη δικαστική υπόθεση του έτους 1710²⁷¹ έρχεται να ενισχύσει την υπόθεση ότι δεν ήταν δυνατή η αντικατάσταση εκποιηθέντων προικώων του ενός συζύγου με "κοντετζιονάδα" περιουσία του άλλου συζύγου. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο σύζυγος είχε εκποιήσει μέρος της προικώας περιουσίας της συζύγου του, πράγμα που αποδεικνύεται από τα σχετικά συμβόλαια αγοραπωλησίας που προσκομίζει αυτή στο δικαστήριο. Πέραν του γεγονότος ωστόσο ότι η αξίωση της συζύγου για αντικατάσταση των εκποιηθέντων από τον σύζυγο προικώων της γίνεται δεκτή ως νομικά βάσιμη, το δικαστικό κομμάτι δεν επιδικάζει σε αυτήν περιουσιακά στοιχεία αποτελούντα "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία του συζύγου παρά μόνον ένα πολύ μικρό μέρος από τα ζώα, δηλαδή την κινητή περιουσία του συζύγου (στιχ. 25). Όλη η υπόλοιπη ακίνητη και κινητή περιουσία του συζύγου περιέρχεται στους πλησιέστερους συγγενείς του εξ αίματος, ως προικώα και μάλιστα "κοντετζιονάδα" περιουσία του (στιχ. 9, 20). Η απαίτηση επομένως της συζύγου για αντικατάσταση των εκποιηθέντων προικώων της υποχωρεί έναντι του δικαιώματος προσδοκίας των συγγενών του συζύγου υπέρ των οποίων έχει τεθεί η δεσμευτική "κοντετζιό". Κατά συνέπεια τα εκποιηθέντα προικώα της συζύγου δεν αντικαθίστανται με "κοντετζιονάδα" περιουσία του συζύγου, η οποία σε κάθε περίπτωση έπρεπε να διαφυλαχθεί ακέραιη υπέρ των πλησιεστέρων εξ αίματος συγγενών του, σύμφωνα με τη δεσμευτική "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του. Πάντως αναγνωρίζεται η σύζυγος ως κληρονόμος στην επίκτητη περιουσία του θανόντος συζύγου της σύμφωνα με το περιεχόμενο σχετικής διαθήκης του συζύγου της²⁷².

271. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710, σ. 105.

272. Για την απόφαση αυτή βλ. πιο κάτω, § 14 I.

Η υποχρέωση του συζύγου να αντικαταστήσει τα προικώα της συζύγου του που είχαν εκποιηθεί από αυτόν χωρίς τη συναίνεσή της, προκύπτει και από άλλες δικαστικές αποφάσεις των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου των οποίων το περιεχόμενο έχει ως ακολούθως:

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1710²⁷³, αντίδικοι είναι η πεθερά (Μαρίνα) εκπροσωπούμενη από τον δεύτερο σύζυγό της (Γιαννούλης Κορνάρου, γιός του Πασχάλη Κορνάρου) και ο γαμπρός (Ζαννής του Γιώτη της Ορνούς) εκπροσωπώντας τη σύζυγό του, κόρη της αντιδίκου με τον πρώτο της άνδρα. Επίδικο αντικείμενο είναι η προικώα περιουσία της κόρης η οποία, κατά τους ισχυρισμούς του γαμπρού, δόθηκε σε αυτήν με προικοσύμφωνο που συντάχθηκε από την πεθερά του και τον δεύτερο σύζυγό της. Η μητέρα διεκδικεί από την προικισθείσα κόρη της τα περιουσιακά στοιχεία που περιέχονται στο προικοσύμφωνο της σε αντικατάσταση δικών της προικώων τα οποία ο πρώτος της σύζυγος και πατέρας της εναγομένης εκποίησε ("ἐχάλασεν", στιχ. 26) και ακόμα διότι, όπως ισχυρίζεται, το προικοσύμφωνο που επικαλείται ο γαμπρός της είναι άκυρο ("ἰβάλιτο", στιχ. 15) επειδή κατά τη σύνταξή του δεν ήταν παρόντες ούτε η ίδια αλλά ούτε και ο δεύτερος σύζυγός της. Τούτο αποδεικνύεται τόσο από τη μαρτυρία εκείνου που συνέταξε το γαμήλιο σύμφωνο²⁷⁴ όσο και των μαρτύρων των οποίων τα ονόματα μνημονεύονται μέσα σε αυτό. Για τον λόγο άλλωστε αυτό και ο τότε κατσηλλιέρης Γιαννάκης Χαδεμένος αογήθηκε να καταχωρίσει το προικοσύμφωνο αυτό στην κατσηλλαρία του ("δέν το ἐσετάραθεν"²⁷⁵, στιχ. 20) μετά και από σχετική διαμαρτυρία των μαρτύρων του προικοσυμφώνου ("ἐπρετέσταραν"²⁷⁶ τὸν πρῶτον κατσηλλιέρη Γιαννάκη Χαδεμένο νὰ μὴν σεττάρῃ τὸ ἄνωθεν προκοσύμφωνο εἰς τὴν κατσηλλαρίαν του", στιχ. 19, 20)²⁷⁷. Ὑστε-

273. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 93 έτους 1710, σ. 103.

274. Το πρωτότυπο του προικοσυμφώνου δεν είχε συνταχθεί από τον ίδιο τον κατσηλλιέρη, αλλά από κάποιο άλλο πρόσωπο, στη συνέχεια δε προσκομίστηκε στην κατσηλλαρία για να καταχωρηθεί από τον τότε κατσηλλιέρη στο σχετικό κατσηλλιερικό κώδικα. Σχετικά με το ζήτημα αυτό, της συντάξεως δηλαδή των πρωτοτύπων των συμβολαίων από άλλα πρόσωπα εκτός από τον κατσηλλιέρη, ο Ιάκ. Βισβίζης αναφέρει ότι στα 1776, λόγω των σχετικών συχνών διενέξεων που προέρχονταν από τις παρατυπίες που σημειώνονταν σε προικοσύμφωνα και διαθήκες, εκδόθηκε κοινή απόφαση του ιερατείου, των αρχόντων και προεστών Μυκόνου με την οποία ως αρμόδια πρόσωπα για τη σύνταξη των εγγράφων αυτών καθορίστηκαν περιοριστικά οι ιερείς, οι κληρικοί και οι δημόσιοι νοτάριοι (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 134).

275. σεττάρω: από το ιταλ. citare, τοποθετώ, καταχωρώ.

276. πρετεστάρω: από το ιταλ. protestare, διαμαρτύρομαι.

277. Προϋπόθεση για την εγκυρότητα των προικοσυμφώνων ήταν μεταξύ άλλων η παρουσία, κατά τη σύνταξή τους, τριών προεστών ως μαρτύρων (Β ι σ β ί ζ η , Έγγραφα δικαιοπραξιών σ. 133–137).

ρα από τα παραπάνω, το δικαστήριο ακυρώνει το προικοσύμφωνο και υποχρεώνει τον γαμπρό να επιστρέψει την προικώα περιουσία της συζύγου του και να αποζημιώσει την πεθερά του για την προικώα περιουσία της την οποία παρανόμως εκποίησε ο πρώτος της σύζυγος, προφανώς διότι η γυναίκα του βαρύνεται, ως κληρονόμος, με τα χρέη της κληρονομίας του πατέρα της. Τέλος η απόφαση ορίζει ότι, αν δεν ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις του αυτές, το επίδικο ακίνητο θα περιέρχεται αυτοδικαίως στη πλήρη κυριότητα του νικήσαντος διαδίκου (*"καὶ ἃ δὲν τοῦ τὰ δώση νὰ π<ι>άνη τὸ ἄνωθεν πρᾶμα νὰ πλε/ρώνεται"*, στιχ. 33–34²⁷⁸).

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1785²⁷⁹ ο ενάγων (Γιαννάκης Φώσκολος) διεκδικεί από την εναγομένη (Οργίτα, σύζυγος Δημήτρη Αετοζαννή) χρηματικό ποσό το οποίο ισχυρίζεται ότι ο αποθανών σύζυγός της οφείλει σε αυτόν, βασιζόμενος σε σχετική ρητή διάταξη του προικοσυμφώνου του (στιχ. 10) καθώς επίσης και σε κάποια *"θαλασσίαν όμολογίαν"* (στιχ. 6)²⁸⁰. Εκείνη αρνείται την καταβολή του χρέους με τον ισχυρισμό ότι ταυτόχρονα με τη σύνταξη του προικοσυμφώνου είχε καταρτισθεί ξεχωριστή έγγραφη συμφωνία με την οποία ως υπόχρεοι να εξοφλήσουν το χρέος του συζύγου της ορίζονταν, κατά το μισό της απαιτήσεως, η μητέρα της πεθεράς του και, κατά το άλλο μισό, η πεθερά του (στιχ. 18, 19). Το δικαστήριο συνεκτιμώντας το περιεχόμενο της έγγραφης συμφωνίας που επικαλείται η εναγομένη χήρα σύζυγος καθώς επίσης και το γεγονός ότι η περιουσία του θανόντος δεν επαρκεί για την εξόφληση του συνόλου των χρεών του απορρίπτει την άγωγή, με το αιτιολογικό ότι η απαίτηση της συζύγου για αντικατάσταση της απαλλοτριωθείσας προίκας της προηγείται από τις απαιτήσεις των υπόλοιπων δανειστών και ικανοποιείται προνομιακά (*"είδαμεν καὶ διατάξαμεν καὶ τὸ τίποτις τοῦ μακαρίτη Ἀετο/ζαννῇ καὶ δὲν τοῦ εὔρέθη ὅπου νὰ πάρει ἡ γυνή του καὶ τὸ μισό της/προικιοῦ ἀπὸ εἴ τι τὸ εἶχαι χαλασμένο διὰ νὰ κάμομεν κα/τά τὴν ἱερὰν κρίσιν καὶ συνήθειαν τοῦ τόπου. Διὰ τοῦτο λοιπὸν ἀ/ποφασίσαμεν ὅλοι ὁμογνώμως ὅτι ὁ Γιαννάκης*

278. Πρόκειται για ιδιόρρυθμη επιβολή καταπιστευτέου όρου με δικαστική απόφαση. Πρβλ. επίσης Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **189** έτους 1772 ενώ αντιθέτως η δικ. αποφ. αριθ. **162** έτους 1728. Για το ζήτημα βλ. Π α π α ρ ρ ή γ α – Α ρ τ ε μ ι ά δ η , Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., όπ. π., σ. 163.

279. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **193** έτους 1785, σ. 203.

280. *"Όμολογία"* ονομαζόταν, όπως προαναφέρθηκε (βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 157) το έγγραφο περί συνάψεως δανείου το οποίο συντασσόταν υπό τον τύπο της χρεωστικής αποδείξεως και υπογραφόταν από 3 μάρτυρες (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 9, 55, 73, 83, 84, 95, 142). *"Θαλασσία"* δε όμολογία ονομαζόταν το έγγραφο που αποδείκνυε την σύναψη θαλασσοδανείου (Γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Θ', σ. 514· Γραπτά έθιμα Νάξου 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΑ', ση', σ. 546· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 253).

Φώσκουλος δὲν ἔχει καν/ένα δίκαιον διὰ νὰ προτεντέρει ἀπὸ τὴν ἄνωθεν Ὅργιτα οὔτε/ὀβολόν", στιχ. 19–25).

Τέλος και σε νοταριακή πράξη του έτους 1673²⁸¹, ο σύζυγος παραδίδει στη σύζυγο ένα σπίτι που ανήκει σε αυτόν σε αντικατάσταση της προίκας της την οποία είχε εκποιήσει.

Εφ' όσον οι απαλλοτριώσεις των προικίων περιουσιών ("κοντετζιονάδων" ή μη) έφεραν τους παραπάνω περιορισμούς, τα τέκνα των προικισθέντων συζύγων όταν ενηλικιώνονταν ή σε περίπτωση επιστροφής τους στο νησί (όταν η πώληση έγινε κατά τη διάρκεια της απουσίας τους), είχαν το δικαίωμα να διεκδικήσουν την παρατύπως εκποιηθείσα προικία περιουσία σε τρίτους²⁸². Από τον κανόνα αυτόν εξαιρούνταν οι περιπτώσεις εκείνες όπου είχε γίνει αντικατάσταση των απαλλοτριωθέντων με άλλα ανάλογης αξίας ή τα προικία είχαν εκποιηθεί για τέλεση "ψυχικῶν" υπέρ της μνήμης του θανόντος ή πιθανόν για λόγους διατροφής του ανήλικου τέκνου²⁸³. Έτσι σε δικαστική απόφαση έτους 1710²⁸⁴, διεκδικείται από τα αδέλφια της πρώτης συζύγου του Αναστάση Μαζαβίνου, Ειρήνης, δηλαδή από τους Μαθιό και Άννα Φαμελίτη, ως επιτρόπων των δύο ανήλικων ορφανών τέκνων του Αναστάση Μαζαβίνου και της Ειρήνης, μέρος της μητρικής τους προικίας περιουσίας ("ροῦχα/καί μ[.....] τ[ῆς] μάννας των ἀν[ώ]θεν ἀδελφῶν", στιχ. 9, 10), το οποίο είχε απαλλοτριωθεί από τον πατέρα των παιδιών ο οποίος ζούσε. Όπως όμως αποδεικνύεται, τόσο με μισότυπες όσο και με εγγράφια αποδεικτικά στοιχεία (στιχ. 13, 15) από τη Μαρία, δεύτερη σύζυγο του Αναστάση Μαζαβίνου, ένα τμήμα της περιουσίας αυτής δόθηκε από τον θανόντα σύζυγό της στην κοινιάδα του, την Άννα, για την τέλεση των "ψυχικῶν" της πρώτης συζύγου του και αδελφής της, της Ειρήνης και εκποιήθηκε από αυτήν για να εκπληρωθεί ο σκοπός αυτός. Για τον λόγο αυτό η Μαρία απαλλάσσεται από την υποχρέωση να αποδώσει την περιουσία αυτή ("πὲρ νὰ μὴν ἔχουν νὰ [κά]μουν ἀπὸ τᾶνωθεν ροῦχα καὶ μάλαμα ὅπου ἐπουλήθηκαν/ἀπὸ [τῆς] μάννας των τὸ προυκί", στιχ. 26, 27). Επίσης ένα άλλο μέρος της προικίας περιουσίας της Ειρήνης, το οποίο ομοίως είχε εκποιηθεί από τον Αναστάση Μαζαβίνο, αντικαταστάθηκε, όπως αποδεικνύεται από την Μαρία, από τον Αναστάση με την καταβολή στα τέκνα του κάποιου ανάλογης αξίας χρηματικού ποσού. Ύστερα

281. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1544** έτους 1673, σ. 905.

282. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **91** έτους 1710, **85** έτους 1708, **139** έτους 1720· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **1074** έτους 1669, **260** έτους 1687, **1052**, **1053** έτους 1669, **796** έτους 1667.

283. Το πιθανότερο είναι ότι η νομότυπη εκποίηση ακόμα και των "κοντετζιονάδων" πραγμάτων από τους επιτρόπους ή κηδεμόνες των ανήλικων τέκνων που τελούσαν υπό πατρική εξουσία ή επιτροπεία καθιστούσε έγκυρη την εκποίηση.

284. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **91** έτους 1710, σ. 101.

από τα παραπάνω, το δικαστήριο απαλλάσσει την Μαρία και από την υποχρέωση αποδόσεως της περιουσίας αυτής ("βλέ/ποντας τόσον ἀκόμα τᾶνωθεν [ᾶσ]πρα ὅπου ἤδωσεν ὁ ἄνωθεν ποτέ Μαζαβῖνος διὰ /τὰ ροῦ[χα] καὶ πράματα ὡς ἄνωθεν [ν]ομινάρουν καὶ τὴν σήμερον ποῦ τὰ ἔχουν τᾶνωθεν ἄρφα/νά, [δι]ὰ τοῦτο ἀποφασίζομε νὰ εἶναι λίνπερα τᾶνωθεν ῥοῦχα καὶ πρά(μα)τα ὅπου /δωσεν ὁ ἄνωθεν ποτέ Μαζαβῖνος [δι]ὰ δεκάξι γρόσα νὰ εἶναι τῶν ἄνωθεν δύο ἄρφανῶ /πέρ νὰ μὴν ἔχουν νὰ [κά]μουν ἀπὸ τᾶνωθεν ῥοῦχα καὶ μάλαμα ὅπου ἐπουλήθηκαν /ἀπὸ [τῆς] μάννας των τὸ προυκί", στιχ. 22–27).

Από όσα προηγήθηκαν, προκύπτει συμπερασματικά ότι η γυναικεία προίκα ("κοντετζιονάδα" ή μη) διατηρεῖ την αυτοτέλειά της σε όλη τη διάρκεια του γάμου, χωρίς να ενσωματώνεται στον οἶκο του συζύγου²⁸⁵. Απαραίτητη προϋπόθεση για την έγκυρη εκποίηση των μη "κοντετζιονάδων" γυναικείων προικῶν ήταν η παροχή της συναινέσεως της γυναίκας διαφορετικά ο σύζυγος και οι καθολικοί του διάδοχοι έφεραν την υποχρέωση να αντικαταστήσουν τα προικῶα που είχαν εκποιηθεί χωρίς τη συναίνεση της συζύγου. Κατά συνέπεια ο σύζυγος περιορίζεται στην ιδιότητα του απλού διαχειριστή και επικαρπωτή της προικῶας περιουσίας της συζύγου αποκλειόμενος από κάθε είδους κληρονομικές βλέψεις στην προικῶα περιουσία της συζύγου του. Στις περιπτώσεις όμως των "κοντετζιονάδων" γαμήλιων παροχῶν, είτε πρόκειται για γυναικείες είτε για ανδρικές προίκες, η αυστηρή απαγόρευση εκποίησης τους κλονίζει, "οχετικοποιεί" το ίδιο το δικαίωμα κυριότητας του προικισθέντος συζύγου με ελπώτερο σκοπό να διασφαλισθούν τα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας των συγγενῶν εξ αιματος στην προικῶα περιουσία που είχε δεσμευθεί από τον προικοδότη με "κοντετζιό"²⁸⁶.

285. Για το ζήτημα της ουσιαστικής εμφανίσεως του προικοδότη πατέρα ως κυρίου της προικῶας περιουσίας της κόρης ακόμα και κατά τη διάρκεια του γάμου της και της συνακόλουθης μη ισχύος του θεσμού της συζυγικής κοινοκτημοσύνης στην αρχαία Αθήνα βλ. Π. Δημάκη, "Επί του θέματος της κυριότητος των γυναικῶν επί των προικῶων αυτών πραγμάτων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον", Επιστημονική Επετηρίς της Νομικής Σχολῆς Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνῶν (τόμος προς τιμήν Γ. Θ. Ράμμου), Αθήναι 1979, σ. 952–955.

286. Το γαμήλιο σύμφωνο εμφανίζει επομένως νομικά χαρακτηριστικά γνήσιου κληρονομικού συμφώνου καθώς αποτελεί διμερή συμφωνία μεταξύ προικίζοντος και προικιζόμενου με την οποία: α) ο προικιζόμενος υπόσχεται να μην συντάξει διαθήκη ως προς τα προικῶα διαφορετικού περιεχομένου από εκείνο που όρισε ο προικοδότης με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου, β) ο προικίζων δεσμεύεται να μην υπαναχωρήσει από τα συμφωνηθέντα (αμετάκλητο του γαμήλιου συμφώνου). Για το ζήτημα της δεσμευτικότητας που είχε για τον ανιόντα ο μερισμός, ως κληρονομική σύμβαση μεταξύ αυτού και των τέκνων του, στο αρχαίο ελληνικό και ελληνιστικό δίκαιο και στη συνέχεια στο δημῶδες ρωμαϊκό–βυζαντινό δίκαιο για να αποτυπωθεί τελικά στην ειδική περίπτωση επιτρεπτής κληρονομικής συμβά-

Πρόκειται συνεπώς για ένα εθιμικό σύστημα που διαιώνίζει την ανενόχλητη

σεως μεταξύ πατέρα και τέκνου που ρύθμισε η Νεαρά 19 Λέοντος του Σοφού βλ. Μ α ρ ι - δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 226 επ., και γ) η προίκα παραχωρείται στη θέση του κληρονομικού μεριδίου του προικιζόμενου τέκνου, χωρίς να παρέχεται στον προικισθέντα η δυνατότητα να επιλέξει ανάμεσα στις δύο ιδιότητες του προικισθέντος ή του κληρονόμου ή να συνυπολογίσει την προίκα για τον προσδιορισμό της εξ αδιαθέτου κληρονομικής μερίδας του (αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας). Η εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των θηλέων τέκνων, όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, αποτέλεσε χαρακτηριστικό θεσμό του αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου, ο οποίος στο πέρασμα των αιώνων επιβίωσε στο δημώδες ρωμαϊκό-βυζαντινό δικαίον για να υιοθετηθεί τελικώς από το επίσημο βυζαντινό δίκαιο, παρά την εκπεφρασμένη αντίθεση των κανονιστικών κειμένων του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου (C. 6, 20, 3, 17, 19· N. 18 κεφ. 6· Προχ. 30, ια'· Επαν. 33, 11· B. 41, 7, 20, 21, 22, 23, 29, 31, 32, 35 §1, 37, 38) με τη Νεαρά 50 Ιωάννου του Μεγαλοκομνηνού (JGR, I, σ. 364). Για την εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των αρρένων κατιόντων βλ. και ανωτέρω σημ. 233. Στον κυκλαδικό χώρο, το έθιμο της μη συνεισφοράς της προίκας των αρρένων τέκνων ίσχυσε με βεβαιότητα στη Σίφνο, Σύρο, Νάξο, Σαντορίνη, Πάρο Μήλο και Άνδρο παράλληλα με το έθιμο της μη συνεισφοράς της προίκας των θηλέων τέκνων. Για τον λόγο δε αυτό η προίκα αποδίδεται και με τους όρους "ξεμοίραση", "ξεμοίρασμα". Ειδικότερα για τη Σίφνο βλ. σκεπτικά Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ - λ ο ς σ. 54· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 110 επ., 12 επ., 184, 189 επ.· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 263. Για τη Σύρο: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 75· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 123· Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 283· τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαίωμα προίκσεως σ. 764. Για τη Νάξο: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 11, 85· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 295· Έθιμα Νάξου έτους 1810, JGR, VIII, κεφ. ΙΕ', σ. 466 και 552· Κ ι σ κ ή ρ α , Προίκεις αρρένων εν Νάξω, όπ. π., σ. 1313, 1314· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140, 141· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1950) σ. 163. Για τη Σαντορίνη: Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 153, 174· Β . Μ υ σ τ α κ ί δ ο υ , "Εθιμαίων εκ πατριαρχικών κωδίκων κατάλοιπα", ΕΕΒΣ, 8 (1931)· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 111. Για την Πάρο: JGR, VIII σ. 466 (Νάουσα Πάρου)· Β á λ λ η ν δ α , Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου, όπ. π., σ. 321. Για την Άνδρο: JGR, VIII, 1931, σ. 466· Π α σ χ á λ η , Κυκλαδικά θέσμια μετ' ανεκδότων εγγράφων, όπ. π., σ. 227· Κ α ῖ ρ η , Ιστορικά τινα περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων, όπ. π., σ. 4-6· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 193· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα, σ. 147. Για τη Μήλο: Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 24. Εξ άλλου για την ισχύ ανάλογης τοπικής συνήθειας και στη Σκύρο όπου τα προικισμένα τέκνα αποκαλούνταν "εξώπροικα" βλ. Α ν τ ω ν ι á δ η , Προίκα σ. 167. Η νομική δε λειτουργία της προίκας των αρρένων τέκνων ως προδιανομής του κληρονομικού μεριδίου του προικισθέντος τέκνου επί της παρουσίας του προικοδοτούντος ανιόντος (πρβλ. Μ π α λ ή , Κληρονομικόν Δίκαιον σ. 401) δημιούργησε στην επιστήμη μακρύ προβληματισμό σχετικά με την ακριβή φύση της προικοδοτήσεως, καθώς τα όρια μεταξύ δωρεάς, διανεμήσεως της παρουσίας τους ανιόντος μεταξύ των κατιόντων και προίκας καθίστανταν στην πρακτική των συναλλαγών της μεταβυζαντινής περιόδου ασαφή και συγκεχυμένα. Για το ζήτημα βλ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 189, 193· Δ ρ α κ á κ η , Σύρος σ. 254 σημ. 2, 258, 281· M i c h a é l i d è s - N o u a r o s , Contribution σ. 26-30, 147, 188 επ.· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί

κυκλοφορία των γονικών αγαθών από γενεά σε γενεά. Τούτο όμως θα γίνει ιδιαίτερα αντιληπτό στη συνέχεια, κατά την ανίχνευση του κληρονομικού εθιμικού συστήματος που ίσχυσε στο νησί της Μυκόνου κατά τους τελευταίους αιώνες της μεταβυζαντινής δικαιοκής του περιόδου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

της απονομής δικαιοσύνης κ.λπ., όπ. π., σ. 54· Αντωνιάδη , Προίκα σ. 171· Χατζησεβαστός σ. 133–134.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΟΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ Α΄ ΟΙ ΑΡΧΕΣ

§ 10. Η κληρονομική διαδοχή στη Μυκόνου

Σύμφωνα με την εθιμικά διαμορφωθείσα νομική αρχή του γονικού, όπως αυτή ειδικότερα εκφράζεται στο κληρονομικό δίκαιο της Μυκόνου, η γονική περιουσία περιέρχεται κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου, αν δεν υπάρχουν γνήσιοι κατιόντες του και ο κληρονομούμενος δεν έχει συντάξει διαθήκη, στους εξ αίματος συγγενείς του, σε πρόσωπα δηλαδή που ανήκουν στην ίδια με αυτόν γενεά¹. Ο απώτερος σκοπός του κληρονομικού αυτού εθίμου είναι προφανώς η διατήρηση της γονικής κληρονομιαίας περιουσίας στη γενεά από την οποία η περιουσία αυτή προήλθε. Τούτο δεν ισχύει για την κληρονομική διαδοχή στην επίκτητη κληρονομιαία περιουσία, για την οποία το κληρονομικό εθίμο δεν επιφυλάσσει την ίδια-αυστηρά προστατευτική-νομική μεταχείριση. Η διαίρεση αυτή των κληρονομιαίων πραγμάτων σε δύο ομάδες περιουσιακών στοιχείων, ανάλογα με την προέλευσή τους, στα γονικά δηλαδή και στα επίκτητα (αυτοκτήτα) πράγματα, ερχεται κατ'αρχήν σε αντίθεση με το ρωμαϊκό-βυζαντινό δίκαιο, για το οποίο η κληρονομία αποτελούσε ένα συμπαγές, ενιαίο σύνολο πραγμάτων². Εξ άλλου, η ειδική νομική προστασία με την οποία το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου περιβάλλει τη γονικής προελεύσεως κληρονομία και ειδικότερα την "κοντετζιονάδα" γονική ακίνητη ιδιοκτησία

1. Σύμφωνα με τον G. Geib, κυβερνητικό σύμβουλο στο Υπουργείο Δικαιοσύνης επί βασιλείας Όθωνος, το εθιμικό κληρονομικό δίκαιο διέπεται σε όλες τις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές από την "αρχή της συγκεντρωμένης περιουσίας του φύλου ή της οικογένειας", αρχή η οποία υπαγορεύτηκε από λόγους αντιστάσεως στην οθωμανική εξουσία και απέβλεπε στη συγκέντρωση των δυνάμεων και της περιουσίας των υποδούλων. Ωστόσο, κατά την άποψή του πάντα, η ιδέα της οικογενειακής ιδιοκτησίας δεν εξελίχθηκε στην Ελλάδα στον βαθμό που εξελίχθηκε στους γερμανικούς λαούς (G e i b σ. 95)· για τη συγγένεια του εθιμικού δικαίου της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής των τουρκοκρατούμενων νησιών με το γερμανικό δίκαιο προβλ. και Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράτσια, σ. 394 = μετ. Ρομπάκη, σ. 705.

2. D. 50, 17, 62 = B. 2, 3, 62, "Κληρονομία ἐστὶν ἡ εἰς ὁλόκληρον διαδοχὴ τοῦ δικαίου, ὅπερ ὁ διαθέμενος εἶχεν". Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1188 σημ. 5, 6. Σχετικά με την αντίληψη αυτή όπως εμφανίζεται στο ελληνιστικό δίκαιο βλ. ειδικά M i t t e i s , Grundzüge und Chrestomathie κ.λπ., όπ. π., II.1, σ. 234 επ.

εμπεριέχει σαφείς περιορισμούς της ελευθερίας διαθέσεως με διαθήκη της περιουσίας αυτής.

Η σημασία την οποία το κληρονομικό έθιμο αποδίδει στη συντήρηση των περιουσιακών δικαιωμάτων της γενεάς με την ευρεία έννοια του όρου, κυρίως όσον αφορά τα γονικά πράγματα του κληρονομούμενου, γίνεται φανερή από τον παραμερισμό του επιζώντος συζύγου στην κληρονομαία περιουσία του θανόντος. Οι περιουσίες των δύο συζύγων παραμένουν δύο σαφώς διακεκριμένες, αυτοτελείς, περιουσιακές ομάδες³. Μολονότι το θέμα της εκτάσεως και των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο δεν έχει ακόμα πλήρως διερευνηθεί⁴ και επομένως τα στοιχεία–τεκμήρια εμφανίσεως του θεσμού δεν είναι πάντοτε εύκολα αναγνωρίσιμα⁵, από τις μέχρι

3. Ο χωρισμός πατρικής–μητρικής περιουσίας είναι έκδηλος στις περισσότερες δικαστικές αποφάσεις και νοταριακά έγγραφα της Μυκόνου (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 3 έτους 1664, στιχ. 9–10, 12 έτους 1668, στιχ. 10, 24 έτους 1701, στιχ. 7, 8, 15, 16, 26 έτους 1701, στιχ. 8–10, 32 έτους 1701, στιχ. 5–9, 51 έτους 1703, στιχ. 11, 12, 53 έτους 1706, στιχ. 6–10, 65 έτους 1706 κ.λπ.)

4. Από τον Γ. Πετρόπουλο έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η συζυγική κοινοκτημοσύνη ίσχυε ως θεσμός, εκτός από τη Σίφνο, στη Θάσο και Αθήνα, την υπόθεση δε αυτή ο συγγραφέας στηρίζει στο γεγονός ότι στις περιοχές αυτές ο σύζυγος παρείχε τη συγκατάθεσή του στις εκποιήσεις που συντελούνταν από τη σύζυγο και αντιστρόφως (Πε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 26, 120, 121).

5. Ως τέτοια στοιχεία έχουν θεωρηθεί οι απαλλοτριώσεις περιουσιών που γίνονται με κοινή συναίνεση των συζύγων, η κατά κυριότητα τρόπο διανομή (νέμηση) της περιουσίας του ενός συζύγου από τον άλλο μετά τον θάνατο του πρώτου μεταξύ των τέκνων καθώς και η υποχρέωση και των δύο γονέων να συμπρoικίσουν τα τέκνα τους, δηλαδή η προίκιση των τέκνων από τον ένα γονέα στο όνομα όμως και του άλλου συζύγου (Πε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 185, 120, 190). Τα στοιχεία πάντως αυτά δεν αποτελούν ασφαλείς ενδείξεις για την ισχύ του θεσμού σ' ένα τόπο. Όπως προαναφέρθηκε (§ 9 II), στη Μύκονο, στην περίπτωση της απαλλοτριώσεως μη "κοντετζιονάδας" προικώας περιουσίας του συζύγου ήταν απαραίτητη η συγκατάθεση και του ετέρου συζύγου για την εγκυρότητα της μεταβιβάσεως, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ίσχυε στο νησί ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης. Ομοίως στη Σύρο μόνο η σύζυγος, ως έχουσα την πλήρη κυριότητα της προίκας της (συζυγική κοινοκτημοσύνη δεν ίσχυε στο νησί αυτό επί της προικώας περιουσίας των συζύγων), μπορούσε να διαθέσει τα προικώα της, με τη σύμπραξη και τη συναίνεση του συζύγου της, ενώ αντιθέτως την επίκτητη περιουσία (στην οποία ίσχυε η συζυγική κοινοκτημοσύνη), ο διαχειριστής σύζυγος μπορούσε να τη διαθέσει ελεύθερα, ακόμα δηλαδή και να την εκποιήσει χωρίς τη σύμπραξη της συζύγου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 260). Στην Κάρπαθο επίσης, όπου ίσχυε ο χωρισμός των περιουσιών των συζύγων, ο άνδρας σύζυγος δεν είχε το δικαίωμα να προβεί ακόμα και σε επωφελείς δαπάνες στα προικώα κτημάτων της συζύγου του, χωρίς τη γραπτή συναίνεσή της (Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος, γραπτό έθιμο Καρπάθου 1864, κεφ. Α', άρθρα ιδ'–ιη', σ. 16). Κατά συνέπεια θεωρούμε ότι η κοινή συναίνεση των συζύγων στις

σήμερα γνωστές πηγές της Μύκονου προκύπτει ότι οι περιουσίες των συζύγων είναι σαφώς διακεκριμένες ανεξάρτητα αν πρόκειται για γονικές ή επίκτητες περιουσίες. Αυτό έχει ως συνέπεια ότι ο επιζών σύζυγος στερείται πλήρως *ab intestat* κληρονομικών δικαιωμάτων τόσο στη γονική όσο και στην επίκτητη περιουσία του κληρονομούμενου συζύγου⁶. Εξ άλλου, όπως είναι φυσικό, ιδιαίτερα ισχυρός ήταν ο περιορισμός του δικαιώματος του κληρονομούμενου συζύγου να διαθέτει γονική του περιουσία στον επιζώντα σύζυγο με σκοπό να μην περιέλθει η περιουσία αυτή σε ξένα πρόσωπα, έξω από το αυστηρά συγγενικό κύκλωμα του ιδιοκτήτη-διαθέτη.

απαλλοτριώσεις γονικών περιουσιών αποτελεί μάλλον εκδήλωση οικογενειακής και όχι συζυγικής κοινοκτημοσύνης· για το ανάλογο φαινόμενο της συμπράξεως (συναινέσεως, "συνευδοκήσεως") και των δύο συζύγων σε απαλλοτριωτικές συμβάσεις που αφορούν την περιουσία του ενός από τους δύο, όπως αυτό εμφανίζεται στους ελληνοαιγυπτιακούς παπύρους της πτολεμαϊκής, ρωμαϊκής και βυζαντινής περιόδου βλ. διεξοδικά Α. Χ ρ ι σ τ ο - φ ι λ ο π ο ύ λ ο υ , *"Η συζυγική κοινοκτημοσύνη κατά το δίκαιον των παπύρων και οι Πέρσαι της επιγονής"*, Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 95. Εξ άλλου η νέμηση της περιουσίας του ενός συζύγου από τον άλλο μετά τον θάνατό του ή η προεκδοτική των τέκνων δια της περιουσίας αυτής, είναι πιθανόν, κατά περίπτωση να βασίζεται σε σχετική διαθήκη (π.χ. Τ ο υ ρ τ ο γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 51 έτους 1703, στιχ. 20, 21) ή κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων και όχι σε εφαρμογή του θεσμού της κοινοκτημοσύνης στις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων. Το φαινόμενο αυτό ειδικά, όπως θα δούμε παρακάτω (§ 15), εμφανίζεται με κάποια συχνότητα στα νησιά των Κυκλάδων στις περιπτώσεις εκείνες όπου με διαθήκη του ενός των συζύγων εγκαθίσταται η χήρα σύζυγος ως "κυρά και νοικοκυρά" στην περιουσία του ετέρου συζύγου με τον όρο να διανείμει την περιουσία του αυτή στα τέκνα τα οποία κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου είναι ακόμα ανήλικα.

6. Εκτός από τη Μύκονο, απόλυτος είναι ο χωρισμός των περιουσιών των συζύγων και σε άλλες νησιωτικές περιοχές, όπως στην Πάρο μέχρι το 1755, στην Κάρπαθο και Σάμο, όπου κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου δεν αναγνωρίζεται ούτε στη επίκτητη περιουσία του θανόντος συζύγου (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 143 επ.· Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ , Παρατηρήσεις σ. 16· Γ α λ ά ν η – Μ ο υ τ ά φ η , Προίκα και κοινωνική οργάνωση στη Σάμο στα μέσα του 19ου αιώνα, όπ. π., σ. 72 επ.). Επί πλέον το γεγονός ότι στη Μύκονο δεν ίσχυε ούτε το σύστημα της "μερικής κοινότητας κτημάτων" (*communio bonorum particularis*), κατά την έκφραση που χρησιμοποιεί ο Μάουρερ (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β' μετ. Πράτσια, σ. 370 = "μερική κοινοκτημοσύνη" στη μετ. Ρομπάκη, σ. 684), σηματοδοτεί κατά τη γνώμη μας τις ασθενείς επιρροές του φραγκικού δικαίου στη διαμόρφωση του τοπικού εθιμικού δικαίου του νησιού. Τούτο έχει κάποια σημασία και για άλλα θέματα όπου η ισχύς παράλληλων διατάξεων φραγκικού-βενετικού-βυζαντινού δικαίου κ.λπ., αφήνει αμφιβολίες για το ποιο υπήρξε το ισχυρότερο, από άποψη επιρροής στο τοπικό εθιμικό δίκαιο του νησιού, δικαικό υπόστρωμα.

Με τα δεδομένα αυτά καθίσταται εμφανές ότι η περιουσιακή τουλάχιστον επιβίωση της γενεάς του κληρονομούμενου συζύγου προτάσσεται έναντι της περιουσιακής συνέχειας και συνοχής του νέου νοικοκυριού που συγκροτείται με τον γάμο⁷. Πρόκειται άραγε εδώ για μια "προχριστιανική" αντιμετώπιση της οικογένειας (με τη στενή της έννοια) όπου η ένωση των δύο συζύγων δεν είναι παρά μία ένωση εφήμερη (όσον αφορά τη διάρκειά της) και αβέβαιη (όσον αφορά τους καρπούς της, δηλαδή τη γέννηση απογόνων) των εκπροσώπων δύο ξεχωριστών "δένδρων" καταγωγής;⁸

Όποια και αν είναι πάντως η κοινωνιολογική ερμηνεία της αποδοχής ενός τέτοιου συστήματος οργανώσεως των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων, το εθιμικό

7. Για την αντιπαλότητα των δύο αυτών συστημάτων οικογενειακών αξιών (valeurs du lignage–valeurs du ménage) που διαμορφώνει δύο αντίστοιχους διαφορετικούς τύπους οικογενειακών δομών (famille souche et patrimonial–famille réduite et possédante) και την εκδήλωσή τους στα έθιμα των περιοχών της Ανατολικής Γαλλίας του 16ου αιώνα βλ. Y n e r σ. 40 επ.: L a d u r i e σ. 837· R a u c e n t , Quel droit patrimonial pour quelle famille, όπ. π., σ. 245.

8. Η μη αναγνώριση κληρονομικών δικαιωμάτων στον επιζώντα σύζυγο συνδέεται με την αρχαϊκή αντίληψη, η οποία αποτελείσε απόρροια του πιθανώς ισχύοντος θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης, ότι ο κληρονόμος ως "λαμβάνων τόν κληρονόμῳ τοῦ ἀποβιούντος" είναι συγκοόνως και διάδοχος, συνεχίζει δηλαδή την προσωπικότητα του θανόντος και τον διαδέχεται έτσι στη θέση του αρχηγού της οικογένειας. Η σύζυγος συνεπώς, εφ' όσον δεν διαδέχεται τον θανόντα σύζυγο στη θέση του αρχηγού της οικογένειας, ως "ξένο σώμα" τελικά στον οίκο του άνδρα, δεν είχε κανένα κληρονομικό δικαίωμα στην κληρονομιά περιουσία του συζύγου της. Ειδικότερα σχετικά με το δίκαιο της Γόρτυνος βλ. R. W i l l e t t s , The law Code of Gortyn, Berlin 1967· R. D a r e s t e – B. H a u s s o u l i e r – T h . R e i n a c h , Recueil des inscriptions juridiques grecques, I, Roma 1965, σ. 456–457· Π. Δ η μ ά κ η , "Η μειονεκτική θέση της γυναίκος εις το κληρονομικόν δίκαιον της Γόρτυνος", Τόμος εις μνήμην Κ. Καραβά, ΕΕΠΘΕΣ, I (1969), σ. 127 επ.: τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Ο θεσμός της προικός κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον, Αθήναι 1959, σ. 213 επ.: Μ ι χ α η λ ἰ δ ο υ - Ν ο υ ἄ ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 134 επ. Επίσης, σχετικά με το αττικό δίκαιο βλ. M e i e r – S c h o e m a n n – L i p s i u s , Der attische Process., Berlin 1883–1887, σ. 520–521, 620· B e a u c h e t , Histoire du droit privé κ.λπ., όπ. π., Le droit de famille. I, σ. 311 επ.: R. D a r e s t e – B. H a u s s o u l i e r – T h . R e i n a c h , Recueil des inscriptions κ.λπ., όπ. π., σ. 118 αρ. 67· Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 300· E r d m a n n , Die Ehe im alten Griechenland, όπ. π., σ. 65· Σ ι μ ω ν έ τ ο υ , Αι περιουσιακαί σχέσεις των συζύγων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον, όπ. π., σ. 578 επ.: Γ. Π ε τ ρ ο π ο ύ λ ο υ , "Πάπυροι της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας", Πραγματεΐαι Ακ. Αθ., τ. 10, εν Αθήναις 1939, σ. 212). Για τη μη ισχύ του θεσμού της συζυγικής κοινοκτημοσύνης κατά το δίκαιο των ελληνοαιγυπτιακών παπύρων της πτολεμαϊκής και ρωμαϊκής περιόδου, παρά το γεγονός ότι, καθώς πιθανολογείται, το εγχώριο αιγυπτιακό δίκαιο δεν αγνοούσε τον θεσμό αυτό καθώς και για την άρνηση της καθιερώσεως του θεσμού δια της Εκλογής των Ισαύρων βλ. αναλυτικά Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 38 επ. και 140 επ.

κληρονομικό σύστημα της Μυκόνου σαφώς διαφοροποιείται, ως προς το ζήτημα αυτό, από τα κληρονομικά έθιμα αρκετών άλλων νησιών του Αιγαίου, όπως της Νάξου, Σύρου, Τήνου και πιθανόν της Σίφνου και Μήλου⁹, όπου το πιθανότερο ύστερα από επίδραση φραγκικού δικαίου¹⁰ ίσχυε εθιμικά ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης τουλάχιστον όσον αφορούσε την επίκτητη μετά τον γάμο περιουσία των συζύγων. Τούτο είχε ως φυσική συνέπεια την ανάλογη διαμόρφωση του κληρονομικού δικαιώματος του επιζώντος συζύγου πάνω στην περιουσία αυτή, όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, ίσχυε δηλαδή το έθιμο ο επιζών σύζυγος ή, σε περίπτωση μεταποβιώσεώς του, οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του, να εγκαθίστανται ως κληρονόμοι στο μισό της επίκτητης περιουσίας του προαποβιώσαντος συζύγου. Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις αυτές, όπου αναγνωρίζεται κληρονομικό δικαίωμα στον επιζώντα σύζυγο, δεν έχει πάντοτε αυτός πλήρες δικαίωμα διαθέσεως του κληρονομικού αυτού μεριδίου του σε τρίτα μη συγγενικά προς τον αποθανόντα σύζυγο πρόσωπα, αλλά υποχρεούται να το διαφυλάξει προ-

9. Νάξος: Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140 // Σύρος: Έθιμα Σύρου του 1695, Χ ρ υ -
σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 76–78 = JGR, VII, σ. 500 = Τ. Α μ π ε λ ά , Ιστορία της νήσου
Σύρου, 1873, σ. 45· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ηρόδοτος, σ. 570 = μετ. Ρομπάκη, σ. 683, 684·
Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 259 επ. του ίδιου, Το εν Σύρω έθιμον της συζυγικής κοινο-
κτημοσύνης, Θ., ΝΣΤ (1945) σ. 167 επ.· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 123 // Σίφνος:
Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 121, 192, 197· Β ι σ β ί ζ η , Η πολιτική δικαιοσύνη κατά
την ελληνικήν επανάστασιν μέχρι του Καποδιστριαίου κ.λπ., όπ. π., δικαστική απόφαση εφό-
ρων και δημογερόντων Σίφνου έτους 1826 με αριθ. 624 // Μήλος: Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 335–
337.

10. Την άποψη αυτή έχουν υποστηρίξει οι Α. Χριστοφιλόπουλος, Α. Δρακάκης και Ιάκ.
Βισβίζης (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 64 σημ. 3· Δ ρ α κ ά κ η , Το εν Σύρω
έθιμον της συζυγικής κοινοκτημοσύνης, όπ. π., σ. 167–170· Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα
σ. 17, 23 και 25), ενώ ο Γ. Πετρόπουλος διαβλέποντας γενικότερη ισχύ του θεσμού και σε
άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας (π. χ. Αθήνα, Θάσο κ.λπ.), εκτός από τις
ενετοκρατηθείσες Κυκλάδες, υποστηρίζει την άποψη περί καταγωγής του θεσμού από το
ελληνιστικό δημώδες δίκαιο (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1102 επ. και του
ίδιου, Σίφνος σ. 121). Την ύπαρξη συζυγικής κοινοκτημοσύνης στην επίκτητη όμως
μόνον περιουσία των συζύγων στις περιοχές της Μακεδονίας και Θράκης κατά τη ρωμαϊκή
περίοδο αναφέρει ο Α. Χριστοφιλόπουλος (Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ.
153–154). Γενικότερα σχετικά με το ζήτημα της καταγωγής του συστήματος της συζυγικής
κοινοκτημοσύνης όπου και όπως ίσχυσε αυτό βλ. Σ ά θ α , Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Ασσίζαι
Κύπρου, Α', ροδ' και Β' ροβ' Ζ a c h a r i ä σ. 89 επ.· Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικών Δίκαιον σ.
139 σημ. 34· Χ ρ ι σ τ ο φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 38 επ., 45, 140 επ.· Π ε τ ρ ό -
π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1102 επ.· του ίδιου, Σίφνος σ. 120 επ., 192· του
ίδιου, Συζυγική κοινοκτημοσύνη σ. 26 επ.· Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 140 επ.· Ζ έ π ο υ ,
Το Δίκαιον εις τας Ασσίζας της Κύπρου, όπ. π., σ. 323 σημ. 6, 324 σημ. 2, 325 σημ. 3.

κειμένου να περιέλθει στους συγγενείς του αποθανόντος συζύγου (κατιόντες, ανιόντες και λοιπούς πλάγιους συγγενείς)¹¹.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

---

11. Παρόμοιο έθιμο ίσχυε στη Νάξο (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά σ. 143), ενώ αντιθέτως στη Σύρο η επιζώσα σύζυγος, και αν ακόμα συγκληρονόμοι ήταν τέκνα του θανόντος, μπορούσε χωρίς περιορισμούς να διαθέτει το κληρονομικό της μερίδιο το οποίο ανερχόταν στο 1/2 της κληρονομαίας επίκτητης περιουσίας του συζύγου (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 263).

ΤΙΤΛΟΣ Β΄

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

§ 11. Τα τέκνα ως αποκλειστικοί κληρονόμοι

Θεμελιώδεις βάσεις του εθνικού συστήματος της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής της Μυκόνου, όσον αφορά την πρώτη γενεά (τάξη) κληρονόμων, δηλαδή τη γενεά του κληρονομούμενου (τέκνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.)¹², ήταν οι ακόλουθες:

- α) η εξ αίματος συγγένεια και όχι η εξ αρρενογονίας συγγένεια¹³.
- β) η αρχή της ισότητας των κληρονομικών δικαιωμάτων μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών της πρώτης τάξεως¹⁴.

12. Απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "Εάν τελευτήση τις αδιάθετος εισέρχονται εις την κληρονομίαν τὰ τέκνα του" (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 10).

13. Βλ. σχετικά την απάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "Εάν τελευτήση τις αδιάθετος, κληρονομούν την πατρομητρικήν των περιουσίαν όλα τὰ τέκνα εξ ίσου· ανεξαιρέτως θηλυκά τε και αρσενικά" καθώς επίσης, "Δέν δύνανται τὰ μὲν αρσενικά τέκνα νὰ κληρονομούν τὰ τοῦ πατρός, τὰ δὲ θηλυκά τὰ τῆς μητρός, ἀλλ' αδιακρίτως ἕκαστον και ἐκ τῶν τῆς μητρός και πατρός λαμβάνει τὸ ἀναλογοῦν εἰς αὐτὸ μέρος" (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα (1957) σ. 10, 11). Σχετικές και οι ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Β ι σ β ί ζ η, Δικαστικαί αποφάσεις, αριθ. 22 έτους 1676, 28 έτους 1683 και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, αριθ. 1 έτους 1663, 4 έτους 1665, 123 έτους 1716, 145 έτους 1721, 155 έτους 1725, 169 έτους 1731, 170 έτους 1733, 192 έτους 1779· προβλ. επίσης Ν. 118 κεφ. 4, "Οὐδεμίαν δὲ εἶναι βουλόμεθα διαφορὰν ἐν οἰαδήποτε διαδοχῇ ἢ κληρονομίᾳ μεταξὺ τῶν πρὸς τὴν κληρονομίαν καλουμένων ἀρρένων ἢ θηλειῶν οὗς πρὸς τὴν κληρονομίαν κοινῶς ὥρισamen καλεῖσθαι, εἴτε δι' ἄρρενος εἴτε διὰ θήλεος προσώπου συνήπτοντο τῷ τελευτήσαντι"· Β. 45, 3, 8.

14. Τούτο σημαίνει ότι τα γνήσια τέκνα του κληρονομούμενου κληρονομούσαν κατ'ισομοιρίαν ("κατά κεφαλᾶς", σύμφωνα με την ιουστινιάνειο ορολογία). Βλ. σχετικά απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου έτους 1833, "Εάν τελευτήση τις αδιάθετος, κληρονομούν την πατρομητρικήν των περιουσίαν όλα τὰ τέκνα εξ ίσου..." (Β ι σ β ί ζ η, Ερωτήματα, (1957) σ. 10). Η αρχή της "κατά κεφαλᾶς" κληρονομικής διαδοχής, όσον αφορά τα εγγύτερα μέλη της γενεάς του κληρονομούμενου, προκύπτει επίσης από τις ακόλουθες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου: Β ι σ β ί ζ η, Δικαστικαί αποφάσεις, αριθ. 22 έτους 1676· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, αριθ. 3 έτους 1664, 24 και 26 έτους 1701, 32 έτους 1701, 35 έτους 1702, 56 έτους 1706, 96 έτους 1710, 120 έτους 1715, 145 έτους 1721, 169

γ) ο αποκλεισμός των απώτερων μελών από τα εγγύτερα μέλη της πρώτης τάξεως, εφ' όσον αυτά ανήκαν στην ίδια "ρίζα".

δ) το απεριορίστο των κληρονομικών δικαιωμάτων των γνήσιων κατιόντων, οι οποίοι κληρονομούσαν ανεξάρτητα από τον βαθμό συγγενειάς τους με τον κληρονομούμενο¹⁵. Ως προς τα απώτερα πάντως μέλη της πρώτης γενεάς κληρονόμων δεν ίσχυε η αρχή της ισότητας των κληρονομικών δικαιωμάτων μεταξύ ομοιόβαθμων συγγενών που, όπως προαναφέρθηκε, ίσχυε για τα εγγύτερα μέλη (τα τέκνα), αλλά η αρχή της ισότητας εκείνων που είχαν ομοιόβαθμους με τον κληρονομούμενο αρχηγούς "ριζών". Συνεπώς τα απώτερα μέλη κληρονομούσαν "κατά ρίζας" και όχι "κατά κεφαλάς"¹⁶.

Απόλυτη είναι συνεπώς η προτεραιότητα την οποία το εθιμικό σύστημα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής απέδιδε στους γνήσιους κατιόντες¹⁷ ενώ εξ

έτους 1731, **170** έτους 1733, **172** έτους 1733.

15. Προβλ. Βι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **5** έτους 1662· Τ ο υ ρ τ ό - γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **170** έτους 1733.

16. Απάντηση [δημογεροντίας] Μύκονου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, "*Εάν τις χωρίς δικαίωμα κληρονομίας προτελευτήσει, τὸ δικαίωμα τοῦτο μεταβαίνει εἰς κληρονόμους του*" (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 12)· προβλ. και Μαλαξός, κεφ. ΦΝΔ', ΦΝΖ', σ. 369, 371. Στη Μύκονο ισχύει και στη Θήρα· προβλ. γραπτὰ ἔθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, JGR, VII, κεφ. Β', σ. 508 = Μά ο υ ρ ε ε , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 282, 395), όπως προκύπτει από πλήθος δικαστικών αποφάσεων, τηρούσαν αυστηρά την αρχή της "κατά ρίζας" κληρονομικής διαδοχής, όχι μόνον όσον αφορά την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής αλλά και ως προς τις επόμενες γενεές (τάξεις) της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Βι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. **9** έτους 1664, **25** έτους 1680, **40** έτους 1694· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. **163** έτους 1728, **46** έτους 1703, **107** έτους 1710, **112** έτους 1710, **156** έτους 1727, **206** έτους 1819, **96** έτους 1710). Πάντως δεν είναι σαφές εάν τα απώτερα μέλη στο εσωτερικό κάθε τάξεως κληρονόμων κληρονομούσαν με βάση την εξ αίματος συγγενειά τους με τον κληρονομούμενο, δηλαδή "εξ ιδίου δικαίου", ή ως αντιπροσωπεύοντα τον προαποβιώσαντα αρχηγό της ρίζας, στοιχείο που αποκτούσε πρακτική σημασία εάν ο αρχηγός της ρίζας είχε αποκληρωθεί ή με άλλο τρόπο αποκλεισθεί από την κληρονομία.

17. Αποκλεισμός των τέκνων από την οικογενειακή περιουσία ήταν δυνατός στη Μύκονο μόνο σε περίπτωση αποκληρώσεώς τους. Ως λόγος δε αποκληρώσεως αναφέρεται μόνον η "*αίσχροτης*" (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10). Στην περίπτωση αυτή ως αναγκαίοι κληρονόμοι εγκαθίστανταν στις γονικές περιουσίες, κατά τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι εξ αίματος συγγενείς του κληρονομούμενου, ενώ το αποκληρωμένο τέκνο αποκλειόταν πλήρως από την οικογενειακή περιουσία. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στον Πύργο, στη Μήλο, στο Απόκουρον-Κράββαρα, Άργος, Στεμνίτσα, Κρεμαστή Μονεμβασίας (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 33· Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125· τ ο υ ί - δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 4, 15, 19, 22, 37, 60). Την ανάγκη να συντρέχουν σοβαροί λόγοι προκειμένου να είναι έγκυρη η αποκλήρωση των νόμιμων τέκνων του κληρονομούμενου

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

άλλου, δεν φαίνεται να ίσχυαν στο νησί της Μυκόνου προνόμια αρρενογονίας¹⁸, όπως ο πλήρης αποκλεισμός των θηλέων τέκνων από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή¹⁹, ο περιορισμός του κληρονομικού μεριδίου τους σε σχέση με αυτό των αρρένων αδελφών τους²⁰ ή η εγκατάστασή τους ως νόμιμων κληρονόμων μόνο στη μητρική περιουσία²¹ καθώς και προνόμια πρωτοτοκίας (;)²² ή υστεροτο-

γονέως αναφέρει επίσης ο G. G e i b (σ. 94). Αντίστοιχες είναι και οι διατάξεις των κωδίκων των παραδουνάβειων χωρών που αναφέρονται στο ζήτημα αυτό, οι οποίες ακριβώς ορίζουν ότι για να είναι έγκυρη η διάταξη της διαθήκης περί αποκληρώσεως νομίμου τέκνου, θα πρέπει ρητώς να μνημονεύονται οι λόγοι αποκληρώσεώς του. Πρβλ. Συνταγμάτιον, XXII, α', ενώ παρόμοια ρύθμιση περιλαμβάνεται και στον Νομοκάνονα του Μαλαξού (Μαλαξός, κεφ. ΦΟΓ', σ. 382). Πάντως σε όλες αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται για πλήρη αποκλεισμό του "αχαρίστου" τέκνου από την οικογενειακή περιουσία, σύμφωνα με το ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο (N. 22, 48· N. 92, 1), και όχι για απλό περιορισμό του τέκνου σε κάποιο ποσοστό νόμιμης μοίρας· για το θέμα πρβλ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ο π ο ύ λ ο υ , Ο φαλκίδιος νόμος, όπ. π., σ. 18, 19.

18. Προνόμια αρρενογονίας δεν ίσχυαν επίσης και σε άλλα νησιά των Κυκλάδων, όπως στη Σύρο (Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 283), Θήρα (έθιμο Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507), Σίφνο και Νάξο (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167), Φολέγανδρο (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 16, 17) καθώς και σε περιοχές της Πελοποννήσου, όπως στο Ναύπλιο, Τρίπολη, Καρύταινα, Ανδρούσσα (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 21, 32, 35, 39).

19. Πρβλ. απαντήσεις δημογεροντιών Σαλαμίνας (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 16) καθώς και Αίγινας, Απόκουρου, Ναυπάκτου, Καστρώρων, Περαιώρας, Άργους, Πραστού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 8, 15, 16, 18, 20, 22, 26).

20. Πρβλ. απαντήσεις δημογεροντιών Πόρου και Ύδρας στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 10, 12).

21. Το έθιμο να κληρονομούν τα μεν άρρενα τέκνα την πατρική, τα δε θήλεα τη μητρική περιουσία, δεν απαντάται στη Μύκονο, μολονότι βεβαίως είναι σαφής ο διαχωρισμός των περιουσιών σε πατρικές και μητρικές περιουσίες. Σχετικά με το έθιμο αυτό βλ. JGR, VIII, σ. 479 επ.: Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 73 επ.: Μ ι χ α η λ ί δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ , Παρατηρήσεις σ. 13· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Συμβολή σ. 249 (απόφαση κοινοτικού κριτηρίου Νάξου έτους 1811) καθώς και τις απαντήσεις της δημογεροντίας Μήλου και Ίου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125, 126, 129), Αμοργού (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 19) και Στεμνίτσας (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 37) στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833.

22. Πρβλ. ωστόσο Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 109 (= μετ. Ρομπάκη, σ. 106) όπου παρέχεται η πληροφορία ότι υπήρχε συνήθεια στη Μύκονο να δίδουν οι γονείς στη μεγαλύτερή τους κόρη όχι μόνο την προίκα της μητέρας αλλά επί πλέον και την πατρική οικία με όλη την περιουσία του πατέρα, λόγω της συγκατοικήσεώς τους με αυτήν. Η ύπαρξη της συνήθειας αυτής επιβεβαιώνεται από το περιεχόμενο μιας δικαστικής αποφάσεως της Μυκόνου έτους 1817 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 202 έτους 1817). Για την τοπική

κίας²³. Εφ' όσον λοιπόν τα τέκνα, άρρενα και θήλεα, κληρονομούσαν σε ίσα μερίδια ολόκληρη την περιουσία του θανόντος γονέως, πατρική ή μητρική, καθίσταται σαφές ότι ο επιζών σύζυγος δεν είχε κανένα απολύτως κληρονομικό δικαίωμα στην κληρονομιαία περιουσία του θανόντος.

Ο αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου από την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής που επήρχετο στην αδιάθετη περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου προκύπτει εξ άλλου και από πλήθος δικαστικών αποφάσεων της Μυκόνου των ετών 1701, 1710, 1719, 1772, 1779 και 1787²⁴, όπου (εκτός από μία δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί στα 1779²⁵) ο επιζών σύζυγος είναι γυναίκα.

Μεταξύ των αποφάσεων αυτών ιδιορρυθμία παρουσιάζει μία δικαστική απόφαση του έτους 1710²⁶. Με τη δικαστική αυτή απόφαση επιλύεται κληρονομική διαφορά μεταξύ αφ' ενός μεν της Μαρίας, δεύτερης συζύγου του Αναστάση Μαζαβίνου, αφ' ετέρου δε συγγενών του αποθανόντος συζύγου της, δηλαδή της Άννας και του Μαθιού Φαμελίτη, ως επιτρόπων μάλλον των δύο ανήλικων τέκνων του Αναστάση Μαζαβίνου και της πρώτης συζύγου του Ειρήνης²⁷. Όπως προκύπτει ειδικότερα από το ιστορικό της υποθέσεως, ο Αναστάσης Μαζαβίνος και η πρώτη σύζυγός του Ειρήνη αποβίωσαν χωρίς να έχουν συντάξει διαθήκη. Τίθεται συνεπώς ζήτημα κληρονομικής διαδοχής των τέκνων τους στην κινήτη και ακίνητη πατρογονική τους περιουσία ("ροῦχα καὶ κτηνὰ καὶ νιντράδα"²⁸, στιχ. 6) για το οποίο το δικάζον κριτήριο αποφασίζει τα ακόλουθα:

1) Να δοθεί ένα μέρος της αδιαθέτης πατρικής περιουσίας και συγκεκριμένα ένα ορισμένο χρηματικό ποσό στη σύζυγό του Μαρία για την τέλεση των "ψυχικών"

συνήθεια της υπέρμετρης προικοδοτήσεως της πρωτότοκης κόρης στη Σκύρο αλλά και σε άλλες περιοχές της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, συνήθεια η οποία αποτέλεσε κοινωνική πληγή με σοβαρότατες δυσμενείς οικονομικές συνέπειες τόσο για τους γονείς όσο και για τα άλλα τέκνα βλ. Μάουρερ, Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 153 · Βισβίζη, Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κ.λπ., όπ. π., σ. 55-64 · Ξ. Αντωνιάδη, Η Σκύρος στους περιηγητές και γεωγράφους, έκδ. Εταιρείας Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1977, σ. 17 · τ ο υ ί δ ι ο υ , Προίκα σ. 164-166.

23. Προβλ. απάντηση δημογεροντίας Ύδρας στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833 (Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 12).

24. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, 26 έτους 1701, 32 έτους 1701, 57 έτους 1710, 100 έτους 1710, 126 έτους 1719, 186 έτους 1772, 192 έτους 1779, 194 έτους 1787.

25. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 192 έτους 1779.

26. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 91 έτους 1710, σ. 101 για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 9 II.

27. *διά όνομα τών άνιψιῶ των τών άρφανῶ*", στιχ. 5.

28. *νιντράδα*: από το βενετ. intrada, εισόδημα.

του συζύγου της και 2) η υπόλοιπη κληρονομαία περιουσία να επιμεριστεί ισομερώς ανάμεσα στη δεύτερη σύζυγο του κληρονομούμενου και στα κοινά τους τέκνα. Σύμφωνα ειδικότερα με το διατακτικό της αποφάσεως η επιζώσα (δεύτερη) σύζυγος αποκτά κληρονομικό μερίδιο για λογαριασμό του κυοφορούμενου τέκνου της ("καὶ ἡ ἄνωθεν Μαρία ἡ γυναῖκα του ἄλλη πάρτη ἐπειδὴ καὶ νὰ εἶναι καστρωμένη", στιχ. 32), το οποίο λογίζεται "ὡς τεχθέν" ὅσον αφορά τα επαγόμενα σε αυτό κληρονομικά δικαιώματα, υπό την προϋπόθεση βεβαίως ὅτι στη συνέχεια θα γεννηθεῖ ζωντανό. Στην περίπτωση αυτή είναι εμφανώς σαφές ὅτι το εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου αποπνέει κανόνες του ρωμαϊκού-βυζαντινού δικαίου²⁹.

Αξιοσημείωτο είναι επίσης ὅτι η επιζώσα σύζυγος αποκλειόταν από την κληρονομική διαδοχή αδιακρίτως αν η κληρονομαία περιουσία του θανόντος συζύγου ήταν γονική³⁰ ἢ επίκτητη³¹. Συνεπώς η προέλευση της κληρονομαίας περιουσίας του αποθανόντος συζύγου δεν ἔχει καθοριστική σημασία στην περίπτωση αυτή. Τούτο προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των κριτηρίων της Μυκόνου των ετών 1701, 1772, 1877, 1719, 1779, ὅπως διεξοδικότερα εκτίθεται στη συνέχεια.

Σε δικαστική υπόθεση ἔτους 1701³² η διεκδικητική αγωγή ασκείται από τον ένα αδελφό (Σίμο Συμαίο) κατά του ἄλλου (Ιωάννη Σημαιοῦ) για το "ἀδελφομοῖρι" του, το κληρονομικό δηλαδή μερίδιο του ενάγοντος ἀδελφοῦ στη γονική του περιουσία³³,

29. Σύμφωνα με τη σχετική αρχή του ρωμαϊκού δικαίου, η οποία δεν ἔπαυσε να ισχύει και στους βυζαντινούς χρόνους, το κυοφορούμενο νομικὸ τέκνο κατὰ τον χρόνο τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα, δηλαδή το ἔμβρυο (nasciturus), εἰς ὅσον τεχθεῖ ζωντανό, εἶναι κληρονόμος τῆς πατρικῆς περιουσίας τόσο στην ἐκ διαθήκης ὥς καὶ στην ἐκ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή. Απαραίτητη βέβαια προϋπόθεση εἶναι νὰ ἔχει γίνει ἤδη ἡ σύλληψη προ τοῦ θανάτου τοῦ πατέρα, διότι μόνο τότε θεωρεῖται ὅτι υφίσταται ὡς πρόσωπο καὶ εξασφαλίζονται τὰ κληρονομικά του δικαιώματα, με τὴν προϋπόθεση ὅτι τελικὰ θα γεννηθεῖ ζωντανό (Μ π α - λ ἡ , Εγχειρίδιον σ. 20· Π ε τ ρ ό γ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 383· Σ π . Τ ρ ω ῖ ά ν ο υ , "Το ἔμβρυο στο βυζαντινὸ κανονικὸ δίκαιο", "Βυζαντιναὶ Μελέται", τ. Γ' (ανάτυπο με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση), Αθήναι 1991, σ. 3-30· Β., 46, 1, 22 (= D.1, 5, 26), "ὁ κυοφορούμενος ὡς ἐπίταν ἀντί τεχθέντος ἐστὶ καὶ κληρονομεῖ" καὶ Β., 45, 1, 19 (= D. 38, 16, 7, "Καὶ ὁ συλληφθεὶς τρόπον τινὰ πιστεύεται ἐν φύσει εἶναι")· Ε. 5.5· Εξάβιβλος, V, V, 8 "Ἐὰν ὑπεξούσιος κυοφορούμενος, ἀμνημόνευτος ἐάθῃς ἐν διαθήκῃ τεχθῇ μὲν, φωνὴν δὲ μὴ ἀφήσῃ ἢ ὅλως τέλειος γεννηθεῖ ζῶν καὶ ἅμα τῷ πεσεῖν ἐν τῷ ἐδάφει ἐτελεύτησεν ἢ ἐν τοῖς χερσὶν τῆς ἰητρίνης, ῥήγνυσσι τὴν διαθήκην. Κυοφορούμενος δὲ ἐστὶν ὁ μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς τεχθεὶς" καὶ Εξάβιβλος, V, V, 9, "Τοὺς κυοφορούμενους δεῖ ἐν οἴκῳ ποτε τόπῳ ἢ βαθμῷ ἀποκλήρους ποιεῖν· ἵνα μὴ ἐπαναβαίνοντες ῥήξωσι τὴν διαθήκην".

30. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **186, 100, 192, 194, 126.**

31. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **32**· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικαὶ αποφάσεις, αριθ. **28** ἔτους 1683, στιχ. 27, 28, αριθ. **32** ἔτους 1686, στιχ. 13, 14.

32. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, αποφ. αριθ. **32** ἔτους 1701, σ. 46.

33. Στη Μύκονο το μερίδιο τοῦ ἀδελφοῦ στη γονική περιουσία που συνήθως λαμβάνε-

δηλαδή στο κατώγι ενός σπιτιού το οποίο η μητέρα τους παραχώρησε ολόκληρο, υπό τη μορφή προικοδοτήσεως, στον εναγόμενο. Ο ενάγων ισχυρίζεται ότι η μητέρα δεν είχε νόμιμο δικαίωμα να προικίσει με το συγκεκριμένο ακίνητο τον αδελφό του διότι τούτο ανήκε στον πατέρα του, αποτελούσε δε επίκτητη περιουσία του πατέρα ("ἐπειδὴ καὶ νὰ τανὲ τοῦ πατέρα τῶν ἀγορά", στιχ. 9) Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή και συνεπώς, εφ' όσον επέρχεται η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του πατέρα, αναγνωρίζεται το "αδελφομοίρι" του ενάγοντος στο επίδικο ακίνητο. Παράλληλα όμως ορίζεται ότι ο ενάγων θα υποχρεούται να πληρώσει το μερίδιό του στα χρέη που βαρύνουν την κληρονομιαία περιουσία, δηλαδή το μερίδιό του σε ένα ποσό το οποίο πλήρωσε ο εναγόμενος για να απαλλάξει το ακίνητο από "πάχτωση" με την οποία αυτό είχε στο παρελθόν επιβαρυνθεί³⁴.

Από όσα εκτέθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι η σύζυγος του θανόντος και μητέρα των αντιδίκων δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα στην επίκτητη περιουσία του συζύγου της, την οποία συνεπώς δεν είχε το δικαίωμα να διαθέσει με οποιονδήποτε τρόπο, ούτε ακόμα υπό τη μορφή γαμήλιων παροχών στα τέκνα του ζεύγους. Ο αποκλεισμός δε της χήρας συζύγου από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή που επήρχετο ακόμα και στην επίκτητη περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου, θεμελιώνει την άποψη ότι στη Μύκονο δεν ισχύει ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης

ταί με την ευκαιρία τελέσεως του γάμου του, επὶ τῇ μορφῇ προίκας, ἀποκαλείται "ἀδελφομοίρι" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. επιφ. αριθ. 123 έτους 1716· Π ε τ ρ ό π ο υ - λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 1349 έτους 1671). Προκειται για μερίδιο επί της γονικής κληρονομιαίας περιουσίας στη δημιουργία της οποίας κατά ένα μέρος το άρρεν τέκνο συνέβαλε δια της προσωπικής του εργασίας, ήδη από την παιδική του ηλικία, ως πραγματικός "κοινωνός του πατρικού οίκου"· πρβλ. Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, § 47, σ. 119 = μετ. Ρομπάκη, σ. 113· Υ ν ε ρ σ. 40, 41. Ο όρος "αδελφομοίρι" απαντάται ήδη σε προικοσυμβόλαιο του 15ου αιώνα, πιθανότατα προερχόμενο από την Αχρίδα της Βουλγαρίας, όπου ο γαμπρός με την ευκαιρία τελέσεως του γάμου προικίζεται με το 1/3 της ακίνητης γονικής περουσίας των θετών γονέων του, η κυριότητα δε των προικίων μεταβιβάζεται σ' αυτόν αμέσως μετά την τέλεση του γάμου. Το σχετικό προικοσυμβόλαιο χαρακτηρίζεται από τον Γ. Μ ι χ α η λ ί δ η – Ν ο υ ά ρ ο (Contribution σ. 192) ως "πρωτόγονος" κληρονομική σύμβαση ("pacte successoral primitif").

34. Η σύμβαση της "παχτώσεως" αποτελούσε παραλλαγή της κλασσικής συμβάσεως του ενεχύρου. Σύμφωνα με τη σύμβαση αυτή, ο οφειλέτης παραχωρούσε τα κτήματά του στον δανειστή, αφ' ενός μεν ως εγγύηση για την εξόφληση του δανείου, αφ' ετέρου δε για να λαμβάνει ο δανειστής τους καρπούς των κτημάτων αντί για τόκους μέχρι να εξοφληθεί το δάνειο. Για τη σύμβαση αυτή και τη σχέση της με τη βυζαντινή "αντίχρηση" βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 191–193· Π α π α γ ι ά ν ν η Νομολογία Ι σ. 206· Μ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , "Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων", Πρακτικά Ακ. Αθ., τ. 71 (1996), σ. 125 σημ. 50, 51.

των συζύγων στα αποκτηθέντα από τον ένα σύζυγο κατά τη διάρκεια του γάμου περιουσιακά στοιχεία.

Παρόμοιο είναι και το περιεχόμενο άλλης δικαστικής υποθέσεως έτους 1701³⁵ όπου ο ενάγων (Τζαννής της Ροδούσας) διεκδικεί από τους εναγομένους, δηλαδή τη μητέρα του (Ροδούσα) και τον σύζυγό της (Αντώνη Ταμεραλία): α) το πατρικό του σπίτι (αγορά του θανόντος πατέρα του) όπου διαμένουν αυτοί και β) την προίκα του την οποία οι εναγόμενοι δεν του έχουν ακόμα παραδώσει. Το δικαστήριο μετά την απόδειξη του γεγονότος ότι το σπίτι ανήκε πράγματι στον πατέρα του ενάγοντος, αναγνωρίζει συγκυριότητα του ενάγοντος και του αδελφού του (Πέρρου) σε αυτό, ως νόμιμων κληρονόμων του πατέρα τους. Η επιζώσα σύζυγος αποκλείεται συνεπώς από την περιουσία του προαποθανόντος συζύγου της, ακόμα και αν η περιουσία αυτή αποτελεί επίκτητη του συζύγου, εφ' όσον συντρέχει με γνήσια τέκνα του κληρονομούμενου συζύγου τα οποία και τον κληρονομούν αποκλειστικά. Ενδιαφέρον είναι πάντως ότι το δικαστήριο παρέχει στη μητέρα το δικαίωμα να διαμένει στο επίδοικο ακίνητο μαζί με τον άλλο γιό της για ένα προσωρινό διάστημα δύο ετών³⁶ ορίζοντας σχετικά ότι, μετά το τέλος του χρόνου αυτού, το ακίνητο θα περιέρχεται πλέον κατά πλήρη κυριότητα στους δύο αδελφούς ("και φανίζοντας οί δύο χρόνοι να είναι και τῶ/ν ἐδυνονῶ ἀδελφιῶ", στιχ. 16, 17). Η ρύθμιση αυτή οδηγεί στην υπόθεση ότι ο άλλος αδελφός ήταν ανήλικος (ίσως για τον λόγο αυτό τη διεκδικητική αγωγή ασκεί ο ένας μόνο γιός) και συνεπώς το δικαστήριο παρέχει στη μητέρα, ως επίδοχο του ανήλικου τέκνου κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας³⁷ και για λόγους

35. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 24 έτους 1701, σ. 38. Λόγω της ανυπαρξίας δεδικασμένου των αποφάσεων των κοινοτικών κριτηρίων της Μυκόνου, η ίδια ακριβώς υπόθεση (ίδιοι διάδικοι – ίδιο ακριβώς περιεχόμενο) επανεκδικάστηκε από τετραμελές κοινοτικό κριτήριο (από τα 4 μέλη του οποίου τα 3 συμμετείχαν στη σύνθεση του δικαστηρίου που δίκασε την αριθ. 24 υπόθεση), μετά παρέλευση 7 μόνον ημερών από την προηγούμενη δίκη, εκδόθηκε δε όμοια απόφαση (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 26 έτους 1701, σ. 40).

36. "μέ τοῦτο νά κάθεται μέσ' τὸ ὁμοιο σπίτι ἡ ἄνω λεγομένη Ροδοῦσα μέ τὸν υἱόν της τὸν Πέρρο χρόνοι δυό", στιχ. 15–16.

37. Το δίκαιο της επιτροπείας που ίσχυε κατά περιοχές την περίοδο μετά την Άλωση δεν έχει ακόμα πλήρως διερευνηθεί. Στη Μύκονο πάντως, μετά τον θάνατο του πατέρα, τη διοίκηση και διαχείριση της περιουσίας των τέκνων αναλάμβανε η μητέρα, εφ' όσον δεν ξαναπαντρευόταν, με σαφείς όμως περιορισμούς όσον αφορά τη δυνατότητα μεταβιβάσεως της πατρογονικής περιουσίας αυτής σε τρίτα πρόσωπα ή ακόμα και της διανομής της μεταξύ των τέκνων, κατά παράβαση των αρχών της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Χ ρ υ σ α ν - θ ὀ π ο υ λ ο ς σ. 95· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 208· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 3 έτους 1664, 32 έτους 1701, 82 έτους 1706, 51 έτους 1703· Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις Μυκόνου, δικ. αποφ. αριθ. 22 έτους 1676, 32 έτους 1686). Για το ζήτημα, όπως

επίβλεψης και φροντίδας του, το δικαίωμα συγκατοίκησης μέχρι να επέλθει η ενηλικίωση του τέκνου αυτού (μετά από δύο χρόνια). Τότε το ενήλικο πλέον τέκνο αποκτά την πλήρη κυριότητα του κληρονομικού μεριδίου που του αναλογεί στο πατρικό του σπίτι.

Εξ άλλου, σε δικαστική υπόθεση έτους 1772³⁸ ο ενάγων (σιόρ Πετράκης Γύζης) διεκδικεί κληρονομικό μερίδιο από την περιουσία του πατέρα του, ο οποίος πέθανε χωρίς να συντάξει διαθήκη, καθώς επίσης και κληρονομικό μερίδιο από την κληρονομαία περιουσία που κατέλιπε μία αδελφή του (η Μαρούσα), η οποία επίσης πέθανε χωρίς να συντάξει διαθήκη και χωρίς να αφήσει τέκνα τα οποία, ως άμεσοι απόγονοί της, θα την κληρονομούσαν. Πρόκειται για σώρευση δύο διεκδικητικών περί κλήρου αγωγών, από τις οποίες, η μεν πρώτη αφορά την κληρονομική εγκατάσταση του ενάγοντος στην κληρονομαία περιουσία του πατέρα του και ασκείται κατά της μητέρας του ενάγοντος (Κουτζουλίνας), η δε δεύτερη την κληρονομική του εγκατάσταση στην κληρονομία της αδελφής του που έχει πεθάνει και ασκείται κατά των αδελφών του.

Σχετικά με την πρώτη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή, η οποία και μας ενδιαφέρει εδώ, το δικαστήριο, προβαίνοντας για τη διαμόρφωση δικανικής κρίσεως σε ένα συνδυασμό διατάξεων βυζαντινών και τοπικού εθιμικού δικαίου³⁹, αποφασίζει ότι αποκλείεται ο ενάγων, ως ήδη προικισθείς από τον θανόντα πατέρα του, από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην πατρική περιουσία, οπότε η περιουσία αυτή περιέρχεται υποπερώς στα άλλα αδελφία του που δεν προικισθηκαν από τον πατέρα (αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας των προικισθέντων τέκνων κατά την κληρονομική διαδοχή)⁴⁰. Είναι λοιπόν σαφές ότι δεν αναγνωρίζεται στην επιζώσα σύζυγο (και μητέρα του ενάγοντος) κληρονομικό μερίδιο στην περιουσία του θανόντος συζύγου της, εφ' όσον ολόκληρη η πατρογονική περιουσία περιέρχεται στα μη προικισθέντα τέκνα του ζεύγους.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1787⁴¹ η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος (του Μάρκου, γιού της Ειρήνης του Ζωρζή) διεκδικούν από τη σύζυγό του (κόρη του Νικολού Καλλέργη) μέρος της κληρονομίας που κατέλιπε ο θανών και συγκεκριμένα τον ρουχισμό του, τον οποίο η σύζυγος παρακρατεί έναντι διατροφής που της

εμφανίζεται στις περιοχές της Κω, της Σιάτιστας και της Ύδρας κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία II σ. 174–176, 210–212.

38. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772, σ. 195· για την υπόθεση αυτή βλ. επίσης πιο κάτω, §13.

39. "όμοῦ καὶ μέ τόν Βασιλικόν νόμον", στιχ. 21, 25.

40. Το δικαστήριο δηλαδή εφαρμόζει την αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας και για το προικισθέν άρρεν τέκνο· για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 9 σημ. 233.

41. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 194 έτους 1787, σ. 204.

όφειλε ο σύζυγός της. Για να αποτρέψουν την ικανοποίηση της αξιώσεως αυτής της συζύγου, η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος ισχυρίζονται ότι η κληρονομιαία περιουσία του θανόντος βαρύνεται, πέρα από από το χρέος της διατροφής της συζύγου, και με άλλα επί πλέον χρέη και συνεπώς η περιουσία του θα έπρεπε να επιμερισθεί μεταξύ όλων των δανειστών (συμπεριλαμβανομένης και της συζύγου του) ανάλογα με το ποσόν της αξιώσεως κάθε δανειστή. Το δικαστήριο (που απαρτίζεται από τον βοεβόδα Χουσεϊν Αγά Μενεξελή και προεστούς) αποφασίζει ότι η απαίτηση της συζύγου για διατροφή από τον σύζυγο προηγείται από τις απαιτήσεις των άλλων δανειστών και συνεπώς θα πρέπει να ικανοποιηθεί κατά προτεραιότητα από τη διεκδικούμενη κληρονομιαία περιουσία του συζύγου, η οποία και δεν επαρκεί για να ικανοποιηθούν οι αξιώσεις όλων των δανειστών. Ειδικότερα δε, όπως αναφέρεται στην απόφαση, σε περίπτωση όπου η περιουσία του άνδρα συζύγου τίθεται σε "*κουραμā*"⁴² λόγω υπερχρεώσεως, κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στη Μύκονο "*ή θροφή της γυναικός δέν πέφτει είς κουραμā*" (στιχ. 21), δηλαδή η ικανοποίηση του χρέους διατροφής της συζύγου από τον σύζυγο προηγείται από οποιοδήποτε άλλο χρέος του συζύγου προς τους δανειστές του⁴³. Πάντως, εφόσον η απαίτηση της συζύγου θα ικανοποιηθεί πλήρως από την αξία του ορκισμού του, οι υπόλοιποι δανειστές θα μπορούν να ικανοποιηθούν αναλογικά με το ύψος των απαιτήσεών τους από την υπόλοιπη περιουσία του θανόντος ("*ας πιάσουν το άλλο του/ πρᾶγμα*", στιχ. 20, 21).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι δεν έχει η σύζυγος κληρονομικό δικαίωμα ούτε ακόμα στην κινητή περιουσία του συζύγου. Απορρίπτεται όμως από το δικαστήριο η διεκδικητική περί κλήρου αγωγή της μητέρας και του αδελφού του θανόντος, διότι αυτός δεν είχε εκπληρώσει όσο ζούσε την υποχρέωση διατροφής της συζύγου του. Η αξίωση δε αυτή της συζύγου για την κάλυψη των εξόδων διατροφής της από τον σύζυγο κατά τη διάρκεια της εγγάμου σχέσεως ικανοποιείται πλέον

42. *κουραμάς*: όρος τουρκικής επιδράσεως (*gurama*) που σημαίνει οφειλή, δάνειο, θεσμό ανάλογο προς τον θεσμό της πτωχεύσεως (Β α γ ι α κ ά κ ο υ , Συμβολή εις την μελέτην της δημώδους νομικής ορολογίας, όπ. π., σ. 532). Για την έννοια του *κουραμά*, που αποτελούσε είδος καθολικής αναγκαστικής εκτελέσεως, και των αρχών που διείπαν αυτόν στη Σύρο επί Τουρκοκρατίας βλ. Δ ρ α κ ά κ η , Σύρος σ. 232 επ.

43. Πρόκειται για σαφή αναγνώριση, από το εθιμικό δίκαιο δίκαιο της Μυκόνου, της υποχρεώσεως του συζύγου να διατρέφει τη σύζυγο ως περιουσιακής υποχρεώσεως (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 41 έτους 1694, σ 129 και 7 έτους 1663, σ. 61· πρβλ. επίσης, "*Ο άνήρ αναγκάζεται να τρέφει την γυναίκα αυτού και να την έννοιάζεται είς όλα της τα αναγκαία κατά την ποσότητα της προικός όπου έλαβε παρ' αυτής*", Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Γ', 61, νβ', σ. 392). Για το ζήτημα βλ. επίσης Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία Π σ. 112· Π α π α ρ ρ ή γ α – Α ρ τ ε μ ι ά δ η , Η αναγκαστική εκτέλεση κ.λπ., όπ. π., σημ. 161.

από την κληρονομιαιά περιουσία του συζύγου κατατασσόμενη προνομιακά έναντι των αξιώσεων των υπολοίπων δανειστών.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1719⁴⁴, αντίδικοι είναι η σύζυγος του θανόντος Φραζέσκου Ποστανζή (Γιαννούλα) και η αδελφή του (Ρουμπίνα, κόρη του Αντώνη Ποστανζή). Η αδελφή διεκδικεί ακίνητο το οποίο ισχυρίζεται ότι είναι προικώ της, για να αποδείξει δε τον ισχυρισμό της προσκομίζει σχετικό προικοσύμφωνο (που συντάχθηκε στα 1685) από το οποίο προκύπτει ότι την προικίζει η μητέρα της με το επίδικο ακίνητο με τον όρο ("κουντετζιον", στιχ. 9) ότι θα τη διατρέφει η προικισθείσα όσο ζεί. Από την άλλη μεριά, η σύζυγος του θανόντος ισχυρίζεται ότι το ακίνητο δεν ανήκει στην κουνιάδα της αλλά στον θανόντα σύζυγό της και τούτο διότι:

α) το επίδικο ακίνητο είχε αγοράσει ο πεθερός της Αντώνης Μποστανζής, όπως αποδεικνύεται από συμβόλαιο αγοραπωλησίας που είχε συνταχθεί από τον κατ'ζηλλιέρη Μυκόνου Γεώργιο Λημνίο στα 1639 (στιχ. 20–21). Συνεπώς δεν είχε η πεθερά της Μπεδενιούδα δικαίωμα διαθέσεώς του με γαμήλιο σύμφωνο προς την κόρη της, εφ' όσον τούτο ανήκε στην περιουσία του συζύγου της, του Αντώνη Μποστανζή, και όχι στη δική της⁴⁵.

β) η πεθερά της Μπεδενιούδα παραχώρησε το ακίνητο αυτό με τη διαθήκη της στον γιό της, τον Φραζέσκο Ποστανζή για δύο λόγους: 1) επειδή ο Φραζέσκος είχε εξοφλήσει τα χρέη με τα οποία ήταν επιβαρυνμένη η πατρογονική του περιουσία (στιχ. 10–18, 27), αποτρέποντας έτσι την πλειοψηφία του επίδικου ακινήτου στους δανειστές με δημόσιο αναγκαστικό πλειστηριασμό (στιχ. 17–18) και 2) διότι ο ίδιος διέτρεφε την μητέρα τους χωρίς ποτέ η αδελφή του Ρουμπίνα να συμμετάσχει στις δαπάνες διατροφής της (στιχ. 12–13, 28). Επί πλέον δε ο Φραζέσκος διέτρεφε, όπως με μάρτυρες αποδεικνύει η Γιαννούλα, και την ίδια την αδελφή του τη Ρουμπίνα (στιχ. 33–34).

Το δικαστήριο δέχεται τους ισχυρισμούς της συζύγου και αναγνωρίζει ως κυρίους του ακινήτου, όχι την ίδια τη σύζυγο αλλά τους εξ αδιαθέτου κληρονόμους του συζύγου της ("ὅτι τὸ ἄνωθ(εν) σπίτι νὰ εἶναι τῶν κληρονόμων τοῦ/ ἄνωθ(εν).." , στιχ. 26, 27) και τούτο διότι προφανώς η σύζυγος δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα όταν επήρχετο η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του συζύγου της. Η νομιμοποίησή της στη δίκη οφείλεται πιθανώς στο γεγονός ότι αυτή ασκεί,

44. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 126 έτους 1719, σ. 137.

45. "καὶ τὸ κυριώτερον πὼς ἦτον [ἀγορά]/τοῦ πατρός του καὶ ἡ μητέρα του δὲν ὥριζεν νὰ τὸ δώση τῆς αὐτῆς Ρουμπίνας...", στιχ. 28–29. Από εδώ προκύπτει συνεπώς ότι στη Μύκονο δεν ίσχυε ο θεσμός της συζυγικής κοινοκτημοσύνης ούτε στην επίκτητη περιουσία των συζύγων.

μετά τον θάνατο του συζύγου της, την επιτροπεία των ανήλικων τέκνων του ζεύγους, τα οποία έχουν κληρονομικά δικαιώματα στην περιουσία του θανόντος πατέρα.

§ 12. Οι πλησιέστεροι συγγενείς ως κληρονόμοι

Ο πλήρης αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής δεν ίσχυε μόνον στην πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, όταν δηλαδή αυτός συνέτρεχε με γνήσιους κατιόντες του κληρονομούμενου συζύγου του, αλλά ακόμα και όταν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας δεν υπήρχαν κληρονόμοι στην πρώτη τάξη. Στην περίπτωση αυτή χωρούσε η διαδοχή των επόμενων τάξεων και η περιουσία του θανόντος περιερχόταν αποκλειστικά στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του, σύμφωνα με την αρχή του γονικού, την οποία το κληρονομικό τοπικό έθιμο τηρούσε χωρίς εξαίρεση⁴⁶.

46. Ανάλογο έθιμο ίσχυε σε όλο τον κυκλαδικό χώρο, δηλαδή στη Νάξο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 167· Λεντάκης σ. 332 επ.), Άνδρος (JGR, VIII, σ. 486· Πασχάλη, Νομικά έθιμα Άνδρου κ.λπ., όπ. π., σ. 151, 172, 220-221· του ίδιου, Κυκλαδικά θέσμιμα κ.λπ., όπ. π., σ. 216· Ν. Δαπόντε, "Το εν Άνδρω έθιμον περί της τύχης της προικός λυθέντος του γάμου (...)", Ανδριώτης, Πειραιεύς (1930) κε. Γ' σ' η, Τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθιμών, όπ. π., σ. 6· Λεντάκης σ. 359-360), Σύρο (έθιμα Σύρου 1695, JGR, VIII, σ. 499-500· Δρακάκη, Σύρος σ. 252· Λεντάκης σ. 351), Σίκινο (Γαβαλά, Η νήσος Σίκινο, όπ. π., σ. 82, 84), Πάρο και Αντίπαρο (Βάλλη νδ α, Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα κ.λπ., όπ. π., σ. 323-326· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1957) σ. 14, 15· του ίδιου, Πάρος σ. 142-3· του ίδιου, Η πολιτική δικαιοσύνη κ.λπ., όπ. π., αριθ. 375, σ. 380-381), Μήλο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 126), Φολέγανδρο, Αμοργό (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1957) σ. 16, 19), Σίφνο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 164· Βάου, Ναοί και ναυδρία κ.λπ., όπ. π., σ. 334-336· Μαριδάκη, Μήλος σ. 8, 9), Θήρα-Ανάφη (έθιμα Θήρας (και Ανάφης) του 1797, JGR, VIII, κεφ. Β', σ. 507· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 7 σημ. 1), Ίο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955), σ. 129), Κέα (Ψύλλα, Ιστορία της νήσου Κέας, όπ. π., σ. 334), Κίμωλο (Χατζηδάκη, Η ιστορία της νήσου Μήλου, όπ. π., σ. 334· Λεντάκης σ. 339-343). Επίσης ίσχυε σε όλα τα Δωδεκάνησα πλην της Ρόδου, δηλαδή στην Κάρπαθο, Κω, Λέρο, Σύμη, Κάσο, Χάλκη, Τήλο, Κάλυμνο, Πάτμο (Μιχαηλίδου - Νουάρου, Κάρπαθος σ. 25, 48-49, 51-52, 57-58, 62, 65, 66, 68, 133· Μιχαηλίδου - Νουάρου, Παρατηρήσεις σ. 16· Χαλκιάδη, Λαογραφικά Κάσου, όπ. π., σ. 41), καθώς και στο Καστελλόριζο (Γ. Πετροπούλου, "Α. Νοταριακαί πράξεις Χίου των ετών 1724-1780. Β. Έγγραφα Ρόδου και Καστελλόριζου των ετών 1847-1874", Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), 5 (1963), σ. 391-397, 410), Νίσυρο (JGR, VIII, σ. 486· Σακελλάριδη, Παροιμίες και φράσεις από τη Νίσυρο, όπ. π., σ. 91), Αστυπάλαια (Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρου, "Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας", Λαογραφία, 13 (1951), σ. 125-129· Γκίνη, Περίγραμμα, αρ.

Στη Μύκονο, καθώς και γενικότερα στον κυκλαδικό χώρο, η ισχύς του ανωτέρω εθίμου επιβεβαιώνεται μέσα από την πληθώρα των "κοντετζιό" που περιλαμβάνονταν στα προικοσύμφωνα και στις διαθήκες. Με τις "κοντετζιό" αυτές οι συμβαλλόμενοι μεταβίβαζαν γονικές περιουσίες στους άμεσους απογόνους τους ορίζοντας ρητά ότι *"κατά τὴν τάξιν καὶ συνήθειαν τοῦ τόπου"* τους (*"κατά τὴν παλαιὰν συνήθειαν"*, *"ὡς σύνηθες"*, *"κατὰ τὸν τοπικὸν νόμον"*) αν ο προικισθείς γιός ή κόρη ή ο *"κληρονόμος"* τους (= τέκνο τους) αποβιώσει άκληρος η γονική αυτή περιουσία θα περιέρχεται στους συγγενείς της πατρικής ή μητρικής γραμμής από την οποία έχει προέλθει⁴⁷.

1046, σ. 381 (γραφτά έθιμα Αστυπάλαιας έτους 1871). Την ίδια αυτή εθιμική αρχή τηρούσαν επίσης τα νησιά του Αργοσαρωνικού, Ύδρα (Ι. Κ ι σ κ ή ρ α , Το Αστικόν δίκαιον της Ύδρας (..), Αθήναι, 1961, σ. 97· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 12) και Πόρος (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 11), καθώς και πολλές περιοχές της Πελοποννήσου και Στερεάς Ελλάδας, όπως οι Αταλάντη, Απόκουρον, Ναύπακτο, Κράββαρα, Περαχώρα, Ναύπλιο, Άργος, Κρανίδιο, Άγιος Πέτρος, Τρίπολη, Στεϊνάσσα, Ανδρούσα, Κρεμαστή Μονεμβασίας, Βάτικα Μονεμβασίας, Φανάριον, Καλαμάτα, Νησίον, Κορώνη, χωριά Μεθώνης, Κυπαρισσία, Πύργος, Πάτρα, Ιμλάκια, Βοστίτζα, Καλαβότα (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 1, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 25, 29, 33, 38, 40, 43, 45, 47, 50, 53, 57, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 67). Επίσης η εθιμική δε αυτή αρχή ίσχυε και στο Ζαγόρι της Ηπείρου (Π. Β ι ζ ο υ κ ί δ η , *"Ηπειρωτικά έθιμα"*, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 2 (1927), σ. 36-37· Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 401-403), πιθανώς δε και στα Επτάνησα (Λ ε ν τ ά κ η ς σ. 403-409).

47. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, στιχ. 18, σ. 55, 18 έτους 1673, στιχ. 17, σ. 87. Προβλ. σχετικά "κοντετζιονάσα" προικοσύμφωνα Νάξου των ετών 1598 (Κ α τ σ ο υ ρ ο ύ , Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας, όπ. π., αριθ. 22 έτους 1598, σ. 80) και 1680-1688 (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 13 έτους 1680, σ. 160, 127 έτους 1681, σ. 291, 140 έτους 1681, σ. 307 κ. ά.) και Πάρου των ετών 1737-1827 (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 1 έτους 1716/17, σ. 153, 11 έτους 1737, σ. 166, 15 έτους 1738, σ. 172, στιχ. 25, 16 έτους 1739, στιχ. 45, σ. 174, 17 έτους 1740, στιχ. 40, σ. 176 (ειδικά από το προικοσύμφωνο αυτό προκύπτει ότι η συνήθεια αυτή ίσχυε όχι μόνο για τους λαϊκούς αλλά και *"καντά τίν τάξην τόν ιαιρέο"*), 18 έτους 1751, στιχ. 46, σ. 179, 21 έτους 1820, στιχ. 167, σ. 185, 22 έτους 1820, στιχ. 14, σ. 186, 28 έτους 1826, στιχ. 44, σ. 192, 34 έτους 1827, στιχ. 44, σ. 199 (*"κατά τὸν τοπικὸν νόμον"*). Το ίδιο παρατηρούμε και σε "αβαντάριο" της Ίου έτους 1803 όπου περιέχεται η ρήτρα *"νὰ κοντετζιοναρισθεῖ κατὰ τὴν συνήθειαν"*, δηλαδή κατά την καταχώρισή του ως προικοσυμφώνου στην κατσηλλαρία του νησιού, να προστεθεί η "κοντετζιόν" ότι, σε περίπτωση που ο γάμος λυθεί άτεκνος, τότε τα προικιζόμενα θα επιστρέφονται στους πλησιέστερους συγγενείς, *"κατά τὴν συνήθειαν"*, σύμφωνα δηλαδή με το σχετικό έθιμο του νησιού (Β ι σ β ί ζ η , Προικία έγγραφα σ. 23). Η ίδια αυτή "κοντετζιό" απαντάται επίσης στις παρατηρήσεις επί των εθίμων της Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 168-169 = JGR, VIII, Παρατηρήσεις δημογεροντίας Θήρας επί του κεφ. Δ' των γραπτών εθίμων του νησιού έτους 1797, σ. 519 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 296 = μετ. Ρομπάκη, σ. 253) όπου σαφώς αναφέρεται ότι, σε περίπτωση όπου

Στη Μύκονο ειδικά, πέρα από την ισχύουσα εθιμική πρακτική των "κοντετζιό"⁴⁸, η αδιαμφισβήτητη ισχύς της αρχής του γονικού, σε περιπτώσεις άτεκνων γάμων, προκύπτει τόσο από την απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης του έτους 1833, "*Εάν τελευτήση τις αδιάθετος εισέρχονται εις την κληρονομίαν τὰ τέκνα του, εάν δὲ δὲν ἔχη, οἱ ἐπιζῶντες γονεῖς του, εἰ δὲ οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς*"⁴⁹, όσο και από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1710, και 1877⁵⁰, των οποίων το περιεχόμενο εκτίθεται αναλυτικότερα στη συνέχεια.

Με δικαστική απόφαση έτους 1710⁵¹ επιλύεται αντιδικία μεταξύ του Πέρρου Κόντου και της χήρας συζύγου του θανόντος αδελφού του Γιώρη, της Χρησιάνας, σχετικά με την κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του θανόντος. Ο Πέρρος ισχυρίζεται ότι είναι μοναδικός κληρονόμος του αδελφού του βαρυνόμενος με όλα τα κληρονομικά χρέη. Για να ενισχύσει δε τον ισχυρισμό του αυτό, επικαλείται και μια δικαστική απόφαση που εκδόθηκε στις 21 Μαρτίου 1709, δηλαδή ένα χρόνο πριν από την παρούσα δίκη. Από το άλλο μέρος η Χρησιάννα, διεκδικώντας και αυτή κληρονομικά δικαιώματα στην περιουσία του αδελφού της, προσέφυγε κατά της αποφάσεως στην κρίση του βοεβόδα⁵² ο οποίος και προέτεμψε ξανά την υπόθεση για να δικαστεί σε κοινοτικό κριτήριο. Το δικαστήριο, που απαρτίζεται από τα ίδια ακριβώς μέλη που εκδίκασαν στο παρελθόν την ίδια υπόθεση, επικυρώνει την προηγουμένη απόφασή του ("*ἀποφασίζουν καὶ λαοιτάρα*"⁵³ την ἄνωθε σεντένζα ὅπου

το "ἄβαντήριο" που συντάχθηκε με τον σκοπό να γίνει προικοσύμφωνο δεν περιέχει καμμία "κονδιτζιόνε" και δεν συνταχθεί στη συνέχεια προικοσύμφωνο, ο δε γάμος λυθεί άτεκνος, τότε τα προικώα περιέρχονται στους συγγενείς του προικισθέντος θανόντος συζύγου, ισχύει δηλαδή για την περίπτωση αυτό το τοπικό έθιμο ως "κοντετζιό" (Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 25, 26)· για το θέμα προβλ. επίσης και σχετική "κοντετζιονάδα" διαθήκη Νάξου έτους 1680, στην οποία αναφέρεται ότι τα προικώα έχουν περιέλθει στον προικισθέντα με "ἄβαντάριο", χωρίς να έχει επακολουθήσει προικοσύμφωνο, και τίθεται η "κοντετζιό" ότι, αν ο προικισθείς πεθάνει άκληρος, τότε τα προικώα θα περιέρχονται στην αδελφή του ή στα τέκνα της (Β ι σ β ί ζ η , Προικώα έγγραφα σ. 84· Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107, σ. 265).

48. Για την εθιμική αυτή πρακτική βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, κεφ. Α' , τίτλος Β' .

49. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

50. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 57 έτους 1706, 100 έτους 1710, 194 έτους 1877, 126 έτους 1719.

51. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 100 έτους 1710, σ. 110.

52. Είναι σαφής η προσδοκία της συζύγου του θανόντος ότι ο τούρκος βοεβόδας θα εφαρμόζε το οθωμανικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής και συνεπώς θα ακύρωνε την απόφαση του κοινοτικού κριτηρίου της Μυκόνου που την απέκλειε πλήρως από κάθε κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του συζύγου της ("*...καὶ πηαινάμενη εἰς τὴν κρίσει τοῦ βοῖβότα/ἐζήτα ὅτι νὰ κόψη τὴν ὁμοια σεντένζα*", στιχ. 9, 10).

53. *λαουτάρα* από το ιταλ. *laudare*, εγκρίνω, επαινώ.

ἐπροήκαμαν ὡς ἄνωθε λέμε", στιχ. 15, 16) και αναγνωρίζει ως μοναδικό κληρονόμο τον αδελφό του θανόντος, με τον όρο ότι θα εξοφλήσει τα κληρονομικά χρέη⁵⁴. Παράλληλα δε η δικαστική απόφαση υποχρεώνει τη Χρησιάννα να αποδώσει σ' αυτόν όλη την περιουσία του συζύγου της που έχει παρακρατήσει. Κατά συνέπεια το δικαστήριο, εφαρμόζοντας και στις δύο δίκες εθιμικό δίκαιο του νησιού⁵⁵, αναγνωρίζει, εφ' όσον επέρχεται η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή και προφανώς λόγω της ελλείψεως τέκνων από τον γάμο Γιώρη-Χρησιάννας και ίσως και λόγω της ελλείψεως γονέων του θανόντος, ως αποκλειστικό κληρονόμο στην περιουσία του θανόντος τον αδελφό του. Η χήρα σύζυγος δεν έχει κανένα κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της ούτε και δικαίωμα επικαρπίας⁵⁶, εφ' όσον υποχρεούται να παραδώσει στον αδελφό του συζύγου της ο,τιδήποτε παράνομα παρακρατά από την περιουσία του συζύγου της ("μέ τοῦτο νά δώση καί ἡ Χρησιάννα (ὅλο) ἐκεῖνο ὅπου βαστᾷ ἀπό τοῦ ἀνδρός της τοῦ ἀδελφοῦ/ του τοῦ ἄνωθεν Πέρρου ὡς κληρονόμος ὅπου εἶναι", στιχ. 22, 23). Ο αδελφός, ως μοναδικός νόμιμος κληρονόμος, ευθύνεται πλέον δια της κληρονομιάς περιουσίας σε εξόφληση όλων των νόμιμων χρεών του θανόντος προς τρίτους και προς τη γυναίκα του. Συνεπώς κάθε δανειστής ("χρεωφειλέτης"⁵⁷, στιχ. 26) του κληρονομούμενου θα μπορεί να στρέφεται κατά του Πέρρου και όχι κατά της Χρησιάννας, η οποία αποκλείεται από την κληρονομία.

Σε πολύ μεταγενέστερη δικαστική υπόθεση έτους 1787⁵⁸, η μητέρα και ο αδελφός του θανόντος διεκδικούν από τη σύζυγό του τα ρούχα του τα οποία μετά τον

54. Μεταξύ των χρεών που βαρύνουν την κληρονομία του θανόντος αδελφού του ενάγοντος προηγείται το χρέος του αδελφού του προς τη σύζυγό του που αποτελούσε πιθανώς χρέος αντικατάστασης εκποιηθέντων προικίων της συζύγου ("νά πληρώση ὁ ἄνωθε Πέρρος τό ρέστο τό χρέος ὡς καθῶς κάτωθεν ἀκολουθᾷ ὅπου/εἶναι νόμιμο πρῶτο τῆς Χρησιάννας", στιχ. 16–18)· πρβλ. Ε., 3, 2· Εξάβιβλος, III, V, 53, 58· Μαλαξός, κεφ. ΦΜ', σ. 359 : "Ἡ γυναίκα ἔχει προτίμησιν ἀπὸ πᾶσα ἄνθρωπον ὅπου νά χρεωστῇ ὁ ἄνδρας αὐτῆς, νά λάβῃ αὐτὴ πρῶτον τὴν προῖκαν αὐτῆς...".

55. Ο βοεβόδας στον οποίο προσέφυγε η ενάγουσα, με τον σκοπό προφανώς να εκδικασθεί η υπόθεση κατά το οθωμανικό κληρονομικό δίκαιο το οποίο θα παραχωρούσε σ' αυτήν κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της, αποφεύγει να εκδικάσει την υπόθεση και την παραπέμπει απλώς στο κοινοτικό κριτήριο για να την κρίνει σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες του νησιού.

56. Για το ζήτημα βλ. πιο κάτω, § 6.

57. χρεωφειλέτης: δανειστής. Για τον όρο βλ. Κ. Τριανταφυλλόπουλου, "Ἡ πρώτη ἐλληνική μετάφρασις του Γαλλικοῦ Εμπορικοῦ Κώδικος και τα ἐξ αὐτῆς διδάγματα", ΑΙΔ, Ι'(1943), σ. 370 επ.

58. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 194 έτους 1787. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 11.

θάνατό του βρέθηκαν μέσα στο σπίτι της. Από τη μεριά της η εναγομένη προβάλλει τον ισχυρισμό ότι παρακράτησε την περιουσία του συζύγου της προκειμένου να εξασφαλίσει την ανικανοποίητη απαίτηση διατροφής της από αυτόν. Απορρίπτεται η διεκδικητική περί κλήρου αγωγή των εναγόντων διότι η απαίτηση διατροφής της συζύγου κατά τα εθιμικώς ισχύοντα ικανοποιείται προνομιακά, προηγείται δηλαδή από την ικανοποίηση των απαιτήσεων των άλλων δανειστών.

Από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής συνάγονται επίσης έμμεσα τα ακόλουθα συμπεράσματα: α) ότι δεν προήλθαν τέκνα από τον γάμο διότι αν υπήρχαν τέκνα την περιουσία του πατέρα θα διεκδικούσαν τα τέκνα αυτά και όχι η μητέρα και ο αδελφός του οι οποίοι, κατά το βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούν στη δεύτερη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, β) ότι σε περίπτωση άτεκνου γάμου δεν αναγνωριζόταν στη Μύκονο ακόμα και στα τέλη του 19ου αιώνα δικαίωμα επικαρπίας του επιζώντος σύζυγου όχι μόνον επί της ακινήτου αλλά και επί της κινητής περιουσίας του θανόντος συζύγου, εκτός εάν συνέτρεχε κάποιος ειδικός λόγος, όπως αποτελεί στην προκειμένη περίπτωση η ικανοποίηση της απαίτησεως διατροφής της συζύγου από τον σύζυγό της η οποία δεν είχε ικανοποιηθεί όσο ζούσε αυτός⁵⁹.

Από το υπό εξέταση υλικό δεν προκύπτει με σαφήνεια ποιά ήταν ακριβώς η σειρά κλήσεως των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του κληρονομούμενου, όταν καλούνταν ως *ab intestat* κληρονόμοι. Συνεπώς αυτή με τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής του κοινού βυζαντινού δικαίου το οποίο καλούσε κατ' αρχάς τους επιζώντες ανιόντες από κοινού με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου και στη συνέχεια τους λοιπούς πλησιέστερους συγγενείς⁶⁰, προηγούνταν στη σειρά κλήσεως οι ανιόντες ακόμα και από τους αμφιθαλείς αδελφούς⁶¹ ή προηγού-

59. Για το ζήτημα αυτό βλ. και πιο πάνω, § 11 και στη συνέχεια, § 16.

60. Σύμφωνα με το ιουστινιάνειο δίκαιο, γονείς και αμφιθαλείς αδελφοί του κληρονομούμενου κληρονομούσαν ισομερώς ("κατά κεφαλάς"). Επλήρχετο συνεπώς ευνοϊκή υπέρ των νεότερων μελών διάσπαση του κληρονομικού συστήματος των γενεών, εφ' όσον οι γονείς ως αρχηγοί της γενεάς τους καλούνται στην κληρονομία μαζί με τα άλλα νεότερα μέλη της γενεάς τους, δηλαδή τα αδέλφια του κληρονομούμενου (N. 118· B. 45, 3, 8, "...Εἰ τοίνυν ὁ τελευτήσας κατιόντας μὲν μὴ καταλίποι κληρονόμους, πατὴρ δὲ ἢ μήτηρ ἢ ἄλλοι γονεῖς αὐτῷ ἐπιζήσουσι, πάντων τῶν ἐκ πλαγίου συγγενῶν τούτους προτιμᾶσθαι θεσπίζομεν, ἐξηρημένων μόνων ἀδελφῶν καὶ ἀδελφοπαίδων ἐξ ἑκατέρου γονέως συναπτομένων τῷ τελευτήσαντι, ὡς διὰ τῶν ἐξῆς δηλωθήσεται". Εξαβιβλος, V, VIII, 10, "Οἱ ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαὶ καὶ ἀνιόντες ὁμοῦ καλοῦνται ἐξίσσης..."). Πρβλ. σχετικά απόφαση επισκοπικού δικαστηρίου Σιατίστης έτους 1697 (Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (B), αριθ. 33, σ. 162).

61. Στην περίπτωση αυτή τηρείται κατ' αρχήν το κληρονομικό σύστημα των γενεών, εφ' όσον ο αρχηγός της γενεάς προηγείται σαφώς από τα υπόλοιπα μέλη της γενεάς του· πρβλ. E. 6, 1, "...Εἰ δὲ καὶ οὐκ εἰσὶ τέκνα ἢ ἔγγονα, ἔστι δὲ πατὴρ καὶ μήτηρ, πάππος καὶ μάμμη, οἱ

νταν οι πλάγιοι συγγενείς από τους ανιόντες;⁶² Σύμφωνα πάντως με τη σχετική απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου, σε περίπτωση πλήρους απουσίας της πρώτης γενεάς (τάξης), δηλαδή της γενεάς του κληρονομουμένου (τέκνα, εγγόνια, δισέγγονα κ.λπ.), καλούνταν κατά προτεραιότητα οι επιζώντες γονείς του κληρονομουμένου⁶³. Από την απάντηση αυτή συνάγεται το συμπέρασμα ότι, τουλάχιστον όσον αφορά την κλήση της δεύτερης τάξεως (γενεάς), το εθιμικό δίκαιο τηρούσε το κληρονομικό σύστημα των γενεών, σύμφωνα με το οποίο στη δεύτερη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι γονείς του κληρονομουμένου, ως αρχηγοί της γενεάς τους, απέκλειαν, εφ' όσον ζούσαν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας, τα απώτερα μέλη της γενεάς τους (αδέλφια, ανήψια κ.λπ. του κληρονομουμένου), τα οποία καλούνταν "κατά ρίζας" μόνο σε περίπτωση ελλείψεως του αρχηγού της γενεάς⁶⁴. Τέλος, αν και η απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου στο τρίτο ζή-

εγγύτεροι κληρονομείτωσαν" και 6, 2, "Εάν υἱὸς ἢ θυγάτηρ τῶν γονέων ζώντων τελευτήσωσιν ἄτεκνοι καὶ ἀδιάθετοι, ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατρίους καὶ ὁμομητρίους ἔχοντες, τὴν τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐπαρτήσθαι, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τὰ ἀδέλφια περὶ τούτου λέγειν τι." (πρὸβλ. ὅμως ἀμέσως στὴ συνέχεια κάποια παρέκκλιση τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς ἀπὸ τὸ ἀμιγὲς κληρονομικὸ σὺστημα τῶν γενεῶν, ποὺ εἶναι εὐνοϊκὴ γιὰ τὰ πιο ηλικιωμένα μέλη τῆς οἰκογένειας: "εἰ δὲ γονεῖς οὐκ ὑπάρκωσι, ἔστι δὲ πάππος καὶ μάμμη, ἅμα τοῖς ὁμοπατρίοις καὶ ὁμομητρίοις ἀδελφοῖς ἀποκλειστικῶς κληρονομείτωσαν"). Επίσης Μαλαξός, κριτ. ΦΝΕ, σ. 370: "Εάν ἀποθάνῃ υἱὸς ἢ θυγάτηρ καὶ οὐκ ᾖ πατεὶς τοῦ καὶ ἡ μητέρα τοῦ, ἢ τὸ ἀν' ἑξῆς αὐτὸς ὅπου ἀποθάνῃ, οἱ γονεῖς τοῦ τὸν ἐκκληρονομοῦν. Καὶ εἴαν ἔχῃ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς ἀπὸ τὸν αὐτὸν πατέρα καὶ ἀπὸ τὴν αὐτὴν μητέρα, δὲν ἔχουν καμμίαν ἄδειαν αὐτὰ τὰ ἀδέλφια αὐτοῦ νὰ ζητοῦν ἀπὸ τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν, μόνον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὡς εἴπομεν, τὸν κληρονομοῦν....".

62. Πρὸβλ. σχετικὴ απάντηση δημογεροντίας Περαχώρας στὰ ἐρωτήματα Υπουργείου Δικαιοσύνης ἔτους 1833 (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 20) καθὼς καὶ τῆς δημογεροντίας Μήλου ἔτους 1721 (Β ἄ ο υ , Ναοὶ καὶ ναῦδρια κ.λπ., ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ἄ κ η , Μήλος σ. 5).

63. "Εάν τελευτήσῃ τις ἀδιάθετος εἰσέρχονται εἰς τὴν κληρονομίαν τὰ τέκνα τοῦ, εἴαν δὲ δὲν ἔχῃ, οἱ ἐπιζώντες γονεῖς τοῦ" (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10).

64. Δὲν εἶναι σαφές ἀν σε ὅλα τὰ μέρη τηρούσαν τὴν ἀρχὴ τῆς "κατὰ ρίζας" κληρονομικῆς διαδοχῆς ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπόμενες, μετὰ τὴν πρώτη γενεά, δηλαδή τὰ τέκνα, τάξεις κληρονόμων· πρὸβλ. ἀπαντήσεις δημογεροντίας Μήλου καὶ Ἰου στὰ ἐρωτήματα τοῦ Υπουργείου Δικαιοσύνης ἔτους 1833, σύμφωνα με τὶς ὁποῖες οἱ ἀνηψιοὶ τοῦ κληρονομουμένου δὲν ὑπερσέρχονται στὴ θέση προαποβιώσαντος ἀδελφοῦ τοῦ ἀλλὰ κληρονομοῦν μόνον οἱ ἐπιζώντες ἀδελφοί (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125, 128–129). Ἀντίθετη ὡστόσο συνήθεια ἀναφέρεται σὲ πρακτικὸ τῆς δημογεροντίας Ἀνδρου ἔτους 1796 με τὸ ὁποῖο επικυρώνεται ἡ παλαιότερη τοπικὴ συνήθεια ("ἀρχαία τοπικὴ ἡμῶν συνήθεια") νὰ κληρονομοῦν τὰ ἀνήψια στὴ θέση προαποβιώσαντος ἀδελφοῦ τοῦ κληρονομουμένου. Ἡ συνήθεια πάντως αὐτή, καθὼς ἀναφέρεται στὸ πρακτικὸ, εἶχε πρόσκαιρα ἀνατραπεῖ ἀπὸ νεότερη ποὺ δὲν ἐπέτρεπε τὴν "κατὰ ρίζας" κληρονομικὴ διαδοχὴ (Π α σ χ ἄ λ η , Κυκλαδικὰ θέσμιμα κ.λπ., ὅπ. π., σ. 243·

τημα των ερωτημάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης δεν διακρίνεται για τη σαφήνειά της⁶⁵, το πιθανότερο είναι ότι ο εθιμικός νόμος της Μυκόνου τηρούσε το σύστημα των γενεών και όσον αφορά την κλήση της τρίτης τάξης (γενεάς). Τούτο σημαίνει ότι σε περίπτωση παντελούς ελλείψεως και της δεύτερης γενεάς (τάξης) του κληρονομούμενου καλείτο η τρίτη γενεά, δηλαδή κατά σειρά πρώτα οι επιζώντες αρχηγοί της τρίτης γενεάς (παππούς, γιαγιά) και ύστερα οι λοιποί πλάγιοι συγγενείς του κληρονομούμενου (θείοι, πρώτα ξαδέλφια κ.λπ.)⁶⁶.

Εάν ερμηνευτεί με αυτό τον τρόπο, η τελευταία αυτή, αν και ασαφώς διατυπωμένη, απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου στο τρίτο ζήτημα των ερωτημάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833⁶⁷ διαφοροποιείται από τις αντίστοιχες απαντήσεις των περισσότερων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου. Σύμφωνα ειδικότερα με τις απαντήσεις αυτές, σε περίπτωση πλήρους απουσίας της πρώτης γενεάς (τέκνα, εγγόνια κ.λπ.) καλούνταν, ως δεύτερη γενεά-τάξη εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, οι ανιόντες γενικά (γονείς, παππούδες, γιαγιάδες κ.λπ.), τα πιο ηλικιωμένα δηλαδή μέλη της οικογένειας, αδιακρίτως τάξεως. Εάν δε έλλειπαν αυτοί, καλούνταν στην τρίτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής οι πλάγιοι συγγενείς, δηλαδή τα αδέρφια του κληρονομούμενου, και στη συνέχεια οι υπόλοιποι πλάγιοι συγγενείς⁶⁸.

τ. σ. π. 166-167. (Αθ. Ν. 127 η δ.)

65. "... εἰ δέ (εάν δηλαδή δεν έχει ο κληρονομούμενος επιζώντες γονείς), οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς, οἱ συγγενεῖς ὅμως προσδιορίζονται κατ' ἐν μέρους περιουσίας διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ τεθνεώτος" (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 19).

66. Πρβλ. σχετικές απαντήσεις δημογεροντίας Μήλου και Ίου (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 125, 128).

67. Το ερώτημα του Υπουργείου Δικαιοσύνης (γ' ζήτημα) στην έννοια των ανιόντων συγκαταλέγει όχι μόνον τους επιζώντες γονείς του κληρονομούμενου αλλά και τους αρχηγούς της τρίτης γενεάς που τυχόν θα επιζούσαν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας. Προβαίνει έτσι σε μία παρέκκλιση από το αμιγές κληρονομικό σύστημα των γενεών ενώ παραμένει αδιευκρίνιστο σε ποιά ακριβώς διάταξη βυζαντινού δικαίου αναφέρεται δεδομένου ότι ακόμα και η σχετική διάταξη της Ισαυρικής Εκλογής ορίζει ότι, εάν δεν υπάρχουν επιζώντες γονείς, καλούνται μεν οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς μαζί όμως με τα νεότερα μέλη της δεύτερης γενεάς, δηλαδή τα ομοπάτρια και ομομήτρια αδέρφια του κληρονομούμενου (Ε. 6, 2).

68. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των τοπικών αρχών, η σειρά κατιόντες-ανιόντες-πλάγιοι συγγενείς, ακολουθείτο σε περίπτωση εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, στις περιοχές της Αμοργού (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 18), Σίφνου, Νάξου (Βι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167), Ύδρας, Αταλάντης, Ναυπάκτου, Ανδρούσσας, Κραββάρων, Ναυπλίου, Αργους, Κρανιδίου, Πραστού, Στεμνίτσας, Μονεμβασίας, Φαναρίου, Οιτύλου, Καλαμάτας, Νησίου, Μεθώνης, Κυπαρισσίας, Πύργου, Πάτρας, Ιμλακίων, Βοστίτζας, Καλα-

Αδιευκρίνιστο τέλος παραμένει το ζήτημα μέχρι ποίου βαθμού, σύμφωνα με το έγγραφο εθιμικό δίκαιο της Μυκόνου, καλούνταν στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή οι πλάγιοι εξ αίματος συγγενείς του κληρονομούμενου⁶⁹.

βρύτων (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 12, 14, 16, 19, 21, 22, 25, 27, 38, 40, 45, 47, 48, 50, 53, 55, 58, 62, 63, 64, 65, 67). Πρβλ. επίσης για τις περιοχές Άνδρου, Σαντορίνης, Αμοργού, Ανδρίτσαινας, Καλαμάτα, Κυπαρισσίας, Οιτύλου, Άργους, Ναυπλίου, Κρανιδίου, Γαλαξειδίου, Λαμίας, Λοιδωρικού, Υπάτης, Μεγάρων-Σαλαμίνας, Λειβαδιάς Χ ρ υ σ α ν - θ ό π ο υ λ ο ς σ. 5, 7, 13, 21, 23, 24, 35, 38, 40, 41, 45, 46, 47, 49. Η ανωτέρω ρύθμιση, κατά την οποία οι ανιόντες χωρίς διάκριση τάξεως προηγούνται από τους αμφιθαλείς αδελφούς, έρχεται σε αντίθεση με το ιουστινιάνειο (Ν. 118 § 2) αλλά και μεταϊουστινιάνειο δίκαιο το οποίο καλεί από κοινού επιζώντες γονείς και αμφιθαλείς αδελφούς, απηχεί δε (αν και όχι απόλυτα) δημώδες βυζαντινό δίκαιο, όπως αυτό επισημοποιήθηκε με τις διατάξεις της Ισαυρικής Εκλογής (Ε. 6. 1-5). Σχετικά με το έθιμο αυτό και τη συγγένειά του με το το δίκαιο του Ελληνισμού καί το δίκαιο της Ισαυρικής Εκλογής βλ. αναλυτικότερα Π α π - π ο ύ λ ι α , Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον, όπ. π., σ. 33 σημ. 70 και τ ο υ ί δ ι ο υ , "Συμβολή εις την ιστορίαν της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής εν τω ελληνικώ δικαίω", Πρακτικά Ακ. Αθ., 1929, σ. 427. Θα πρέπει πάντως να διευκρινιστεί ότι οι περισσότερες από τις απαντήσεις των τοπικών αρχών είναι απλά καταφατικές, χωρίς να παρέχουν περαιτέρω διευκρινίσεις, γεγονός που θεμελιώνει την υπόψη ότι οι απαντώντες ή απέφυγαν να απαντήσουν ευθέως ή δεν κατανοούσαν πλήρως την έννοια του ερωτήματος που υποβλήθηκε ή ότι δεν υπήρχε σαφώς διαμορφωμένη στον τόπο τους συνήθεια σχετικά με το ζήτημα αυτό ή ακόμα και ότι το όλο ζήτημα αποτελούσε πεδίο συγκρούσεων και δικαστικών εριδών μεταξύ των κατοίκων. Ενδεικτικά αναφέρονται τις ιδιαίτερα παρελκυστικές απαντήσεις της Πάρου, και Φολεγάνδρου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 14, 16, 17), καθώς και του Πόρου, Αίγινας, Αγίου Πέτρου, Τριπόλεως και Καρύταινας (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 11, 8-9, 29, 32, 35).

69. Το πιθανότερο είναι ότι η απεριόριστη κληρονομική διαδοχή των συγγενών που καθιερώθηκε με το ιουστινιάνειο δίκαιο (Ν. 118, 127), παρά τη διαφοροποιημένη ρύθμιση της Εξαβίβλου, σύμφωνα με την οποία οι πλάγιοι συγγενείς κληρονομούν μέχρι τον όγδοο βαθμό (Εξαβίβλος, V, VIII, 17), συνέχισε να ισχύει και κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας (Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 272 επ.· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1288 επ.· Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτιον σ. 122 επ.) με σκοπό να μην περιέρχεται η περιουσία των άτεκνων κληρονομούμενων στο τουρκικό δημόσιο που σφετεριζόταν τις κληρονομίες όσων αποβίωναν χωρίς κληρονόμους (πρβλ. Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 274, 276). Πάντως το σχετικό ερώτημα που απευθύνθηκε στις τοπικές αρχές, όπως περιλαμβάνεται στη σχετική εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, δεν διασαφηνίζει μέχρι ποίου βαθμού κληρονομούν "κατά νόμον" οι πλάγιοι συγγενείς (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 161, τρίτο ζήτημα) και συνεπώς το ακριβές περιεχόμενο των καταφατικών απαντήσεων που δόθηκαν (Σίφνος, Νάξος κ.λπ.) παραμένει αδιευκρίνιστο. Επί πλέον ορισμένες τοπικές δημογεροντίες (Πάρου, Σύρου, Άνδρου, Φολεγάνδρου) απέφυγαν να απαντήσουν ευθέως στο ερώτημα, αναφέροντας απλώς ότι δεν έτυχε ποτέ στον τόπο τους περίπτωση να κληρονομήσει το δημόσιο τον αδιάθετο αποθανόντα ή να πεθάνει κανείς χωρίς να αφήσει συγγενείς (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα

§ 13. Το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου σε περίπτωση προαποβιώσεως των τέκνων

Όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, σύμφωνα με την εθιμικά ισχύουσα αρχή του γονικού, οι εξ αίματος πλησιέστεροι συγγενείς του αποθανόντος συζύγου ήταν και οι αποκλειστικοί κληρονόμοι του σε περίπτωση που εκείνος πέθαινε χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και χωρίς να έχει αφήσει γνήσιους κατιόντες.

Τίθεται όμως το ερώτημα τί ακριβώς ίσχυε στην περίπτωση όπου, μετά την αποβίωση του ενός συζύγου, πέθαιναν στη συνέχεια ένα ή περισσότερα από τα γνήσια τέκνα του, στα οποία προηγουμένως είχε περιέλθει μέρος της γονικής περιουσίας του προαποβιώσαντος γονέως⁷⁰. Κληρονομούσε σε αυτή την περίπτωση αποκλειστικά ο επιζών σύζυγος το προαποβιώσαν τέκνο ως επιζών ανιών αυτού⁷¹, συνέτρεχε στην κληρονομία μαζί με τους αμφιθαλείς αδελφούς και αδελφές του τέκνου του, κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο⁷², ή αποκλειόταν και πάλι από την κληρονομία υπέρ των λοιπών εξ αίματος πλησιέστερων συγγενών του τέκνου (αδελφών κ.λπ.)⁷³ σε εφαρμογή της αρχής του γονικού.

(1955) σ. 123· του ίδιου, Ερωτήματα (1957) σ. 14, 17).

70. Θα ασχοληθούμε στην παράγραφο αυτή με τις περιπτώσεις όπου ο γονεύς από τον οποίο προήλθε η κληρονομιαία περιουσία αποβίωσε πριν από τα τέκνα του. Διότι στις περιπτώσεις όπου ο γονεύς αυτός ζούσε κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας, δηλαδή κατά τον χρόνο του θανάτου του κληρονομούμενου τέκνου του, κληρονομούσε αυτός αποκλειστικά, όπως προαναφέρθηκε (§ 12), ως αρχηγός της δεύτερης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, το αποθανόν τέκνο του. Σχετική είναι η περίπτωση μιας δικαστικής αποφάσεως έτους 1696, η οποία αναλύεται από τον Ιάκ. Βισβίζη, όπου η προικοδοτήσασα μητέρα αποβίωσε μετά τα τέκνα της και συνεπώς η περιουσία την οποία εκείνη είχε παραχωρήσει ως προίκα επανήλθε και πάλι σε αυτήν, ως πλησιέστερη κληρονόμο των τέκνων της (Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 47 έτους 1696, σ. 140–142).

71. Ε., 6, 1 και 6, 2· Μαλαξός, κεφ. ΦΝΕ', σ. 370.

72. Ν. 118· Ν. 127· Πρόχ. 30, ε'· Επαν. 33, ις'· Β., 45, 3, 8· Εξάβιβλος V, VIII, 6, 10.

73. Αναλύοντας το ειδικότερο αυτό θέμα για την περιοχή της νήσου Πάρου πριν το έτος 1755, ο Ιάκ. Βισβίζης αναφέρει ότι εθιμικά η κληρονομική εγκατάσταση του επιζήσαντος συζύγου ήταν διαφορετική αν τα τέκνα που προαποβίωσαν ήταν ανήλικα και διαφορετική αν ήταν ενήλικα. Έτσι, όπως προκύπτει από την έρευνα των προικοσυμφώνων του νησιού της περιόδου αυτής, αν τα προαποβιώσαντα τέκνα ήταν ανήλικα, όσα περιουσιακά στοιχεία είχαν παραχωρηθεί ως προίκα στον θανόντα γονέα περιέρχονται στους πλησιέστερους συγγενείς του, ενώ αντιθέτως, αν ήταν ενήλικα, περιέρχονται στον επιζώντα γονέα ως κληρονόμο του ενήλικου τέκνου (Βισβίζη, Πάρος σ. 139). Αντίθετη άποψη για τη Σίφνο διατυπώνει ο Γ. Πετρόπουλος. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, στο νησί της Σίφνου η επιζώσα σύζυγος είχε τουλάχιστον μέχρι την ενηλικίωση των τέκνων κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος συζύγου της στα πλαίσια του εκεί ισχύοντος εθιμικά συστήματος οι-

Η απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, σύμφωνα με την οποία, όπως προαναφέρθηκε, οι επιζώντες γονείς κληρονομούν εάν ο κληρονομούμενος δεν έχει τέκνα⁷⁴ δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για το εδώ εξεταζόμενο ζήτημα, εφ' όσον δεν αναφέρεται στο τί ακριβώς ίσχυε σε περίπτωση που γεννήθηκαν τέκνα πλην όμως αποβίωσαν πριν από τον γονέα εκείνο από τον οποίο δεν κατάγεται η περιουσία τους⁷⁵. Το όλο ζήτημα πάντως είναι αρκετά αμφισβητούμενο και σε διατοπικό επίπεδο καθώς το ερώτημα στο τρίτο ζήτημα, όπως ακριβώς τέθηκε στις τοπικές αρχές από το Υπουργείο (Γραμματεία) της Δικαιοσύνης το έτος 1833 (εγκύκλιος αριθ. 1133/5–9–1833), αναφέρει τα εξής: *"Κατὰ τὸν νόμον, ἂν ἀποθάνῃ τις ἀδιάθετος, τὸν κληρονομοῦν οἱ κατιόντες συγγενεῖς, ἤγουν τὰ παιδιά, ἐγγόνια κτλ. Ἄν δὲν ἔχῃ κατιόντας, τὸν κληρονομοῦν οἱ ἀνιόντες, ἤγουν γονεῖς, πάπποι ἢ μάμμαι κτλ. Ἄν δὲν ἔχῃ οὔτε ἀνιόντας, τότε τὸν κληρονομοῦν οἱ πλάγιοι συγγενεῖς, ἤγουν ἀδελφοὶ καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν.... Ἡ τοπικὴ σας συνήθεια ἐφύλαξεν ἄρα γε τὴν τάξιν ταύτην τοῦ νόμου, ἢ τὴν ἄλλαξε, πολὺ ἢ ὀλίγον, καὶ κατὰ τί;"*. Επίσης, το ερώτημα στο τέταρτο ζήτημα είχε ως εξής: *"Κατὰ τὸν γραπτὸν νόμον, ἂν τὸ ἀνδρόγυνον ᾖναι ἄτεκνον, καὶ ἀποθάνῃ ὁ εἷς τῶν συζύγων ἀδιάθετος, τὸν κληρονομοῦν οἱ νόμιμοι συγγενεῖς κατὰ τὴν τάξιν τοῦ 3 ζητήματος, ἢ ὁ ἐπιζὼν σύζυγος. Ἡ συνήθεια τοῦ τόπου σας ἐφύλαξε τὴν διάταξιν ταύτην, ἢ τὴν μετέβαλεν;"*⁷⁶. Τα ερωτήματα συνεπώς απαιτοῦν απάντηση των τοπικῶν αρχῶν σε δύο διακεκομμένες περιπτώσεις ἐξ αδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς, δηλαδή α) στην περίπτωση ὅπου κάποιος πεθαίνει χωρὶς να ἔχει αφήσει τέκνα ἢ ἄλλους κατιόντες καὶ β) στην περίπτωση που πεθαίνει χωρὶς καὶ πάλι να ἔχει αφήσει γνήσιους κατιόντες, ζεῖ ὁμως ο/η σύζυγός του. Επομένως τα ερωτήματα δεν αναφέρονται στην περίπτωση της διαδοχικῆς αποβιώσεως του γο-

γογενειακῆς κοινοκτημοσύνης· δεν διευκρινίζεται πάντως αν το κληρονομικὸ δικαίωμα της συζύγου ἴσχυε μόνον ὅταν βασιζόταν σε σχετικὴ διαθήκη του συζύγου ἢ ἀκόμα καὶ στην περίπτωση της ἐξ αδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς (Π ε τ ρ ὀ π ο υ λ ο υ , Σίφνος σ. 212, 282, 292–294).

74. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10.

75. Πρβλ. ωστόσο την πληροφορία που παρέχει ο Μάουρερ για το σχετικὸ τοπικὸ ἔθιμο της Μυκόνου: *"Στό θέμα αὐτό ἡ Μύκονος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση (εννοεῖ ὅτι δεν εφαρμόζεται ἡ ἀρχὴ της "τριμοιρίας" ὅπως σε ἄλλα μέρη): ἐδῶ ὅλη ἡ περιουσία ποὺ κληρονόμησε τὸ παιδί παραμένει καὶ μετὰ τὸ θάνατό του σὲ ὅποιον ἀπὸ τοὺς γονεῖς του ἔχει ἐπιζήσει"* (Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115. Επίσης, Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 705 = μετ. Πράτσια, σ. 395). Παρατηροῦμε πάντως ὅτι καὶ ἡ πληροφορία αὐτή, κατὰ τὸν τρόπο που εἶναι διατυπωμένη, ἀναφέρεται στην περίπτωση προαποβιώσεως ενός καὶ μοναδικοῦ τέκνου καὶ ὄχι περισσότερων του ενός τέκνων.

76. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 161.

νέως—κατόχου γονικής περιουσίας και περισσοτέρων του ενός τέκνων του. Εξ άλλου οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις περισσότερες τοπικές αρχές στα ερωτήματα αυτά⁷⁷ συσκοτίζουν περισσότερο το θέμα καθώς αναφέρουν απλώς ότι συμφωνούν με τον νόμο⁷⁸, ότι τηρούν δηλαδή τη σειρά κατιόντες—ανιόντες—πλάγιοι συγγενείς χωρίς να παρέχουν άλλες διευκρινίσεις⁷⁹.

Εάν συνεπώς αποδεχθούμε κατά γράμμα ως αληθή την απάντηση που δίνουν οι περιοχές αυτές στο ερώτημα του τρίτου ζητήματος, τότε, εάν ο κληρονομούμενος τυχαίνει να είναι τέκνο στο οποίο έχει προηγουμένως περιέλθει γονική περιουσία προαποβιώσαντος γονέως (πατρική ή μητρική) και το τέκνο αυτό κατά τον χρόνο του θανάτου δεν έχει δικούς του κατιόντες, ο επιζών γονεύς (πατέρας ή μητέρα) κληρονομεί ως ανιών το τέκνο και αποκλείει τους συγγενείς εξ αίματος του προαποθανόντος συζύγου του, —ακόμα δε και τους γονείς του συζύγου του από τους οποίους με προικοδότηση ή κληροδότηση μεταβιβάστηκε στον σύζυγό του η περιουσία—, από την περιουσία που προέρχεται από την δική τους γραμμή (την προγονική περιουσία). Πρόκειται συνεπώς για μη εφαρμογή του θεσμού της λεγομένης "τριμοιρίας"⁸⁰ υπέρ των κληρονομικών δικαιωμάτων του επιζώντος συζύγου, εφ'

77. Βλ. πιο πάνω, § 12, σημ. 68.

78. Ποιόν ακριβώς βυζαντινό νόμο επικαλείται το ερώτημα είναι ασαφές. Οπωσδήποτε πάντως δεν αναφέρεται στις διατάξεις της Εξαβιβλίου σύμφωνα με τις οποίες επιήχθητο διάσπαση του κληρονομικού συστήματος των γενεών, καθώς οι επιζώντες γονείς κληρονομούσαν από κοινού με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου τέκνου, τα νεότερα δηλαδή μέλη της γενεάς τους (Εξαβιβλος V, VIII, 6, 10). Εξ άλλου είναι αμφίβολο αν αναφέρεται στις διατάξεις της Ισαυρικής Εκλογής σύμφωνα με τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε (σημ. 61), εάν δεν υπάρχουν γονείς, καλούνται οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς από κοινού με τα αμφιθαλή αδέρφια του κληρονομούμενου (Ε., 6, 2).

79. Μοναδική ίσως εξαίρεση αποτελεί η απάντηση στο γ' ζήτημα των ερωτημάτων που έδωσε ο ειρηνοδίκης Σαντορίνης όπου σαφώς αντιδιαστέλλονται οι δύο περιπτώσεις εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Διαβάζουμε σχετικά: "Οἱ ἀνιόντες ἐπροτιμῶντο τῶν πλαγίων συγγενῶν (μὴ ὄντων κατιόντων) ὅταν τοῦ ἀδιαθέτου ἢ ἀνηλίκου ἀποθανόντος τέκνου, ἢ περιουσία προήρχετο ἀπὸ τῆς ἰδίας βιομηχανίας ἢ ἐκ προικοδοτήσεως τοῦ αὐτοῦ ἀνιόντος· ὅταν δὲ ἡ περιουσία αὐτῇ προήρχετο ἐκ κληρονομίας ἢ προικοδοτήσεως τοῦ ἑτέρου τῶν γονέων προαποθανόντος, τότε προτιμῶνται οἱ ἀνιόντες τοῦ προαποθανόντος γονέως, καὶ εἰς ἔλλειψιν τοιούτων, οἱ συγγενεῖς αὐτοῦ, καὶ ὄχι ὁ ἐπιζῶν γονεὺς" (Χ ρ υ - σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς σ. 173–174 = Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, Αθήναι 1943, σ. 301).

80. Σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, το οποίο καθώς αναφέρθηκε πιο πάνω (σημ. 60), επεδείκνυε μία εύνοια για τα νεότερα μέλη των γενεών, η μόνη περίπτωση όπου στην κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου καλείτο αποκλειστικά ως κληρονόμος ο σύζυγος από τον οποίον δεν είχε προέλθει η κληρονομία του τέκνου ήταν εκείνη όπου το μοναδικό ανήλικό τέκνο των συζύγων αποβίωσε μετά τον θάνατο του άλλου συζύγου χωρίς να αφήσει δικούς

όσον αυτός, ως επιζών ανιών, κληρονομεί αποκλειστικώς το προαποβιώσαν τέκνο

του κατιόντες (N. 118· B. 45, 3, 8). Η αδικία της ρυθμίσεως ήταν προφανής στην εξαιρετική περίπτωση όπου συνέτρεχαν αθροιστικά μία σωρεία προϋποθέσεων δηλαδή: α) είχε προέλθει ένα και μοναδικό τέκνο από τον γάμο, β) το τέκνο αυτό είχε αποβιώσει κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας και αφού προηγουμένως είχε περιέλθει σε αυτό η περιουσία του προαποβιώσαντος γονέως του, γ) το τέκνο είχε αποβιώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο του ενός γονέως, δηλαδή ο θάνατος των δύο προσώπων ήταν σχεδόν σύγχρονος ώστε η κληρονομαία περιουσία παρά τους επαλλήλους θανάτους να παραμένει ουσιαστικά η ίδια (πρβλ. Βλάσταρης, "εἴτα καὶ τοῦ τέκνου κατὰ πόδας ἀποικομένον"· Εξάβιβλος, V, VIII, 9, "εἴτα καὶ τοῦ παιδὸς ἀπελθόντος"· γράμμα του Πατριάρχου Κων/πολεως Καλλινίκου ἔτους 1803, "εἴτα ἐὰν ἀποθάνῃ καὶ τὸ παιδίον ἀνήλικον καὶ πρὸ τοῦ ἐλθεῖν εἰς αὔξησιν ἡλικίας" (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 252 = Μ. Γ ε δ ε ώ ν , Κανονικαὶ Διατάξεις. Επιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα των αγιωτάτων πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως, τ. 2, Κωνσταντινούπολις 1888, σ. 84) και δ) ζούσαν ακόμα ο ένας ή και οι δύο γονεῖς του προαποβιώσαντος γονέως του τέκνου αυτού (δηλαδή οι αρχηγοί της τρίτης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής) που ήταν και οι αρχικοί προικοδότες και οι οποίοι με αυτό τον τρόπο αποκλείονταν πλήρως από την περιουσία του τέκνου τους και του μοναδικού εγγονού τους λόγω των επάλληλων θανάτων. Προκειμένου να αποβεί η απόφαση αυτή (πρβλ. Εξάβιβλος V, VIII, 9, "καὶ τοῖς ταλαιπώροις γονεῦσι τοῦ τελευτήσαντος πρὸς τῇ ἀποβολῇ τοῦ φιλτάτου καὶ τὴν περιουσίαν οὐκ ὀρθῇ διακρίσει στερηθήσονται"· Μαλάζος, κεφ. ΦΜΘ', σ. 365, "καὶ οἱ ταλαιπῶροι γονεῖς τοῦ ἀποθανόντος εἰς τὴν ὑπερβολὴν τοῦ παιδίου αὐτοῦ ὅπου ἀπόθανεν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτῶν, χωρὶς διάκρισιν ὀρθὴν, νὰ ἐπηρεάζονται..") επικυρώθηκε στα 1306 μ.Χ. από τον αυτοκράτορα Ανδρόνικο Παλαιολόγο και ίσχυσε στην Βυζαντινὴ Επικράτεια ως Αυτοκρατορικός Νόμος (Νεαρά 26, JGR, 1, σ. 533), κατά την άποψη που μέχρι σήμερα επικράτησε στην επιστήμη, η "νεαρά αναφορά" ("αἰτήσεις", "ζήτησις") του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου. Με τη Νεαρά αυτή θεσμοθετήθηκε η τριμερὴς κατανομή της κληρονομαίας περιουσίας του θανόντος συζύγου, σε δύο ειδικές περιπτώσεις κληρονομικής διαδοχής, δηλαδή: α) στην περίπτωση των άτεκνων παροίκων (κεφ. α') και β) των μη παροίκων γονέων εφ' όσον επιβίωνε ο ένας από αυτούς μετά τον θάνατο του ενός και μοναδικού ανήλικου τέκνου τους (κεφ. δ'). Από τα τρία αυτά μέρη στα οποία κατανέμεται η περιουσία του θανόντος συζύγου, στην μεν περίπτωση του κεφαλαίου α', το ένα μέρος λαμβάνει το δημόσιο (το λεγόμενο *ἀβίωτον* ή *ἀβιωτίκιον*), το άλλο οι συγγενεῖς και το υπόλοιπο 1/3 διατίθεται σε "ψυχικά". Στη δε περίπτωση του κεφαλαίου δ', το ένα μέρος λαμβάνει ο επιζών σύζυγος, το ένα διατίθεται σε μνημόσυνα και "ψυχικά" και το άλλο ένα τρίτο λαμβάνουν οι γονεῖς του προαποβιώσαντος συζύγου από τον οποίο και προήλθε η περιουσία του κληρονομούμενου τέκνου. Σχετικά με το βυζαντινό αλλά και μεταβυζαντινό θεσμό της τριμοιρίας βλ. ιδίως: Γ ε δ ε ώ ν , Κανονικαὶ διατάξεις, όπ. π., σ. 81–86· Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 283 επ· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Μήλος σ. 19–22· Ζ έ π ο υ , Συνταγματίον σ. 123, 124· Κ. Τ r i a n t a p h y l l o p o u l o s , "Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die "τριμοιρία" ", BNJ, VIII (1940), σ. 136–146· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1292–3· Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, σ. 148 επ· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Δικαστικαὶ αποφάσεις σ. 104–105· Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 160, 209, 252, 301· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ· Ν. Μ ά τ σ η , "Η Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου περί "τριμοιρίας",

στο οποίο προηγουμένως έχει περιέλθει η γονική περιουσία του αποβιώσαντος συζύγου.

Όσον αφορά ειδικότερα τον κυκλαδικό χώρο παρατηρούμε σχετικά ότι μόνον στην απάντηση του επάρχου Νάξου και των δημογεροντιών Ίου και Σίφνου του έτους 1833⁸¹, στις παρατηρήσεις της δημογεροντίας Θήρας στο Β' κεφάλαιο των κωδικοποιημένων εθίμων Θήρας έτους 1797⁸² καθώς και στα έθιμα της Σύρου του έτους 1695⁸³ διευκρινίζεται η μη εφαρμογή της λεγομένης "τριμοιρίας" προς τη κατεύθυνση όμως της εξυπηρετήσεως των κληρονομικών δικαιωμάτων των εξ αίματος συγγενών του προαποβιώσαντος συζύγου και όχι του επιζώντος συζύγου. Πρόκειται για εμμόνη του εθιμικού κληρονομικού δικαίου των νησιών αυτών στην εφαρμογή της αρχής του γονικού. Διαβάζουμε σχετικά στην απάντηση του επάρχου Νάξου Ι. Μαμούνη έτους 1833 σχετικά με τα αρχαία έθιμα του νησιού: "*Εάν αποθάνη πατήρ και αφήση έν μόνον τέκνον, τὸ ὁποῖον κατὰ φυσικόν λόγον κληρονομεῖ πᾶσαν τήν περιουσίαν τοῦ πατρός, ὡσαύτως καί εάν αποθάνη μήτηρ καί αφήση καί αὐτὴ έν μόνον τέκνον, τὸ ὁποῖον ἀμοιβαίως κληρονομεῖ τήν περιουσίαν τῆς μητρός, εάν τὸ τέκνον ἀποθάνη ἀνήλικον μὴ ἔχον τήν παρὰ τῶν νόμων διορισμένην διορίαν εἰς τὸ γρᾶψαι διαθήκην, ὁ ἐπιζῶν γονεὺς δέν κληρονομεῖ τὸ τέκνον του, ἀλλ' εάν ἡ περιουσία εἶναι πατρική, ἐπιστρέφει εἰς τοὺς πλησιέστερους συγγενεῖς, εάν δέ μητρική, ὡσαύτως εἰς τοὺς μητρικοὺς*". Και η απάντηση επομένως αυτή αναφέρεται στην περίπτωση κατά την οποία από τον γάμο έχει προέλθει ένα μόνον τέκνο

BNJ, XXI (1971), σ. 177 επ.: Γ. Νάξου, Προβλήματα Βυζαντινού κληρονομικού δικαίου επί Παλαιολόγων—Η λειτουργική ισχύς της Νεαρᾶς 26/ Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου, Θεσσαλονίκη, 1988. Πάντως η ανωτέρω υποστηριχθείσα άποψη περί της επισήμου κυρώσεως και της συνακόλουθης ισχύος στο Βυζάντιο της "νεαρᾶς αναφοράς" του Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Αθανασίου (για την οποία βλ. κυρίως Ρ.-Π. σ. 326, 494· Ζαχαριάς σ. 143, 145· Μαριδάκης, Αστικόν Δίκαιον σ. 283· Γκίνη, Περίγραμμα, αριθ. 736 (γνωμοδότηση Υπουργείου Θρησκευμάτων έτους 1824)· V. Laurent, Les Regestes des actes du Patriarcat de Constatinople, I, Paris 1971, σ. 393–394· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. 295 σημ. 2) έχει πρόσφατα με ενδιαφέροντα επιχειρήματα αμφισβητηθεί (Μ. Τουρτόγλου, "Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαρᾶς 26" του Ανδρόνικου Παλαιολόγου", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 19–1–1995), σ. 1 επ.: πρβλ. επίσης ομοίως, Καλλιγιάς σ. 199· Μ. Τουρτόγλου, Το φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος, Αθήναι 1960, σ. 113· Γκίνη, Περίγραμμα, αριθ. 985 (απόφαση Αρείου Πάγου αριθ. 253/1849).

81. Βισβίτζη, Ερωτήματα (1950) σ. 167.

82. JGR, VIII, σ. 518 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 275 επ. = Χρυσανθόπουλος σ. 145 επ.

83. JGR, VIII, σ. 499–500 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 271–272 = Χρυσανθόπουλος σ. 76–80.

84. Χρυσανθόπουλος σ. 85–92 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 221.

που πέθανε ανήλικο και χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και όχι σε περιπτώσεις προαποβιώσεως περισσότερων τέκνων. Για την ειδική αυτή περίπτωση λοιπόν ο έπαρχος αναφέρει ότι στη Νάξο δεν είχε εφαρμογή η αρχή της "τριμοιρίας" αλλά, σύμφωνα με την αρχή του γονικού, ο επιζών σύζυγος αποκλειόταν πλήρως από τη γονική περιουσία του άλλου συζύγου (που στο μεταξύ είχε κληρονομικά περιέλθει στο μοναδικό τέκνο τους το οποίο και αποβίωσε ανήλικο) υπέρ των εξ αίματος συγγενών του. Παρόμοιο με την αναφορά αυτή του επάρχου Νάξου είναι και το κωδικοποιημένο στα 1695 έθιμο της Σύρου το οποίο στην τέταρτη παράγραφο ειδικώς αναφέρει ότι: *"...καί ἂν καὶ κάνουν καὶ κληρονόμον καὶ ἀποθάνῃ, πάλιν νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πρόσημους"*, τονίζοντας έτσι την εμμόνη του εθιμικού δικαίου της Σύρου στην εφαρμογή της αρχής του γονικού και τη συνακόλουθη μη εφαρμογή της αρχής της "τριμοιρίας", στην ειδική περίπτωση της προαποβιώσεως του ενός και μοναδικού τέκνου που έχει προέλθει από τον γάμο⁸⁵. Εξ άλλου οι παρατηρήσεις της δημογεροντίας Θήρας στο Β' κεφάλαιο των γραπτών εθίμων της Θήρας του έτους 1797 αναφέρουν την ισχύ της ίδιας τοπικής συνήθειας και στο νησί της Θήρας: *"Ὅταν ἓν μοναχόπαιδον μένη κληρονόμος τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἑτέρου τῶν γονέων του, καὶ ἀποθάνῃ ἀδιάθετον ἢ καὶ ἀνήλικον, δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς...ἀλλὰ .... οἱ συγγενεῖς τοῦ μέρους ὅπου ἀπέθανεν"*⁸⁶. Την ίδια ακριβώς δε απάντηση δίνει και η δημογεροντία της Ίου στα 1833⁸⁷. Επὶ πλέον τὴ μὴ ισχύ της "τριμοιρίας" στην Πάρο υποστηρίζει και ο Ιάκ. Βισβίζης παρὰ τὴν ἀντίθετη πληροφορία που παρέχει στο Υπουργεῖο Δικαιοσύνης ἡ δημογεροντία τοῦ νηιοῦ τὸ ἔτος 1829⁸⁸ καὶ ἀκόμα παρὰ τὴν ὑπαρξὴ νοταριακῶν ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1826–1827, τα οποία αναφέρουν μία παραλλαγή του θεσμοῦ της "τριμοιρίας" ὡς ἰσχυροῦσά *"συνήθεια τοπική"*⁸⁹. Καὶ τούτο διότι θεωρεῖ ὅτι ἡ εἰσαγωγή καὶ ἐφαρμογή της περὶ "τριμοιρίας" διατάξεως στὴν Πάρο κατὰ τις ἀρχές του 19ου αἰῶνα, ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα καθαρὰ ἐξωτερικῶν ἐπιρροῶν στὸ νησί, δηλαδή τῶν πληροφοριῶν κάποιας ἀλλῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἢ ἀκόμα καὶ τῆς κεντρικῆς διοικήσεως ὅτι ἡ "τριμοιρία" ἀποτελοῦσε ἐπίσημο δίκαιο⁹⁰. Τέλος ἀπὸ τὸν δωδεκανησιακὸ χώρο, παρόμοιο τοπικὸ ἔθιμο εἶναι αὐτὸ τῆς Νισύρου τῶν ἐτῶν 1877–1912, με τὸ ὁποῖο δηλώνεται ἡ μὴ ἐφαρμογή της "τριμοιρίας"

85. Μάουρερ, Α', μετ, Καραστάθη, σ. 272 = Χρυσανθόπουλος σ. 76–78=JGR,VIII, σ. 499–500.

86. Χρυσανθόπουλος σ. 167 = JGR,VIII, σ. 518 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 295.

87. Βισβίζης, Ερωτήματα (1955) σ. 129–130.

88. Γκίνη, Περίγραμμα, αριθ. 802, σ. 317.

89. Βισβίζης, Πάρος, Παράρτημα, αριθ. 29, 31, 32, 33.

90. Βισβίζης, Πάρος σ. 151–152.

στην ειδική περίπτωση διαδοχικής μεταποβιώσεως μητέρας και τέκνου: "Αποθνήσκει γυνή τις μετά τὸν τοκετὸν· ἀποθνήσκει δὲ καὶ τὸ τέκνον μετά τὸν θάνατον τῆς μητρός· ἐν ᾧ, κατὰ τὸν νόμον, κληρονομεῖ ὁ πατήρ τὸ τέκνον, κατὰ τὸ ἔθιμον τοῦτο, ἡ περιουσία δέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν προικίσαντα· ἐκλιπόντων δὲ τῶν προικισάντων, ἡ περιουσία περιέρχεται εἰς τοὺς πλησιέστερους"⁹¹.

Ύστερα λοιπὸν ἀπὸ τα παραπάνω, τὸ ἐρώτημα παραμένει: Τί ἀκριβῶς ἴσχυε στὸν κυκλαδικὸ χώρο σὲ περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων στὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχε περιέλθει μέρος τῆς γονικῆς περιουσίας προαποβιώσαντος γονέως, ἐφ' ὅσον ζοῦσε ὁ ἕτερος σύζυγος κατὰ τὸν χρόνον ἐπαγωγῆς τῆς κληρονομίας τῶν κληρονομουμένων τέκνων; Στὸ προκείμενο ζήτημα, δύο εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μας, οἱ ἐκδοχῆς ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ υποστηριχθοῦν⁹².

Ἡ πρώτη ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι, σὲ περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων, ἡ ἀρχὴ τοῦ γονικοῦ δὲν εἶχε ἐφαρμογὴ ἀλλὰ ὁ ἐπιζών σύζυγος κληρονομούσε τὸ τέκνο τοῦ εἴτε μόνος τοῦ (σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴ διάταξη τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς) εἴτε μαζί μὲ τὰ ἀδελφία τοῦ κληρονομούμενου τέκνου (ιουστινιάνειο δίκαιο, Βασιλικά, Εἰσαγγελία). Ἀν υποστηριχθεῖ αὕτη ἡ ἐκδοχὴ, τότε οἱ ἀναφερθεῖσες περιπτώσεις ἀποκλεισμοῦ τοῦ ἐπιζώντος συζύγου ἀπὸ τὴν κληρονομιὰ περιουσία τοῦ προαποβιώσαντος ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ τέκνου τοῦ ποῦ ἔλκει τὴν καταγωγὴ τῆς ἀπὸ τὸν ἄλλο γονέα, οἱ περιπτώσεις δηλαδὴ μὴ ἐφαρμογῆς στὶς Κυκλάδες τοῦ θεσμοῦ τῆς "τριμοιρίας" ἀποτελοῦν περιπτώσεις ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τοῦ γονικοῦ καὶ ἐξαιρέση ἀπὸ τὸν γενικὸ κανόνα νὰ κληρονομεῖ ὁ ἐπιζών σύζυγος τὸ προαποβιώσαν τέκνο τοῦ (ἢ μὲ ἄλλα λόγια ἐπαναφορὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ γονικοῦ ποὺ ἴσχυε ἐπὶ ἀτέκνων κληρονομουμένων).

Ἡ δεύτερη ἐκδοχὴ ἡ ὁποία θὰ μπορούσε νὰ υποστηριχθεῖ ἐδῶ εἶναι ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ γονικοῦ ἐφαρμόζεται καὶ στὴν περίπτωση προαποβιώσεως ἐνὸς ἢ περισσοτέρων τέκνων καὶ συνεπῶς ὁ ἐπιζών σύζυγος δὲν κληρονομεῖ σὲ καμμία περίπτωση. Ἡ εἰδικὴ ἀναφορὰ ποὺ οἱ προαναφερθεῖσες ἀπαντήσεις κάνουν στὴν περίπτωση διαδοχικῆς μεταποβιώσεως τοῦ ἐνὸς συζύγου καὶ τοῦ μοναδικοῦ ἀνηλίκου τέκνου τοῦ γίνεται ἀπλὰ καὶ μόνον γιὰ νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς "τριμοιρίας", σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἐπιζών σύζυγος υπεισέρχεται στὴν κληρονομία τοῦ προαποβιώσαντος συζύγου κατὰ τὸ 1/3, δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωση αὕτη ἀλλὰ ἡ τοπικὴ τους συνή-

91. Πρακτικά τοῦ Πνευματικοῦ Συμβουλίου τῆς Κοινότητος Μανδρακίου μὲ τὰ ὁποῖα κωδικοποιοῦνται τοπικά ἔθιμα Νισύρου τῶν ἐτῶν 1877–1912 (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα, ἀριθ. 1062, σ. 386).

92. Ἐκτός ἀπὸ τὴν περίπτωση τῆς Θήρας γιὰ τὴν ὁποία τὸ ζήτημα εἶναι σαφές, δηλαδὴ ὁ ἐπιζών σύζυγος δὲν κληρονομοῦσε ἐφ' ὅσον ἡ περιουσία τοῦ προαποθανόντος τέκνου προερχόταν ἀπὸ περιουσία τοῦ ἄλλου γονέως (βλ. παραπάνω, § 13, σημ. 79).

θεια εμμένει στην εφαρμογή της αρχής του γονικού⁹³, παρά τις περί "τριμοιρίας" διατάξεις των επίσημων πηγών του μεταβυζαντινού δικαίου και τη σχετική εκκλησιαστική νομολογία⁹⁴ καθώς και τα συναφή έθιμα αρκετών άλλων περιοχών του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου⁹⁵.

93. Κατά συνέπεια η "τριμοιρία" δεν αποτελεί εκδήλωση της αρχής του γονικού. Πρβλ. Μαριδάκη, Μήλος σ. 18. Την αντίθετη άποψη έχουν υποστηρίξει οι Κ. Τριανταφυλλόπουλος και Κ. Πιτσάκης (Triantafyllou, Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die "τριμοιρία", όπ. π., σ. 136–146· Εξάβιβλος (έκδ. Πιτσάκη) σ. 295 σημ. 2).

94. Για τις επί μέρους αποκλίσεις των ρυθμίσεων πρβλ. Εξάβιβλος V, VIII, 9, 95· Βλάσταρης, σ. 326· Μαλαξός, κεφ. ΦΜΘ', σ. 365· Νομικόν Πρόχειρον, Βιβλ. Α', 41, ια' Συνταγμάτων, XXI' Ουγγροβλαχικός Κώδικας, JGR, VIII, τμ. 4, κεφ. 2 §. 18 γ' Μολδαβικός Κώδικας, JGR, VIII, §. 941· Γεδεών, Κανονικαί Διατάξεις (....), όπ. π., τ. 1, 1888, σ. 146, 148 και τ. 2, 1889, σ. 81, 84. Από τη μεταβυζαντινή περίοδο πρβλ. επίσης "Διασάψεις της κατά τριμοιρίαν κληρονομίας εννόμου υποθέσεως" του σοφωτάτου διαδασκάλου και μεγάλου ρήτορος της Εκκλησίας κυρίου Σπαντωνή έτους 1710(;)–1714(;) ", συνοδικό γράμμα πατριάρχου Κων/πολεως Ιερεμίου Γ' έτ. 1715–1733, γράμμα Ιερεμίου Γ' έτους 1721, "Σύνοψις νέα Βιβλίου Νομικού. κ.λπ." έτους 1751, "Εκκλησιαστικός όρος" Πατριάρχου Καλλινίκου έτους 1803, Γράμμα Πατριάρχου Κων/πολεως Καλλινίκου Ε', Αποφάσεις αρχιερατικού κριτηρίου Καστελλόριζου έτους 1862 (Γεδεών, όπ. π., σ. 146–147· Γκί-ν η, Περίγραμμα, αρ. 266, σ. 160–162, 277, σ. 164–165, 289, σ. 169, 366, σ. 188–190, 569, σ. 252–253, 1016, σ. 374–375, 1017, σ. 375) καθώς και Συνοδικές Αποφάσεις του Μητροπολίτου Σιατίστης έτους 1691 και 1696 (Γκί-ν η, Συμπλήρωμα (B), αρ. 28, 32, σ. 160, 161), ενώ από τη βυζαντινή περίοδο πρβλ. τις σχετικές διαρνώσεις των ετών 1313, 1325 (MM, I, σ. 30–31, 134).

95. Το έθιμο της τριμοιρίας εμφανίζεται να ισχύει επί τουρκοκρατίας στα Φίλια Καλαβρύτων, Άστρος, Σπάρτη, Μάνη, Τρίπολη, Καλαμάτα, Κυπαρισσία, Λεωνίδιο, Άγιο Πέτρο, Άργος, Μεθώνη, Αίγινα, Τήνο, Πόρο, Κέα, Ίο, Πάρο (;), Σάμο, Σκόπελο, Σκιάθο, Σκύρο (Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 110, 235, 706, 707· Geib σ. 94· Χρυσανθόπουλος σ. 15, 23, 31, 39, 44, 48· Καλλιγιάς σ. 215· JGR, VIII, σ. 486 επ· Βισβίξη, Ναξιακά σ. 36 επ· του ίδιου, Πάρος σ. 139 επ· του ίδιου, Ερωτήματα (1962) σ. 9, 29, 55, 70· του ίδιου, Η πολιτική δικαιοσύνη κ.λπ., όπ. π., όπου η τριμοιρία μνημονεύεται στα εξής έγγραφα των αρχών του 19ου αιώνας : 46, του έτους 1822, Κρανιδίου/ 83 του έτους 1823 Αρκαδίας/194 έτους 1823 μάλλον Αρκαδίας/378 έτους 1824 προς τον Έπαρχον Θηβών/407 του έτους 1825 Βάλτζα Κορίνθου/433 έτους 1825 Πατρών/465 Γ έτους 1825 /500 έτους 1825 Σκοπέλου/541 έτους 1825 Ναυπλίου/ 555 έτους 1825 /636 έτους 1827 Κίας/378 έτους 1824 γνωμοδότηση του Γ. Γ. του Υπουργείου Θρησκείας περί μη εφαρμογής της τριμοιρίας στην περίπτωση ατέκνου χηρεύσαντος· Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 429, 436 επ. (όπου συμπεραίνει ότι η τριμοιρία ίσχυσε στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος, με βεβαιότητα στη Ναύπακτο, Αίγινα και Καλάβρυτα, με αμφιβολία δε στη Βάλτζα Κορινθίας ως εφαρμογή επισήμου δικαίου)· του ίδιου, Α. Νοταριακαί πράξεις Χίου των ετών 1724–1780, κ.λπ., όπ.π., σ. 391, 394· Γκί-ν η, Περίγραμμα, αρ. 802, σ. 317 (έγγραφο δημογερόντων Πάρου έτους 1829)· του ίδιου, Συμπλή-

Υπέρ της δεύτερης εκδοχής επιχειρήματα θεμελιώνονται:

α'. Στην απάντηση της επαρχιακής δημογεροντίας Νάξου έτους 1833 στην οποία αναφέρεται: "*Ἡ τοπικὴ συνήθεια σύμφωνας μετὸν νόμον, ἥτοι τὸ νὰ προτιμῶνται εἰς κληρονομίαν οἱ κατιόντες, μὴ ὄντων δὲ κατιόντων, οἱ ἀνιόντες..., ἐξαιρουμένων, ὅταν συμβῇ θάνατος εἰς ἓνα τῶν συζύγων καὶ ἀφήσῃ τέκνα, ἐὰν μετὰ ταῦτα συμβῇ θάνατος καὶ εἰς τὰ τέκνα δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς τὰ τέκνα του, ἀλλ' ἐπιστρέφει ἡ περιουσία αὐτῶν, ἐὰν μητρικὴ, εἰς τοὺς ἐκ μητρὸς συγγενεῖς, ἐὰν πατρικὴ, εἰς τοὺς ἐκ πατρὸς συγγενεῖς*"⁹⁶.

β'. Στις παρατηρήσεις των αρχόντων του νησιού της Σαντορίνης για τα τοπικά έθιμα, τις οποίες αυτοί απέστειλαν στο Υπουργείο Δικαιοσύνης το έτος 1833, όπου αναφέρεται: "*Ὅταν ἐν μοναχόπαιδον μένη κληρονόμος τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἐτέρου καὶ ἀποθάνῃ ἀδιάθετον ἢ καὶ ἀνήλικον, δὲν κληρονομεῖ ὁ ζῶν γονεὺς τὴν περιουσίαν τοῦ ἀποθανόντος τέκνου, ὡς δῆθεν κληρονόμος τοῦ παιδίου του, ἀλλὰ κληρονομοῦν οἱ συγγενεῖς τοῦ μέρους ὅπου ἀπέθανεν, ...ἐπειδὴ ὁμως καὶ πρὸ ἤδη τριῶν χρόνων τὰ διορισθέντα δικαστήρια ἀντέκριναν τὴν γοαπτὴν μας ταύτην συνήθειαν καὶ ἀπεφάσιζον νὰ κληρονομοῦν οἱ γονεῖς τὰ ἀποθάνοντα ἀνήλικα παιδιά, καὶ τὰ*

ρωμα (B), αριθ. 32, σ. 161, 162 (Σιατίστης: *Ἀντιθέσεις*, Προίκα σ. 213). Σημειώνεται εδώ ότι το έθιμο επικρατεί κατά περιόδους και εφαρμόζεται όχι μόνο στις περιπτώσεις διαδοχικής προαποβιώσεως γονέων και του μοναδικού ανήλικου τέκνου καθώς και άτεκνων κληρονομούμενων (π. χ. απάντηση δημογεροντίας Μεθώνης και Φίλιων Καλαβρύτων, Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 55, 70· πρβλ. και σχετική απόφαση Μητροπολίτου Σιατίστης έτους 1696 στον Γ κ ί ν η , Συμπλήρωμα (B), σ. 161) αλλά και όταν, λόγω της πλήρους ελλείψεως συγγενών, επήρχετο η τελευταία τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Το έθιμο αυτό ειδικά καταγράφεται στην απάντηση δημογεροντίας Ανδρούσας και Κορώνης (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 40, 57) και φαίνεται ότι ίσχυε προς τον σκοπό να μην περιέλθει η περιουσία των άτεκνων ή των μη εχόντων συγγενών συζύγων στο τουρκικό Δημόσιο· πρβλ. Εξάβιβλος, V, VIII, 95, "*Κελεύομεν τοὺς ἀτέκνους χηρεύσαντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας μὴ ἀρπαγὴν ὑπέχειν τῶν ὑπαρχόντων, μήτε παρὰ τῶν τὰ δημόσια διενεργούντων, μήτε τῶν εἰς παροικίαν τούτους ἔχόντων*". Μαλαξός, κεφ.ΦΜΘ', σ. 365, "*νὰ μὴν ἀρπάζουσιν τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν, μήτε οἱ τὰ Δημόσια ἐνεργοῦντες τοῦτέστι τὰ ἀφεντικά, μήτε ἐκεῖνοι ὅπου τοὺς ἔχουσι εἰς τὴν ἐπαρχίαν τους, ἥγουν εἰς τὴν παροικίαν*" καθώς και έγγραφο του Υπουργείου Δικαίου αριθ. 626 έτους 1825 (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα, αριθ. 759, σ. 301). Εξ άλλου η τριμερής κατανομή της κληρονομαίας περιουσίας του θανόντος τέκνου που επέβαλε η Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου μεταξύ ανιόντων, επιζώντος συζύγου και ψυχικῶν δεν τηρεῖτο πάντα πιστά στις τοπικές συνήθειες (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 707 = μετ. Πράτσια, σ. 395), ενώ ερευνητέο είναι αν, κατά παρέκκλιση και πάλι από τη Νεαρά, εφαρμοζόταν η "τριμοιρία" και στην περίπτωση της διαδοχικής μεταποβιώσεως όλων των τέκνων που είχαν προέλθει από τον γάμο· πρβλ. απάντηση δημογεροντίας Αγίου Πέτρου (Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1967) σ. 29).

96. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 167.

φθάσαντα εἰς νόμου ἡλικίαν ἀδιάθετα, τὸ ὁποῖον εἶνε δυσπαράδεκτον εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους, μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ἴδωσιν τὴν προπατορικὴν διὰ κόπων ἀποκτηθεῖσαν περιουσίαν εἰς ἄλλους ξένους νὰ τὴν χαίρωνται ἀκόπως, καὶ οὕτω παρακαλοῦμεν νὰ βασταχθῇ ἡ συνήθειά μας αὕτη εἰς τὸν πέμπτον παράγραφον, Κεφάλαιον Γ', ὡς περὶ πραγμάτων χηρευόντων καὶ ἀφιερωθέντων⁹⁷. Ἀπὸ το περιεχόμενο των παρατηρήσεων αὐτῶν προκύπτει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Σαντορίνης θεώρησαν ἀπαράδεκτη τὴν ἐρμηνεία ἡ ὁποία εἶχε δοθεῖ στὴν τοπικὴ τους συνήθεια ἀπὸ τα δικαστήρια, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ ἐπιζώντες γονεῖς κληρονομοῦσαν τα προαποβιώσαντα ἀνήλικα τέκνα ἢ τα ἐνήλικα που ἀποβίωναν χωρὶς νὰ ἔχουν συντάξει διαθήκη καὶ τούτο διότι ἡ δοθεῖσα ἐρμηνεία καταστρατηγούσε τὴν ἀπαρέγκλιτη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ γονικοῦ καὶ στὶς περιπτώσεις αὐτές⁹⁸.

γ'. Στὴν ἀπάντηση τῆς δημογεροντίας Ἄνδρου ἔτους 1833 ὅπου ἐπίσης ἀναφέρεται: "...Αὕτη δὲ ἡ συνήθεια (ἡ συνήθεια δηλαδὴ νὰ μὴν κληρονομεῖ ὁ ἐπιζὼν σύζυγος) γράφεται εἰς τὰ προικοσύμφωνα ρητῶς, ὅτι ἂν συμβῇ ἀκληρία, ἢ γεννηθῶσι τέκνα καὶ ἀποθάνωσι, νὰ κληρονομῇ ἡ γυνὴ τὴν προγαμιαίαν δωρεὰν καὶ ὁ ἀνὴρ τὴν νυμφικὴν κλίνην, ἡ δὲ περιουσία ὅλη νὰ στρέφεται εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς"⁹⁹.

δ'. Στὴν ἀπάντηση τοῦ εἰρηνοδίκου Ἀποργίου ἔτους 1833 ὅπου προσδιορίζεται ἡ ἐννοία τῶν συγγενῶν οἱ ὁποῖοι κληρονομοῦν σὲ περίπτωση ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικῆς διαδοχῆς "...οἱ κατιόντες συγγενεῖς, ἂν δὲν ἔχῃ κατιόντας, τὸν κληρονομοῦν οἱ ἀνιόντες, ἂν δὲν ἔχῃ οὔτε ἀνιόντας τὸν κληρονομοῦν οἱ πλάγιοι..."¹⁰⁰. Συνεπῶς στὴν ἐννοία τῶν ἀνιόντων συγγενῶν οἱ ὁποῖοι κληρονομοῦν, ἂν δὲν ὑπάρχουν κατιόντες, δὲν περιλαμβάνεται ὁ ἐπιζὼν σύζυγος, ἡ ἀπάντηση δὲ αὕτη εἶναι ἐνδεικτικὴ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐννοίας τῶν "ἀνιόντων" καὶ στὶς ἀπαντήσεις τῶν δημογεροντιῶν καὶ τῶν ἄλλων νησιῶν τοῦ κυκλαδικοῦ χώρου, οἱ ὁποῖοι, ὅπως προαναφέρθηκε, κληρονομοῦσαν ἂν δὲν ὑπῆρχε πρώτη γενεὰ τοῦ κληρονομουμένου.

ε'. Στὴν ἀπάντηση τῆς δημογεροντίας Σίφνου ἔτους 1833 στὴν ὁποία ἐπίσης ρητὰ ἀναφέρεται, "καὶ ἐὰν ἔχῃ τέκνα ἀποθανόντα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου, δὲν ἔχει ἐπίσης τὸ ἐπιζὼν μέρος κανένα δικαίωμα κληρονομίας..."¹⁰¹.

97. Τὶς παρατηρήσεις αὐτές δημοσίευσε ὁ Λ. Χρυσανθόπουλος (Χ ρ υ σ α ν θ ὀ - π ο υ λ ὁ ς σ. 166–172) καὶ ἐπαναδημοσίευσε ὁ μεταφραστὴς τοῦ Α' τόμου τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Μάουρερ, Ευστάθιος Καραστάθης μολονότι δὲν περιλαμβάνονταν στο πρῶτότυπο τοῦ Μάουρερ, "διὰ νὰ ἔχουν, ὅπως σημειώνει ὁ μεταφραστὴς, οἱ ἀναγνώσται πλήρη κάτοψιν τῶν τοπικῶν ἐθίμων" (Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθης, Αθήναι 1943, σ. 295).

98. ΓΙΑ ΤΗ ΘΗΡΑ βλ. καὶ παραπάνω σημ. 79.

99. Π α σ χ ἄ λ η , Νομικά ἔθιμα τῆς νήσου Ἄνδρου κ.λπ., ὅπ. π., σ. 155–156.

100. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 18.

101. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164.

στ', Στο κωδικοποιημένο έθιμο της Μήλου έτους 1721 όπου επίσης απερίφραστα δηλώνεται ότι, σύμφωνα με "κοινή καὶ παλαιὰ προπατορική συνήθεια ἢ ὁποία ἐφυλάχθη καὶ φυλάσσεται...ἂν τύχη κανενὸς θάνατος (των παιδίων), τὸ κληρονομοῦν τὰ ἄλλα παιδιά ὡσὰν κληρονόμοι τοῦ πατρὸς καὶ μητρὸς....Μὰ ἂν τὰ παιδιά ἀποθάνουν, δὲν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρὸς, ὡς πρᾶγμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται· ὁμοίως ἂν τύχη θάνατος τοῦ πατρὸς..."¹⁰².

ζ', Στις ανάλογες τοπικές συνήθειες πολλῶν Δωδεκανήσων, ὅπως το κωδικοποιημένο έθιμο της Πάτμου έτους 1732¹⁰³, το κωδικοποιημένο στον Ιερό Εκκλησιαστικό Κώδικα έτους 1871 έθιμο της Αστυπάλαιας και η σχετική απάντηση του δημάρχου Αστυπάλαιας έτους 1926¹⁰⁴, το κωδικοποιημένο έθιμο Καρπάθου έτους 1864¹⁰⁵, το έθιμο της Λέρου έτους 1722¹⁰⁶, η επικύρωση του εθίμου Λέρου το έτος 1738¹⁰⁷ και η απάντηση της δημογεροντίας Λέρου έτους 1910¹⁰⁸, η απάντηση του αρχιεπισκόπου Κώ έτους 1916¹⁰⁹ καθώς και απαντήσεις Σύμης και Κάσου έτους 1910¹¹⁰.

Τέλος, ιδιαίτερα διαφωτιστική για την ισχύ της αρχής του γονικού και στις περιπτώσεις προαποβιώσεως των τέκνων, είναι η εθιμική πρακτική των "διπλοκοντετζιονάδων" προικοσυμφώνων και διαθηκών στα νησιά εκείνα που διαθέτουν πλούσιες σειρές σχετικού ναυαρχικού υλικού (Νάξος, Πάρος κ.λπ.), με τις οποίες, όπως προαναφέρθηκε¹¹¹, θεσμεύονται οι γονικές περιοχές, έτσι ώστε να μην μπορούν να περιέλθουν στον επιζώντα σύζυγο ακόμα και όταν προαποβιώσουν διαδοχικά όλα τα τέκνα, μετά τον θάνατο του γονέως από τον οποίο κατάγεται η περιουσία. Με τις διπλές "κοντετζιό" επιλύετο επομένως κάθε αμφιβολία για το ποιοί ήταν οι νόμιμοι κληρονόμοι σε περίπτωση προαποβιώσεως του ενός ή των περισσότερων τέκνων που είχαν γεννηθεί από τον γάμο προκειμένου να αντιμετωπιστούν προκαταβολικά και αποτελεσματικά οι πιθανές δικαστικές διενέξεις μεταξύ επιζώ-

102. Βάου, Ναοί και ναῦδρια της Μήλου, όπ. π., σ. 458· Μαριδάκη, Μήλος σ. 5.

103. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας όπ. π., σ. 133 = Λεντάκη σ. 372.

104. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας, όπ. π., σ. 125–129 = Λεντάκη σ. 372.

105. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος, άρθρο 8, σ. 18, άρθρο 14, σ. 22.

106. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος σ. 51–52.

107. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος σ. 52.

108. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος σ. 50.

109. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος σ. 48–49.

110. Μιχαηλίδου – Νουάρου, Κάρπαθος σ. 57–58, 62.

111. Βλ. ανωτέρω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

ντων συζύγων και συγγενών εξ αίματος των θανόντων. Οι διενέξεις δε αυτές πιθανότατα ήταν αρκετά συχνές καθώς οι επιζώντες σύζυγοι κατά τη διεκδίκηση κληρονομικών δικαιωμάτων στις περιουσίες των προαποβιωσάντων τέκνων τους δεν δίσταζαν να προκαλέσουν είτε διαιτητική επίλυση της διαφοράς (προκειμένου να κριθούν κατά το βυζαντινό δίκαιο)¹¹² είτε ακόμα να προσφύγουν και στα τουρκικά δικαστήρια (για να κριθούν κατά το οθωμανικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής), παρά την οικονομική αφαίμαξη που θα συνεπαγόταν για αυτούς μια τέτοια προσφυγή¹¹³.

Ειδικότερα για το νησί της Μυκόνου, σύμφωνα με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει ο Ιάκ. Βισβίζης ύστερα από διεξοδική ανάλυση δικαστικών αποφάσεων Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα που ερευνήθηκαν από αυτόν¹¹⁴, την καθοριστική σημασία για την απάντηση του τί ίσχυε πραγματικά στην περίπτωση αυτή είχε ο χαρακτηρισμός που είχε στο παρελθόν προσδώσει η ιδιωτική βούληση στην περιουσία που περιήλθε τελικά στο κληρονομούμενο τέκνο, ο χαρακτηρισμός της δηλαδή ως "κοντετζιονάδας"¹¹⁵ ή "διπλοκοντετζιονάδας" περιουσίας¹¹⁶.

Έτσι, εάν επρόκειτο για απλώς "κοντετζιονάδα" περιουσία του προαποθανόντος συζύγου και όλα τα τέκνα που προήλθαν από τον γάμο, αποβίωσαν μετά τη λύση του γάμου λόγω θανάτου του ενός γονέως, χωρίς να αφήσουν γνήσιους κατιόντες και διαθήκη, τότε ο επιζών σύζυγος κληρονομούσε το τελευταίο θανόν τέκνο, κατά παρέκκλιση μὲν από την αρχή του γονιού, αλλά σε συμφωνία με τα ισχύοντα στο βυζαντινό κληρονομικό δίκαιο¹¹⁷. Κατά συνέπεια, στην περίπτωση αυτή απο-

112. Βλ. πιο κάτω, σημ. 151.

113. Βλ. Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 85–86· Γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. ΣΤ', σ. 512· Πασχάλη, Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Η Δικαιοσύνη εν Άνδρω επί Τουρκοκρατίας, όπ. π., σ. 184–185· Δρακάκη, Σύρος σ. 77–80. Προβλ. Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 100 έτους 1710.

114. Βισβίζης, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, σ. 59, 18 έτους 1673, σ. 88, 46 έτους 1696, σ. 139.

115. Για την έννοια και το περιεχόμενο της διακρίσεως αυτής βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

116. Για την έννοια και το περιεχόμενο της διακρίσεως αυτής βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

117. Όπως προαναφέρθηκε, σύμφωνα με το δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής που καθιερώθηκε με το ιουστινιάνειο δίκαιο (Ν. 118 έτους 543 μ.χ.), το θανόν τέκνο κληρονομούσε, εφ' όσον δεν υπήρχαν ούτε κατιόντες τούτου, οι οποίοι φυσικά προηγούνταν στην σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, ούτε και αμφιθαλείς αδελφοί, ο επιζών γονεύς. Εάν όμως υπήρχαν αμφιθαλείς αδελφοί, τότε ο επιζών ανιών κληρονομούσε από κοινού με αυτούς. Το δίκαιο τούτο συμπεριελήφθηκε στη συνέχεια στα Βασιλικά (45, 3, 8) και στην Εξάβιβλο (V, VIII, 10).

κλείονται από την κληρονομία οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του θανόντος συζύγου (διάσπαση της αρχής του γονικού)¹¹⁸. Αντιθέτως κάτι τέτοιο δεν ήταν επιτρεπτό σε περίπτωση "διπλοκοντετζιονάδας" ακίνητης περιουσίας του προαποθανόντος γονέως, όπου κατ' εφαρμογή της εθμικής αρχής του γονικού, ακόμα και στην περίπτωση της μεταποβιώσεως όλων των τέκνων άνευ διαθήκης και κατιόντων και πάλι η περιουσία περιερχόταν στους πλησιέστερους συγγενείς της γραμμής του θανόντος, αποκλεισμένου του επιζώντος συζύγου¹¹⁹.

Από τα ανωτέρω συνάγεται επίσης ότι και στην περίπτωση απλώς "κοντετζιονάδας" περιουσίας του προαποθανόντος συζύγου, όταν μόνο ένα ή ορισμένα από τα τέκνα είχαν προαποβιώσει χωρίς κατιόντες και χωρίς να συντάξουν διαθήκη, τότε και πάλι δεν κληρονομούσε ο επιζών γονεύς το τέκνο ή τα τέκνα του αυτά (τα προαποβιώσαντα) αλλά κληρονόμοι ήσαν οι πλησιέστεροι εξ αίματος πλάγιοι συγγενείς του κληρονομούμενου τέκνου (αδέλφια, ανήψια κ.λπ.), κατά παρέκκλιση και πάλι από το κοινό βυζαντινό δίκαιο και σε εφαρμογή της αρχής του γονικού.

Ερευνητέο συνεπώς παραμένει τί ίσχυε επί κληρονομιάς περιουσίας του τέκνου, η οποία προερχόταν μεν από γονική περιουσία του προαποβιώσαντος γονέως αλλά δεν τη βάρυνε καμμία "κοντετζιό". Καλείτο τότε ο επιζών γονεύς μαζί με τα υπόλοιπα τέκνα του ισομερώς στην κληρονομία σύμφωνα με το βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούσε αυτός αποκλειστικά, σύμφωνα με την προαναφερθείσα απάντηση της [δημογεροντίας] του νησιού, ή είχε και εδώ πλήρη εφαρμογή η αρχή του γονικού, οπότε κληρονομούσαν τα αμφιθαλή αδέλφια του κληρονομούμενου τέκνου ή εάν δεν υπήρχαν αδέλφια, ανήψια κ.λπ., οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς του (θείοι, πρώτα εξαδέλφια κ.λπ.);

Σχετικά παρατηρούμε ότι, σε δικαστική απόφαση έτους 1772¹²⁰, το δικαστήριο, στα πλαίσια "ιδιόμορφης" διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς¹²¹, εφαρμόζει βυζα-

118. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, σ. 59 καθώς και σχετική δικαστική απόφαση αριθ. 46 έτους 1696, σ. 139. Παρόμοιο ήταν, όπως προαναφέρθηκε, στο ζήτημα αυτό το κωδικοποιημένο έθιμο της Μήλου έτους 1721 το οποίο ακόμα και αν όλα τα τέκνα πεθάνουν καλεί τους πλησιέστερους συγγενείς από τους οποίους κατάγεται η περιουσία (Β ά ο υ , Ναοί και ναῦδρια κ.λπ., όπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

119. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 59 και σχετικές δικαστικές αποφάσεις 18 έτους 1673, σ. 88, 47 έτους 1696. Πρβλ. επίσης και σχετικό έθιμο Μήλου, όπως τούτο περιγράφεται σε έγγραφο έτους 1860, "Μά ἂν τὰ παιδιά ἀποθάνουν, δέν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρός, ὡς πρᾶμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται· ὁμοίως ἂν τύχη θάνατος τοῦ πατρὸς..." (Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

120. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772. Για την υπόθεση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 11.

121. Η διαιτητική επίλυση της διαφοράς είναι "ιδιόμορφη" διότι συνεκδικάζουν αιρε-

ντινό δίκαιο και συνεπώς αναγνωρίζει κληρονομικό μερίδιο αμφιθαλούς αδελφού στην επιζώσα σύζυγο. Είναι όμως και πάλι πιθανόν ότι η παραχώρηση κληρονομικού μεριδίου τέκνου στον επιζώντα γονέα γίνεται διότι στην εκδικαζόμενη υπόθεση επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" περιουσία της κληρονομούμενης κόρης του και επομένως το δικαστήριο προβαίνει σε κάποιο συνδυασμό βυζαντινού και τοπικού εθιμικού δικαίου για την επίλυση της διαφοράς¹²².

Αναλυτικότερα, στην υπόθεση αυτή, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω (§ 1), ο ενάγων, Πετράκης Γύζης, ασκεί την περί κλήρου διεκδικητική αγωγή κατά της μητέρας και των αδελφών του. Η αγωγή έχει δύο νομικές βάσεις από τις οποίες η δεύτερη, η οποία και ενδιαφέρει εδώ, αφορά την κληρονομική εγκατάσταση του ενάγοντος στην περιουσία της αδελφής του Μαρούσας, η οποία αποβίωσε πριν από την μητέρα της χωρίς να έχει συντάξει διαθήκη και χωρίς να έχει αφήσει γνήσιους κατιόντες. Το δικαστήριο αποφασίζει ότι η κληρονομιαιά περιουσία της αδελφής θα περιέρχεται σε ίσα μερίδια στα αδέλφια της κληρονομούμενης και στη μητέρα της μετά την αφαίρεση του μέρους εκείνου το οποίο έχει ήδη λάβει, είτε με διαθήκη της συζύγου είτε με κληρονομική σύμβαση, ο σύζυγος της ("κατά τὰ γράμματα/όπου μᾶς ἔδειξαν καὶ τὰ δύο μέρη", στιχ. 28, 29), ενός μέρους και ενός άλλου μέρους που έχει ήδη διατεθεί στην εκκλησία από τη θάνατά της για τέλεση ψυχικών και μνημοσύνων.

Συνεπώς, η επιζώσα σύζυγος, ως ένας από κληρονομούμενοι τέκνου, λαμβάνει κληρονομικό μερίδιο τέκνου, κατά τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο, το οποίο εφαρμόζει το δικάζον κοινοτικό κοιτήριο στα πλαίσια διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς (Εξάβιβλος V, VIII, 6, 10)¹²³. Η προέλευση πάντως της κληρονομιαιάς περιουσίας της αδελφής δεν διευκρινίζεται. Θα μπορούσε συνεπώς να ήταν είτε επίκτητη είτε γονική¹²⁴ περιουσία αυτής (που της είχε παραχωρηθεί ως προίκα από τον

τοί κριτές διορισμένοι από τους αντιδίκους (δύο από κάθε μέρος), ο δημόσιος νοτάριος Μυκόνου Γρηγόριος Αρτακηνός και προεστοί του Κοινού της Μυκόνου. Η συνεκδίκηση δε αυτή της υποθέσεως προκλήθηκε από τον Καβαλιέρ Ψάρο στον οποίο είχαν προσφύγει οι διάδικοι για να επιλύσει τη διένεξή τους (στιχ. 5-6).

122. "ἔρευνῶντες αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν μίαν/καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ πολλάκις, ὁμοῦ καὶ μετὸν Βασιλικὸν νόμον", στιχ. 20, 21.

123. Εάν αντιθέτως το δικαστήριο ήταν κοινοτικό, τότε πιθανώς θα εφαρμοζόταν η τοπική συνήθεια η οποία καλούσε τον επιζώντα ανιόντα πριν από τους αμφιθαλείς αδελφούς (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 10).

124. Πράγμα πιθανότερο διότι λόγω των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών της εποχής ήταν δυσκολότερο να αποκτήσει η γυναίκα επίκτητη περιουσία· προβλ. σχετική εθιμική διάταξη της Μυκόνου για την παντρεμένη γυναίκα, "Ἡ γυνὴ δὲν δύναται νὰ κάμῃ αὐξήσιν, ἀλλὰ τοῦ ἀνδρός λογίζεται πάντοτε καὶ ἐὰν ᾔθελε κάμῃ" (Β ι σ β ι ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 12). Απαντώνται πάντως και περιπτώσεις όπου η γυναίκα είχε επίκτητη περιουσία (Τ ο υ ρ -

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

πατέρα της). Εάν γίνει δεκτό ότι η κληρονομαία περιουσία της αδελφής ήταν προικώα πατρική περιουσία της¹²⁵, τότε η προίκα της ή είχε ρητά με το προικοσύμφωνό της χαρακτηριστεί ως "λίμπερη" (ελευθέρα) ή δεν περιείχε κανένα όρο για την τύχη της μετά τη λύση του γάμου διότι άλλωστε μόνο σε αυτές τις περιπτώσεις θεωρούνταν έγκυρη η σύναψη μεταξύ των συζύγων διαθήκης ή κληρονομικής συμβάσεως¹²⁶ εφ' όσον η προικώα περιουσία εξομοιωνόταν από άποψη νομικής μεταχειρίσεως με επίκτητη¹²⁷.

Εάν τελικά δεχτούμε ότι επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία της αδελφής του ενάγοντος, πατρικής προελεύσεως, τότε γίνεται κατανοητή και η κληρονομική εγκατάσταση της μητέρας, η οποία, μετά την αφαίρεση του κληρονομικού μεριδίου του θανόντος ήδη γαμπρού της καθώς επίσης και των χρεών, ιατρικών εξόδων, μνημοσύνων και "ψυχικών" της κόρης της που προαποβίωσε (στιχ. 28–31), κληρονομεί την κόρη της ισομερώς με τα υπόλοιπα αδέλφια της (στιχ. 33, 34) κατά το βυζαντινό δίκαιο. Διότι διαφορετικά, αν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία της κόρης, δεν θα ήταν δυνατόν κατά την τοπική συνήθεια να κληρονομήσει η μητέρα την κόρη της, σε περιουσία της (της κόρης) που προερχόταν από τον επίσης προαποβιώσαντα πατέρα, παρ' όσον, εάν μετά τον θάνατο του συζύγου της, είχαν πεθάνει επίσης όλα τα τέκνα της (και όχι μόνον η κόρη) χωρίς να αφήσουν δικούς τους κατιόντες και διαθήκη.¹²⁸

Σε άλλη δικαστική απόφαση τοπικού κοινωτικού κοιτηρίου έτους 1725¹²⁹ ο πατέρας (Γιαννάκης Οστοβίκης) διεκδικεί την κληρονομία ενός προαποβιώσαντος τέκνου του ("*γυρέβοντας/άκόμα και την κληρονομία του αϊτού υιού του Μπαστιάνου*", στιχ. 31, 32) και τελικά παραιτείται από την υπαίτησή του αυτή διότι και η ενάγουσα κόρη του (Μαντελένα) παραιτείται από τα κληρονομικά της δικαιώματα

τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 44 έτους 1703, στιχ. 12).

125. Για κληρονομική εγκατάσταση αυτής στην περιουσία του προαποθανόντος πατέρα δεν μπορεί να γίνει λόγος διότι η περιουσία αυτή περιέρχεται με την παρούσα απόφαση στα απροίκιστα και ελεύθερα τέκνα με βάση την εθιμική αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας.

126. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο κάτω, § 14 I.

127. Αλλωστε εάν η περιουσία αυτή ήταν "κοντετζιονάδα", το πιθανότερο είναι ότι τούτο θα αναφερόταν ρητά στο ιστορικό της υποθέσεως.

128. Πιθανολογούμε ότι οι συνεκδικάζοντες ιδιώτες διαιτητές και προεστοί της Μυκόνου επιχειρούν ένα συνδυασμό του τοπικού εθιμικού δικαίου και του επίσημου βυζαντινού δικαίου, διότι εάν εφαρμοζόταν αμιγώς το βυζαντινό δίκαιο τότε η επιζώσα μητέρα θα κληρονομούσε την προαποβιώσασα κόρη της ακόμα και αν επρόκειτο για "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία της κόρης.

129. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155 έτους 1725. Για την υπόθεση αυτή βλ. πιο κάτω, § 15.

(*"ῥεφουδάρη/σεν"*¹³⁰ ἢ αὐτὴ Μαντελένα τοῦ πατρός της, καθὼς καὶ αὐτὸς ῥεφουδάρει τὴν κληρονομίαν ἐπρετεντέριζεν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ του τοῦ Μπαστιάνου", στιχ. 56, 57). Το γεγονός ὅτι θεωρεῖται ἀπὸ το δικαστήριο ὡς ἐγκυρη ἡ ἀμοιβαία αὐτὴ παραιτήση των ἀντιδίκων προϋποθέτει ὅτι ἀναγνωρίζεται ὡς νομικὰ βάσιμη ἡ ἀπαίτηση τοῦ πατέρα, δηλαδή ἀναγνωρίζεται αὐτὸς ὡς ἀποκλειστικός κληρονόμος τοῦ προαποβιώσαντος τέκνου του, σύμφωνα με τὴν τοπικὴ συνήθεια που ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ [δημογεροντία] τοῦ νησιοῦ (προκειμένου ὁμως περὶ ἀτέκνων γάμων), δηλαδή οἱ ἀνιόντες νὰ προηγούνται στὴν ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομικὴ διαδοχὴ ἀκόμα καὶ ἀπὸ τοὺς ἀμφιθαλεῖς ἀδελφούς. Τούτο βεβαίως ἰσχυε ἐφ' ὅσον δὲν ἐπρόκειτο γιὰ κληρονομαία γονικὴ "κοντετζιονάδα" περιουσία ἢ ἐάν ἐπρόκειτο γιὰ ἐπίκτητη περιουσία τοῦ κληρονομουμένου. Στὴν προκειμένη δε περίπτωση θα πρέπει νὰ ἰσχυε ἢ τὸ ἓνα (γονικὴ περιουσία, μὴ "κοντετζιονάδα" τοῦ γιου) ἢ τὸ ἄλλο (ἐπίκτητη περιουσία τοῦ γιου, πράγμα σπανιότερο ἀν τὸ τέκνο εἶχε πεθάνει ἀνήλικο), διότι ἐάν ἡ περιουσία τοῦ προαποβιώσαντος τέκνου ἦταν "κοντετζιονάδα" τὸ στοιχεῖο αὐτὸ θα ἀναφερόταν εἰδικὰ στὴν ἀπόφαση. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐξ ἄλλου ἡ Μαντελένα θα ἐπικαλεῖτο τὸ γεγονὸς αὐτὸ γιὰ νὰ ἀποκρούσῃ τὸ αἶτημα τοῦ πατέρα της νὰ ἐγκατασταθεῖ ὡς κληρονόμος στὴν περιουσία τοῦ γιου του.

Ανακεφαλαιώνοντας μποροῦμε πλέον νὰ κατατάξουμε τὶς περιπτώσεις ἐγκαταστάσεως ἢ μὴ τοῦ ἐπιζώντος ἐπ' ἐγὼς ὡς κληρονόμου στὴν περιουσία τοῦ ἐνὸς ἢ τῶν περισσότερων τέκνων τοῦ τοῦ ἀπεβιώσαντος χωρὶς νὰ συντάξουν διαθήκη ὡς ἀποκλυστικῶς:

Α. Περιπτώσεις ὅπου ὁ ἐπιζών σύζυγος, ὡς ἀνιὼν τοῦ κληρονομουμένου τέκνου, καλεῖται στὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ, εἴτε σὲ ἐφαρμογὴ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου (ἀν ἐπιχειρεῖται διαιτητικὴ ἐπίλυση τῆς διαφορᾶς), ὁπότε κληρονομεῖ ὁ ἐπιζών ἀνιὼν ἰσομερῶς με τοὺς ἀμφιθαλεῖς ἀδελφούς, εἴτε σὲ ἐφαρμογὴ τῆς τοπικῆς συνήθειας νὰ προηγούνται οἱ ἀνιόντες τοῦ κληρονομουμένου (ἀν δικάζει τοπικὸ κοινοτικὸ κριτήριο).

1. Εἴαν ἡ κληρονομαία περιουσία ἐχὲι χαρακτηριθεῖ ὡς "κοντετζιονάδα" καὶ ἀποβιώσουν πρὶν ἀπὸ τὸν ἓνα γονέα ὅλα τὰ τέκνα χωρὶς κατιόντες, κληρονομεῖ ὁ ἐπιζών ἀνιὼν, δηλαδή ὁ ἐπιζών σύζυγος, ὡς ἀποκλειστικός κληρονόμος τῶν τέκνων που ἔχουν προαποβιώσει¹³¹.

2. Εἴαν πρόκειται γιὰ ἐπίκτητη ἢ ἐλεύθερη γονικὴ περιουσία ἢ γιὰ γονικὴ περιουσία που δὲν περιέχει στὸν μεταβιβαστικὸ τῆς τίτλο κανένα ὅρο καὶ προαποβίωσε

130. *ρεφουδάρη*: ἀπὸ τὸ βενετ. *refudar*, παραιτοῦμαι, ἐγκαταλείπω.

131. Πρὸβλ. Ν. 118, 2 καθὼς καὶ δικαστικὴ ἀπόφαση ἀριθ. 46 ἐτους 1696 (Βι σ β ί ζ η , Δικαστικαὶ ἀποφάσεις σ. 139). Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχουν ἀμφιθαλεῖς ἀδελφοί, τοπικὸ ἐθιμικὸ δίκαιο καὶ βυζαντινὸ ἐναρμονίζονται πλήρως.

κάποιο τέκνο, τότε και πάλι κληρονομεί ο επιζών ανιών είτε μόνος του, εάν εφαρμόζεται το τοπικό εθιμικό δίκαιο που εφαρμόζει απαρέγκλιτα το κληρονομικό σύστημα των γενεών¹³², είτε ισομερώς μαζί με τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου τέκνου, εάν εφαρμόζεται το βυζαντινό δίκαιο στα πλαίσια τυχόν διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς (παρέκκλιση από το κληρονομικό σύστημα των γενεών)¹³³.

Β. Περιπτώσεις, όπου ο επιζών ανιών αποκλείεται από την κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου του, είτε εφαρμόζεται βυζαντινό δίκαιο είτε τοπικό εθιμικό δίκαιο.

1. Ανεξάρτητα από το είδος της γονικής κληρονομαιάς περιουσίας¹³⁴, όταν ο κληρονομούμενος αφήσει γνήσιους κατιόντες, η κληρονομία περιέρχεται αποκλειστικά σε αυτούς σε ίσα μερίδια, οπότε ο επιζών σύζυγος αποκλείεται¹³⁵.

2. Ανεξάρτητα από τον χαρακτηρισμό της γονικής κληρονομαιάς περιουσίας, όταν ο κληρονομούμενος δεν αφήσει ούτε κατιόντας ούτε ανιόντες, αλλά μόνον αμφιθαλείς αδελφούς ή αδελφές, η περιουσία περιέρχεται σε αυτούς ισομερώς ("κατά κεφαλάς"). Εάν πάλι τα αδέλφια του κληρονομούμενου έχουν αποβιώσει κατά

132. Πρβλ. Βι σ β ί ζ η , Δικαστικές αποφάσεις, αριθ. 46 έτους 1696, σ. 139–140. Σχετικό με το ζήτημα αυτό είναι ένα συνυποχρεωτικό που σώζεται στον νοταριακό κώδικα του νοταρίου Νάξου Ι. Μανιάτη έτους 1688 με το οποίο ορίζονται από τα αντίστοιχα μέρη (Ιάκωβος Μπαλάς κατά Αννέζας, ομοπάτρια και ομομήτορα αδελφία, τέκνα του Δημήτρη και Κατερίνας Μπαλά) αιρετοί κριτές για να επιλύσουν το νομικό ζήτημα εάν ο αδελφός (Ιάκωβος) δικαιούται κληρονομικό μερίδιο από την κληρονομία των προαποβιωσάντων άκληρων αδελφών του (Φλουρέτζα και Μαρούλα) ή εάν σιωπά έχει περιέλθει όλη η κληρονομαιά και πατρικής προελεύσεως γονική περιουσία (αλλά μη "κοντετζιονάδα") των προαποβιωσάντων αδελφών στη μητέρα αρχικά, ως αποκλειστική κληρονόμο των προαποβιωσάντων τέκνων της, και στη συνέχεια στην αντιδικο αδελφή, ως εκ διαθήκης κληρονόμο της μητέρας ("Οθεν / ό μαστρ' Αντώνης (σύζυγος της τελικής κληρονόμου, αδελφής του αντιδίκου) άπηλογάται και λέγειν πώς ή πεθεράν του ή μάνα του άνωθεν μαστρού Ιακώβου (αντίδικος αδελφός) ως κληρονόμισσαν των εκείνων της θυγατέρων έπειδήν και να έτελεύτησαν άκληρες χωρίς / κληρονόμους διά τουτον τές έκληρονόμησεν ως μητέραν τος και πάλιν αυτήν έκαμεν ως νοικο/κυράν καθώς φαίνεται ή διαθήκην της." (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 822, σ. 1105). Δυστυχώς δεν σώζεται στον ίδιο νοταριακό κώδικα το κείμενο της αιρετοκρισίας που θα ήταν ίσως πολύ διαφωτιστικό για την τοπική συνήθεια της Νάξου στο ζήτημα αυτό.

133. Πρβλ. δικαστική απόφαση αριθ. 186 έτους 1772 (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος σ. 196).

134. "Κοντετζιονάδα", "διπλοκοντετζιονάδα", λίμπερη ή ελεύθερη, μη χαρακτηρισμένη περιουσία.

135. Στις περιπτώσεις συνεπώς αυτές, τοπική συνήθεια και βυζαντινό δίκαιο εναρμονίζονται πλήρως.

τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας η κληρονομία περιέρχεται στα τέκνα τους "κατά ρίζας"¹³⁶.

Γ. Περίπτώσεις όπου ο επιζών σύζυγος αποκλείεται από την κληρονομία προαποβιώσαντος τέκνου του σε εφαρμογή της αρχής του γονικού.

1. Εάν πρόκειται για "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία και προαποβιώσει κάποιο τέκνο χωρίς να αφήσει κατιόντες, τότε ο επιζών γονεύς δεν κληρονομεί, αλλά καλούνται οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς της γραμμής από την οποία κατάγεται η περιουσία του προαποβιώσαντος τέκνου, δηλαδή από κοινού τα αμφιθαλή αδέρφια του κληρονομούμενου τέκνου "κατά κεφαλάς"¹³⁷.

2. Εάν πρόκειται για "διπλοκοντετζιονάδα" περιουσία και προαποβιώσουν όλα τα τέκνα χωρίς κατιόντες τότε και πάλι δεν κληρονομεί ο επιζών ανιών αλλά καλούνται οι πλησιέστεροι συγγενείς εξ αίματος της γραμμής από την οποία κατάγεται η περιουσία των προαποβιωσάντων τέκνων, δηλαδή τα μέλη της τρίτης γενεάς της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹³⁸.

Δ. Η περίπτωση της διαδοχικής προαποβιώσεως του γονέως από τη γραμμή του οποίου κατάγεται η περιουσία και του μοναδικού ανήλικου τέκνου ("τριμοιρία")¹³⁹.

Κατ' αρχάς σύμφωνα με την απάντηση που δίνει η [δημογεροντία] του νησιού στα 1833, το έθιμο της "τριμοιρίας" είχε εφαρμογή στο νησί της Μυκόνου: "Πολλάκις όμως συμβαίνει να τελευτήσει ο εις εκ των συζύγων αδιαθέτος αφήσας και τέ-

136. Ν. 118, 3, "Εἰ τοίνυν ὁ τελευτήσας μὴτε κατιόντας μὴτε ἀνιόντας καταλείψει, πρῶτους πρὸς τὴν κληρονομίαν καλοῦμεν τοὺς ἀδελφούς καὶ τὰς ἀδελφὰς τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς τεχθέντας". Και στο σημείο αυτό έχουμε εναρμόνιση τοπικής συνήθειας και βυζαντινού δικαίου.

137. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 6 έτους 1662, σ. 55–58. Πρβλ. επίσης σχετικές "κοντετζιονάδες" διαθήκες Νάξου 17ου αιώνα (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 31, 107, 331, 376, 432, 436, 379 κ.λπ. (βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 161). Ανάλογο και το κωδικοποιημένο έθιμο Μήλου έτους 1721 στο οποίο αναφέρεται: "Ἐπειτα κάνοντες παιδιά ... ἂν τύχη κανενὸς θάνατος, τὰ κληρονομοῦν τὰ ἄλλα παιδιά ὡσὰν κληρονόμοι τοῦ πατρὸς καὶ μητρὸς" (Β ά ο υ , Ναοί και ναῦδρια της Μήλου, ὅπ. π., σ.458 = Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

138. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, σ. 87–89. Πρβλ. και σχετικές "διπλοκοντετζιονάδες" διαθήκες και προικοσύμφωνα Νάξου, Πάρου, Σίφνου πιο πάνω, § 6, σημ. 191. Ανάλογο ήταν και το κωδικοποιημένο έθιμο της Μήλου έτους 1721 σύμφωνα με το οποίο: "Μὰ ἂν τὰ παιδιά ἀποθάνουν, δέν κληρονομᾷ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὁ πατέρας τους, ἀλλὰ οἱ πλέον σιμοὶ συγγενεῖς τῆς ἀπεθαμένης μητρὸς, ὡς πρᾶγμα ὁποῦ ἀπὸ τὸ γένος τους κατάγεται· ὁμοίως ἂν τύχη θάνατος τοῦ πατρὸς.." (Β ά ο υ , Ναοί και ναῦδρια της Μήλου, ὅπ. π., σ. 458 = Μ α ρ ι δ ά κ η , Μήλος σ. 5).

139. Πρόκειται, ὡπως προαναφέρθηκε (σημ. 95), για την "κλασσική" περίπτωση όπου σε άλλες περιοχές εφαρμοζόταν η λεγομένη "τριμοιρία".

κνον, τὸ ὁποῖον ὕστερον ἐτελεύτησε, τότε ἡ περιουσία τοῦ ἀποθανόντος διαιρεῖται εἰς τρία μέρη καὶ τὸ μὲν λαμβάνει ὁ πατήρ αὐτοῦ ἢ οἱ συγγενεῖς ἐὰν δὲν ἔχη, τὸ δὲ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ ἕτερον ὁ ἐπιζῶν ἐκ τῶν συζύγων"¹⁴⁰. Αντίθετη ωστόσο πληροφορία σχετικά με το ζήτημα αυτό μας παρέχει ο Μάουρερ ο οποίος, μετά τη μνεία της ισχύος του ἐθίμου της "τριμοιρίας" σε άλλες περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού χώρου¹⁴¹, αναφέρει την περίπτωση της Μυκόνου ως εξαίρεση από το σχεδόν γενικευμένο αυτό ἐθίμο. Διαβάζουμε σχετικά : "Στό θέμα αὐτό η Μύκονος ἀποτελεῖ ἐξαίρεση· ἐδῶ ὅλη ἡ περιουσία πού κληρονόμησε τὸ παιδί παραμένει καὶ μετὰ τὸν θάνατό του σέ ὁποῖον ἀπό τούς γονεῖς του ἔχει ἐπιζήσει"¹⁴².

Για την ορθότητα των πληροφοριῶν που παρέχει τόσο η απάντηση της [δημογεροντίας] του νησιού όσο και το ἐθίμο που αναφέρεται από τον Μάουρερ, ὅσον αφορά την εξεταζόμενη περίοδο διατηρούμε έντονες επιφυλάξεις. Αν και περιπτώσεις διαδοχικῆς αποβιώσεως του γονέως–κατόχου γονικῆς περιουσίας και στη συνέχεια του μοναδικού ανήλικου τέκνου δεν περιλαμβάνονται στην εξετασθεῖσα ὕλη, μπορούμε ωστόσο να υποστηρίξουμε την ἄποψη, ὅτι κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο και τουλάχιστον ὅσον αφορά τις δεσμευμένες–"διπλο–κοντετζιονάδες" γονικῆς περιουσίες δεν τίθεται ζήτημα εφαρμογῆς τοῦ ἐθίμου της "τριμοιρίας" στη Μύκονο. Οι ειδικές αυτές "κοντετζιό" που οι γονεῖς ἐθέτουν στα προικοσύμφωνα και στις διαθήκες υπέρ των τέκνων τους και με τις οποίες ὁρίζονται ὅτι, σε περίπτωση προαποβιώσεως των τέκνων, ἡ περιουσία αὐτῆ θα περαιοχεται στον πλησιέστερο συγγενεῖς της γονιμῆς ἀπὸ την ὁποία ἔχει προέλθει δεν αφήνει περιθώρια για παραχώρηση κληρονομικῆς μεριδίου, ἐπὶ καὶ τοῦ 143, στον ἐπιζῶντα σύζυγο ἐπὶ της περιουσίας αὐτῆς¹⁴³.

140. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957), σ. 10–11. Σύμφωνα στο ζήτημα εφαρμογῆς της "τριμοιρίας" στη Μύκονο εμφανίζεται και ο Geib, ο οποίος αναφέρει: "Σέ ἄλλες περιοχές, ὅπως π.χ. στό Μόδο καὶ στήν Καλαμάτα ἀλλά καὶ στά ἄλλα νησιά τῆς Χίου καὶ τῆς Μυκόνου, στήν περίπτωση πού ἡ γυναίκα κληρονομεῖ μαζί μέ πῶ ἀπομακρυσμένους συγγενεῖς καὶ ὄχι μέ τούς ἄμεσους ἀπογόνους τοῦ κληρονομουμένου, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἰσόβια ἐπικαρπία ἰσχύει καὶ ἡ λεγομένη τριμοιρία" (G e i b σ. 93).

141. "Ἄν ὁμως ἀργότερα πεθάνει τὸ παιδί, ἡ χήρα δικαιούται νά κρατήσῃ μόνο τὸ τρίτο ἢ τὸ τέταρτο ἀπὸ τήν κληρονομία τοῦ ἀνδρός της καὶ τὸ ὑπόλοιπο πρέπει νά τὸ πάρουν οἱ συγγενεῖς τοῦ συζύγου", Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115.

142. Μ ἄ ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 110 = μετ. Καραστάθη, σ. 115. Είναι πάντως πιθανόν ὅτι το αναφερόμενο ἐδῶ ἐθίμο αναφέρεται στην περίπτωση ὅπου το μοναδικό τέκνο πεθαίνει ἐνήλικο καὶ ὄχι κατά τη διάρκεια της ἀνηλικότητας, ὅπως αἰταιούσε η Ν. 26.

143. Ατυχῶς μυκονιάτικα προικοσύμφωνα ἢ διαθήκες δεν εἶχαμε στην διάθεσή μας κατά την ἐκπόνηση της παρούσας μελέτης. Ωστόσο τα ἀντίστοιχα "διπλοκοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα καὶ διαθήκες που σώζονται ἀπὸ ἄλλα νησιά των Κυκλάδων (κυρίως ἀπὸ τη Νάξο καὶ Πάρο) δεν αφήνουν περιθώρια ἀμφιβολίας πάνω στο ἐιδικότερο αὐτό ζήτημα.

Χαρακτηριστική μαρτυρία για τη μη εφαρμογή της "τριμοιρίας" στη Μύκονο όταν επρόκειτο για "διπλοκοντετζιονάδα" περιουσία παρέχει μία δικαστική απόφαση του έτους 1673, την οποία σχολίασε ο Ιάκ. Βισβίτζης¹⁴⁴. Από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής προκύπτει ότι το μοναδικό τέκνο που προήλθε από τον γάμο του Λαμπριανού Σκορδίλη και της Μπιατρίζας, κόρης του Δημητρίου Νάζου, αποβίωσε ανήλικο μετά τον θάνατο της μητέρας του. Στην υπόθεση αυτή ο επιζών πατέρας διεκδικεί τη μητρικής προελεύσεως προικώα και "διπλοκοντετζιοναρισμένη" περιουσία της συζύγου του, που προαποβίωσε, και η οποία περιουσία είχε στη συνέχεια, μετά τον θάνατο δηλαδή της Μπιατρίζας, περιέλθει στο μοναδικό τους τέκνο. Το δικαστήριο, αφού έλαβε υπ' όψη τη "διπλοκοντετζιό" του προικοσυμφώνου της Μπιατρίζας, απορρίπτει τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή του Λαμπριανού και επιδικάζει ολόκληρη την κληρονομία στη μητέρα της Μπιατρίζας (τη Μαρία, χήρα σύζυγο Δημητρίου Νάζη) από την οποία καταγόταν η περιουσία αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην υπόθεση αυτή συνέτρεχαν όλες οι νομικές προϋποθέσεις για να εφαρμοσθεί από το δικαστήριο¹⁴⁵ η "τριμοιρία" δηλαδή: α) ένα και μοναδικό τέκνο, β) αποβίωση του τέκνου κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας αφού προηγουμένως είχε περιέλθει σε αυτό η γονική περιουσία προαποβιώσαντος γονέως, γ) αποβίωση του τέκνου σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά τον θάνατο της μητέρας¹⁴⁶ και δ) ζει ακόμα η γιαγιά του τέκνου, η οποία και είχε προσχίσει τη μητέρα του. Παρά ταύτα το δικαστήριο αποκλείει πλήρως τον επιζώντα σύζυγο από την κληρονομία¹⁴⁷. Ερευνητές συνεπώς παραμένει τι ακριβώς ίσχυε εθιμικά στις γονικές περιουσίες οι οποίες δεν ήταν δεσμευμένες με διπλές "κοντετζιό". Κληρονομούσε τότε ο επιζών σύζυγος κατ' αποκλειστικότητα, σύμφωνα με τα ισχύοντα στο βυζαντινό δίκαιο, κληρονομούσε το 1/3 σύμφωνα με τη Νεαρά του Πατριάρχου Αθανασίου ή αποκλειόταν και πάλι υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών σε εφαρμογή της αρχής του γονικού; Το ζήτημα είναι αρκετά αμφισβητούμενο καθώς η μοναδική περίπτωση

144. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 18 έτους 1673, σ. 87. Αξιοσημείωτο είναι ότι αντικείμενο διεκδικήσεως είναι η μητρική (προικώα) περιουσία· προβλ. αρχικώς εκπονηθέν σχέδιο "τριμοιρίας" από τον Πατριάρχη Αθανάσιο (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και Δίκαιον σ. 194).

145. Ας σημειωθεί ότι το δικαστήριο είναι μικτής συνθέσεως, δηλαδή αποτελείται από έναν κληρικό και δύο επιτρόπους του κοινού της Μυκόνου.

146. "καί μετὰ [τα] τὸν θάνατον τῆς μητρὸς αὐτοῦ εἰς ἀπε[ρα]/σμένον ὀλίγον καιρὸν ἐπέθανεν καὶ αὐτό", στιχ. 11–12.

147. Κατά κανόνα πάντως στα "διπλοκοντετζιονάδα" προικοσύμφωνα οριζόταν ότι ο επιζών σύζυγος λαμβάνει ένα μικρό χρηματικό ποσό από την περιουσία του προαποβιώσαντος ως "ψυχικό" (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 88–89) Παρόμοια δε εθιμική πρακτική απαντάται και στη Νάξο.

εφαρμογής της "τριμοιρίας" από δικαστήριο, που σώζεται από το νησί της Μυκόνου και χρονολογείται το έτος 1682¹⁴⁸, αποτελεί σαφώς, σύμφωνα με τα επιχειρήματα που έχει εκθέσει ο Ιάκ. Βισβίτζης, "αιρετική" περίπτωση εφαρμογής της "τριμοιρίας" δεδομένου ότι το 1/3 παραχωρείται στον σύζυγο όχι κατά κυριότητα αλλά κατ' επικαρπία. Το θέμα περιπλέκεται καθώς μία άλλη δικαστική απόφαση τοπικού κοινοτικού κριτηρίου που εκδόθηκε το έτος 1779 (δηλαδή ένα αιώνα αργότερα από τη δικαστική απόφαση που δημοσίευσε ο Ιάκ. Βισβίτζης) και αφορά περίπτωση προαποβιώσεως του μοναδικού ανήλικου τέκνου, όχι μόνο δεν εφαρμόζει την "τριμοιρία" αλλά αναγνωρίζει ως αποκλειστικούς κληρονόμους του θανόντος τέκνου τους προικοδοότες γονείς της μητέρας του, από την οποία έχει προέλθει η περιουσία του, καλεί δηλαδή στην κληρονομία τους αρχηγούς της τρίτης γενεάς (τάξης) της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁴⁹. Σύμφωνα ειδικότερα με τη δικαστική αυτή απόφαση που εκδόθηκε από τον βοεβόδα Δημήτριο Μαυρογένη και επιτρόπους της Μυκόνου ορίζεται ότι σε περίπτωση θανάτου του ενός και μοναδικού ανηλικού τέκνου, του οποίου η περιουσία προέρχεται από προικώα περιουσία της μητέρας, δεν θα κληρονομεί ο πατέρας (Βασίλης Κορωνιός), ο εγγύτερος δηλαδή ανιών, αλλά οι προικοδοότες γονείς της μητέρας, δηλαδή ο Τομάζος και η γυναίκα του ("καί εάν και απεθάνη τὸ παιδί, νὰ εἶναι τὸ τίποτε τοῦ παιδιοῦ τοῦ Τομάζου καὶ τῆς γυναίκας δίχως νὰ ἔχη νὰ ζητᾷ ὁ Βασίλης οὔτε ὀβολόν"). Δεν διακρίνεται πάντως εάν η επίδικη περιουσία ήταν "κοντετζιονάδα" περιουσία του θανόντος τέκνου ή όχι.

Υπέρβα από τα παραπάνω κλίνουμε μάλλον υπέρ της απόψεως ότι το έθιμο της "τριμοιρίας" δεν είχε εφαρμογή στη Μύκονο, όταν τουλάχιστον επρόκειτο για γονικές περιουσίες, σε τούτο δε συνηγορεί και το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, το έθιμο αυτό δεν είχε εφαρμογή και σε αρκετά άλλα νησιά του κυκλαδικού χώρου. Ένα πρόσθετο επιχείρημα για την υποστήριξη της απόψεως αυτή παρέχει επίσης και το γεγονός ότι στο νησί της Μυκόνου, τα εκκλησιαστικά δικαστήρια δεν εμφανίζουν δικαιοδοτική δραστηριότητα σε ζητήματα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁵⁰ καθώς οι διάδικοι δεν προσφεύγουν οικειοθελώς στην κρίση των εκκλησιαστικών

148. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 26 έτους 1682, σ. 103.

149. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Συμβολή, Παράρτημα εγγράφων, αριθ. 2 έτους 1779, σ. 253.

150. Μόνο μία δικαστική απόφαση που έχει εκδοθεί από δικαστήριο μικτής συνθέσεως (κληρικούς και επιτρόπους του κοινού της Μυκόνου) και χρονολογείται το έτος 1819 αφορά ζήτημα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 206 έτους 1819). Για το ζήτημα της εκδικάσεως υποθέσεων εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής αναφερομένων σε θέματα "τριμοιρίας" από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια βλ. Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 192 επ.; Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία κ.λπ., όπ. π., σ. 243 επ.

αρχών για την επίλυση ζητημάτων εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁵¹. Είναι συνεπώς πιθανό ότι η "τριμοιρία", ως θεσμός επιβεβλημένος κυρίως από την εκκλησιαστική νομολογία¹⁵², δεν είχε εφαρμογή από τα κοινοτικά κριτήρια της Μυκόνου.

Μετά από όσα εκτέθηκαν, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι στο νησί αυτό εφαρμοζόταν κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας ένα μάλλον "ελαστικό" σύστημα εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Κατ' αυτό, παράλληλα με τη μερική αποδοχή της εφαρμογής του βυζαντινού δικαίου κυρίως στα πλαίσια διαιτητικής επιλύσεως της διαφοράς, δίδεται το προβάδισμα στην ιδιωτική βούληση για να καθορίσει εκείνη, μέσω των "κοντετζιό", τους όρους της κληρονομικής διαδοχής¹⁵³. Εάν λοιπόν η ιδιωτική βούληση έχει εκφρασθεί θετικά υπέρ της δεσμεύσεως της κληρονομιαίας περιουσίας ("κοντετζιονάδες" και κυρίως "διπλοκοντετζιονάδες" περιουσίες), τότε οι όροι της κληρονομικής διαδοχής καθορίζονται σύμφωνα με την αρχή του γονικού. Εάν όμως η ιδιωτική βούληση σιωπά ή έχει εκφρασθεί αρνητικά στο ζήτημα της δεσμεύσεως της κληρονομιαίας περιουσίας ("ελεύθερες" περιουσίες), τότε εφαρμόζεται, ανάλογα με το ποιο είναι το διαζών κριτήριο, ή το βυζαντινό δίκαιο που καλεί στην κληρονομία από κοινού επιζώντες γονείς και αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομούμενου ή το τοπικό εθνικό δίκαιο (απόηχος πιθανόν του δημόδους βυζαντινού δικαίου) κατά το οποίο προηγούνται οι επιζώντες ανιόντες από όλους

151. Αντιθέτως έχουμε περιπτώσεις οξείας θέλξης προσφυγής των διαδίκων στην κρίση λαϊκών, ως αιρετών κριτών, κατόπιν συντάξεως σχετικού ιδιωτικού συμφωνητικού (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, συνυποχρεωτικός έτους 1663, δικαστική απόφαση αριθ. 186 έτους 1772, σ. 8 σημ. 13, 195–197).

152. Την επιβολή της συνήθειας της τριμοιρίας στον Πόρο, στις αρχές του 19ου αιώνα, ύστερα από παρέμβαση κάποιου επισκόπου, αναφέρει ο Μάουρερ με βάση τις πληροφορίες του προύχοντα Α. Μάνεση (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Ρομπάκη, σ. 235 = μετ. Καραστάθη, σ. 265–266). Πάντως κατά τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο δεν έλλειψαν οι σχετικές διακυμάνσεις της συναφούς με τις κληρονομικές διατάξεις της Νεαράς του Πατριάρχου Αθανασίου εκκλησιαστικής νομολογίας (Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Εκκλησία και δίκαιον σ. 194, 199–202· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαράς 26" κ.λπ., όπ. π., σ. 17· πρβλ. και τον "Εκκλησιαστικό Όρο" Καλλινίκου έτους 1803 με τον οποίο σκοπεύεται ο περιορισμός της εφαρμογής της "τριμοιρίας" ως θεσμού "ἀτόπου, ἀδίκου καὶ ἀντιφθόγγου"(Γ ε δ ε ώ ν , όπ. π., σ. 147).

153. Πρβλ. σχετικά Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, "Οποίαν συνθήκην βάλλει ό γονεύς είς τά προικοχάρτια τῶν παιδίων του καί είς τήν διαθήκην του, ἔχει τήν δύναμιν, καί τά τέκνα του δέν μποροῦν νά ἐναντιωθοῦν" (JGR, VIII, κεφ. Δ', σ. 509–510). Επίσης για τις "κοντετζιό" που περιλαμβάνονταν στα "ἀβαντάρια" της Ίου και Πάρου προκειμένου να προ-καθορισθούν οι όροι της κληρονομικής διαδοχής στις προικώες περιουσίες των άτεκνων συζύγων σύμφωνα με την αρχή του γονικού βλ. Β ι σ β ί ζ η , Προικῶα έγγραφα σ. 23, 25, 26.

τους άλλους εξ αίματος συγγενείς, ακόμα δε και από τους αμφιθαλείς αδελφούς του κληρονομουμένου.

Στον βαθμό συνεπώς που το τοπικό εθιμικό δίκαιο επέτρεπε την εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου ως κληρονόμου (περιπτώσεις όπου η ιδιωτική βούληση δεν είχε προβεί σε δέσμευση των γονικών περιουσιών) στη γονική περιουσία του προαποβιώσαντος τέκνου του, βρισκόμαστε μπροστά σε μία παρέκκλιση από την εφαρμογή της αρχής του γονικού, παρέκκλιση η οποία, όπως προαναφέρθηκε, σίγουρα δεν ίσχυε στο δωδεκανησιακό χώρο του Αιγαίου, όπου η απαρέγκλιτη εφαρμογή της αρχής του γονικού, ακόμα και σε περιπτώσεις προαποβιώσεως τέκνων, δηλώνεται κατηγορηματικά¹⁵⁴. Επί πλέον στη Μύκονο, εάν η ιδιωτική βούληση χαρακτήριζε ρητά κάποια γονική περιουσία ως "ελεύθερη", την εξομοίωνε με επίκτητη και συνεπώς η περιουσία αυτή μπορούσε πλέον να μεταβιβασθεί χωρίς τους περιορισμούς που επέβαλε η αρχή του γονικού· τούτο προϋποθέτει ότι η εθιμική αρχή του γονικού είχε πιθανότατα στη Μύκονο ενδοτικό και όχι αναγκαστικό χαρακτήρα¹⁵⁵.

§ 14. Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη γονικής περιουσίας σε μη συγγενικά πρόσωπα

Στη Μύκονο, όπως και στα άλλα κυκλαδικά νησιά, η οθωμανική εξουσία με

154. Η αναγκαστική εφαρμογή της αρχής του γονικού δηλώνεται στο κωδικοποιημένο έθιμο Αστυπάλαιας έτους 1871 όπου διαβάζουμε: "πάσα διαθήκη μὴ συμφωνοῦσα μὲ τὸ ἀρχαῖον τοπικὸν ἡμῶν ἔθιμον, τὸ ἐνταῦθα ὡς ἀνωτέρω ἐκτεθέν, θέλει λογίζεσθαι ἄκυρος καὶ ἀνίσχυρος" (Μιχαηλίδου – Νουάρου, Εθιμικὸν Δίκαιον Αστυπάλαιας, ὁπ. π., σ. 125–129 = Λεντάκης σ. 373) Βλ. και πιο πάνω σμ. 103–110.

155. Το ζήτημα εάν η εθιμική αρχή του γονικού είχε αναγκαστικό ή ενδοτικό χαρακτήρα στα διάφορα άλλα νησιά του κυκλαδικού χώρου, όπου σαφώς αυτή ίσχυε, και συνεπώς εάν μπορούσε να ανατραπεί με ιδιωτική βούληση των δικαιολογούντων απαιτεί έρευνα του διαθέσιμου υλικού που προέρχεται και από άλλες νησιωτικές εκείνες περιοχές. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι η αρχή αυτή είχε ενδοτικό χαρακτήρα. Τούτο, εκτός από τις προαναφερθείσες δικαστικές αποφάσεις της Μυκόνου του 17ου και 18ου αιώνα που αφορούν μη "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες, προκύπτει και από το σχετικό νοταριακό υλικό της Νάξου του 17ου αιώνα που αφορά επίσης μη "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες καθώς επίσης και από το έγγραφο της Κοινότητας της Μήλου του έτους 1721 το οποίο, μετά την απαρίθμηση των περιοριστικών υπέρ των συγγενών κληρονομικών εθιμικών διατάξεων, σαφώς αναφέρει ότι: "ἂν τὰ παιδιά εἶναι ἡλικίας καὶ θέλουν νὰ κάμουν διαθήκην ὅπου θελήσουν νὰ ἀφίσουν τὸ πρᾶγμα τους εἶναι καλὰ δοσμένον" (Βάου, Ναοί κ.λπ., ὁπ. π., σ. 458 = Μαριδάκη, Μήλος σ. 5). Ανάλογη διάταξη περιλαμβάνεται επίσης στα γραπτά έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797, σύμφωνα με τα οποία: "ἢμπορεῖ ὁ καθ' ἕνας, ὅταν ἔχη ἐδικὰ του πράγματα, νὰ τὰ διορίζη εἰς τὴν διαθήκην ὅπου θέλει, ἔξω ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου τοῦ ἔχουν προικοδοτημένα μὲ κονδιτζιόνες" (Χρυσανθοπούλου σ. 158).

τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς που είχαν παραχωρηθεί κατά καιρούς¹⁵⁶ είχε, τυπικά τουλάχιστον¹⁵⁷, νομιμοποιήσει τη διάθεση των περιουσιών των κατοίκων με διαθήκη.

Το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη ήταν, κατά τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς των Κυκλάδων, απεριόριστο. Το απεριόριστο τούτο αφορούσε, τόσο τα πρόσωπα διαθέτη και κληρονόμου, όσο και το αντικείμενο της διαθέσεως (κληρονομιαία περιουσία)¹⁵⁸, σήμαινε δηλαδή αναλυτικότερα τα ακόλουθα:

α) ότι η παραχώρηση του δικαιώματος αφορούσε αδιακρίτως *όλους τους κατοίκους*, λαϊκούς και κληρικούς, ενώ, σύμφωνα με τους προνομιακούς ορισμούς των άλλων περιοχών της τουρκοκρατούμενης Ελλάδας, το δικαίωμα διαθέσεως με διαθήκη του συνόλου της περιουσίας του θανόντος είχε παραχωρηθεί μόνο σε κληρικούς¹⁵⁹,

156. Για τους ειδικούς προνομιακούς ορισμούς ("ακτιναμέ") των Κυκλάδων βλ. πιο πάνω, § 1, σημ. 43, 44. Ομοίως ελευθερία διαθέσεως της περιουσίας των κληρονομούμενων με διαθήκη παρείχαν και οι προνομιακοί ορισμοί της Χίου των ετών 1535 και 1578 και της Καισάρειας έτους 1734 (Γ κ ί ν η , *Ανεκδοτὸν ἱεραρχικὸν* σ. 275 σημ. 4).

157. Δεν γνωρίζουμε περιπτώσεις παραβίασης του δικαιώματος αυτού από τις τουρκικές αρχές των Κυκλάδων. Με δεδομένη όμως την ταχινή παρουσία τουρκικών διοικητικών και δικαστικών αρχών στο νησί της Μυκόνου και τον αυξημένο κοινωνικό έλεγχο που ασκούσε η κοινότητα της Μυκόνου στις αστικές υποθέσεις των κατοίκων σε όλο τον 17ο και 18ο αιώνα, θεωρούμε ότι παρόμοιες περιπτώσεις επέμβασεως της οθωμανικής εξουσίας, και αν ακόμα υπήρχαν, θα ήταν ελάχιστες.

158. Σύμφωνα με τον "ακτιναμέ" του 1580 του Σουλτάνου Μουράτ του Γ' που παραχωρήθηκε στις Νάξο, Άνδρο, Πάρο, Μήλο, Σαντορίνη και Σύρο, *"Καὶ ὅταν ἀποθάνει τινὰς μὲ διαθήκην καὶ χαρίζει τὰ καλά του καὶ τὰ πράγματά του ἄλλονοῦ νὰ ἡμπορεῖ ὁ κληρονόμος ἐκεῖνος νὰ τὰ παίρνει καὶ νὰ μὴν ἡμπορεῖ οὔτε μπέης...οὔτε καδῆς νὰ τὸν πειράζουν"* (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ , Σύστασις σ. 102 = Π α σ χ ά λ η Δ., *"Προνόμια και Διοικήσεις των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας"*, Ανάτυπο από το "Αρχεῖον Δ. Καλιτσουνάκη", τεύχ. Α' (1948), σ. 136). Επίσης, με τον ακτιναμέ που παραχωρήθηκε από τον σουλτάνο Ιμπραήμ τον Α' στα νησιά της Άνδρου, Μήλου, Σαντορίνης και στους Ναξίους το έτος 1646 κατοχυρώθηκε και πάλι η δυνατότητα να κληροδοτούν την ακίνητη και κινητή περιουσία τους, όπως οι ίδιοι ήθελαν. Συγκεκριμένα αναφέρεται: *"ὁ,τινος ἤθελε θελήσει ἢ ὁ,τινος ἤθελε τὰ χαρίσει, νὰ πιάνεται καὶ ἀπὸ τοὺς καλίκιδες καὶ κασίμηδες νὰ μὴν ἀπλώνουν, καὶ πειράζουν τίποτες"* (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα, αριθ. 130, σ. 123· Ν. Ε λ ε υ θ ε ρ ι ά δ ο υ , *Ανατολικά Μελέται*, Α' Τα προνόμια του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Σμύρνη 1909, σ. 271–273· Μ. Γ ε δ ε ώ ν , *Βραχεία σημειώσεις περί των εκκλησιαστικών ημών δικαιών*, Κωνσταντινούπολις, 1909, σ. 70).

159. Βεράτιον Πατριάρχου Διονυσίου του Γ' του Βαρδαλή έτους 1662 (Γ ε δ ε ώ ν , *Επίσημα τουρκικά γράμματα κ.λπ.*, όπ. π., σ. 11). Πρβλ. επίσης και γραπτά έθιμα Σύρου έτους 1763 που επιτάσσουν τη σύνταξη της διαθήκης σύμφωνα με τα "καπίτουλα" του νησιού ορί-

β) απεριόριστη ήταν η ελευθερία διαθέσεως *ολόκληρης της περιουσίας* του θανόντος η οποία άλλωστε, σύμφωνα με τις διατάξεις των ειδικών αυτών προνομιακών ορισμών, υπαγόταν στην κατηγορία των ιδιόκτητων γαιών του οθωμανικού συστήματος γαιοκτησίας¹⁶⁰ και

γ) η κληρονομιαία περιουσία μπορούσε να μεταβιβαστεί με διαθήκη σε *οποιοδήποτε ιδιώτη* επιθυμούσε ο διαθέτης και όχι μόνο σε κληρικούς ή εκκλησίες, μονές ή ευαγή ιδρύματα¹⁶¹.

Με δεδομένη συνεπώς την ελευθερία διαθέσεως με διαθήκη τόσο των γονικών όσο και των επίκτητων περιουσιών των κατοίκων "κατ' εξουσιοδότηση" του οθωμανικού δικαίου, τίθεται το ερώτημα, ειδικά όσον αφορά τις γονικές περιουσίες, δηλαδή τις περιουσίες εκείνες για τις οποίες και γενικότερα το τοπικό εθιμικό δίκαιο επιφύλασσε αυστηρότερη μεταχείριση στο θέμα των μεταβιβάσεων, εάν στην πρακτική γινόταν χρήση της "εξουσιοδοτήσεως" αυτής από τους κατοίκους, εάν δηλαδή οι εθιμικές αντιλήψεις του νησιού επέτρεπαν τη διάθεση της γονικής περιουσίας απεριόριστα, όσον αφορά τόσο το ποσό της κληροδοτούμενης περιουσίας, όσο και τα πρόσωπα στα οποία κληροδοτείτο η περιουσία αυτή.

Για την απάντηση στο θέμα αυτό, η διάκριση των γονικών περιουσιών σε "κοντετζιονάδες" και μη, είχε, όπως θα δούμε στη συνέχεια, καθοριστική σημασία.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ζοντας συγχρόνως ότι η κατάρτιση των διαθηκών με οποιοδήποτε άλλο τρόπο είναι άκυρη (JGR, VIII, σ. 501).

160. Βλ. πιο πάνω, § 4, σημ. 2. Σύμφωνα ειδικότερα με το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο (φεράιζ) και τους γενικούς σουλτανικούς προνομιακούς ορισμούς οι λαϊκοί μπορούσαν να διαθέτουν ελεύθερα μόνο το 1/3 της περιουσίας τους. Για το ζήτημα βλ. W. M a c n a g h - t e n , Principles and Precedents of Moohumudann Law, Calcutta 1825, σ. 53–55, 241–249· Δ. Δ η μ η τ ρ ι ά δ ο υ (Δ η μ η τ ρ ό γ λ ο υ), Ιερονομικόν Κληρονομικόν των Μωαμεθανών Δίκαιον, Φεράιζ, Αθήναι 1915, σ. 7 επ· Ν. Τ ο ρ ν ά ο υ φ – Μ. Ε σ β ά χ – Ν. Σ α - κ ό π ο υ λ ο υ , Μουσουλμανικόν Δίκαιον κατά τας πηγάς του, τ. 1–2, Σμύρνη 1872, σ. 171· Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 274.

161. Σύμφωνα με τους γενικούς σουλτανικούς προνομιακούς ορισμούς το 1/3 της περιουσίας των λαϊκών, μπορούσε να διατεθεί ελεύθερα μόνον όμως χάριν ευαγών σκοπών, δηλαδή υπέρ εκκλησιών, μονών, φιλανθρωπικών ιδρυμάτων (Γ ε δ ε ώ ν , Επίσημα τουρκικά γράμματα, όπ. π., σ. 11). Η γαιοκτησία πάντως του κλήρου στο νησί της Μυκόνου κατά τον 18ο αιώνα, σύμφωνα με το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει ο Slot, έχοντας ως βάση τα δεδομένα της "στίμας" (φορολογικού κατάστιχου) του νησιού, εμφανίζεται αισθητά αποδυναμωμένη σε σύγκριση με τα δεδομένα που ίσχυαν στα 1620 (S l o t , Appexe 3, σ. 292· προβλ. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 22, 23, 25 έτους 1701· Π ε τ ρ ό π ο υ - λ ο υ , Μύκονος, "αφιερώματα" ή "προσηλώσεις" με αριθ. 395 έτους 1665, 396 έτους 1665, 1021 έτους 1669, 1337 έτους 1671, 1461 έτους 1672, 1592 έτους 1667, 1795 έτους 1779).

Ι. "Κοντετζιονάδες" περιουσίες

Η ελευθερία διαθέσεως με διαθήκη της "κοντετζιονάδας" γονικής ακίνητης περιουσίας του διαθέτη ήταν αυστηρά περιορισμένη διότι, λόγω της υπάρχουσας ειδικής "κοντετζιό", η περιουσία αυτή έπρεπε να διαφυλαχθεί από τον ιδιοκτήτη της ακέραιη υπέρ των προσώπων για τα οποία είχε τεθεί από τον δικαιοπάροχό του η "κοντετζιό" (δηλαδή κατ' αρχήν των τέκνων και σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων των πλησιέστερων συγγενών)¹⁶². Ο περιορισμός δε αυτός στον τρόπο μεταβίβασεως των οικογενειακών περιουσιών προσέδιδε, όπως προαναφέρθηκε¹⁶³, στις διαθήκες και προικοσύμφωνα λειτουργία "οιονεί" οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος. Συνεπώς τα πρόσωπα υπέρ των οποίων ίσχυε η "κοντετζιό" εγκαθίστανταν αναγκαστικά ως κληρονόμοι λαμβάνοντας την εξ αδιαθέτου κληρονομική μερίδα τους ενώ, ως προς τη σειρά εγκαταστάσεώς τους στην οικογενειακή περιουσία, ακολουθείτο η σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής¹⁶⁴.

Η εθμική αυτή πρακτική των "κοντετζιό", ανεξάρτητα από το ζήτημα της ιστορικής της καταγωγής από αρχέγονα δίκαια και της προφανούς αντιστοιχίας που παρουσιάζει με δυτικοευρωπαϊκά δίκαια τα οποία πιθανώς στην προγενέστερη περίοδο απετέλεσαν ένα πιο άμεσο δικαίκο υπότυπο¹⁶⁵, κατά την περίοδο της οθωμανικής κατάκτησης, χρησιμοποιήθηκε, κατά την προσωπική μας άποψη, από τους κατοίκους των κυκλαδικών νησιών, ως ένα τρόπο "έμμεσης" νομιμοποίησης των τοπικών τους εθμικών αντιλήψεων στα ζητήματα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, αντιλήψεις που πιθανότατα δεν θα γίνονταν σεβαστές από τους τούρκους δικαστές εάν κάποιος από τους διαδίκους προσέφευγε στην κρίση τους για κληρονομική διένεξη που αφορούσε αδιάθετη περιουσία του κληρονομούμενου¹⁶⁶.

162. Ρητά τούτο αναφέρεται στα γραπτά Έθιμα Θήρας (και Ανάφης) έτους 1797 όπου διαβάζουμε σχετικά: "ήμπορεί ό καθ' ένας, όταν έχη έδικά του πράγματα, νά τά διορίζη είς την διαθήκην του όπου θέλει, έξω από εκείνα όπου του έχουν προικοδοτημένα μέ κονδιτζιόνες" (JGR, VIII, κεφ. Ε', σ. 511)· προβλ. επίσης την απάντηση του ειρηνοδίκου Θήρας στην υπ' αριθ. 330 εγκύκλιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης του έτους 1833, όπου επίσης αναφέρεται στο β' ζήτημα των ερωτημάτων: "Οί γονείς είχον τό δικαίωμα νά διαμοιράζουν μέ όποιαν ήρέσκοντο αναλογίαν είς τά τέκνα των την πατρογονικήν περιουσίαν, όταν τούτο δέν ήτο ρητώς άπηγορευμένον είς τάς διαθήκας ή προικοσύμφωνα τών προκατόχων" (Χ ρ υ σ α ν - θ ό π ο υ λ ο ς σ. 173 = Μ ά ο υ ρ ε ρ , Α', μετ. Καραστάθη, σ. 301).

163. Βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Β'.

164. Όπως προαναφέρθηκε (§ 12, σημ. 69), δεν γνωρίζουμε αν η σειρά κλήσεως των εξ αίματος συγγενών ήταν απεριόριστη.

165. Για το ζήτημα βλ. πιο πάνω, § 6, σημ. 172.

166. Οι κατακτητές όχι μόνον επιδίωκαν να επιβάλουν την εφαρμογή του οθωμανικού δικαίου στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή των υποδούλων αλλά επί πλέον συχνά αυθαιρετούσαν καταργώντας ακόμα και τις προβλεπόμενες κατά το κληρονομικό τους δίκαιο

Στη Μύκονο ειδικότερα ο απόλυτος περιορισμός της ελευθερίας διαθήσεως με διαθήκη των ήδη δεσμευμένων με "κοντετζιό" γονικών περιουσιών των διαθετών προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1672, 1701, 1703, 1706, 1710 όπως αναλύεται στη συνέχεια.

Από το ιστορικό υποθέσεως που εκδικάζεται το έτος 1672¹⁶⁷ προκύπτει ότι ο πατέρας είχε με τη διαθήκη του εγκαταστήσει την κόρη του ως κληρονόμο σε μέρος της περιουσίας του (γονικής ή/και επίκτητης δεν προσδιορίζεται). Με τη διαθήκη του αυτή, τέθηκε επίσης σε τμήμα της κληρονομιαιάς περιουσίας η "κοντετζιό" ότι σε περίπτωση αποβιώσεως της κληρονόμου, θα περιέρχεται η περιουσία αυτή στα υπόλοιπα τέσσερά της αδέρφια (*"Τὰ δὲ ἐπίλοιπα κοντετζιοναρισμένα/ὡς ἄνωθεν, ἀποθανών της τῆς ἄνωθεν Ἑλένης νὰ στρέφονται εἰς τοὺς πλιὸ + πρόσσιμ(ους) /λέγει εἰς τὰ ἕτερα[[τέσσερα]](τέσσερα) ἀδέρφια ἂν ἤθελαν ἀπομείνου'*, στιχ. 15–17). Αν και η απόφαση αναφέρεται ρητά μόνο στην απαγόρευση εκποίησησεως της "κοντετζιονάδας" περιουσίας από την κληρονόμο, από το περιεχόμενο της "κοντετζιό" που επιτάσσει αυστηρά την περιέλευση της δεσμευθείσης περιουσίας στα αδέρφια της, ως "οιονεῖ" καταπιστευματοδόχους, μετά τον θάνατό της, προκύπτει ότι η απαγόρευση διαθήσεως της περιουσίας αυτής ήταν γενικότερη και συνεπώς περιελάμβανε και την ελευθερία διαθήσεώς της με διαθήκη.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1701¹⁶⁸ ο αποθανών σύζυγος εγκατέστησε με διαθήκη του τη σύζυγό του και μητέρα των τέκνων του, ως κληρονόμο του σε δύο ακίνητα του. Στο περιεχόμενο της αποφάσεως δεν διακηρύσσεται εάν τα ακίνητα αυτά ήταν γονική ή επίκτητη περιουσία του διαθέτη, ούτε εάν αποτελούσαν το σύνολο ή μέρος μόνον της περιουσίας του. Οπωσδήποτε όμως δεν αποτελούσαν "κοντετζιονάδα" γονική του περιουσία διότι τότε θα εστερείτο της ελευθερίας διαθήσεώς τους με διαθήκη στη σύζυγο. Με τη διαθήκη του όμως ο πατέρας έθεσε την "κοντετζιό" ότι η κληρονομία αυτή μετά τον θάνατο της μητέρας θα περιέρχεται στα τέκνα τους (*"τὰ ἄφησεν καὶ τὰ δύο τῆς συβίας του τῆς παπαδιᾶς / τὸ ἀνώγι καὶ τὸ κατώγι ἕως τὴν ζωὴν της καὶ ἀποθανόνταστος νὰ εἶναι τῶν παιδίω της"*, στιχ. 9–11). Συνεπώς, με βάση τη δέσμευση της ειδικής αυτής "κοντετζιό", δεν είχε η μητέρα ελευθερία διαθήσεως της περιουσίας που κληρονόμησε από τον σύζυγο σε τρίτους,

τάξεις των κληρονόμων και αναγνωρίζοντας κληρονομικά δικαιώματα μόνον στα τέκνα για να επιτύχουν τη δήμευση των περιουσιών των υποτελών χριστιανών (Δ η μ η τ ρ ι ἄ δ ο υ , Ιερονομικόν κληρονομικόν κ.λπ., όπ. π., σ. 25 επ.· Γ κ ί ν η , Ανέκδοτον εγχειρίδιον σ. 274 σημ. 4· Π α π α σ τ ἄ θ η , Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, όπ. π., σ. 75–76· Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Απονομή δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κ.λπ., όπ. π., σ. 244).

167. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **14** έτους 1672, σ. 28.

168. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. **20** έτους 1701, σ. 34.

αλλά είχε την υποχρέωση να τη διαφυλάξει ακέραιη υπέρ των τέκνων της. Και βέβαια η επίδικη διαφορά αφορά εκποίηση της δεσμευθείσης κληρονομίας σε τρίτον αλλά για την ταυτότητα του λόγου θεωρούμε ότι ούτε με διαθήκη μπορούσε η μητέρα να διαθέσει την περιουσία αυτή σε τρίτους ή ακόμα και σε μερικά μόνον από τα τέκνα της, αποκλείοντας έτσι κάποια ή κάποιο από αυτά από τα νόμιμα δικαιώματά του στη δεσμευθείσα περιουσία.

Σε δικαστική υπόθεση έτους 1703¹⁶⁹ ο σύζυγος (Γιώργης Κούνιας) διεκδικεί την προικώα "κοντετζιονάδα" περιουσία της θανούσης συζύγου του (Μαντελένας)¹⁷⁰ την οποία η ίδια με διαθήκη της (που συνέταξε στα 1697) κατέλιπε στη μητέρα της (τη Μαρία, σύζυγο Κυργιάκου Ντεκάριστου) σε ανταπόδοση για τις φροντίδες της κατά τη διάρκεια της αρρώστειας της και για να τελεί τα "ψυχικά" στη μνήμη της. Σύμφωνα όμως με την ειδική "κοντετζιό" που είχε τεθεί στο προικοσύμφωνό της, δεν είχε η Μαντελένα ελευθερία διαθέσεως της περιουσίας αυτής (*"πώς δέν ἤριζεν νὰ ἀφήσῃ διὰ τὴν ψυχὴ της ἔ / πειδὴ καὶ νὰ εἶναι κοντετζιονάδο"*, στιχ. 13, 14). Το δικαστήριο δέχεται την αγωγή, ακυρώνει τη διαθήκη της συζύγου του ενάγοντος και ορίζει ότι η μητέρα θα μπορεί να αναλάβει τις δαπάνες που κατέβαλε κατά τη διάρκεια της αρρώστειας της κόρης της καθώς και τις δαπάνες που κατέβαλε για "ψυχικά" της από τις ετήσιες ποσότητες της περιουσίας της κόρης της.

Επίσης σε άλλη δικαστική απόφαση έτους 1706¹⁷¹ προσβάλλεται από τον γιό (τον Πέτρο) η διαθήκη του πατέρα του, με την οποία αυτός (Νικόλος Κατελλανός) κατέλιπε μέρος της προικώας περιουσίας του σε τρίτον (τον Γιώρη Σκορδίλη). Ο γιός επικαλείται το προικοσύμφωνό του πατέρα του το οποίο ήταν "κοντεσιονάδο" (στιχ. 9) καθώς και μία προηγούμενη δικαστική απόφαση (που εκδόθηκε στα 1689), με την οποία είχε ακυρωθεί η προσβαλλόμενη διαθήκη¹⁷². Το δικαστήριο ακυρώνει τη διαθήκη δεχόμενο ότι η γονική αυτή περιουσία ανήκει κληρονομικά στο γνήσιο τέκνο του διαθέτη, λόγω της "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του πατέρα. Ως επικουρικό λόγο για την ευνοϊκή υπέρ του τέκνου διευθέτηση της διαφοράς, το δικαστήριο επικαλείται τη χρηστή συμπεριφορά του δεδομένου ότι τέλεσε τα «ψυχικά» στη μνήμη του πατέρα του και πλήρωσε τα χρέη του.

169. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 43 έτους 1703, σ. 56.

170. Η νομιμοποίηση του συζύγου βασίζεται μάλλον στο γεγονός ότι έχει τη διαχείριση της περιουσίας των ανήλικων τέκνων του ζεύγους εφ' όσον άλλωστε, κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στη Μύκονο, εστερείτο πλήρως κληρονομικών δικαιωμάτων επί της περιουσίας της συζύγου και συνεπώς δεν είχε άλλου είδους έννομο συμφέρον για άσκηση της αγωγής.

171. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 62 έτους 1706, σ. 73. Για την απόφαση αυτή βλ. επίσης πιο πάνω, § 7.

172. Προφανώς ο εναγόμενος δεν είχε συμμορφωθεί με την απόφαση αυτή. Για τον λόγο αυτό η υπόθεση επανέρχεται για να εκδικαστεί ενώπιον άλλου κριτηρίου.

Εξ άλλου σε δικαστική απόφαση του έτους 1710¹⁷³ ασκείται η περί κλήρου διεκδικητική αγωγή από τις δύο αδελφές του θανόντος Αντωνέλου (από τις οποίες η μία εκπροσωπείται από τον σύζυγό της, τον Νικόλα Κορωνιό) κατά της συζύγου του θανόντος (Ερήνη του Λαμπριανού). Επίδικο αντικείμενο είναι η "κοντεσιονάδα" προικώα περιουσία (προικοσύμφωνο έτους 1665) του θανόντος αδελφού των εναγόντων¹⁷⁴ την οποία εκείνος κατέλιπε με διαθήκη που συντάχθηκε στα 1710 (και μάλιστα ένα μήνα πριν την εκδίκαση της υποθέσεως) στη σύζυγό του με ένα μόνο όρο, δηλαδή "μέ κοντεσιου νά δίνουν / τάνωθεν πράματα πρόθεσες"¹⁷⁵ ἔξι καί σαραντάρι" (στιχ. 8). Βάση της αγωγής, από νομική άποψη, αποτελεί ο ρητός, εντός του προικοσυμφώνου, χαρακτηρισμός της περιουσίας του θανόντος ως "κοντεσιονάδας". Σύμφωνα συνεπώς με την "κοντεσιό" του προικοσυμφώνου, κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στο νησί, δεν είχε ο προικισθείς σύζυγος το δικαίωμα να κληροδοτήσει τη δεσμευθείσα περιουσία στη σύζυγό του παρά μόνον στα γνήσια τέκνα του και, σε περίπτωση ελλείψεως τέκνων (πράγμα που όπως φαίνεται είχε συμβεί στην συγκεκριμένη περίπτωση), στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του, δηλαδή στις αδελφές του ("καί ὁ ἄνωθεν Νικόλας προεντεν/τέρει τάνωθεν πράματα λίπερα ὡς κοντεσιονάδα ὅπου φαίνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνο τῶν ἄνωθεν ποτὲ Ἀντωνέλλου", στιχ. 8, 9, 10). Επί πλέον δε, οι ενάγουσες αδελφές ισχυρίζονται ότι οι "πρόθεσες" θα πρέπει να πληρώνονται από την επίκτητη περιουσία ("ἀπὸ τὰ κίστα"¹⁷⁶, στιχ. 11) του αδελφού τους διότι η προικώα περιουσία του, ως "κοντεσιονάδα", δεν μπορούσε να επιβαρυνθεί από τον ιδιοκτήτη της με οποιουδήποτε πρόσθετους επιβαρυντικούς όρους ("προεντεν/τέρει τάνωθεν πράματα λίπερα ὡς κοντεσιονάδα", στιχ. 9).

Από την πλευρά της πάλι η σύζυγος διακρίνει και αυτή την περιουσία του συζύγου της (την "κοντεσιονάδα") με τον ισχυρισμό ότι ο σύζυγός της, προφανώς χωρίς τη συναίνεσή της, είχε απαλλοτριώσει μέρος της δικής της προικώας περιουσίας, όπως αποδεικνύεται από τα σχετικά συμβόλαια αγοραπωλησίας, και ακόμα διότι είχε ξοδέψει και μέρος της επίκτητης περιουσίας (στιχ. 15, 16).

Ύστερα από τα παραπάνω, το δικαστήριο αποφασίζει να περιέλθει η προικώα περιουσία του συζύγου στους νόμιμους κληρονόμους του, δηλαδή στις αδελφές του,

173. Του ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 95 έτους 1710, σ. 105. Βλ. και πιο πάνω, § 6 και § 9 II.

174. "ἀφορμή διὰ τὰ πράματα τὰ κοντεσιονάδα", στιχ. 5, 6.

175. πρόθεσις: τα έξοδα για την τελετή της προετοιμασίας των τιμίων δώρων για τη θεία ευχαριστία (Δ. Δ η μ η τ ρ α κ ο π ο ύ λ ο υ , Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης, τ. Ζ', σ. 6113). Πρβλ. Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 631, 646, 971, 1093, 1262, 1284, 1337, 1444.

176. Κίστα ή άκίστα: από το ιταλ. acquisti (γαλλικό acqêts), τα επίκτητα (Β ι σ β ί ζ η , Ναξιακά, αριθ 51, 60, 84, 96 και τ ο υ ί δ ι ο υ , Δικαστικά αποφάσεις σ. 44, 45).

σύμφωνα με την "κοντετζιό" του προικοσυμφώνου του και συνεπώς ακυρώνεται η διαθήκη ως προς το μέρος αυτό ("νά παίρνου οί κλη / ρονόμοι του ἄνωθεν...τὰ ὅσα πράματα εἶναι κοντεσιονάδα στοῦ ἄνωθεν /προκοσύνφωνο λίπερα", στιχ. 19–21)¹⁷⁷. Οι κληρονόμοι θα βαρύνονται μόνο με την τέλεση της μιας "προθέσεως" κατά τον σχετικό όρο της διαθήκης. Για τα ζώα, δηλαδή την κινητή περιουσία, τα οποία περιλαμβάνονται επίσης μέσα στο προικοσύμφωνο του θανόντος αδελφού, το δικαστήριο αποφασίζει ότι ανήκουν και αυτά στις αδελφές του διότι προήλθαν από ανταλλαγή με μία "ταράσα", η οποία επίσης περιλαμβανόταν ως "κοντεσιονάδα" στο προικοσύμφωνό του. Τέλος, η επίκτητη περιουσία περιέρχεται στη σύζυγο και στο τέκνο της, η οποία και θα βαρύνεται με την τέλεση των "ψυχικών" του συζύγου της και των 5 υπολοίπων "προθέσεων" δια της περιουσίας αυτής και μόνον.

Από τα παραπάνω συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα:

α) Δεν μπορεί να γίνει αντικατάσταση της αυθαιρέτως απαλλοτριωθείσης από τον σύζυγο προικώας περιουσίας της συζύγου με "κοντετζιονάδα" περιουσία του συζύγου. Συνεπώς, τα δικαιώματα των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του συζύγου στην περιουσία αυτή είναι ισχυρότερα από το δικαίωμα της συζύγου για αντικατάσταση της προίκας της. Η σύζυγος, προκειμένου να ικανοποιηθεί η αξίωσή της για αντικατάσταση της εκποιηθείσης από τον σύζυγο προικώας της περιουσίας, μπορεί να στραφεί μόνον κατά της επίκτητης περιουσίας του συζύγου της ή της γονικής που δεν βαρύνεται με "κοντετζιό".

β) Η "κοντετζιονάδα" προικώα περιουσία, δηλαδή η περιουσία που ταχθηκε από τον προικοδότη να περιέλθει στους εξ αίματος πλησιέστερους συγγενείς, δεν μπορεί να επιβαρυνθεί από τον προικοδότη με πρόσθετους επιβαρυντικούς όρους ("ἀποφασίζομε νά παίρνου οί κλη/ρονόμοι του ἄνωθεν Ἀντωνέλλου τὰ ὅσα πράματα εἶναι κοντεσιονάδα στοῦ ἄνωθεν/προκοσύνφωνο λίπερα", στιχ. 19–21).

γ) Σε περίπτωση όπου το "κοντετζιονάδο" περιουσιακό στοιχείο αντικατασταθεί με άλλο, ακόμα και κινητό, τούτο επίσης δεσμεύεται από την "κοντετζιό" και επομένως πρέπει να περιέλθει στα πρόσωπα υπέρ των οποίων ισχύει η "κοντετζιό".

Σε άλλη επίσης δικαστική απόφαση του έτους 1710¹⁷⁸, η οποία εκδόθηκε από το ίδιο ως άνω δικαστήριο και την ίδια ακριβώς ημέρα, αντίδικοι είναι από το ένα μέρος τα ανήψια του ίδιου με την προηγούμενη δικαστική απόφαση διαθέτη, δηλαδή

177. Πάντως, όπως προκύπτει από την επόμενη δικαστική απόφαση (96 έτους 1710), ο διαθέτης, εκτός από τις δύο αυτές αδελφές είχε και αδελφό, ο οποίος όμως είχε προαποβιώσει. Γι' αυτό και το δικαστήριο, με τη δεύτερη αυτή απόφασή του, διανέμει τελικά την "κοντετζιονάδα" περιουσία σε τρία ίσα μερίδια, από τα οποία κάθε αδελφός λαμβάνει το ένα, το δε μερίδιο του προαποβιώσαντος αδελφού λαμβάνουν τα τέκνα του που υπεισέρχονται με αυτό τον τρόπο στην κληρονομική του μερίδα (κληρονομική διαδοχή "κατά ρίζας").

178. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 96 έτους 1710, σ. 106.

του Αντωνέλου (Αντωνέλος του Γιαννούλη τ' Αλέξη), και από το άλλο οι δύο θείες τους και αδελφές του διαθέτη εκπροσωπούμενες από τον σύζυγο της μιάς, τον Νικόλα Κορωνιό. Επίδικο αντικείμενο είναι η κληρονομία που κατέλιπε με διαθήκη ο θείος και αδελφός των αντιδίκων στα ανήψια του. Οι θείες ισχυρίζονται ότι ο αποθανών αδελφός τους δεν είχε δικαίωμα να διαθέσει την περιουσία αυτή σε απώτερους εξ αίματος συγγενείς διότι ήταν προικώα "κοντεσιονάδα" περιουσία (στιχ. 8) και συνεπώς αυτή θα έπρεπε να περιέλθει κληρονομικά στους πλησιέστερους συγγενείς κατά τους κανόνες και τη σειρά της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής. Αντιθέτως, τα ανήψια υπεραμύνονται της εγκυρότητας της διαθήκης με τον ισχυρισμό ότι η "κοντετζιό", που τέθηκε, ενώ παρίστατο κατά τη σύνταξή της και η μητέρα του διαθέτη που ήταν καλογριά, τέθηκε για λογαριασμό του προαποβιώσαντος αδελφού του διαθέτη που ήταν και πατέρας τους¹⁷⁹. Συνεπώς ο διαθέτης είχε το δικαίωμα να διαθέσει αποκλειστικά σε αυτά την "κοντετζιονάδα" περιουσία, εφ' όσον η "κοντετζιό" αφορούσε μόνο τον πατέρα τους και όχι τις αδελφές του. Εξ άλλου η "κοντενσιό" αφορούσε τη μητρική προικώα περιουσία του διαθέτη και όχι την πατρική και επομένως ήταν εντελώς νόμιμη εφ' όσον η ίδια η προικοδότρια μητέρα απέκλεισε από τη δική της περιουσία τις κόρες της, αδελφές του διαθέτη¹⁸⁰. Το δικαστήριο πάντως απορρίπτει τους ισχυρισμούς αυτούς των ανηψιών και αποδέχεται την άποψη των δύο αδελφών του διαθέτη ότι η "κοντετζιό" αφορούσε αδιακρίτως όλα τα αδέλφια. Για τον λόγο δε αυτό, ακυρώνει τη διαθήκη και επιμερίζει την "κοντεσιονάδα" περιουσία του διαθέτη σε τρία ίσα μερίδια μεταξύ των αντιδίκων. Έτσι οι δύο αδελφές λαμβάνουν η καθεμία από 1/3 της περιουσίας, ενώ τα ανήψια λαμβάνουν ισομερώς το άλλο 1/3, δηλαδή το παρυστό που αναλογούσε στον πατέρα τους και αδελφό του διαθέτη, σύμφωνα με την αρχή της "κατά ρίζας" κληρονομικής διαδοχής¹⁸¹. Επίσης, ορίζει ότι, κατά τον ίδιο τρόπο, δηλαδή σε τρία ίσα μερίδια¹⁸², θα πρέπει να επιμεριστεί και η "κοντεσιονάδα" περιουσία του διαθέτη που εκείνος

179. "καὶ νὰ γίνηκεν ἡ κοντεσιουὶ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν μάννα του ὅπου ἦτον καλογρηὰ καὶ ἤζηεν / ὁ κύρης των τοῦ ἄνωθεν γερομονάχου καὶ ἡ κοντενσιό ἐγίνηκε γιὰ νομά του", στιχ. 10, 11.

180. "πὼς ἡ κοντεσιόν / γίνεται γιὰ τὰ γυναικοπρούκια ὄχι διὰ τοῦ ἀνδρός τὰ πράματα", στιχ. 11, 12.

181. Η κληρονομική διαδοχή "κατά ρίζας" ίσχυε στη Μύκονο, τόσο για την πρώτη τάξη της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, που περιελάμβανε τους κατιόντες του κληρονομούμενου, όσο και για τη δεύτερη τάξη, που περιελάμβανε, στις περιπτώσεις "κοντετζιονάδων" περιουσιών, αποκλειστικά τα αδέλφια του κληρονομούμενου. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, § 11.

182. "καὶ ὅτι ἄλλο παίρνουσι ἀπὸ τῆς γυναικός / στου τοῦ ἄνωθεν ποτέ Ἀντωνέλου κατὰ τὴν σεντένσια ὅπου ἔλαβαν", στιχ. 16, 17.

είχε αφήσει με διαθήκη του στη σύζυγό του¹⁸³. Εξαιρείται μόνο η επίκτητη περιουσία του θείου τους ("ἐξόχως τὴν ἀγορά", στιχ. 19) την οποία εκείνος ἐγκυρα κληροδότησε με τη διαθήκη του σε ένα μόνο από τα ανήψια του (τον πνευματικό Ιωαννίκιο Συχωρεμένο) προκειμένου να τελεί τα μνημόσυνά του.

Ο χαρακτηρισμός της περιουσίας του θανόντος συζύγου, ως απλώς "κοντετζιονάδας", "διπλοκοντετζιονάδας" ή "ελεύθερης" είχε σημασία και για το επιτρεπτό των κληρονομικών συμβάσεων μεταξύ των συζύγων¹⁸⁴. Δεν ήταν επομένως επιτρεπτό να συνομολογηθεί εν ζωή μεταξύ των συζύγων ή να συμπεριληφθεί μέσα σε προικοσύμφωνο ή διαθήκη κληρονομική σύμβαση με την οποία να ορίζεται ότι η ήδη χαρακτηρισμένη ως "κοντετζιονάδα" προικῶα περιουσία του ενός συζύγου θα περιέρχεται στον άλλο σύζυγο μετά τον θάνατό του. Τούτο ίσχυε είτε υπήρχαν τέκνα είτε όχι, διότι όπως προαναφέρθηκε, έπρεπε να διαφυλαχθεί η γονική περιουσία υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών της γραμμής του θανόντος. Αντιθέτως παρόμοιες διαθήκες ή κληρονομικές συμβάσεις ήταν επιτρεπτές μεταξύ των συζύγων εάν η προίκα του διαθέτη ήταν χαρακτηρισμένη ως "λίμπερη"(ελεύθερη) ή δεν περιείχε κανένα όρο για την τύχη της μετά τη λύση του γάμου¹⁸⁵.

II. Μη "κοντετζιονάδες" περιουσίες

Όπως προκύπτει απ' όσα ήδη έχουν ειπωθεί (II), η ελευθερία διαθέσεως με δια-

183. Βλ. αμέσως παραπάνω τη δικαστική απόφαση 95 έτους 1710.

184. Σύμφωνα με την αρχή του αθεμιτού των κληρονομικών συμβάσεων, που ίσχυε στο ρωμαϊκό και ιουστινιάνειο δίκαιο, οι κάθε είδους κληρονομικές συμβάσεις καθώς και οι αμοιβαίες διαθήκες μεταξύ συζύγων ήταν άκυρες, ως συμφωνίες περιορίζουσες την ατομική ελευθερία του διαθέτη. Η αρχή αυτή καταστρατηγείτο ωστόσο στο δημόδες δίκαιο των ανατολικών επαρχιών του ρωμαϊκού κράτους και ιδίως στην Αίγυπτο δια της πρακτικής των "συγγραφοδιαθηκών" και τελικά, παρά τις αντιδράσεις του βυζαντινού δικαίου, ο ένας από τους τρεις τύπους "συγγραφοδιαθηκών" και συγκεκριμένα εκείνος της αμοιβαίας διαθήκης των συζύγων ή της κληρονομικής συμβάσεως των συζύγων υιοθετήθηκε και από το επίσημο βυζαντινό δίκαιο με τη Νεαρά 19 Λέοντος του Σοφού (JGR, I, σ. 78, 79 = *N o a i l l e s – D a i n*, N. XIX, σ. 72–76). Η Νεαρά ωστόσο αυτή έθετε, ως προϋπόθεση για την εγκυρότητα της εγκαταστάσεως του επιζώντος συζύγου, τη δέσμευσή του να υποκαταστήσει τα τέκνα στην κληρονομία του θανόντος. Ο θεσμός επιβίωσε και στους μεταγενέστερους βυζαντινούς χρόνους καθώς και κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας στις περιπτώσεις γάμων από τους οποίους δεν είχαν προέλθει τέκνα (Μαλαξός, κεφ. ΦΜΓ', σ. 361 (= Θ.(Σγούτα), 7, κεφ. 211, 223)· Χρυσανθόπουλος σ. 7, 11, 54, 174· Μαριδάκη, Αστικόν Δίκαιον σ. 227 σημ. 6, 234 επ., 239 σημ. 54, 238, 239, 240, 242· *M i c h a é l i d è s – N o u a r o s*, Contribution σ. 177· Πετρόπουλος, Εισηγήσεις σ. 1201 σημ. 6, 1202 σημ. 7.

185. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Βισβίζη, Δικαστικά αποφάσεις σ. 59 επ και Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 186 έτους 1772 και 155 έτους 1725.

θήκη των "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών ήταν σαφώς περιορισμένη. Το ζήτημα ωστόσο παραμένει αδιευκρίνιστο για τις γονικές εκείνες περιουσίες που δεν ήταν δεσμευμένες με ειδικές "κοντετζιό". Ίσχυε τότε η "κατ' εξουσιοδότηση" του οθωμανικού δικαίου απεριόριστη ελευθερία διαθέσεως ή το δικαίωμα διαθέσεως περιοριζόταν και σε καταφατική περίπτωση, ποιοί ήταν οι περιορισμοί αυτοί;

Από τα έθιμα που αναφέρονται ότι ίσχυσαν στο νησί της Μυκόνου κατά την εξεταζόμενη περίοδο προκύπτει ότι τα γνήσια τέκνα, και μάλιστα χωρίς διάκριση φύλου, κληρονομούσαν υποχρεωτικά το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των γονιών τους. Αντίστοιχος ήταν συνεπώς και ο περιορισμός του δικαιώματος διαθέσεως της περιουσίας αυτής από τον διαθέτη-γονέα¹⁸⁶ ο οποίος μικρό μέρος μόνον της περιουσίας του μπορούσε να διαθέσει σε τρίτα πρόσωπα (ακόμα και συγγενι-

186. Η εθιμική αρχή του περιορισμού της ελευθερίας διαθέσεως του διαθέτη προκειμένου να διατηρηθεί το μεγαλύτερο έστω μέρος της οικογενειακής περιουσίας ανέπαφο υπέρ των γνησίων κατιόντων ως αναγκαίων κληρονόμων είχε γενικευμένη ισχύ κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (G e i b σ. 94) φαίνεται δε ότι διατηρήθηκε σε αναπλήρωση της συγχύσεως των επισήμων πηγών του βυζαντινού δικαίου όταν αφορά το ζήτημα της αναγκαστικής διαδοχής (πρβλ. Z a c h a r i ä § 43, σ. 174 επ., § 45, σ. 182 επ.· Εξάβιβλος, V, V, 6, 9, 10· Ζέπου, Συνταγμάτιον σ. 118, 119· Πετροπόπουλος, Εισηγήσεις σ. 1320). Διατρέχοντας τα έθιμα των διαφόρων περιοχών, παρατηρούμε ότι η τοπική αυτή συνήθεια εμφανίζεται στην Άνδρο, Σύρο, Νάξο, Σίφνο, Πάρο, Αμοργό, Ιο, Μεθωμένη, Ανδρούσα, Ανδρούσα, Καλάβρυτα, Αίγιο, Λεοντάριο, Σπάρτη, Μανιεμβισιά, Επίδαυρο, Λιμνηρά, Λακεδαιμόνα, Άργος, Ναύπλιο, Κρανίδιο, Κράββαρα-Απόκουρο, Μεσολόγγι, Αμφισσα, Λαμία, Μεγαρίδα και Σαλαμίνα, Λειβαδιά (Χορταίης ό.π. σ. 5, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 25, 28, 32, 33, 34, 36, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 49· Καλλιγάς § 83, 84, σ. 218· Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Προτσικά, σ. 399· Πασχάλη, Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, ό.π. π., σ. 7· Βισβίτζη, Ναξιακά σ. 145 του ίδιου, Ερωτήματα (1950) σ. 167· του ίδιου Ερωτήματα (1955) σ. 122, 128· του ίδιου, Ερωτήματα (1957) σ. 14· του ίδιου, Ερωτήματα (1962) σ. 21, 22, 25, 45, 43· Πετροπόπουλος, Σίφνος σ. 191, 212), ενώ αντιθέτως πλήρης ελευθερία διαθέσεως αναγνωρίζεται στον Άγιο Πέτρο (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 29). Επίσης αρκετά ευρεία είναι η ελευθερία διαθέσεως οικογενειακής περιουσίας στην Κυπαρισσία (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 58) καθώς και στην Αίγινα, Ναύπακτο, Καλαμάτα, Κορώνη όπου ένα μέρος της περιουσίας κληροδοτείτο αναγκαστικά στα τέκνα (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 8, 16, 50, 57). Σε άλλα πάλι μέρη, όπως στην Ύδρα, Περαχώρα, Λεωνίδιο, Τρίπολη, Καρύταινα, Στεμνίτσα, Νησίον, Μεθώνη, Πύργο, Ιμλάκια, Φολέγανδρο, Αμοργό, η τάση προστασίας των άμεσων απογόνων είναι πιο έντονη καθώς όλη η περιουσία περιέρχεται υποχρεωτικά στα τέκνα (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 12, 20, 27, 32, 35, 53, 55, 60, 65 και του ίδιου, Ερωτήματα (1957) σ. 17, 18) αποκλεισμένων άλλων συγγενών ή ξένων. Στα άρρενα τέκνα περιέρχεται αναγκαστικά η γονική περιουσία στα Κράββαρα, Απόκουρο, Άργος, Φανάριον (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 19, 15, 22, 46). Τέλος, είναι αυτονόητο ότι η δικαστική προβολή των διατάξεων του εθιμικού δικαίου που αναφέρονταν στην απαγόρευση

κά)¹⁸⁷ ή στους πτωχούς και την εκκλησία, στα λεγόμενα δηλαδή "ψυχικά"¹⁸⁸. Διαβά-
 ζουμε σχετικά: "Δέν δύνανται οί ἔχοντες τέκνα γονεῖς εἰς τοὺς συγγενεῖς ἑαυτῶν νά
 διανέμουν τήν περιουσίαν των, ἀλλ' εἰς μόνον τὰ τέκνα των, δηλ. εἰς τὸ μὲν ὀλιγώ-
 τερον μέρος περιουσίας, εἰς δέ τὸ πλειότερον. Πολλάκις ὁμως συμπίπτει νά ἀπο-
 κληρῶνται τὰ τέκνα, ἐάν ὑπάρχωσι αἰσχροῦτης· τὰ δέ πατρικά πράγματα δικαιομα-
 τικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ τὰ ιδιόκτητα πράττει ὅπως καὶ ὅπου
 βούλει ὁ πατήρ"¹⁸⁹. Επίσης, "Οἱ γονεῖς μικρὸν μόνον μέρος τῆς περιουσίας των
 δύνανται νά διαθέτωσι πρὸς ὄφελος ἄλλου δύνανται μὲν νά διαθέσωσι ὑπὲρ μὲν
 τοῦ ἐνός τῶν τέκνων των περισσότερον εἰς τὸ ἄλλο δὲ ὀλιγώτερον μέρος, ἀλλ' ὅχι
 εἰς τὸ ἐν 10 μέρη καὶ εἰς τὸ ἕτερον δύο"¹⁹⁰. Ἀκόμα, "Μόνον πρὸς χάριν τῶν πτωχῶν
 καὶ τῆς ἐκκλησίας δύνανται οἱ γονεῖς νά διαθέσωσι τί ἐκ τῆς περιουσίας των" κα-
 θώς ἐπίσης καὶ "Ὅταν οἱ γονεῖς ἀποκληροῦν τὰ τέκνα των δι' αἰσχροβιότητα, τὰ
 πατρικά δικαιοματικῶς μεταβαίνουν εἰς τοὺς συγγενεῖς, ὥστε μόνον περὶ τῶν ἰδια-
 ποκτήτων δύνανται νά διαθέσωσι ἐλευθέρως"¹⁹¹.

διαθέσεως της γονικής περιουσίας του διαθέτη σε τρίτους επέφερε ως συνέπεια την ακύ-
 ρωση του περιεχομένου της σχετικής διαθήκης.

187. Για την ελευθερία διαθέσεως με διαθήκη οὐκ ἐγγενειακῆς περιουσίας στον επιζώντα
 σύζυγο βλ. πιο κάτω, § 15.

188. Ἀνάλογα ἐθίμα ἴσχυαν ἐπίσης στὴ Σύρο, ὅπου, σύμφωνα με τὸν Κώδικα Ἐθίμων
 τῆς Σύρου τοῦ 1695, τὸ 10% τῶν κληρονομιαίων περιουσιῶν διατίθεται σε "ψυχικά" (Βι-
 σβίζη, Ερωτήματα (1955) σ. 122 καὶ Δοξακᾶκος, Σύρος σ. 279), στὴ Σίφνο (Καλ-
 λιγᾶς § 85, σ. 218· Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 427), στὴ Νάξο (Βισβίζη,
 Ναξιακά σ. 56, 79, 98, 147-8), στὴ Θήρα (JGR, VIII, σ. 511), στο Αἴγιο, Ἀμοργό, Ἀργος,
 Γύθειο, Εμπλάκινα, Κρανίδιο, Λαμία, Ναύπλιο, Μάνη, Μικρομάνη, Ναύπλιο, Νησίον, Περ-
 χῶρα (Καλλιγᾶς § 85, σ. 218· Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 21), Ναύπακτο, Λεω-
 νίδιο, Φανάριον, Ἰμλάκια (Βισβίζη, Ερωτήματα (1962) σ. 16, 27, 46, 65), Ἄνδρο (Πα-
 σχάλη, Νομικά ἐθίμα Ἀνδρου, ὅπ. π., σ. 7). Γενικότερα γιὰ τὸν θεσμό των "ψυχικῶν" βλ.
 Μαριδάκη, Αστικόν Δίκαιον σ. 273· Βισβίζη, Ναξιακά σ. 147-149· τοῦ
 ἰδιοῦ, Δικαστικαὶ αποφάσεις σ. 128-129· Ζέπου, Συνταγμάτων σ. 122 επ· τοῦ
 ἰδιοῦ, "Ψυχάριον", "Ψυχικά", "Ψυχοπαίδι", Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογικῆς
 Εταιρείας, Περίοδος Δ', τ. Γ' (1980-81), σ. 20· Triantaphyllopoulos, Die Novelle
 des Patriarchen Athanasius uber die "τριμοιρία", ὅπ. π., σ. 136 επ· Κ. Ἀμάντου, "Περὶ
 βυζαντινῶν διαθηκῶν", Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου
 Θεσσαλονίκης (12-19 Ἀπριλίου 1953), τ. Β', Ἀθήναι 1956, σ. 281, 287· Πετρόπου-
 λου, Σίφνος σ. 423 επ· Βαγιακάκου, Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τῆς δημῶδους
 νομικῆς ορολογίας, ὅπ. π., σ. 525, 526.

189. Ἀπάντηση [δημογεροντίας] Μυκόνου ἐτους 1833 (Βισβίζη, Ερωτήματα
 (1957) σ. 10).

190. Χρυσανθόπουλος σ. 7.

191. Καλλιγᾶς σ. 218, § 85, 86.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας των γονέων έπρεπε να διαφυλαχθεί υπέρ των γνησίων κατιόντων¹⁹², ως άμεσων απογόνων του κληρονομούμενου γονέως, δεν ορίζεται συγκεκριμένο ποσοστό νόμιμης μοίρας των τέκνων ούτε και φαλκίδιο ποσοστό στην κληρονομιαιία περιουσία, πατρική ή μητρική¹⁹³. Τούτο προκύπτει από το περιεχόμενο δικαστικών αποφάσεων των κριτη-

192. Το μέρος αυτό της περιουσίας του κληρονομούμενου, το οποίο υποχρεωτικά έπρεπε να μεταβιβαστεί στα τέκνα, αποκαλεί ο Μάουρερ (Μάουρερ, Β', μετ. Πράτσια, σ. 401–402 = μετ. Ρομπάκη, σ. 710–711) "διαθέσιμο μερίδα" (réserve, portion disponible), σε αντιστοιχία με το γαλλικό δίκαιο, σύμφωνα με το οποίο ένα μέρος της περιουσίας του κληρονομούμενου "επιφυλάσσεται" από το δίκαιο για τους μεριδούχους προκειμένου να περιέλθει αναγκαστικά σε αυτούς. Ο κληρονομούμενος δεν μπορεί να στερήσει τους μεριδούχους από το μέρος αυτό με χαριστικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου στις οποίες μπορεί μεν να προβεί αλλά μόνο μέσα στα όρια του υπόλοιπου (εκτός από την réserve) μέρους της περιουσίας του.

193. Ανομοιορφία χαρακτηρίζει τα τοπικά έθιμα ως προς το ζήτημα αυτό. Έτσι στη Σίφνο οι γονείς είχαν το δικαίωμα να διαθέσουν σε τρίτους μόνο μέρος της περιουσίας τους και τούτο "είς συγχώρησιν ἀμαρτιῶν τῶν" πονημάτων επιβεβαιώνεται άλλωστε και από σχετικές διαθήκες των Σιφνίων (Χρυσανθόπουλος σ. 11· Μάουρερ, Β' μετ. Ρομπάκη, σ. 711· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 164· Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 191). Στο Νάυπλιο μόνο το 1/3 της περιουσίας τους μπορούσαν οι γονείς να διαθέτουν σε τρίτους (Χρυσανθόπουλος σ. 40 και Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 21), στη Νάξο μόνον το 1/5 (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711), ενώ στη Ναύπακτο το μισό της περιουσίας τους μπορούσαν να διαθέτουν για μημόρια, ελεημοσύνες στους φτωχούς και λεγάτα (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 16). Στο Αργόοι πάλι δύνανται να διαθέσουν όσο θέλουν για ψυχικά, στο υπόλοιπο όμως μέρος υποχρεούνται να εγκαταστήσουν τους υιούς τους ως κληρονόμους σε ίσα μερίδια (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 22). Στην Ανδρούσα, Πάτρα, εάν οι γονείς έχουν 1–4 παιδιά αφήνουν σε αυτά αναγκαστικά το 1/3 της περιουσίας, εάν δε έχουν περισσότερα το 1/2 της περιουσίας (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 40, 63), συνήθεια η οποία εμφανίζει αντιστοιχία με την σχετική διάταξη της Ισαυρικής Εκλογής (Ε., 5, 7 "...ή δέ νόμιμος μοῖρα ἐστὶν ἕως τεσσάρων παιδῶν τὸ τρίτον μέρος τῆς ὑποστάσεως, ἀπὸ δὲ πέντε καὶ τὴν ἄνω τὸ ἥμισυ"). Στα Καλάβρυτα πάλι, οι γονείς αφήνουν υποχρεωτικά τα 2/3 της περιουσίας τους στα τέκνα (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 402· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 67). Στη Σύρο το 10% μόνο της γονικής περιουσίας μπορεί να διατεθεί για "ψυχικά" και συνεπώς ολόκληρη η υπόλοιπη περιουσία περιέρχεται αναγκαστικά στα τέκνα (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711· Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 122). Αντιθέτως στη Μήλο, σύμφωνα με την απάντηση της δημογεροντίας του νησιού, οι γονείς έχουν απόλυτη διακριτική ευχέρεια να αφήσουν στα τέκνα τους όση περιουσία θέλουν, έστω και "πέντε μόνες σχεδὸν δραχμᾶς", μπορούν δε να εγκαταστήσουν με τη διαθήκη τους ως κληρονόμους και μακρυνότερους συγγενείς, ακόμα δε και ξένους (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1955) σ. 125).

ρίων της Μυκόνου των ετών 1676¹⁹⁴, 1728¹⁹⁵ και 1745¹⁹⁶, ενώ η απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου περιορίζεται μόνο, όπως προαναφέρθηκε, στο να δηλώσει ότι τα κληρονομικά μερίδια των τέκνων δεν θα πρέπει να είναι καταφανώς άνισα, δηλαδή κατοχυρώνει απλώς τη σχετική ισότητα των κληρονομικών μεριδίων¹⁹⁷.

Από την ερευνηθείσα ύλη παραμένει ασαφές εάν ο περιορισμός του δικαιώματος διαθέσεως με διαθήκη του μεγαλύτερου μέρους της περιουσίας του γονέως υπέρ των γνησίων κατιόντων αφορά την κληρονομία στο σύνολό της, δηλαδή τόσο τη γονική όσο και την επίκτητη, ή εάν το κληρονομικό έθιμο προστατεύει μόνο τη γονική περιουσία του διαθέτη. Η διάκριση μεταξύ "κοντετζιονάδας" και "ελεύθερης" γονικής περιουσίας απαντάται σε μία μόνο δικαστική απόφαση του έτους 1672¹⁹⁸. Όπως προκύπτει ειδικότερα από το ιστορικό της υποθέσεως αυτής, ο πατέρας κατέλιπε με διαθήκη στην κόρη του γονική του περιουσία της οποίας ένα τμήμα μεν φέρει την δέσμευση της "κοντετζιό" ("μερικά πράματα κοντετζιονάδα", στιχ. 9) και επομένως η κληρονόμος του δεσμεύεται να το διαφυλάξει ακέραιο υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών¹⁹⁹, το υπόλοιπο δε μέρος της κληρονομίας αυτής παρέχεται σε

194. Βι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 22 έτους 1676, σ. 98.

195. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 165 έτους 1728 ("και ή αδελφή της να μὴν τὴν πειράζῃ /μόνο ἐκεῖνα ὅπου τῆς ἀφῆκεν καὶ αὐτῆν ἡ μητέρα της πολὺ/ὴ ὀλίγον νὰ εἶναι ἐδικό της", στιχ. 20, 21). Ομοίως, Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672, στιχ. 10, 45 έτους 1703, στιχ. 11, 54 έτους 1706, 87 έτους 1708, στιχ. 9, 120 έτους 1715, 177 έτους 1745, στιχ. 4.

196. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 176 έτους 1745, σ. 185.

197. Η αρχή της ισότητας των κληρονομικών μεριδίων, που απαντάται και στο κληρονομικό δίκαιο των παραδουνάβειων χωρών, αποδίδεται από τον Π. Ζέπο σε επίδραση χριστιανικών αντιλήψεων (Ζ έ π ο υ , Συνταγμάτιον σ. 119 σημ. 5). Η εθμική αυτή αρχή θα πρέπει να ίσχυε και γενικότερα στον κυκλαδικό χώρο, όπως στην Άνδρο, Νάξο, Πάρο, Αντίπαρο, Αμοργό, Ίο (Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 402· Κ α λ λ ι γ ά § 83, σ. 218).

198. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 14 έτους 1672 (για την απόφαση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 6. Βλ. επίσης σχετικό προικοσύμφωνο του έτους 1682 που περιλαμβάνεται στον νοταριακό κώδικα του νοταρίου Νάξου Ι. Μηνιάτη και όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται: "...καὶ τοῦτον ἡ αὐτὴν κερά Βε/βελέτα πῶς τὰ ὅσαν τάζειν τῆς ἄνωθεν ἐνκονῆς τῆς τὰ εἶχεν ὅλα τῆς ἐξουσίας / της καὶ μάνγγου τῆς θυγατέρας της δέν τᾶχεν ταμένα διὰ τοῦτον καὶ θέλει καὶ τάζει τῆς / τα διὰ τὴ ψυχὴν της νὰ τᾶχην λίμπερα καὶ ἀπὸ κανένα νὰ μὴν ἔχην καμμί/α πείραξιν" (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 232 έτους 1682, σ. 414). Ομοίως και σε άλλα προικοσύμφωνα της Νάξου, όπου η γονική περιουσία προικοδοτεῖται ως "ελεύθερη", δηλαδή μη δεσμευμένη με "κοντετζιό" να περιέρχεται μετά τον θάνατο των προικισθέντων στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 3 έτους 1680, σ. 146, 123 έτους 1681, σ. 285, 149 έτους 1681, σ. 320).

199. Μόνο για συγκεκριμένους, περιοριστικούς λόγους παρέχει η διαθήκη άδεια στην

αυτή "*πάντη ἐλεύθερο*" (στιχ. 10) και συνεπώς δύναται να το διαθέτει όπως η ίδια επιθυμεί, με απαλλοτριωτικές δικαιοπραξίες εν ζωή ή αιτία θανάτου, ακόμα και σε τρίτα πρόσωπα, έξω από το οικογενειακό κύκλωμα. Σύμφωνα πάντως με την άποψη που διατυπώνει ο Ιάκ. Βισβίζης, ύστερα από ανάλυση του περιεχομένου δικαστικών αποφάσεων των κριτηρίων της Μυκόνου που εκδόθηκαν κατά τα έτη 1667, 1680, 1682 και 1684²⁰⁰, ο περιορισμός αυτός αναφέρεται μόνο στη γονική περιουσία και μάλιστα σε εκείνη η οποία δεν έφερε στον αρχικό μεταβιβαστικό της τίτλο κανένα χαρακτηρισμό, διότι την επίκτητη (*ἀγορές* ή *κίστα*) ή τη ρητά χαρακτηρισμένη ως *ἐλεύθερη* ή *λίμπερη* γονική περιουσία, –η οποία εξομοιωνόταν με την επίκτητη από άποψη νομικής μεταχειρίσεως –, οι γονείς μπορούσαν να διαθέτουν όπως θέλουν, χωρίς να περιορίζεται διόλου η ελευθερία διαθέσεώς της²⁰¹.

Σχετικά με την επίδραση που είχε η διάκριση των γονικών περιουσιών σε "*κοντετζιονάδες*" και μη, ενδιαφέρον είναι να σημειωθεί είναι ότι τα τοπικά κριτήρια της Μυκόνου δεν ακυρώνουν διαθήκες με τις οποίες ο διαθέτης εγκαθιστά ως κληρονόμους του τρίτα εξωσυγγενικά πρόσωπα σε γονική του μεν αλλά μη "*κοντετζιονάδα*" περιουσία, κατά παρέκκλιση από την εθιμική αρχή του γονικού, η οποία συνεπώς στο ζήτημα αυτό αποκαλύπτει τον ενδοτικό της χαρακτήρα²⁰².

Πιο συγκεκριμένα, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1721²⁰³ τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή ασκεί η κόρη του διαθέτη (Μοντελένα, κόρη του Ιωάννη Ρουσούνελου) κατά του σύζυγού της αδελφής της (Ιωάννης του Νικολή) ο οποίος, ως εκ διαθήκης κληρονόμος του πατέρα της, παραιτείται και ναιμεται πατρογονικό της οικοπέδο. Ο εναγόμενος επικαλείται τη σχετική διαθήκη του πατέρα της ενάγουσας, με την οποία το επίδικο ακίνητο κληροδοτείται σε αυτόν κυρίως ως ανταπόδοση για την εξόφληση των διαφόρων χρεών του διαθέτη από αυτόν. Το δικαστήριο δεν ακυρώνει τη διαθήκη και απορρίπτει τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή της κόρης

κόρη να εκποιεί την "*κοντετζιονάδα*" κληρονομία.

200. Έτσι, σε δικαστική υπόθεση έτους 1684 δεν ακυρώνεται από το δικαστήριο διαθήκη με την οποία ο διαθέτης διέθεσε μέρος της γονικής του περιουσίας σε "*ψυχικά*", στη σύζυγο και στην εγγονή του, διότι το δικαστήριο τον θεωρεί "*ὡς κύριος νοικοκύρης, όπου τον τοῦ πραγμάτων του*" (στιχ. 15), η δε αγωγή ακυρώσεως του περιεχομένου της διαθήκης από τα τέκνα του απορρίπτεται από το δικαστήριο (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 29 έτους 1684). Ομοίως, σε δικαστική υπόθεση έτους 1664, το δικαστήριο επικυρώνει την προσβαλλόμενη διαθήκη, με την οποία η διαθέτρια, κατά την ελεύθερή της βούληση, κατένειμε μέρος της γονικής της περιουσίας μεταξύ των συγγενών διότι δεν υπήρχε "*κοντετζιό*" που να περιορίζει την ελεύθερη διάθεση της γονικής της περιουσίας (Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 9 έτους 1664).

201. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 36 και 59.

202. Βλ. και πιο πάνω, § 13.

203. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 146 έτους 1721, σ. 155.

του διαθέτη, η οποία συνεπώς αποκλείεται πλήρως από οποιοδήποτε κληρονομικό δικαίωμα επί της πατρογονικής της περιουσίας (στιχ. 16–17). Πάντως παραμένει αδιευκρίνιστο εάν το επίδικο ακίνητο ήταν το μοναδικό περιουσιακό στοιχείο της πατρογονικής περιουσίας της ενάγουσας ή αποτελείτο αυτή και από άλλα περιουσιακά στοιχεία τα οποία πιθανώς είχαν προηγουμένως προικοδοτηθεί ή κληροδοτηθεί σε αυτήν (οπότε θα είχε ήδη λάβει τη "διαθέσιμο" μερίδα της στην πατρογονική της περιουσία).

Επίσης σε νοταριακή πράξη έτους 1672²⁰⁴ συμβάλλονται από το ένα μέρος οι Ιωάννης και Πιέρρος Μωραΐτης, τέκνα του θανόντος Θεοφύλακτου Μωραΐτη, και από το άλλο μέρος ο παπάς Ιγνάτιος Ραουζέος, ως ηγούμενος και εκπρόσωπος των συμφερόντων της μονής της Τουρλιανής. Η νοταριακή πράξη αποτελεί σύμφωνα με τον τίτλο της *"άλλαξία τῆς τουρ / λιανῆς καὶ τοῦ πέρου/καὶ (ιωάννη) μωραΐτηδων"* (στιχ. 1, 2). Στα πλαίσια της ανταλλαγής αυτή ο ηγούμενος της μονής δίδει και παραδίδει στα παιδιά του Θεοφύλακτου Μωραΐτη όλη την επίκτητη περιουσία του πατέρα τους (*"τίς ἀγοράδες"*, στιχ. 10) ενώ, από τη μεριά τους, τα δύο αδέλφια παραιτούνται από τα κληρονομικά τους δικαιώματα στα πράγματα τα οποία ο πατέρας τους με διαθήκη είχε αφήσει στο μοναστήρι (στιχ. 14–16). Το πιθανότερο εδώ είναι ότι ο Θεοφύλακτος Μωραΐτης, ίσως μοναχός στην μονή της Τουρλιανής, είχε κληροδοτήσει με τη διαθήκη του όλη του την περιουσία, γονική και επίκτητη, στη μονή. Μετά τον θάνατό του τα τέκνα του ήγειραν κληρονομικές αξιώσεις με τη νοταριακή δε αυτή πράξη ερχόνται σε κάποιο συμβιβασμό με τη μονή, παραιτούμενα μεν από τα κληρονομικά τους δικαιώματα στην περιουσία που ο πατέρας τους είχε κληροδοτήσει στη μονή, λαμβάνοντας όμως, σαν αντάλλαγμα, την επίκτητη περιουσία του πατέρα τους την οποία επίσης παρακρατούσε η μονή. Τούτο προϋποθέτει ότι τα κληρονομικά τους δικαιώματα είχαν κάποια νόμιμη βάση, ότι δηλαδή ήσαν αναγκαίοι κληρονόμοι του πατέρα τους έστω και σε κάποιο μέρος της γονικής του περιουσίας, διαφορετικά το μοναστήρι δεν θα προέβαινε σε παρόμοια ανταλλαγή.

Είναι αμφίβολο εάν στη Μύκονο, η προστασία αυτή των γνήσιων τέκνων, ως άμεσων απογόνων του κληρονομούμενου, επεκτεινόταν, στις περιπτώσεις κληρονομαιών μη "κοντετζιονάδων" γονικών περιουσιών, και στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς, εάν δηλαδή ήταν υποχρεωτικό οι πλησιέστεροι εξ αίματος συγγενείς να εγκατασταθούν ως κληρονόμοι και σε ένα μέρος της κληρονομαιάς γονικής περιουσίας ακόμα και αν ο διαθέτης είχε συντάξει διαθήκη με αντίθετο περιεχόμενο²⁰⁵. Το πιθανότερο πάντως είναι ότι τα κληρονομικά δικαιώματα των πλησιέ-

204. Πετρόπουλος, Μύκονος, αριθ. 1461 έτους 1674.

205. Ανάλογο έθιμο ίσχυε στη Σύρο όπου η κωδικοποίηση εθίμων του νησιού έτους

στερων συγγενών ανατρέπονταν εφ' όσον ο διαθέτης είχε συντάξει διαθήκη με αντίθετο περιεχόμενο δεδομένου ότι στη Μύκονο (καθώς και στη Μήλο, Θήρα, Νάξο), όπως προαναφέρθηκε²⁰⁶, η αρχή του γονικού είχε μάλλον ενδοτικό και όχι αναγκαστικό χαρακτήρα.

Εάν υπήρχαν περισσότεροι συγγενείς του ίδιου βαθμού τίθεται το ερώτημα εάν μπορούσε ο διαθέτης να αποκλείσει πλήρως με τη διαθήκη του ορισμένους από αυτούς κληροδοτώντας την περιουσία του σε ένα ή σε μερικούς συγγενείς του ίδιου βαθμού.

Σχετικά με το ζήτημα αυτό έχουμε δύο αντίθετες αποφάσεις, μεταξύ των οποίων μεσολαβεί περίπου ένας αιώνας, δηλαδή: α) Μία δικαστική απόφαση έτους 1689²⁰⁷ όπου γίνεται δεκτό από το δικαστήριο ότι ο πλάγιος συγγενής μπορούσε με την διαθήκη του να κληροδοτήσει σε ένα από τους πλησιέστερους συγγενείς ολόκληρη τη γονική περιουσία, αποκλείοντας έτσι τους υπόλοιπους συγγενείς του ίδιου βαθμού και β) μία δικαστική απόφαση έτους 1745²⁰⁸ όπου αποφασίζεται ακριβώς το αντίθετο. Ειδικότερα στην υπόθεση αυτή τη διεκδικητική περί κλήρου αγωγή ασκεί ένας από τους θείους του διαθέτη ο οποίος προσβάλλει τη διαθήκη του ανηψιού του με την οποία εκείνος κατέλιπε σε όλους τους άλλους θείους και θείες την περιουσία του και τίποτα σε αυτόν. Το δικαστήριο επιδικάζει ένα χρηματικό ποσό από την κληρονομιαία περιουσία του ανηψιού (15 χροιά) στον ενάγοντα θείο.

Το πιθανότερο συνεπώς είναι ότι δεν υπήρχε ομόφως διαμορφωμένη τοπική συνήθεια σχετικά με το ειδικότερο αυτό ζήτημα.

1695 αναφέρει ότι όταν επρόκειτο για προικώα περιουσία του διαθέτη, εάν δεν υπήρχαν κατιόντες, η περιουσία αυτή περιήρχετο αναγκαστικά στους "πρόσιμους", δηλαδή στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς. Συνεπώς στη Σύρο η διαθέσιμη μερίδα των 9/10 που ίσχυε υπέρ των τέκνων ίσχυε και υπέρ των πλησιέστερων εξ αίματος συγγενών του κληρονομούμενου (Μάουρερ, Β', μετ. Ρομπάκη, σ. 711 = μετ. Πράτσια, σ. 402· Έθιμα Σύρου έτους 1695· Χρυσανθόπουλος σ. 76-80 = Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 272· Δρακάκη, Σύρος σ. 273). Στη Τήνο επίσης αυτός που δεν είχε κατιόντες ή ανιόντες όφειλε να αφήσει μέρος της πατρομητρογονικής περιουσίας του στους αδελφούς του (Μάουρερ, Α', μετ. Καραστάθη, σ. 132 = JGR, VIII, σ. 488· Καλλιγάς σ. 219 § 87· Τουρτόγλου, Τήνος σ. 211-212). Στην Αίγινα, αν δεν υπήρχαν τέκνα, μέρος της περιουσίας του διαθέτη έπρεπε αναγκαστικά να διατεθεί στους πλησιέστερους συγγενείς (Βισβίτζη, Ερωτήματα (1962) σ. 8). Προβλ. επίσης Συνταγμάτιον, XXII, ιγ', όπου καθιερώνεται ρητώς δικαίωμα νόμιμης μοίρας όχι μόνον υπέρ των κατιόντων αλλά και υπέρ των ανιόντων και των πλάγιων συγγενών του κληρονομούμενου.

206. Βλ. πιο πάνω, § 13.

207. Βισβίτζη, Δικαστικά αποφάσεις, αριθ. 25 έτους 1689, σ. 102.

208. Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 176 έτους 1745, σ. 185.

§ 15. Η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου με διαθήκη του θανόντος συζύγου

Αρκετές είναι οι περιπτώσεις όπου ο διαθέτης εγκαθιστά τον επιζώντα σύζυγο κληρονόμο του σε μέρος της κληρονομιάς περιουσίας του. Τούτο προκύπτει από δικαστικές αποφάσεις των ετών 1701, 1710, 1716, 1728, 1740 και 1772²⁰⁹. Από το περιεχόμενο ωστόσο των αποφάσεων αυτών δεν προκύπτει εάν πρόκειται για γονική (μη "κοντετζιονάδα") ή για επίκτητη περιουσία του διαθέτη²¹⁰.

Ειδικότερα σε δικαστική υπόθεση έτους 1716²¹¹ αντίδικοι είναι από το ένα μέρος οι δύο κόρες του θανόντος εκπροσωπούμενες από τους συζύγους τους²¹² και από το άλλο η δεύτερη σύζυγος του πατέρα τους. Επίδικο στην υπόθεση αυτή είναι το μισό ενός κτήματος που ανήκε στην πατρική περιουσία και το οποίο μετά τον θάνατο του πατέρα η σύζυγός του παραχώρησε ως ενέχυρο σε ένα από τους γαμπρούς της ("τό είχεν άμάχι²¹³ είς τὰ χέργια τὸ σιὸρ Μα/τιοῦ χρόνους τέσσερις", στιχ.15, 16). Ήδη, όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, η σύζυγος του θανόντος έχει εκδηλώσει σαφή πρόθεση να εκποιήσει το ακίνητο, οπότε οι κόρες του θανόντος προβάλλουν τα δικαιώματά προσηγορικά τους στην επικείμενη εκποίηση²¹⁴.

Το ζητούμενο εδώ είναι ποια τα δικαιώματα της δεύτερης συζύγου στην περιουσία του θανόντος συζύγου της. Ήταν αυτή κληρονόμος του ή είχε απλώς τη διαχείριση της περιουσίας του;²¹⁵. Όπως προκύπτει από το κείμενο της απόφασης, το δικαστήριο απέρριψε τη διεκδικητική αγωγή του ενός γαμπρού ο οποίος, ως αντιπρόσωπος της συζύγου του, κόρης του θανόντος από τη δεύτερη σύζυγό του και ενα-

209. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 20 έτους 1701, 91 έτους 1710, 143 έτους 1728, 164 έτους 1728, 174 έτους 1740, 95 έτους 1710, 186 έτους 1772, 121 έτους 1716.

210. Σαφώς πάντως δεν πρόκειται για "κοντετζιονάδες" γονικές περιουσίες διότι, όπως διευκρινίσθηκε (§ 14 I), η διάθεση με διαθήκη των περιουσιών αυτών, ακόμα και στον επιζώντα σύζυγο, ήταν αυστηρώς απαγορευμένη.

211. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 132 (για την απόφαση αυτή βλ. και πιο πάνω, § 5 I).

212. Κατά τα εθιμικώς ισχύοντα στη Μύκονο, ο σύζυγος είχε τη διαχείριση της προικώς περιουσίας της συζύγου και συνεπώς νομιμοποιείτο και ενεργητικώς και παθητικώς σε δικαστική εκπροσώπησή της σε δίκες που αφορούσαν τα προικώα· προβλ. Εξάβιβλος, IV, X, 7. Για το ζήτημα βλ. πιο πάνω, § 8.

213. *άμάχι*: ενέχυρο, αμανάτι.

214. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Α'.

215. Η έκφραση που χρησιμοποιεί η δικαστική απόφαση, ότι δηλαδή "ἔμεινε είς τὰ χέργια τῆς ἄνω(θεν) γυναίκας" (στιχ. 13, 14), δεν είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για την απάντηση στο ερώτημα αυτό.

γομένη, διεκδικούσε κληρονομικά το ακίνητο ενώ δέχτηκε το δικαίωμα προτιμήσεως του άλλου γαμπρού στην πώληση στην οποία θα προέβαινε η σύζυγος του θανόντος. Από τα στοιχεία αυτά προκύπτει συνεπώς: α) ότι η κόρη του θανόντος από τη δεύτερή του σύζυγο δεν είχε κληρονομικό δικαίωμα επάνω στο συγκεκριμένο ακίνητο. Δεν διευκρινίζεται πάντως αν αυτή ήταν το μοναδικό τέκνο του θανόντος από τον δεύτερό του γάμο ή αν είχαν γεννηθεί και άλλα τέκνα από τον γάμο αυτό. Αυτό που είναι σαφές είναι ότι ο θανών είχε τουλάχιστον τρεις κόρες από τις οποίες οι δύο προέρχονταν από τον πρώτο του γάμο και η μία από τον δεύτερο. Από αυτές οι δύο είχαν ήδη προικισθεί από τον θανόντα. Εφ' όσον λοιπόν στη Μύκονο ίσχυε εθιμικά η αρχή της μη συνεισφοράς της προίκας²¹⁶ θα έπρεπε κανονικά να αποκλεισθούν αυτές, ως ήδη προικισθείσες, από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην περιουσία του θανόντος και να περιέλθει η απομένουσα, μετά την αφαίρεση των προικών, πατρική περιουσία στη μη προικισθείσα κόρη, ομοπάτρια αλλά όχι ομομήτρια αδελφή τους²¹⁷. Το δικαστήριο όμως δεν αναγνωρίζει στην κόρη αυτή του θανόντος κανένα κληρονομικό δικαίωμα, πράγμα που στηρίζει την υπόθεση ότι η δεύτερη σύζυγος του θανόντος θα πρέπει να είχε κληρονομικό δικαίωμα στο επίδικο και όχι απλώς διαχειριστική εξουσία επ' αυτού.

Το ερώτημα που προκύπτει στη συνέχεια είναι ποια ήταν η νομική βάση του κληρονομικού δικαιώματος της συζύγου. Υπήρχε κάποια κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων ή διαθήκη του συζύγου προς τη δεύτερη σύζυγό του; Η περίπτωση της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής θα πρέπει να αποκλεισθεί γιατί, όπως προκύπτει από πληθώρα άλλων αποφάσεων, δεν αναγνωριζόταν στη Μύκονο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα στον επίγονο σύζυγο²¹⁸. Συνεπώς, ή θα πρέπει να είχε συναφθεί εν ζωή κληρονομική σύμβαση μεταξύ του θανόντος και της δεύτερης συζύγου του ή είχε εγκατασταθεί αυτή ως κληρονόμος με διαθήκη του συζύγου της, λύσεις που ήταν εθιμικά αποδεκτές εφ' όσον επρόκειτο για μη "κοντετζιονάδα" γονική περιουσία (η οποία εξομοιωνόταν από άποψη νομικής μεταχειρίσεως με την επίκτητη) ή για επίκτητη περιουσία του διαθέτη²¹⁹.

Σε άλλη δικαστική υπόθεση του έτους 1720²²⁰, αντίδικοι είναι από το ένα μέρος

216. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, κεφ. Α', τίτλ. Γ'.

217. Εφ' όσον η κληρονομαιά περιουσία είναι πατρική, κληρονομούν όλα τα τέκνα του πατέρα είτε προέρχονται από τον πρώτο είτε και από τον δεύτερο γάμο (N. 84). Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. Μ α ρ ι δ ά κ η, Μήλος σ. 17 σημ. 37.

218. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 14 I.

219. Άλλωστε αν η πατρική περιουσία ήταν "κοντετζιονάδα" οι κόρες του από τον πρώτο του γάμο θα ασκούσαν διεκδικητική αγωγή γονικού και όχι απλώς δικαίωμα προτιμήσεως στην πώληση.

220. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 143 έτους 1720, σ. 152.

η κόρη (Κατερίνα, κόρη του Νικολή Γρυπάρη), η οποία εκπροσωπείται στη δίκη από τον σύζυγό της, και από το άλλο μέρος η σύζυγος του θανόντος (Αννέζα της Ποθητής) οι οποίες διεκδικούν ως κληρονόμοι το ίδιο ακίνητο. Όπως προκύπτει από το ιστορικό της υποθέσεως, ο θανών εγκατέστησε με διαθήκη τη σύζυγό του ως κληρονόμο του στο επίδικο αμπέλι, το οποίο όμως διεκδικεί και η κόρη του εγείροντας κληρονομικά δικαιώματα σε αυτό. Η σύζυγος για να αποδείξει τον ισχυρισμό της προσκομίζει στο δικαστήριο, εκτός από τη διαθήκη, και ένα "χονγγέτι"²²¹ από τον καδή και μία ευνοϊκή απόφαση των πρώην επιτροπών του νησιού. Το δικαστήριο δικαιώνει τη σύζυγο και ακυρώνει προηγούμενη αντίθετη απόφασή του (της 30ης Μαΐου 1720) η οποία, όπως ομολογεί ο δικαστής Λεονής Μοσκονάς, υπήρξε προϊόν εξαναγκασμού (*"τὴν ἔκαμεν ἀπὸ τὸν φόβον τῶν ἀφεντάδων"*, στιχ. 9, 10).

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1728²²² η χήρα σύζυγος (Αγγερέττα, σύζυγος του θανόντος Αντωνέλλου Σαντοριναίου) ζητά ακύρωση προηγούμενης δικαστικής αποφάσεως (η οποία εκδόθηκε στις 11 Μαΐου 1728) με την οποία η κυριότητα ακινήτου (φούρνου) που ανήκε στην περιουσία του θανόντος συζύγου της περιήλθε σε τρίτον (τον Πέτρο Ζιάγο). Για να αποδείξει τον ισχυρισμό της ότι το ακίνητο ανήκε

221. *χοντζέτι* ή *χονγγέτι*: τουρκική λέξη που σημαίνει κατ' αρχήν τον έγγραφο τίτλο ιδιοκτησίας ακινήτου, που παρέχεται στον αγοραστή από τις τουρκικές αρχές ύστερα από πρωτοβουλία του πωλητή, με τη μορφή δικαστικής αποφάσεως. Ο τίτλος αυτός ήταν απαραίτητος σύμφωνα με το ισχύον επί τουρκοκρατίας δίκαιο, για την εγκυρότητα της δικαιοπραξίας και συνεπώς για τη μεταβίβαση του δικαιώματος κυριότητας στα ακίνητα (αν και στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για μεταβίβαση δικαιώματος κυριότητας αλλά μάλλον νομής και χρήσεως, εφ' όσον τα ακίνητα, αγροτικά και αστικά, ανήκαν στην πλειονότητά τους στην κατηγορία των "δημοσίων γαιών"). Στην πρακτική των συναλλαγών τα συμβολαιογραφικά έγγραφα συνυπήρχαν με τα "χοντζέτια" τα οποία όμως πολλές φορές παραλείπονταν και ο αγοραστής στηριζόταν στην καλή πίστη με την πεποίθηση ότι τα τοπικά κριτήρια, σε περίπτωση αγωγής, θα απέρριπταν τις κακόπιστες αξιώσεις του πωλητή (Πετρούλου, Σίφνος σ. 35 επ., 467 επ.· Παπαγιάννη, Νομολογία Ι σ. 65–66· Σιατρά, Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, όπ. π., σ. 22, 23, 27). Στο νησιωτικό πάντως χώρο του Αιγαίου, όπου το μεγαλύτερο ποσοστό των κτημάτων ανήκε στην κατηγορία των "ιδιοκτητών γαιών", η έκδοση "χοντζετίου" δεν ήταν απαραίτητη για να ολοκληρωθεί η πώληση αλλά το μεταβιβαστικό αποτέλεσμα επήρχετο ανεξάρτητα από τη σύνταξη κρατικού εγγράφου. Ειδικά στη Μύκονο τούτο προκύπτει από πληθώρα νοταριακών πωλητήριων συμβολαίων του 17ου αιώνα, όπου αναγράφεται: *"τὸ παραδόνει εἰς τὰ χέρια ....αὐτουνοῦ καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων του πουλίση χάριση ψυχικὸ τὸ δώσει ὡσάν πρᾶμα ἐδικόν του καὶ ἀγορά του"* ή *"νὰ εἶναι ἐδικόν τους εὐτουνῶν καὶ τῶν διαδόχων καὶ κληρονόμων των νὰ τὸ πράξουν ὡς θέλουν καὶ βούλονται ὡσάν πρᾶμα ἐδικόν τους καὶ ἀγορά"* (Πετρούλου, Μύκονος, αριθ. 1, 2, 3, 4 κ. ά· πρβλ. και Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 121 έτους 1716, σ. 133).

222. Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 164 έτους 1728, σ. 173.

πράγματι στον σύζυγό της επικαλείται άλλη προηγούμενη δικαστική απόφαση (έτους 1717) όπου, σε αντιδικία μεταξύ του συζύγου της και κάποιου άλλου (Ιωάννη Σκαρδανά), που διεκδικούσε και αυτός τον φούρνο για λογαριασμό του, δικαιώθηκε ο σύζυγός της. Το δικαστήριο αποδέχεται τους ισχυρισμούς της, ακυρώνει την προηγούμενη απόφαση και αναγνωρίζει την κυριότητα της χήρας συζύγου στο επίδικο. Όπως παρατηρούμε, το δικαστήριο δεν υπεισέρχεται καθόλου σε έρευνα των δικαιωμάτων της χήρας συζύγου επί της περιουσίας του συζύγου της. Παραμένει λοιπόν ανοικτό το ζήτημα αν αυτή βάσιζε νομικά την κυριότητά της σε διαθήκη του συζύγου της, με την οποία την εγκαθιστούσε ως κληρονόμο του, ή σε τυχόν κληρονομική σύμβαση που είχε συναφθεί μεταξύ των συζύγων.

Αντιθέτως δεν αναγνωρίζεται η σύζυγος ως κληρονόμος σε δικαστική υπόθεση έτους 1706²²³. Αντίδικοι εδώ είναι η σύζυγος (Ειρήνη, σύζυγος Γιαννούλη Λολοζιανή) και το τέκνο του θανόντος (Κωσταντής Λολοζιανής). Διεκδικούμενο και από τα δύο μέρη είναι ένα σπίτι το οποίο ανήκε στον θανόντα. Η σύζυγος ισχυρίζεται ότι ο αποθανών σύζυγός της με τη διαθήκη του την εγκατέστησε ως κληρονόμο στο επίδικο ακίνητο, ορίζοντας επί πλέον τον ανηψιό του εκτελεστή της διατάξεως της διαθήκης που αφορούσε την τέλεση των "ψυχικών" του με οικονομικούς πόρους προερχόμενους από την αξία του ακινήτου²²⁴. Από τη μεριά του, ο γιός του θανόντος ισχυρίζεται ότι ο πατέρας του, όταν ζούσε ακόμα, είχε δωρήσει σε αυτόν το ακίνητο και συνεπώς ότι από την τέλεση της δωρεάς αυτής είχε πλέον ο ίδιος την πλήρη κυριότητα, νομή και κατοχή του ακινήτου. Η δωρεά αυτή του πατέρα προς τον γιό δεν ανατράπηκε από το περιεχόμενο της μεταγενέστερα συνταχθείσας διαθήκης διότι με τη διαθήκη δεν ορίζεται άλλο πρόσωπο ως κληρονόμος του διαθέτη και συνεπώς δεν έχει η σύζυγος κληρονομικό δικαίωμα. Απλώς στη δωρεά τίθεται ο όρος ότι ένα μέρος της αξίας του εν λόγω ακινήτου θα πρέπει να διατεθεί για να τελεσθούν τα "ψυχικά" του διαθέτη από τον εκτελεστή της διαθήκης. Συνεπώς υπόχρεος για τέλεση των ψυχικών είναι ο γιός του θανόντος ως κύριος του ακινήτου. Το δικαστήριο δέχεται τους ισχυρισμούς του γιού του θανόντος διότι πράγματι η διαθήκη δεν περιέχει εγκατάσταση άλλου προσώπου ως κληρονόμου. Για τον λόγο αυτό, το δικαστήριο, αποδεχόμενο ως έγκυρη την δωρεά εν ζωή του θανόντος πατέρα προς τον γιό του, αναγνωρίζει την κυριότητα του γιού στο επίδικο ακίνητο και αποφασίζει να οριστούν δύο "στιμαριστάδες" (από τους οποίους ο ένας θα οριστεί από τον γιό και ο άλλος από τον ανηψιό του διαθέτη και εκτελεστή της διαθήκης) για να εκτιμήσουν την ακριβή αξία του ακινήτου. Από την αξία του ακινήτου που

223. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 57 έτους 1706, σ. 69.

224. "ἐπιτροπικόν του νὰ ξανοίγη ἄπάνω εἰς τὴν ἄνωθεν/ κατοικία διὰ νὰ δουλέβεται ἡ ψυχὴ τοῦ ἄνωθεν", (στιχ.12, 13).

θα προσδιορισθεί με αυτό τον τρόπο θα πληρωθούν από τον εκτελεστή της διαθήκης τα "ψυχικά" του θανόντος, αφού όμως προηγουμένως συνυπολογιστεί το κόστος των "ψυχικών" που έχει ήδη τελέσει επί ένα χρόνο ο γιός του θανόντος. Αν κατά τον συμψηφισμό αυτό προκύψει ότι υπάρχει ακόμα υποχρέωση για τέλεση και άλλων "ψυχικών", θα μπορεί ο εκτελεστής ανηψιός να καταβάλει το ποσόν αυτό από την αξία του ακινήτου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιπτώσεις εκείνες όπου η κληρονομική εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου συνοδεύεται από την ειδική ρήτρα ότι ο επιζών σύζυγος εγκαθίσταται "ως νοικοκύρης" ή "ώσάν οικοκυρά"²²⁵. Το ζητούμενο εδώ είναι ποιά είναι κατά περίπτωση η αληθινή βούληση του διαθέτη, εάν δηλαδή πρόκειται για παραχώρηση ενός απλού δικαιώματος ισόβιας συγκατοικήσεως του επιζώντος συζύγου με τα τέκνα του τα οποία είναι οι πραγματικοί κληρονόμοι, ή για ένα ευρύτερο δικαίωμα διοικήσεως-διαχειρίσεως της περιουσίας του θανόντος συζύγου μέχρι να ενηλικιωθούν ή να παντρευτούν τα τέκνα (να καταστούν δηλαδή ικανά να αναλάβουν προσωπικά τη διαχείριση της κληρονομιάς σε αυτά περιουσίας του θανόντος γονέως) ή τέλος εάν πρόκειται για παραχώρηση κληρονομικού δικαιώματος στον επιζώντα σύζυγο που πιθανόν να υποκρύπτει κάποια μορφή οικογενειακού κληρονομικού καταπιστευτήματος όπου εγκατάστατος είναι μεν ο σύζυγος, πλην όμως έχει την υποχρέωση να παραδώσει την περιουσία του θανόντος στα τέκνα, ως "οιονεί" καταπιστευματοδόχος²²⁶.

Η παροχή στον επιζώντα σύζυγο του δικαιώματος διοικήσεως και διαχειρίσεως ολόκληρης της κληρονομιάς περιουσίας του απεβιώσαντος συζύγου με ειδική ρή-

225. Το υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155, 174· προβλ. και σχετικές διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο των ετών 1680–1689 (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107, 117, 120, 283, 299, 379, 401, 582, 602, 695, 729, 894), την Πάρο (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 7 έτους 1733, στιχ. 9) και τα Ιόνια νησιά (S p . F l o g a ï t i s , "Η ρήτρα "κυρά και οικοκυρά" στις διαθήκες του αρχειοφυλακείου Λευκάδας", Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών, Δ' (1977), σ. 55 επ.· τ ο υ ί δ ι ο υ , *Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles ioniennes*, Centre de Recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'École Pratique des Hautes Études (Hautes Études médiévales et modernes), 45, Genève 1981, σ. 94–99.

226. Και κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους επικρατούσε η συνήθεια να εγκαθίσταται με διαθήκη η χήρα σύζυγος ως καθολικός καταπιστευματοδόχος στην κληρονομιά περιουσία του θανόντος συζύγου της με το βάρος να αποκαταστήσει την περιουσία αυτή στα τέκνα (D. 31, 67 § 10, 77 § 12). Η συνήθεια αυτή είχε ως σκοπό να μετριασθούν οι δυσάρεστες συνέπειες των ρωμαϊκών κανόνων περί ελεύθερου γάμου που απέκλειαν τη σύζυγο από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, όταν υπήρχαν συγγενείς του θανόντος συζύγου· για το θέμα βλ. Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 301· Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Εισηγήσεις σ. 1078.

τρα που περιλαμβάνεται μέσα σε διάταξη τελευταίας βουλήσεως παρουσιάζει κάποια αντιστοιχία με το δίκαιο της Εκλογής των Ισαύρων όπου ορίζεται ότι ο επιζών σύζυγος εάν υπάρχουν τέκνα γίνεται "ἐγκάτοχος", η μεν γυναίκα "τῆς τε προικὸς αὐτῆς καὶ ἀνδρώας ἀπάσης ὑπάρξεως"²²⁷, ο δε άνδρας "τῆς προικὸς αὐτῆς καὶ τῆς ἐν ἐξωπροίκοις πάσης αὐτῆς ὑπάρξεως"²²⁸, υποχρεούμενος να φροντίζει για την ανατροφή και εκπαίδευση των τέκνων και να προικίζει τα τέκνα "καθὼς ἂν βουλευθῇ", δηλαδή να διαθέτει προς προίκιση των τέκνων την περιουσία του θανόντος συζύγου, όπως θα έπραττε ο θανών γονεὺς αν ζούσε²²⁹. Η περιουσία συνεπώς του θανόντος συζύγου περιέρχεται από τον θάνατό του, ως ενιαία ομάδα, στον επιζώντα σύζυγο που έχει τη διαχείριση της περιουσίας αυτής και στους κληρονόμους του θανόντος συζύγου, δηλαδή στα τέκνα. Μ' αυτό τον τρόπο δε ιδρύεται μιὰ ιδιότυπη μορφή οικογενειακής κοινοκτημοσύνης μεταξύ πατέρα ή μητέρα, ως επικαρπωτή, και τέκνων, ως κυρίων της κληρονομιαίας περιουσίας του θανόντος συζύγου²³⁰.

Βασικό πάντως χαρακτηριστικό των κληρονομικών εγκαταστάσεων του επιζώντος συζύγου με τις οποίες παραχωρείται ένα ευρύ δικαίωμα διαχειρίσεως και επικαρπίας της περιουσίας του θανόντος συζύγου στον επιζώντα²³¹ είναι ότι αυτές επιβάλλονται με τη διαθήκη του θανόντος συζύγου και όχι κατ' επίκληση διατάξεως

227. Ε., 2, 5, 1.

228. Ε., 2, 5, 2.

229. Η πρώτη επίσημη αναγνώριση απλού δικαιώματος διαχειρίσεως και καρπώσεως των μητρών στον πατέρα με απονομή κυριότητας στα τέκνα πραγματοποιείται από τον Κωνσταντίνο, κατ' επίδραση ελληνικών αντιλήψεων, με διατάξεις που εκδόθηκαν στα 319 μ.χ. (C. Th. 8, 18, 1 και 2). Με τις διατάξεις αυτές απαγορεύτηκε επίσης η εκποίηση των μητρών τα οποία πλέον, μετά τον θάνατο του πατέρα, περιέρχονταν υποχρεωτικά και αποκλειστικά στα τέκνα (Πετρόπουλου, Εισηγήσεις σ. 1019–1020 όπου και σχετική βιβλιογραφία).

230. Για τη νομική συγγένεια του δικαίου της Εκλογής με το αρχαίο ελληνικό δίκαιο της Γόρτυνος και το δίκαιο των πατύρων, όσον αφορά την ίδρυση ενιαίας περιουσιακής ομάδας μεταξύ επιζώντος γονέως και τέκνων και τη διαμόρφωση σχέσεων οικογενειακής κοινοκτημοσύνης, λόγω και της ανάλογης κοινωνικής και οικονομικής διαρθρώσεως του βυζαντινού κράτους τον Η' αιώνα βλ. ιδίως Χριστοφίλοπου, Σχέσεις σ. 52· προβλ. επίσης τις σχετικές διατάξεις των Ασσιζών της Κύπρου 14ου αιώνα, σύμφωνα με τις οποίες η σύζυγος λαμβάνει μετά τον θάνατο του πατέρα, εφ' όσον υπάρχουν τέκνα, την κατοχή και διοίκηση της περιουσίας του θανόντος (Σάθα, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, Α. ροζ' και Β. ροε', σ. 131, 383).

231. Προβλ. και σχετικές διαθήκες Νάξου των ετών 1682–1688 με τις οποίες παραχωρείται στον επιζώντα σύζυγο η επικαρπία της περιουσίας του διαθέτη με τον όρο ότι, μετά τον θάνατό του ή εάν ξαναπαντρευτεί, η περιουσία αυτή θα περιέρχεται στα τέκνα ή αν δεν υπάρχουν επιζώντα τέκνα στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς (Μηνιάτης, αριθ. 299 έτους 1682, 379 έτους 1683, 401 έτους 1684, 695 έτους 1687, 729 έτους 1688).

νόμου ή εθίμου²³². Συνεπώς, όταν δεν υπήρχε σχετική διαθήκη του θανόντος συζύγου ή δεν είχε συνομολογηθεί σχετική κληρονομική σύμβαση μεταξύ των συζύγων, εφαρμοζόταν το τοπικό εθιμικό δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής το οποίο (με τις διακρίσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω στην §3) κατά κανόνα απέκλειε τον επιζώντα σύζυγο από την κληρονομία του θανόντος.

Ανεξάρτητα πάντως από τον συγκεκριμένο τρόπο καθιέρωσης της κληρονομικής εγκαταστάσεως του επιζώντος συζύγου, είναι σαφές ότι, στον βαθμό που στις διαθήκες αυτές υποκρύπτεται κάποια μορφή οικογενειακού καθολικού καταπιστεύματος, η κληρονομική αυτή εγκατάσταση του επιζώντος συζύγου εμφορείται από την ιδέα της διατηρήσεως της ηθικής αλλά και περιουσιακής οικογενειακής συνοχής στη γονική περιουσία του θανόντος γονέως, η οποία έτυχε να μην έχει δεσμευθεί με "κοντετζιό" από τους προκατόχους του υπέρ των πλησιεστέρων συγγενών. Κατά τούτο λοιπόν διακρίνουμε στις κληρονομικές αυτές εγκαταστάσεις κάποια κατάλοιπα οικογενειακής κοινοκτημοσύνης²³³.

Έτσι, σε δικαστική υπόθεση του έτους 1701²³⁴ ο αποθανών σύζυγος (παπα-

232. Πρβλ. σχετικά και την ανάλυση του περιγυμνίου ενός ναξιακού προικοσυμφώνου έτους 1466 ή 1467 από τον Ιακ. Βιοβίζη (Βιοβίζη, Προικώα έγγραφα σ. 43-44).

233. Την εγκατάσταση της συζύγου με διαθήκη του συζύγου ως κυρίας ολόκληρης της κληρονομίας του και με ταυτόχρονη παραχώρησή τ' αυτήν του δικαιώματος διανομής της γονικής περιουσίας του θανόντος συζύγου της μεταξύ των τέκνων μετά τον θάνατό του, θεωρεί ο Γ. Πετρόπουλος εκδήλωση του παχέροντος ελληνικού θεσμού της οικογενειακής κοινοκτημοσύνης η οποία συνεχίζεται μετά τον θάνατο του πατέρα εφ' όσον η μητέρα τον διαδέχεται στην άσκηση πατρικής εξουσίας επί των ανήλικων τέκνων. Κατά την άποψή του δε το ενετικό δίκαιο δεν εισήγαγε τον θεσμό στις ενετοκρατούμενες περιοχές της Ελλάδας αλλά απλώς με την παράλληλη ισχύ ανάλογων θεσμών (όπως π.χ η *fraterna compagna*), τον ενίσχυσε. Συμπεραίνει λοιπόν ότι πρόκειται για "αφομοίωση" (*assimilation*) θεσμών οι οποίοι ίσχυαν παράλληλα (Πετρόπουλος, Σίφνος σ. 213, 282, 292-4). Ομοίως ο Ιακ. Βιοβίζης, ερευνώντας διαθήκη του έτους 1540 που προέρχεται από τη Νάξο, διαβλέπει στην κληρονομική εγκατάσταση της χήρας συζύγου ως "*κεράς και νοικοκεράς*", επιρροή των αρχών της Ισαυρικής Εκλογής και πιθανόν του φραγκικού δικαίου (Βιοβίζης, Ναξιακά σ. 146 επ.). Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι η εθιμική πρακτική της εκ διαθήκης κληρονομικής εγκαταστάσεως της επιζώσης συζύγου ως "κυρίας και νοικοκυράς" στην κληρονομία του θανόντος συζύγου εμφανίζεται, το πιθανότερο κατ' επίδραση του βενετικού δικαίου (Μαρίν σ. 50), ιδιαίτερα διαδεδομένη στις ενετοκρατούμενες περιοχές κατά τον 16ο-18ο αιώνα, όπως στα Ιόνια νησιά (πρβλ. σημ. 225), ενώ την ίδια χρονική περίοδο απαντάται και σε ιταλικές διαθήκες (Flogaitis, *Système Vénitien* κ.λπ., όπ. π., σ. 98). Σχετικά με το ζήτημα αυτό βλ. επίσης Καλλιγιάς σ. 193 επ.: Χριστοφίλοπου-Λοβ, Σχέσεις σ. 23 επ.: Σ. Σκοπέτα, "Εγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης", ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), Διαθήκη Α. Καλαποθέα, στιχ. 16-19, σ. 87.

234. Τουρτόγλου, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 20 έτους 1701, σ. 34.

Μιχελής Μοραΐτης) εγκατέστησε με διαθήκη τη σύζυγό του και μητέρα των τεσσάρων τέκνων τους (Μαρία, Μανώλης, Νικολάκης, Γιώργης) ως μοναδική και αποκλειστική κληρονόμο της περιουσίας του. Η διαθήκη όμως περιείχε τον όρο ότι μετά τον θάνατό της η περιουσία θα περιέρχεται ισομερώς μεταξύ των τεσσάρων τέκνων τους²³⁵. Πρόκειται λοιπόν εδώ ουσιαστικά για μια μορφή οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος, εφ' όσον ο διαθέτης υποχρεώνει την κληρονόμο του να παραδώσει κατά τον θάνατό της την κληρονομία στα τέκνα του, διανέμοντάς την ακριβοδίκαια μεταξύ αυτών²³⁶. Ως καταπιστευματοδόχοι θεωρούνται συνεπώς όλα τα πρόσωπα τα οποία θα κληρονομούσαν τον διαθέτη εξ αδιαθέτου αν αυτός πέθαινε κατά τον θάνατο της συζύγου και τέτοια πρόσωπα είναι εδώ τα τέσσερα τέκνα τους. Όπως προκύπτει ωστόσο στη συνέχεια από το ιστορικό της υποθέσεως, η σύζυγος παραβαίνοντας τον όρο της διαθήκης περί ισομερούς κληροδοτήσεως της πατρικής περιουσίας στα τέκνα κατά τον θάνατό της, παρέδωσε την περιουσία στα τρία από τα τέσσερα τέκνα της (Μαρία, Μανώλη, Νικολάκη) τα οποία και πούλησαν μέρος της πατρικής κληρονομίας σε τρίτο πρόσωπο (τον σιόρ Παυλάκη Πετρή). Το τέκνο που αποκλείσθηκε (Γιώργης), υπό την ιδιότητά του προφανώς ως καταπιστευματοδόχου, ασκεί κατά της μητέρας του την δικοιζήτην αγωγή γονικού επικαλούμενος το γεγονός ότι η πώληση έγινε χωρίς τη συναίνεσή του και δικαιώνεται από το δι-

235. Η ισομερής παραχώρηση της πατρικής κληρονομίας περιουσίας μετά τον θάνατο της μητέρας στα τέκνα προκύπτει εμμέσως από το έργο περιεχόμενο της αποφάσεως ("έπουλησαν την πάρ/την του από τὸ ἀνώγι καὶ ἀποξένωσάν τον ἀπὸ /τὰ δικαιώματά του δίχως τὴν βουλὴν του", στιχ. 18–20· επίσης στιχ. 26–28). Πρβλ. σχετικά και τον απαντώμενο στην Αίγυπτο κατά τους ελληνιστικούς χρόνους τύπο "συγγραφοδιαθήκης" (υπό γ') όπου οι σύζυγοι δι' αμοιβαίας διαθήκης ή δια κληρονομικής συμβάσεως παρέχουν στον *parens superstes* το δικαίωμα μερισμού της περιουσίας μεταξύ των τέκνων καθ' ορισμένα κληρονομικά μερίδια (Μ α ρ ι δ ά κ η , Αστικόν Δίκαιον σ. 234).

236. Πρβλ. και σχετικές διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο έτους 1685 (Μ η ν ι ά - τ η ς , αριθ. 602 έτους 1685, 894 έτους 1689). Όπως προκύπτει ειδικότερα από το περιεχόμενο της με αριθ. 602 διαθήκης η οποία παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον, η διαθέτρια κληρονόμησε τις προαποβιώσασες κόρες της, σύμφωνα με τον σχετικό όρο που είχε θέσει στη διαθήκη του ο προαποθανών σύζυγός της. Με τη διαθήκη του αυτή ο προαποθανών πατέρας είχε επί πλέον θέσει τον όρο ότι, εάν η μητέρα κληρονομήσει προαποβιώσαντα τέκνα τους, θα υποχρεούται στη συνέχεια να παραχωρήσει μετά τον θάνατό της την κληρονομία αυτή στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς της πατρικής γραμμής. Ήδη η μητέρα, συμμορφούμενη με την "κοντετζιό" αυτή της διαθήκης του προαποθανόντος συζύγου της, εγκαθιστά με τη δική της διαθήκη ως κληρονόμους στην πατρικής προελεύσεως περιουσία της, την κόρη της και τον εγγονό της με τον όρο ότι, μετά τον θάνατό τους, η περιουσία αυτή θα περιέρχεται στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς (Μ η ν ι ά τ η ς σ. 831).

καστήριο²³⁷. Ορίζει δε η απόφαση ότι ο ενάγων θα έχει δικαίωμα ή να αποζημιωθεί για το νόμιμο κληρονομικό του μερίδιό του επί των εκποιηθέντων λαμβάνοντας μεγαλύτερο μερίδιο από την υπόλοιπη πατρική του περιουσία ή να λάβει από τους πωλητές το τίμημα της πώλησεως που αναλογεί στο κληρονομικό του μερίδιο. Δεν έχουμε λοιπόν εδώ ακύρωση της πώλησεως αλλά απλώς ισομερή κατανομή του τιμήματος της πώλησεως και τούτο μάλλον²³⁸ διότι δεν έχει επέλθει ακόμα η επαγωγή της κληρονομίας στον "καταπιστευματοδόχο" γιό (εφόσον χρόνος επαγωγής είναι ο θάνατος της μητέρας).

Σε δικαστική υπόθεση του έτους 1740²³⁹, την οποία δικάζει ο Τούρκος "*σερασκέρης τῶν βασιλικῶν φεργάδων*" Μεϊμέτ Αγάς, παρεμβαίνοντας στη διένεξη μετά από παράκληση των προεστών²⁴⁰ της Κοινότητας, αντίδικοι είναι η κοινότητα Μυκόνου²⁴¹, η οποία εκπροσωπείται από τους προεστούς της, κατά της χήρας συζύγου (Μαρία, σύζυγος του θανόντος Γιαννάκη Οστοβίκη) και των τέκνων της. Επίδικο

237. Το δικαστήριο συνεπώς αναγνωρίζει ως παραδεκτή την άσκηση διεκδικητικής αγωγής από τον καταπιστευματοδόχο ακόμα και πριν από την επαγωγή της κληρονομίας σε αυτόν. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, περ. Α', υπ. Β'.

238. Δεν γνωρίζουμε αν ο διαθέτης είχε ρητά να τη διαθήκη του παραχωρήσει στη σύζυγο και κληρονόμο του ελευθερία διαχείρισης της κληρονομίας ή εάν έμμεσα, από το περιεχόμενο της διαθήκης του, προκύπτει ότι οι καταπιστευματοδόχοι θα εγκαθίσταντο σε ό,τι θα διαφερόταν κατά τον χρόνο επαγωγής της κληρονομίας (το "περιλαμβανόμενο"). Το πιθανότερο είναι ότι δεν υπήρχαν παρόμοιες συμφωνίες διότι, αν υπήρχαν, το δικαστήριο δεν θα αναγνώριζε δικαίωμα αποζημιώσεως στον αδιεξήγητα "καταπιστευματοδόχο". Διαθήκη στην οποία ρητώς αναφέρεται ότι ο γιός (ως "καταπιστευματοδόχος") θα εγκαθίσταται μετά τον θάνατο της κληρονόμου-μητέρας σε ό,τι θα απέμεινε κατά τον χρόνο του θανάτου της από την πατρική περιουσία ("*ὅ,τι τῆς βρεθοῦσιν*") βλ. στον κώδικα του νοτάριου Νάξου Ιωάννη Μηνιάτη (Μ η ν ι ά τ η ς, αριθ. 117 έτους 1680, σ. 278).

239. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 174 έτους 1740, σ. 183.

240. "Προεστοί" καλούνταν οι επίτροποι του κοινού των Μυκονίων μετά το πέρας της θητείας τους, επιτελούσαν δε αυτοί έργο συμβούλων της Κοινότητας και αντιπροσώπευαν την Κοινότητα στις σχέσεις της με τις τουρκικές αρχές (Ζ ε ρ λ έ ν τ ο υ, Σύστασις σ. 10· V i s v i z i s, L' administration communale σ. 225).

241. Σχετικά με το ζήτημα αν οι Κοινότητες επί τουρκοκρατίας ήταν πλήρως διαμορφωμένες ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ο Γ. Πετρόπουλος έχει υποστηρίξει την άποψη ότι στην Αμοργό, Καρύταινα, Μήλο, Σίφνο δεν ήταν διαμορφωμένη η έννοια του "κοινού" ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου όπως την γνωρίζουμε σήμερα (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ, Σίφνος, αριθ. 13, 15, 16, 17, 18, σ. 56 επ., 65 επ., 69, 71· προβλ. και Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ, Παρατηρήσεις σ. 86 σημ. 29). Για το γενικότερο ζήτημα της διαμορφώσεως της έννοιας του νομικού προσώπου κατά τη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο βλ. επίσης Ι. Κ ο ν ι δ ά ρ η, Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από του 9ου μέχρι και του 12ου αιώνας, Αθήναι 1979, σ. 266-267 όπου και ενδιαφέρουσες βιβλιογραφικές παραπομπές.

αντικείμενο είναι ένα κτήμα στους Μύλους επί του οποίου η χήρα εγείρει κληρονομικό δικαίωμα βασιζόμενη σε διαθήκη του θανόντος συζύγου της με την οποία εκείνος την εγκαθιστά κληρονόμο του σε όλη του την περιουσία στο νησί της Μυκόνου. Η κοινότητα από τη μεριά της διεκδικεί και αυτή το κτήμα. Προκειμένου να επιλυθεί η διαφορά ο Τούρκος δικαστής διατάσσει πραγματογνωμοσύνη για τον προσδιορισμό της εκτάσεως και των ορίων του κτήματος. Μετά δε από την πραγματογνωμοσύνη αυτή, αποφασίζει να παράσχει δίοδο στους κατοίκους της Μυκόνου μέσω του επιδίκου κτήματος (*"μία στράτα....εἴκοσι τέσσερα ποδάρια εἰς τὸ πλάτος"*, στιχ. 13, 14) προφανώς γιατί ήταν αναγκαίο να περάσει κανείς μέσω του κτήματος για να φτάσει στους Μύλους και επομένως ήταν επιτακτική η ανάγκη εξυπηρέτησής του κοινού συμφέροντος. Η υπόλοιπη δε, μετά την αφαίρεση τμήματος για τον δρόμο, έκταση διανέμεται σε ίσα μέρη ανάμεσα στην Κοινότητα και στη χήρα με τα τέκνα της. Τίθεται επίσης ο περιορισμός ότι, αν στο μέλλον θελήσει η χήρα ή τα παιδιά της ή κάποιος άλλος να κτίσει στην έκταση του κτήματος που τους επιδικάζεται, θα πρέπει προηγουμένως να εξασφαλίσει την άδεια της Κοινότητας προκειμένου το οικοδόμημα να μη βλάψει τους Μύλους. Επίσης υποχρεούται η χήρα να πληρώσει το τίμημα που έχει ήδη καταβάλει η Κοινότητα για την αγορά του κτήματος (δεν αναφέρεται ο πωλητής του κτήματος)²⁴².

Καθώς γίνεται αντιληπτό, στην υπόθεση αυτή έχουμε κληρονομική εγκατάσταση της συζύγου στην ακίνητη περιουσία του συζύγου με βάση σχετική διαθήκη του. Η παρούσα όμως των τέκνων τους στη δίκη (στιχ. 5, 10) και η αναγνώριση κυριότητας σε αυτά από κοινού με τη μητέρα τους (*"να τὸ ἐμοιράζει ἡ κοινότη μὲ τὴν ἄνωθεν Μαρία καὶ παιδιά της"*, στιχ. 15) οδηγεί σε δύο υποθέσεις: είτε ότι στη διαθήκη του πατέρα περιλαμβανόταν κάποια μορφή οικογενειακού καταπιστεύματος με εγκατάστατη ως κληρονόμο τη μητέρα (*"ὡσάν οἰκοκυρά ὁποῦ τὴν ἀφήνει.....εἰς ὃ,τι καὶ ἂν ἔχει εἰς τὴν Μύκονον"*, στιχ. 6) και καταπιστευματοδόχους τα τέκνα, είτε ότι στην προκειμένη περίπτωση έχουμε ένα νομικό καθεστώς "συγκυριότητας" μητέρας-τέκνων, στα πλαίσια μίας σχέσεως οικογενειακής κοινοκτημοσύνης της κληρονομηθείσης πατρικής περιουσίας. Νομίζω πάντως ότι δεν πρόκειται για συγκυριότητα μητέρας-τέκνων αλλά ότι τα τέκνα παρίστανται στη δίκη ως έχοντα κληρονομικά δικαιώματα προσδοκίας στην επίδικη περιουσία²⁴³.

242. Η κοινότητα της Μυκόνου εμφανίζεται εδώ να συμβάλλεται με ιδιώτη και να αποκτά δικαιώματα κυριότητας ακίνητης περιουσίας ως *totalita* (στιχ. 4, 7, 15, 21)· για το δικαίωμα κυριότητας των νησιωτικών κοινοτήτων (Σαντορίνης, Σκοπέλου κ.ά) επί ακινήτων πραγμάτων (ορέων, μεταλλείων, ορυχείων, δρόμων κ.λπ.) πρβλ. γραπτά έθιμα Θήρας έτους 1797, JGR, VIII, κεφ. Η', σ. 513· Χ ρ υ σ α ν θ ὀ π ο υ λ ο ς σ. 7, 145· Μ ά ο υ ρ ε ρ , Β', μετ. Πράσινα, σ. 347.

243. Η συνήθεια της συναινέσεως τέκνων ή και άλλων εξ αίματος συγγενών σε πράξεις

Εξ άλλου σε άλλη δικαστική υπόθεση έτους 1725²⁴⁴ όπου ως αντίδικοι εμφανίζονται ο Γιαννάκης Οστοβίκης²⁴⁵ και η μη προικισθείσα κόρη του του Μαντελένα, επίδικο αντικείμενο είναι η μητρική περιουσία, στην οποία η μητέρα εγκατέστησε με τη διαθήκη της τον σύζυγό της ως "νοικοκύρη" με ευρύτατες διαχειριστικές εξουσίες ("πώς αὐτὸς ἦτον νοικοκύρης καθὼς ἡ μητέρα της ἢ ποτὲ κερά Μαροῦσα τὸν ἔκαμεν εἰς τὴν διαθήκην της· νὰ κάμη ὅ,τι θέλει", στιχ. 16, 17). Από την παραχώρηση δικαιώματος διαχειρίσεως της περιουσίας της διαθέτριας στον σύζυγό της συνάγεται το συμπέρασμα ότι η περιουσία αυτή ήταν μη "κοντετζιονάδα" μητρική προικῶα περιουσία (η οποία νομικά εξομοιωνόταν με επίκτητη περιουσία) διότι σε αντίθετη περίπτωση δεν θα είχε η μητέρα δικαίωμα καταρτίσεως παρόμοιας διαθήκης²⁴⁶. Τούτο συνάγεται έμμεσα και από το γεγονός ότι ο πατέρας διεκδικεί κληρονομικό μερίδιο από την περιουσία ενός τέκνου του το οποίο αποβίωσε μετά τη σύζυγό του (στιχ. 31, 32) και τελικά παραιτείται από την απαίτησή του αυτή (στιχ. 56, 57)²⁴⁷.

Σχετικά με το περιεχόμενο της κληρονομικής εγκαταστάσεως του συζύγου στην περιουσία της θανούσης συζύγου γίνεται αντιληπτό ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν παραχωρήθηκε με τη διαθήκη της θανούσης συζύγου οποιοδήποτε κληρονομικό

περιουσιακής διαθέσεως οικογενειακών περιουσιών υπάγεται στο αρχαίο ελληνικό, ελληνιστικό, παλαιό γερμανικό, ρωμαϊκό και δημόδες βυζαντινό δίκαιο, θεωρείται δε ως εκδήλωση ασχέγνης οικογενειακής κοινοκτημοσύνης. Για το θέμα αυτό βλ. Χ ρ ι σ τ ο - φ ι λ ό π ο υ λ ο υ , Σχέσεις σ. 60-71· Μ π α μ π ά κ ο υ , Σχέσεις οικογενειακού δικαίου κ.λπ., όπ. π., σ. 8· Π α ν τ α ζ ό π ο υ λ ο υ , Ρωμαϊκόν Δίκαιον κ.λπ., όπ. π., σ. 168. Ειδικά δε το απαντώμενο στους ρωμαϊκούς χρόνους φαινόμενο της συνδικαιοπραξίας του πωλητή και των συγγενών του κατά τη σύνταξη του πωλητηρίου συμβολαίου οικογενειακής περιουσίας, όπου οι συγγενείς συναινούν στη μεταβίβαση, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα την υποχρέωση να "διαφεντεύουν" τον αγοραστή εάν προσβληθεί το κύρος της αγοραπωλησίας (Π α ν τ α - ζ ό π ο υ λ ο υ , όπ. π., σ. 168), εμφανίζεται και σε νοταριακά συμβόλαια αγοραπωλησίας, δωρεών, ανταλλαγών κ.λπ. της Μυκόνου στα οποία αναγράφεται η ρήτρα ότι ο πωλητής αναλαμβάνει έναντι του αγοραστή την υποχρέωση "νὰ μαντινιέρη (από το βενετ. mantegnir, υποστηρίζω) και νὰ ντεφεντέρη (από το βενετ. defendèr, υπερασπίζομαι) κληρονομικῶς τὸν ἀγοραστή (ή την "τονάτζιο") (Π ε τ ρ ό π ο υ λ ο υ , Μύκονος, αριθ. 663 έτους 1665, 1622 έτους 1674 κ. ά). Εξ άλλου η σύμπραξη τέκνων ή άλλων συγγενών εξ αίματος εμφανίζεται και σε γαμήλια συμβόλαια της Σκύρου του 16ου-18ου αιώνα από το περιεχόμενο των οποίων όμως δεν προκύπτει σαφώς εάν οι προικοδότες συγγενείς συμμετέχουν ως συνεισφέροντες δική τους περιουσία στην προίκα του μελλονύμφου τέκνου του προικοδότη ή ως έχοντες απώτερα δικαιώματα προσδοκίας στα γονικά προικῶα (Α ν τ ω ν ι ά δ η , Προίκα σ. 178).

244. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 155 έτους 1725, σ. 163.

245. Πρόκειται για τον ίδιο Οστοβίκη με την προηγούμενη δικαστική απόφαση;

246. Για το ζήτημα αυτό βλ. σχετικά Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικά αποφάσεις σ. 59.

247. Για το ζήτημα αυτό βλ. πιο πάνω, § 13.

δικαίωμα στον επιζώντα σύζυγο, δεν εγκαθίσταται δηλαδή αυτός ως κληρονόμος στη μητρική περιουσία, αλλά του παραχωρείται μόνο η διοίκηση και η διαχείριση της πιθανότατα δε και η ισόβια επικαρπία της στα πλαίσια ασκήσεως πατρικής εξουσίας στα ανήλικα τέκνα του²⁴⁸. Η διαχείριση ειδικότερα της προικώας μητρικής περιουσίας περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, και τη δυνατότητα του πατέρα να διαθέτει και άλλα περιουσιακά στοιχεία σε ήδη προικισθέντα από τη μητέρα τέκνα²⁴⁹. Η δυνατότητα δε αυτή προικίσεως των τέκνων από τον επιζώντα σύζυγο με περιουσία του θανόντος συζύγου, κατά την ελεύθερή του βούληση, απηχεί δημώδες βυζαντινό δίκαιο της Ισαυρικής Εκλογής²⁵⁰. Πάντως, όπως προκύπτει από την ακύρωση της ανταλλαγής που έγινε για το αμπέλι στα Σιδεροκάψια²⁵¹, οι εξουσίες αυτές του πατέρα δεν περιελάμβαναν και δυνατότητα μεταβιβάσεως μέρους της μητρικής περιουσίας σε τρίτους. Εξ άλλου το δικαίωμα αυτό δεν θα πρέπει να είχε παραχωρηθεί στον πατέρα για όλο το χρονικό διάστημα της ζωής του εφ' όσον, με την έκδοση της δικαστικής αποφάσεως, το υπολειπόμενο αδιάθετο μέρος της μητρικής προικώας περιουσίας περιέρχεται στην ενάγουσα κόρη του. Μπορεί συνεπώς να στηριχθεί η υπόθεση ότι το δικαίωμα αυτό είχε παραχωρηθεί στον πατέρα μέχρι την ενηλικίωση της Μαντελένας, σύμφωνα και με το σχετικό έθιμο του νησιού ότι ο πατέρας καρπούται μεν τα κτήματα των τέκνων μέχρι την ενηλικίωσή τους (οπότε παύει η υπεξουσιότητα των τέκνων και επομένως τα δικαιώματά του πατέρα στη μητρική προελεύσεως περιουσία τους) χωρίς όμως να μπορεί να τα εκποιήσει²⁵². Διαθήκη

248. Για τη συναφή νομολογία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων της ύστερης βυζαντινής περιόδου βλ. Παπαγιάννη, Νομολογία II σ. 138-139 σημ. 29 όπου και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

249. "Ομοίως νά εἶναι ἐλεύθερος/ καί ἀπό τό ἄσπις ὅπου ἐπρεντεντέριζεν ἡ ἄνω(θεν) Μαντελένα, ἐπειδὴ καί τό ἔδωσεν καί αὐτό τῆς ἄνω(θεν) ἀδελφῆς τῆς", στιχ. 43, 44, 45 καθώς καί "διὰ τὴν λόντρα ("λόντρα": εἶδος χαμηλῆς γαλέρας (Βαγιακάκου, Συμβολή εἰς τὴν μελέτην τῶν νομικῶν, ἐμπορικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὅρων κ.λπ., ὅπ. π., σ. 92) ἔδωσεν τῆς ἀδελφῆς τῆς τοῦ Φραντεσκακιοῦ /ἄλλο καγίκι ὅπου ἐκ δευτέρου ἔκαμεν", "καί διὰ / τό ἀδελφομοίριν τῆς τὴν λόντρα ὁ ἄνω(θεν) σιὸρ Ὀστοβίκης νά μὴν δώνῃ τίποτας, ἐπειδὴ/καί ἔδωσεν τόσο καγίκι τῆς πρώτης τοῦ θυγατέρας", στιχ. 20, 21, 42, 43). Ἡ ευρύτατη αὐτή διάθεση περιουσιακῶν στοιχείων εἰδικά στὴ πρώτη θυγατέρα, τὸ Φραντεσκάκι, μας οδηγεῖ στὴν υπόθεση ὅτι στὴ Μύκονο αναγνωρίζονταν αὐξημένα κληρονομικά δικαιώματα στὴν πρωτότοκη κόρη γιὰ τὴν τοπικὴ συνήθεια τῆς Μυκόνου νὰ δίδεται στὴν πρωτότοκη κόρη ὄχι μόνο ἡ προίκα τῆς μητέρας ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκία τῶν προγόνων μαζί με ὅλη τὴν περιουσία τοῦ πατέρα βλ. πιο πάνω, § 11, σημ. 22.

250. "...προδήλως ὀφειλούσης αὐτῆς, καθὼς πρέπει γονεῦσι, τὰ τέκνα ἐκπαιδεύειν τε καὶ γαμοστολεῖν καὶ προῖκα ἐπιδιδόναι, καθὼς ἂν βουλευθῇ" (Ε., 2, 5, 1).

251. "ὅσον διὰ...τὸ ἀμπέλι στὰ Σιδεροκάψια, ὅπου/ἤκαμεν ἀλλαξιά με τὸν Λιά...νά εἶναι..τῆς/ἄνω(θεν) Μαντελένας ὡς πράματα τῆς μητρὸς τῆς", στιχ. 46-49.

252. "Ἡ υπεξουσιότης παύει διὰ τῆς ἐνηλικιότητος" καὶ "τὰ κτήματα τῶν τέκνων μέχρι

του συζύγου με την οποία παρέχεται στη χήρα σύζυγο το δικαίωμα να προικοδοτεί τους κληρονόμους της (τα τέκνα της) όχι όμως και να εκποιεί την περιουσία αυτή σε τρίτους απαντάται επίσης και σε δικαστική υπόθεση του έτους 1703²⁵³.

§ 16. Η παραχώρηση επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο

Από την απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου στα ερωτήματα του Υπουργείου Δικαιοσύνης έτους 1833, προκύπτει ότι, σε περίπτωση άτεκνου γάμου, και εφ' όσον ο κληρονομούμενος σύζυγος είχε πεθάνει χωρίς να συντάξει διαθήκη, ίσχυε στη Μύκονο το έθιμο να παραχωρείται στον επιζώντα σύζυγο, γυναίκα ή άνδρα, αντί για άλλο κληρονομικό δικαίωμα, δικαίωμα επικαρπίας επί της περιουσίας του θανόντος συζύγου. Διαβάζουμε σχετικά: "Εάν τελευτήσει ο εις εκ της συζυγίας αδιάθετος, ο επιζών, γυνή τε ή ανήρ, καρποτρώγει όλην την περιουσίαν έως ου μένει εις την τιμήν του τεθνεώτος, τούτέστιν ανύπανδρος, εάν δε έλθη εις δεύτερον γάμον, ή περιουσία απέρχεται στους προθύμους."²⁵⁴. Το ίδιο έθιμο μνημονεύεται επίσης και στις συλλογές εθίμων του Π. Καλλιγά, "Ο σύζυγος έχει την επικαρπίαν (καρποτρώγει) της περιουσίας του αποβιώσαντος, αν δεν προσέλθη εις νέον γά-

της ένηλικιότητός των καρπούνται από τον πατέρα, χωρίς όμως ο πατήρ να δύναται να τα εκποιήσει" (Κ α λ λ ι γ ά ς § 9 σ. 209, § 22 σ. 210 = JGR, VIII, σ. 474, 475). Προβλ. επίσης Χ ρ ι σ τ ο φ ο ς Κ ο π ο λ ο υ , Σ χ έ ρ η ς σ. 108-109· Π . Δ η μ ά κ η , "Τινά περί της λήξεως της πατρικής εξουσίας κατά το βυζαντινόν δίκαιον Δίκαιον των Μακεδόνων", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 78(1959), σ. 53-66· Π α π α γ ι ά ν ν η , Νομολογία II σ. 144-145.

253. Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 51 έτους 1703 στην οποία αναφέρεται: "καί θεωρώντας τά προ/λεγόμενα προκοσύμφωνο καί διαθήκη πώς ή ανωθεν Φραντζέσκα δέν είχε / έξεσία να πουλή τό πράμα του άντρός της εξόχως να τό προνικήζη των κλη/ρονόμων της", στιχ. 20, 21· προβλ. ομοίως διαθήκες προερχόμενες από τη Νάξο των ετών 1680 όπου ο διαθέτης εγκαθιστά τη σύζυγό του ως κληρονόμο του ("νοικοκυρά καί εξουσιάστρα") σε μέρος της περιουσίας του παρέχοντάς της ταυτόχρονα την εξουσία να διανέμει την περιουσία αυτή μεταξύ των τέκνων της κατά την ελεύθερή της βούληση (Μ η ν ι ά τ η ς , αριθ. 107 έτους 1680, 120 έτους 1680) καθώς και διαθήκη προερχόμενη από την Πάρο έτους 1733 όπου αναφέρεται: "τα δε ληπάν του ποστατικά, γονικά του κε αγορές του, ος φενούντε, καθός επροήπαν να γίνετε με την κοντετζιόν που ξεκαθαρίζη, ότη ο Θε(ός) να ζήση τα πεδία και ι γινέκαν του ος νικοκυουρά να τα πουρκίζη ος θέλη" (Β ι σ β ί ζ η , Πάρος, αριθ. 7 έτους 1733, στιχ. 20-21, σ. 161-162). Αντιθέτως, σε δικαστική απόφαση της Μυκόνου έτους 1664, ακυρώνονται τα προικοσύμφωνα των τέκνων που συνέταξε η μητέρα με προικώα προερχόμενα από την πατρική περιουσία διότι δεν υπάρχει έγγραφη απόδειξη από την οποία να προκύπτει ότι ο σύζυγός της την όρισε "νοι(κο)κυρά να τάξει καί να δώσει τ' ό, τι θέλει πασα' νούς" (Τ ο υ ρ τ ό γ λ ο υ , Μύκονος, δικ. αποφ. αριθ. 3 έτους 1664, στιχ. 10, 11).

254. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 11.

μον."²⁵⁵, καθώς και του Λ. Χρυσανθόπουλου, μόνον όμως για τη γυναίκα σύζυγο, "...καθ' ὅσον ἡ σύζυγος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀποθανόντος συζύγου μένει ἄγαμος, λαμβάνει τὰς ὠφελείας τῆς περιουσίας τοῦ ἀποθανόντος"²⁵⁶. Τέλος δε το ανωτέρω ἔθιμο αναφέρεται και από τον G. Geib²⁵⁷.

Στην προαναφερθείσα απάντηση της [δημογεροντίας] της Μυκόνου αναφέρεται ὅτι η επικαρπία παραχωρεῖτο στο σύνολο της περιουσίας του θανόντος, δηλαδή χωρὶς διάκριση τόσο στα γονικά ὅσο και στα ἐπίκτητα αγαθὰ του κληρονομουμένου, κινητὰ και ακίνητα. Εξ ἄλλου και οι απαντήσεις που δόθηκαν από τις ἄλλες νησιωτικές αρχές, με ἐξαίρεση την απάντηση της δημογεροντίας Σαντορίνης²⁵⁸, δεν διακρίνουν στο σύνολό τους μεταξύ γονικής και ἐπίκτητης περιουσίας του ἀτεκνου κληρονομουμένου²⁵⁹.

Η ἀποψη ὅτι το γενικότερο αὐτὸ ἔθιμο δεν διέκρινε ανάμεσα σε γονικά και ἐπίκτητα πράγματα, ενισχύεται ἀπὸ το γεγονός ὅτι, στις περισσότερες περιοχές, ὅπου σαφῶς ἴσχυε το ἔθιμο αὐτό (ἔστω και ὑπὸ ποικίλες προϋποθέσεις) ὅταν δεν υπήρχε διαθήκη του κληρονομουμένου²⁶⁰, ο επικαρπωτής-ἐπιζὼν σύζυγος δεν εἶχε δικαίωμα να προβεῖ σε οποιαδήποτε διάθεση τῆς περιουσίας του θανόντος σε τρίτους με μεταβιβαστική ἢ χαριστική δικαιοπραξία. Τούτο ἴσχυε ἐθιμικά στη Σίφνο

255. Καλλιγὰς σ. 215.

256. Χρυσανθόπουλος σ. 8.

257. Geib σ. 93.

258. "ὁ ἐπιζὼν σύζυγος ἀπολαμβάνει κατὰ τὸ διάστημα τῆς γηρείας του, τὰς επικαρπίας τῶν προηγουμένων κοινῶν κτημάτων" (Χρυσανθόπουλος σ. 8).

259. Η ἐρώτηση που υποβλήθηκε στις γὰρ τὸποὺς αρχές ἀπὸ το Υπουργεῖο Δικαιοσύνης, ὅπως διατυπώνεται στην πρώτη ἐγκύκλιο, δεν διακρίνει μεταξύ γονικής και ἐπίκτητης κληρονομίας (Βισβίζη, Ερωτήματα (1950) σ. 162, ζήτημα 4). Ἀντιθέτως, η ἴδια ἐρώτηση, ὅπως διατυπώνεται στη "Συλλογὴ τοπικῶν τῆς Ἑλλάδος συνηθειῶν" του Λ. Χρυσανθόπουλου, αναφέρεται μόνον στην προικῶα περιουσία των συζύγων (Χρυσανθόπουλος σ. 2, Ερώτηση αρ. 4). Διάκριση ἐπίσης μεταξύ κινητῆς και ακίνητης περιουσίας του θανόντος δεν ἔχουμε ἐπίσης στις απαντήσεις των τοπικῶν δημογεροντιῶν, με ἐξαίρεση τις απαντήσεις τῆς δημογεροντίας Σίφνου ("τὴν δὲ κινητὴν περιουσίαν τὴν συνισταμένην εἰς σκεύη ἢ εἶδη, τὰ ὅποια δὲν δίδουν κάμμιαν ἐπικαρπίαν, τὰ παραλαμβάνουν ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς κατὰ τὸ ζήτημα Γον", Βισβίζη, Ερωτήματα (1950) σ. 164) και Νάξου ("ὅσα δὲ ὑπόκεινται εἰς φθοράν, ἥτοι ρουχικά, μαλάγματα, μαργαριτάρια, διαμαντικά, στρέφονται εἰς τοὺς ἔχοντας τὸ δικαίωμα πλησιεστέρους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος ὡς ἀνωφελῇ πρὸς τὸ ἐπιζὼν μέρος", Βισβίζη, Ερωτήματα (1950) σ. 167).

260. Εἶναι ὅμως πιθανόν ὅτι το ἔθιμο αὐτὸ σε ορισμένες περιοχές ἴσχυε αναγκαστικά, δηλαδή ἀκόμα και αν υπήρχε διαθήκη του θανόντος συζύγου με ἀντίθετο περιεχόμενο· πρβλ. β απάντηση Φολεγάνδρου, "μέ διάταξιν ἢ ἄνευ διατάξεως" (Βισβίζη, Ερωτήματα (1957) σ. 17).

και Νάξο²⁶¹, Πάρο και Αντίπαρο μέχρι το 1790 και Φολέγανδρο²⁶², Μήλο, Θήρα και Ανάφη²⁶³, Σπέτσες²⁶⁴, Φανάριο–Πύργο–Κυπαρισσία–Οίτυλο²⁶⁵. Εφ' όσον λοιπόν ο επικαρπωτής σύζυγος είχε την υποχρέωση να διαφυλάξει ακέραιη την περιουσία του θανόντος συζύγου, είναι σαφές ότι τα συμφέροντα των συγγενών εξ αίματος του θανόντος συζύγου, ως μελλοντικών κληρονόμων της "γονικής" του περιουσίας δεν βλάπτονταν σε καμιά περίπτωση.

Με δεδομένη λοιπόν την απαγόρευση εκποιήσεως της περιουσίας του θανόντος συζύγου από τον επικαρπωτή επιζώντα σύζυγο γίνεται σαφές ότι το έθιμο της παραχωρήσεως ισόβιας επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο δεν διασπούσε τους ισχυρούς περιουσιακούς συνεκτικούς κρίκους των μελών της γενεάς από την οποία η περιουσία αυτή καταγόταν αλλά αποτελούσε μάλλον ένα μέτρο προσωρινό και προστατευτικό του επιζώντος συζύγου και κυρίως της χήρας συζύγου²⁶⁶ όταν ο γάμος απέβαινε άτεκνος. Συνιστούσε συνεπώς ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ του θανάτου του ενός των συζύγων και της πλήρους επαγωγής της κληρονομίας του στους πλησιέστερους συγγενείς του, επαγωγή η οποία επήρχετο είτε με τον θάνατο του επικαρπωτή συζύγου είτε και νωρίτερα ακόμα με την τέλεση δεύτερου γάμου από αυτόν²⁶⁷. Το τελευταίο δε αυτό στοιχείο σαφώς προκύπτει και από την απάντηση της

261. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1950) σ. 164, 167.

262. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1957) σ. 15, 16.

263. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς , απάντησε δημογραφίας Θήρας έτους 1833, σ. 174.

Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 126.

264. Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 21 § 69.

265. Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 47, 48, 62, 58.

266. Η ευνοϊκότερη αυτή μεταχείριση της χήρας συζύγου, όπως και η υποχρέωση των συγγενών του συζύγου να διατρέφουν τη χήρα σύζυγο, υπαγορευόταν προφανώς από λόγους κοινωνικής πρόνοιας για την άπορη χήρα σύζυγο της οποίας η θέση ήταν δεινή όταν ο άνδρας πέθαινε χωρίς τέκνα και χωρίς διαθήκη, με την οποία να την εγκαθιστά έστω και σε ένα μικρός μέρος της περιουσίας του ως κληρονόμο του. Τούτο ίσχυε στις περιοχές του Λοιδωρικού, Γύθειου, Μάνης, Περαχώρας, Ναυπάκτου, Κυπαρισσίας, Οιτύλου, Τριφυλίας, Καλαβρύτων, Πύργου, Τριπόλεως, Λεονταρίου, Αγίου Πέτρου Κυνουρίας, Σπάρτης, Πόρου, Μεγαρίδας και Σαλαμίνας, Αθήνας (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 7, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 33, 35, 37, 38, 40, 44, 47, 49, 52, 77, 178· Κ α λ λ ι γ ά ς σ. 217 § 63, 64, 66, 69, 77, 76· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1962) σ. 20, 16, 58). Αντιθέτως, σε άλλες περιοχές, κυρίως νησιωτικές, όπως στη Νάξο, Θήρα και Ανάφη, Μήλο, Φολέγανδρο, Πάρο, και Αντίπαρο μέχρι το 1790, Κέα, Σίφνο, Σίκινο, Σπέτσες, αλλά και Άργος και Καρύταινα, δεν γινόταν διάκριση ανάμεσα σε άνδρα και γυναίκα επιζώντα σύζυγο (Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 8, 10, 15, 16, 152, 174, 10, 87, 12, 13, 39, 145 επ· Κ α λ λ ι γ ά ς § 61, 62, 65, 69, 73· Β ι σ β ί ζ η , Ερωτήματα (1955) σ. 126· τ ο υ ί δ ι ο υ , Ερωτήματα (1957) σ. 15, 16, 17· Π ε τ ρ ό - π ο υ λ ο υ , Σίφνος, αριθ. 30, σ. 132, 133).

267. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται κάποια αντιστοιχία με τις ρυθμίσεις της Ισαυρικής

[δημογεροντίας] της Μυκόνου όπου σαφώς αναφέρεται ότι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διατήρηση της επικαρπίας από τον επιζώντα σύζυγο είναι η μη τέλεση δευτέρου γάμου²⁶⁸.

Ανεξάρτητα πάντως από τα όσα δηλώνονται από τη [δημογεροντία] της Μυκόνου σχετικά με το ζήτημα αυτό, θα πρέπει να τονισθεί ότι κατά την έρευνα του διαθέσιμου υλικού, προέκυψαν κάποιες αμφιβολίες σχετικά με την εγκυρότητα της απαντήσεως αυτής. Και τούτο διότι, ούτε από το ιστορικό, ούτε από το διατακτικό των δικαστικών αποφάσεων, από τις οποίες οι πιο αντιπροσωπευτικές σχετικά με το ειδικό αυτό ζήτημα είναι δύο των ετών 1710 και 1787²⁶⁹, προέκυψε ότι παρόμοιο έθιμο επικρατούσε στο νησί της Μυκόνου σε όλο τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα. Η άποψη αυτή έχει ήδη υποστηριχθεί και από τον Ιάκ. Βισβίξη ο οποίος παραχώρηση

Εκλογής που αναφέρονται στην υποχρέωση της μητέρας, ως κατόχου, διαχειρίστριας και διοικήτριας της περιουσίας του προαποθανόντος συζύγου της να απογράφει την περιουσία του συζύγου της ("...προδήλως δημοσίαν αναγραφὴν ποιουμένης αὐτῆς ἥτοι ἱμβεντον πάσης τῆς καταλιμπανομένης ὑπὸ τοῦ αὐτῆς ἀνδρός παντοίας ἐπάρξεώς τε καὶ περιουσίας", Ε., 2, 5, 1)· πρβλ. επίσης Μαλαξός, κεφ. ΦΛΖ', σ. 357, "Καὶ αὐτὸ τὸ μερτικὸν ὁποῦ λάβη (εννοείται από την κληρονομαιὰ περιουσία του ἀνδρὸς τῆς) καὶ τὸ μερτικὸν τῶν παιδίων αὐτῆς, ὁποῦ ἔχει μετ' αὐτοῦ τοῦ ἀνδρός, καὶ τινὸς ἄλλου καὶ μὴ τὸ ὅλην οὐδὲ εἰς προῖκα τῆς καὶ τὸ γράψῃ". Πάντως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μία συντομὴ ἐπισκόπηση τῶν ὑπαρχόντων συλλογῶν ἐθίμων, ἡ επικαρπία παραχωρεῖτο συνήθως στὴ χήρα τοῦ συζύγου, ὅταν δὲν εἶχαν προέλθει τέκνα ἀπὸ τὸν γάμο καὶ κατὰ τούτο συνελθὼς τὸ ἔθιμο αὐτό, ὅπως τελικὰ διαμορφώθηκε κατὰ τὴν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας, διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὴν επικαρπία που παρείχε το βυζαντινὸ δίκαιο εἰδικὰ στὴν ἀπορρη χήρα σύζυγο γιὰ λόγους κοινωνικῆς προστασίας ἢ στα πλαίσια τοῦ οικογενειακοῦ συστήματος τῆς Ἰσαυρικῆς Ἐκλογῆς (N. 117 § 5· Ε., 2, 5, 3/6, 2· Πρόχ., 5, 6· Β., 28, 12· Ν. 106 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (N o a i l l e s – D a i n σ. 347–348)· Εξάβιβλος, V, VIII, 81, 82). Ἀντίθετη ὡστόσο πληροφορία γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό παρέχει ὁ G. Geib, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει γενικευμένη ἰσχὺ τοῦ ἐθίμου τῆς παραχωρήσεως ἰσόβιας επικαρπίας στὴ χήρα σύζυγο, ὅταν αὐτὴ δὲν ξαναπαντρευόταν, σὲ ὅλη τὴν περιουσία τοῦ πεθαμένου συζύγου τῆς, ἀκόμα καὶ ὅταν ἀπὸ τὸν γάμο εἶχαν προέλθει τέκνα (G e i b σ. 93).

268. Ἀνάλογο ἔθιμο ἴσχυε στὶς περιοχὲς τῆς Νάξου, Σαντορίνης, Σίκινου, Σίφνου, Ἀνω Σύρου, Φολεγάνδρου, Σπेतσῶν, Πάρου, Κέας, Θήρας καὶ Ἀνάφης, Λειβαδίας, Τριφυλίας, Γυθείου, Καλαβρύτων, Φίλιων Καλαβρύτων, Πύργου, Ἀνδρίτσαινας, Τρίπολης, Καρύταινας, Κυπαρισσίας, Ἀγίου Πέτρου, Λεοντάριου, Περαιώρας, Σπάρτης, Οἰτύλου, Μεγαρίδος καὶ Σαλαμίνας, Καστελλόριζου, Πάρου καὶ Ἀντίπαρου, Ναυπάκτου (Χ ρ υ σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς σ. 8, 10, 12, 14, 16, 24, 25, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 35/37, 49, 86· Κ α λ λ ι γ ά ς § 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 73, 76, 77, 78· Μ ι χ α η λ ῖ δ ο υ – Ν ο υ ά ρ ο υ , Κάρπαθος σ. 60· Β ι σ β ῖ ξ η , Ναξιακά σ. 140 επ.· τ ο υ ἰ δ ι ο υ , Ερωτήματα (1962) σ. 16) . Ἀντιθέτως ἡ σύζυγος ἔχει τὴν επικαρπία καὶ παρὰ τὴν τέλεση δευτέρου γάμου στὸ Ἄργος, ἐφ' ὅσον ὁ γάμος εἶχε διαρκέσει τουλάχιστον 20 χρόνια (Χ ρ υ σ α ν θ ὁ π ο υ λ ο ς σ. 39).

269. Πιο χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ δικ. αποφ. **100** ἔτους 1710 καὶ **194** ἔτους 1877 (Τ ο υ ρ τ ὁ γ λ ο υ , Μύκονος σ. 110, 204) γιὰ τὶς ὁποῖες βλ. πιο πάνω, § 11 καὶ § 12.

επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο συνάντησε μεν σε δύο δικαστικές αποφάσεις των ετών 1662 και 1682, αλλά στην μεν πρώτη το σχετικό δικαίωμα του επιζώντος συζύγου έχει παραχωρηθεί ως "γεροντομοίριο" από τον αποθανόντα σύζυγο ενώ στη δεύτερη η επικαρπία παραχωρείται από τον δικαστή με αναλογική εφαρμογή της Νεαράς 26 Ανδρόνικου του Παλαιολόγου (JGR, I, σ. 533 επ.) και όχι κατ' επίκληση εθίμου του νησιού²⁷⁰. Σε παρόμοιο συμπέρασμα κατέληξε ο ίδιος ερευνητής και για την Πάρο όπου επίσης στους άτεκνους γάμους επικαρπία δεν παραχωρείτο στον επιζώντα σύζυγο τόσο στην προικώα όσο και στην εξώπροικη περιουσία του θανόντος συζύγου τουλάχιστον μέχρι τα 1755²⁷¹, παρά το αντίθετο έθιμο που αναφέρουν ότι ίσχυε τόσο ο Π. Καλλιγάς²⁷² όσο και ο Λ. Χρυσανθόπουλος²⁷³.

Παρά ταύτα, την ύπαρξη εθίμου παραχωρήσεως επικαρπίας στον επιζώντα σύζυγο όταν ο γάμος ήταν άτεκνος, μόνον όμως στην ακίνητη περιουσία του θανόντος συζύγου, αναφέρει στα 1820 ο δραγομάνος του στόλου Ν. Μουρούζη σε γράμμα που απευθύνει στους επιστάτες του Κοινού της Μυκόνου²⁷⁴. Αξιοπρόσεκτο είναι πάντως ότι η μαρτυρία αυτή διαφοροποιείται από την απάντηση της [δημογεροντίας] Μυκόνου καθώς η παραχώρηση επικαρπίας αναφέρεται μόνον στην ακίνητη περιουσία του θανόντος συζύγου και όχι και στην κινητή η οποία περιέρχεται κατά πλήρη κυριότητα στους πλησιέστερους εξ αίματος συγγενείς του θανόντος συζύγου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

270. Β ι σ β ί ζ η , Δικαστικάί αποφάσεις, 6 έτους 1662, σ. 47 και 26 έτους 1682, σ. 105.

271. Β ι σ β ί ζ η , Πάρος σ. 141.

272. Κ α λ λ ι γ ά ς § 73, σ. 216.

273. Χ ρ υ σ α ν θ ό π ο υ λ ο ς σ. 12.

274. "...ἐπειδὴ ἀρχαία συνήθεια καὶ τοπικὸς νόμος ἐπικρατεῖ, ὅτε θάτερος τοῦ ἀνδρογύνου ἅπαις ἐκμετρήσῃ τὸ ζῆν, παραχωρεῖται μὲν εἰς τὸν ζῶντα ἢ ἐξουσιότης καὶ ἐπικαρπία τῆς ἀκινήτου περιουσίας τοῦ τετελευτηκότος, ἄχρις οὗ διαμένει ἄγαμος, μεταφέρεται δὲ ἅπασα ἢ παντὸς εἶδους κινητὴ περιουσία εἰς τοὺς πλησιεστέρους συγγενεῖς..." (ἀπόσπασμα γράμματος Π. Μουρούζη της 19ης Ιουνίου 1820 που δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Δ. Γκίνη (Γ κ ί ν η , Περίγραμμα σ. 285) κι προέρχεται ἀπὸ τὰ ΓΑΚ (φάκελλος Μυκόνου 140).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια επιχειρήθηκε η διαπραγμάτευση των σχέσεων δικαίου μεταξύ των μελών της ίδιας οικογένειας όπως αυτές προκύπτουν από τους τρόπους μεταβιβάσεως των ακινήτων γονικής προελεύσεως περιουσιακών αγαθών στη μικρή νησιωτική κοινωνία της Μυκόνου κατά την οθωμανική περίοδο κατακτήσεως της ευρύτερης εδαφικής περιφέρειας του Αιγαίου Πελάγους.

Η μελέτη των αμέσως εξουσιαστικών δικαιωμάτων στα περιουσιακά αντικείμενα και η συναφής μετακίνηση των περιουσιών σε μία περίοδο απουσίας σαφών κανονιστικών κειμένων ή άλλων επίσημων ρυθμίσεων που να ρυθμίζουν ζητήματα αναγόμενα στην ιδιωτική σφαίρα του βίου των κατοίκων παρουσιάζει κάποιες μεθοδολογικές δυσχέρειες και δεν στερείται από κάποιο βαθμό υποκειμενικότητας. Και τούτο διότι η ερμηνεία των επί μέρους νομικών φαινομένων αναδεικνύεται μέσα από τις όποιες διαθέσιμες γραπτές πηγές (δικαστικές αποφάσεις, νοταριακά συμβόλαια) οι οποίες, παρά τον πλούτο των νομικών τεκμηρίων που παρέχουν (λόγω και της τότε πρακτικής καταγραφής, σπασμένων εθιμικών διατάξεων σε ιδιωτικά έγγραφα), δεν παύουν ταυτόχρονα να εμφανίζουν και αρκετά ερμηνευτικά κενά λόγω της ελλιπούς γνώσεως τόσο των κοινωνικών δομών όσο και του δικαιικού υποστρώματος που αποτέλεσαν την πηγή της δημιουργίας τους.

Από την επεξεργασία των γραπτών αυτών κειμένων που είχαμε στη διάθεσή μας προέκυψε ότι η μετακίνηση των γονικής προελεύσεως αγαθών καθοριζόταν από συγκεκριμένους, παραδοσιακά εδραιωμένους στη συνείδηση των κατοίκων νομικούς κανόνες, κανόνες οι οποίοι, αν και μη καταγεγραμμένοι μέχρι τον 19ο αιώνα σε ειδικά νομικά κείμενα-κώδικες εθίμων, υπαγόρευαν αρκετά δεσμευτικά για τα δρώντα υποκείμενα τους όρους εσωτερικής (από γενεά σε γενεά) ή εξωτερικής (από μία οικογένεια σε άλλα μη συγγενικά άτομα) κυκλοφορίας των οικογενειακών περιουσιών.

Μέσα λοιπόν στα στενά αυτά πλαίσια αυτά που προσδιόριζαν οι εθιμικοί κανόνες δικαίου περιορισμένες ήταν οι δυνατότητες των ιδιωτών, ως δρώντων υποκειμένων του δικαίου, να κατευθύνουν όπως οι ίδιοι τυχόν θα επιθυμούσαν την κίνηση των οικογενειακών τους περιουσιών, μέσα και έξω από την οικογένεια. Το εθιμικά διαμορφωμένο και επιβεβλημένο σύστημα ισορροπίας των οικογενειακών και κοινωνικών δεδομένων κυριαρχεί στη συλλογική συνείδηση των κατοίκων και γίνεται αυθόρμητα αποδεκτό χωρίς να έχει ανάγκη γραπτής διατύπωσης. Οι όποιες

αμφισβητήσεις επιλύονται κυρίως από την κοινοτική αρχή η οποία, με μόνη την επίκληση του εθίμου, περιβάλλει τις δικαστικές της αποφάσεις με αδιαμφισβήτητο κύρος και αποτρέπει τις επεμβάσεις της οθωμανικής εξουσίας.

Με αυτό τον τρόπο και μέσω κυρίως του δικαιοδοτικού συστήματος, η οικογένεια, ως μονάδα κατοχής, παραγωγής και διαχείρισης των περιουσιακών αγαθών προβάλλει ως ζωτικό κύτταρο της μικροκοινωνίας της Μυκόνου σε κάθε στιγμή όπου οι σχέσεις δικαίου μεταξύ των μελών της αφορούν τα περιουσιακά αγαθά· τέτοιες "προνομιακές" στιγμές είναι οι στιγμές του γάμου, της κληρονομίας, των εκποιήσεων της γονικής ακίνητης ιδιοκτησίας, κατά τις οποίες η έννοια της κυριότητας επί των γονικών αγαθών σχετικοποιείται με σκοπό τη διατήρηση της συνοχής των οικογενειακών περιουσιών. Τούτο, καθώς προαναφέρθηκε, δεν σημαίνει ότι υπάρχουν συν-δικαιώματα των μελών της ευρύτερης οικογένειας πάνω στην έγγειο ιδιοκτησία. Η καθαρά φαινομενολογική προσέγγιση των πηγών που επιχειρήθηκε στα πλαίσια αυτής της εργασίας κατέδειξε ότι η πρόσδεση των κατοίκων με την έγγειο ιδιοκτησία είναι κατά βάση ατομικιστική. Το γεγονός ωστόσο ότι κατά τη στιγμή της μεταβίβασης της ατομικής αυτής ιδιοκτησίας αναδύεται, μέσα από τις εθιμικές πρακτικές του νησιού, ένα σύστημα που προστατεύει τη διατήρηση της οικογενειακής περιουσιακής συνοχής, δηλώνει τον βαθύτερο συμβολικό χαρακτήρα που έχει αποκτήσει στις παραστάσεις των κατοίκων η ακίνητη ιδιοκτησία. Πρόκειται για την αναπόσπαστη σύνδεση του δικαιώματος κυριότητας με την ένταξη του εκάστοτε κυρίου σε μία γενεαλογική γραμμή με την ένταξη του σε κάποια οικογένεια.

Καθώς το σχήμα των συγγενικών σχέσεων αντικατοπτρίζεται στο σύστημα ιδιοκτησίας και μεταβίβασης των περιουσιακών αγαθών, γίνεται αντιληπτό ότι το νομικό εθιμικό καθεστώς χαρακτηρίζεται από κάποια αμφισημία, καθώς η πρακτική διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος των περιουσιακών αγαθών που μεταβιβάζονται κάθε φορά. "Κοντετζιονάδες", "διπλοκοντετζιονάδες", "λίμπερες" και επίκτητες ("αγορές", "κίστα") περιουσίες κυκλοφορούν από γενεά σε γενεά ή μεταβιβάζονται σε μη συγγενικά πρόσωπα η καθεμία με τους δικούς της –εθιμικά επιβεβλημένους– όρους.

Στους όρους αυτούς διακρίναμε άλλοτε ίχνη του αρχέγονου αρχαίου ελληνικού και ελληνιστικού δικαίου (κυριότητα της γυναίκας επί των προικίων της, χωρισμός των συζυγικών περιουσιών, στοιχεία σύμπραξης συγγενών σε πράξεις περιουσιακής διαθέσεως οικογενειακών περιουσιών, θεσμός των "συγγραφοδιαθηκών"), άλλοτε συγγένεια με κανονιστικά κείμενα του ρωμαϊκό-βυζαντινού παρελθόντος (θεσμός του οικογενειακού κληρονομικού καταπιστεύματος, αρχή της προτιμήσεως των συγγενών του πωλητή κατά την εκποίηση των ακινήτων, σύστημα μεταβιβάσεως των προικίων μη "κοντετζιονάδων" περιουσιών, αρχή του αναπαλλοτρίωτου της γυναικείας προίκας) και άλλοτε συνέχεια δημώδους ρωμαϊκο-βυζαντινής εθιμικής πρα-

κτικής (διάσπαση του ενιαίου της κληρονομιαιάς περιουσίας από άποψη νομικής μεταχείρισης σε γονική και επίκτητη, περιορισμοί ή απαγορεύσεις της ελευθερίας του διαθέτειν, δικαίωμα επικαρπίας του συζύγου επί της περιουσίας του θανόντος, λειτουργία του γαμήλιου συμφώνου ως κληρονομικού συμφώνου). Παράλληλα η νομική συγγένεια επί μέρους θεσμών με φραγκικά ή βενετικά έθιμα (αρχή *paterna-paternis, materna-maternis*, εγκατάσταση με διαθήκη της συζύγου ως "κυρίας" και "νοικοκυράς" (*donna e domina*) στην περιουσία του συζύγου, δικαίωμα επικαρπίας της συζύγου επί της περιουσίας του θανόντος, καταπιστευματικοί όροι σε διαθήκες) δεν αποκλείει το ενδεχόμενο αλληλοεπίδρασης δικαιογών συστημάτων στη διαμόρφωση των θεσμών αυτών ή ακόμα και τη διεθνικότητα κάποιων θεσμών (αρχή του γονικού, προτίμηση).

Αντικείμενο μελέτης των πρακτικών και συμπεριφορών αυτών στην εργασία αυτή αποτέλεσε ο νησιωτικός μικρόκοσμος της Μυκόνου. Ο αγροτικός και απομονωμένος για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα (τουλάχιστον μέχρι τον 17ο αιώνα) από τον έξω κόσμο χαρακτήρας της περιοχής και η πληθυσμιακή του ομοιογένεια είναι φυσικό να έχει συντελέσει στην ακαμψία των κοινωνικών, οικονομικών και νομικών δομών. Οι εθιμικές ωστόσο πρακτικές που εμφανίζονται να λειτουργούν εδώ παρουσιάζουν έντονη συγγένεια με τις αντίστοιχες πολλών άλλων νησιών της ευρύτερης εδαφικής περιφέρειας του Αιγαίου, κατά τρόπο ώστε να μπορεί κανείς να διακρίνει τα αδρό χαρακτηριστικά ενός γενικού εθιμικού συστήματος που ίσχυε στην πελοπόννησο αυτή κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, παρά την ιδιομορφία των ιστορικών συνθηκών της καθεμιάς ξεχωριστά από τις νησιωτικές αυτές μικροκοινωνίες. Η αρχή του γονικού, η αρχή της προτίμησης των συγγενών κατά την εκποίηση των ακινήτων, η αρχή του αναπαλλοτρίωτου των γυναικείων προικίων καθώς και οι εξαιρέσεις από την αρχή αυτή (συναίνεση της γυναίκας στην εκποίηση της προίκας, αρχή της αντικαταστάσεως των προικίων από τον άνδρα), ο αποκλεισμός του επιζώντος συζύγου από την περιουσία του θανόντος, η πιθανότατα γενικευμένη μη εφαρμογή της "τριμοιρίας" σε Κυκλάδες και Δωδεκάνησα καθώς και η εθιμική πρακτική των "κοντετζιό" που τίθενταν στις διαθήκες και προικοσύμφωνα των περισσότερων νησιών των Κυκλάδων, διαμορφώνουν την εικόνα μιας κατά βάση ενιαίας ζώνης δικαίου. Οι διατοπικές και διαχρονικές διαφοροποιήσεις των εθιμικών ρυθμίσεων σε επί μέρους νομικά ζητήματα (σύστημα χωρισμού της πατρικής και μητρικής περιουσίας-σύστημα μερικής συζυγικής κοινοκτημοσύνης, σύστημα ισότητας κληρονομικών δικαιωμάτων αρρένων και θηλέων τέκνων-σύστημα αρρενογονίας, αρχή της ισότητας των κατιόντων-έθιμο πρωτοτοκίας ή υστεροτοκίας, αναγκαστική ή μη εφαρμογή της αρχής του γονικού, διαφοροποιήσεις ως προς τη σειρά κλήσεως των εξ αδιαθέτου κληρονόμων, διαφοροποιήσεις ως προς το ποσοστό της επιφυλλασσόμενης μερίδας από την κληρονομία υπέρ των συγγενών, διαφοροποιή-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

σεις στην εφαρμογή του δικαιώματος προτιμήσεως των συγγενών κ.λπ.) δεν είναι, κατά την προσωπική μας άποψη, αρκετές για να αναιρέσουν τη γενική στρατηγική που ακολουθεί το μεταβυζαντινό εθιμογενές δίκαιο της κυκλαδικής και δωδεκανησιακής περιοχής στα ζητήματα μεταβιβάσεως των οικογενειακών περιουσιών. Πρόκειται για μια στρατηγική που κάθε φορά θέτει το πρόβλημα της μορφής και της έκτασης της "οικογενειακής αλληλεγγύης", του οικογενειακού αρχέτυπου που διατηρείται ζωντανό στις παραστάσεις και τις πρακτικές των κατοίκων και αποτυπώνεται στη διαπλοκή συγγενικών σχέσεων και αγροτικής γής. Ένα πρόβλημα που ακόμη δεν έχει οριστικά απαντηθεί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Περιλαμβάνονται τα έργα εκείνα που δεν εμφανίζονται στον πίνακα βραχυγραφιών)

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΑΔ., "Τα Χρονικά του Μορέως. Συμβολαί εις την Φραγκοβυζαντινήν ιστορίαν και φιλολογίαν", ΔΙΕΕΕ, 6 (1901–1904), σ. 123 επ.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Περί τοπικής αυτοδιοικήσεως εν Ελλάδι εν συγκρίσει προς την εν Γαλλία και Αγγλία, Αθήναι 1879.

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων (1641–1709)", Ελληνικά, 5 (1932), σ. 335–350.

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Οι προνομιακοί ορισμοί του Μουσουλμανισμού υπέρ των Χριστιανών", Ελληνικά, 9 (1936), σ. 102–166.

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς 1946.

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ., "Περί βυζαντινών διαθηκών", Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης (12–19 Απριλίου 1953), τ. Β', Αθήναι 1956, σ. 281–287. BOERIO G., Dizionario del dialetto Veneziano, Venezia 1929.

ΑΜΠΕΛΑ Τ., Ιστορία της γήσου Σύρου, 1873.

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ Ξ., Η Σκύρος στους περιηγητές και γεωγράφους, Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Αθήνα 1977.

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ–ΜΠΙΜΠΙΚΟΥ Ε., Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα ένας προσωρινός απολογισμός. Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας (15ος–19ος αιώνας), Αθήνα 1979, σ. 191–259.

ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Α., Έργα, 1–3, Αθήναι 1938–1940.

ANDRÉADES A., "L'administration financière de la Crèce sous la domination turque", *Révue des études grecques*, 23, Paris 1910, σ. 131–183 = Ανδρεάδου Α., Έργα, 1 (1938), σ. 625–720 (όπου και παραπέμπεται).

ARGENTIS RH., Chios vincta, or the occupation of Chios by the Turks (1566) and their administration of the island (1566–1912), Cambridge 1941.

ΑΡΜΑΚΟΛΛΑ Ν., Οικονομικά της Τήνου, 1715–1822, εν Αθήναις 1926.

ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών 15ου και 16ου αιώνας, Αθήναι 1979.

ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Φορολογικοί μηχανισμοί και οικονομία στο πλαίσιο των ελληνικών κοινοτήτων (ιζ'–ιθ' αι.)", Ζητήματα Ιστορίας, Αθήνα 1983, σ. 236–253.

ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Φορολογικές και περιοριστικές λειτουργίες των κοινοτήτων στη τουρκοκρατία", Ιστορικά, 5 (1986), σ. 45–62.

- ΑΣΔΡΑΧΑ Σ., "Νησιωτικές κοινότητες: Οι φορολογικές λειτουργίες (I-II)", *Ιστορικά*, 8-9 (1988), σ. 3-36, 229-258.
- ΜΠΑΜΠΑΚΟΥ Α., Πράξεις κοινής διαθέσεως και άλλα συγγενή φαινόμενα κατά το δίκαιον της αρχαίας Θεσσαλίας, Αθήναι 1961.
- ΜΠΑΜΠΑΚΟΥ Α., Σχέσεις οικογενειακού δικαίου εις την νήσον Κάλυμνον τον Α' μ. χ. αιώνα, Αθήναι 1963.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ., "Συμβολή εις την μελέτην της δημόδους νομικής ορολογίας", *ΞΕΝΙΟΝ Vestschrift für P. J. Zepos*, III, Athen-Freiburg-Köln, 1973, Appendix, σ. 519-571.
- ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ Δ., Συμβολή εις την μελέτην των νομικών, εμπορικών και οικονομικών όρων του ελληνικού χώρου (17ος-19ος αι.), Αθήναι 1990.
- ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. Γ' Θεσσαλονίκη 1968, τ. Δ', Θεσσαλονίκη 1973.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Α., Κυθνιακά, εν Ερμουπόλει Σύρου 1882.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Α., Ιστορία της νήσου Κύθνου, Αθήναι 1896.
- ΒΑΛΛΗΝΔΑ Π., "Τέσσερα δικαιοπρακτικά έγγραφα εκ Πάρου των ετών 1831-33", *Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας*, έτος 62ον, Αθήνα 1943, σ. 321 επ.
- ΒΑΟΥ Ζ., Ναοί και ναύδρια της Μήλου, Αθήναι 1964.
- BATTISTA-DONATO G., *Viaggi a Costantinopoli*, Venezia 1688.
- BEAUCHET L., *Histoire du droit privé de la République athénienne*, I-IV, Amsterdam 1969.
- ΒΕΗ Ν., "Τοπικά νομικά έθιμα Βυτίνης και των περιχώρων αυτής και της επαρχίας Τριπόλεως (της Αρκαδικής)", *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, 20 (1949), σ. 68 επ.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., Η πολιτική δικαιοσύνη κατά την ελληνικήν επανάστασιν μέχρι του Καποδιστρίου, Αθήναι 1941.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Οι κοινοί καγκελλάριοι της Ναύου επί Τουρκοκρατίας", *Ανάτυπο από το ΑΙΔ*, IB' (1945), σ. 3-16.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Αι μεταξύ των συζύγων περιουσιακαί σχέσεις εις την Χίον κατά την τουρκοκρατίαν", *ΕΚΕΙΕΔ*, 1 (1948), σ. 1-164.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Το υπουργικόν σχέδιον του Β. Διατάγματος της 23 Φεβρουαρίου 1835", *ΕΚΕΙΕΔ*, 3 (1950), σ. 1-7.
- ΒΙΣΒΙΖΗ ΙΑΚ., "Το πρόβλημα της Ιστορίας του Μεταβυζαντινού δικαίου", *ΕΚΕΙΕΔ*, 6 (1955), σ. 131-153.
- ΒΙΖΟΥΚΙΔΗ Π., "Ηπειρωτικών θεσμών έρευνα", *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 2 (1927), σ. 5 επ.
- BOERIO G., *Dizionario del dialetto Veneziano*, Venezia 1929.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Β', Αθήναι 1975.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Κληρονομικόν Δίκαιον, τευχ. Α', έκδ. β', Αθήναι 1978.
- ΒΟΥΖΙΚΑ Ε., Γνωμοδότησις, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 854-874.
- ΜΠΟΣΔΑ Δ., Δημιουργία και εξέλιξις του κληρονομικού καταπιστεύματος, ΝοΒ, Έτος 21ον (1973), σ. 1395-1403.

- BRUCK E., Totenteil und Seelgerät im griechischen Recht, α' έκδ., München 1926.
- BRUNS G. SACHAU E., Syrisch-römisches Rechtsbuch aus dem fünften Jahrhundert, Leipzig 1880.
- ΧΑΛΚΙΑΔΗ Ζ., Λαογραφικά Κάσον, 1971.
- ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ Ι., Η ιστορία της Μήλου, Αθήναι 1927.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Η δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών δικαστηρίων επί ιδιωτικών διαφορών κατά την βυζαντινήν περίοδον", ΕΕΒΣ 18 (1948), σ. 192-201 = Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 244-254 (όπου και παραπέμπεται).
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Η συζυγική κοινοκτημοσύνη κατά το δίκαιον των πατύρων και οι Πέρσαι της επιγονής", Δίκαιον και Ιστορία. Μικρά Μελετήματα, Αθήναι 1973, σ. 94-105.
- ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Σύμπραξη συγγενών σε δικαιοπραξίες. Ο των ατέκνων νόμος", Αφιέρωμα στον Νίκο Σβορώνο, τ. Α', Ρέθυμνο 1986, σ. 358-361.
- CODDING P., "Les droits du conjoint survivant dans l'ancien droit belge", Famille, droit et changement dans les sociétés contemporains, Travaux des VIIIes Journées d'études juridiques J. Dabin organisées par la Centre de droit de la famille, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l'Université Catholique de Louvain XI, Bruxelles 1978, σ. 277-295.
- ΔΑΠΟΝΤΕ Ν., "Το εν Άνδρω έθιμον "περί της τύχης της προικός λυθέντος του γάμου" και ο Νόμος 2310 "περί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής", Ανδριώτης, Πειραιεύς 1930, σ. 5-31.
- DARESTE R.-HAUSSOULLIER B.-REINACH TH., Recueil des inscriptions juridiques grecques, Roma 1965.
- ΔΑΣΚΑΛΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΑΠΕΤΑΝΑΚΗ Σ., "Εθιμικά της συγγενειακής οργάνωσης σε σχέση με την ιδιοποίηση της γης", Επετηρίς Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Κοινωνίας, 1 (1987), σ. 67-79.
- ΔΕΛΑΡΟΚΚΑ Ι., "Συμβολή στη μελέτη των εθίμων της Νάξου", Ναξιακόν Αρχεϊον 1(1947), σ. 38-42.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Η μειονεκτική θέσις της γυναίκος εις το κληρονομικόν δίκαιον της Γόρτυνος", Τόμος εις μνήμην Κ. Καραβά, ΕΕΠΘΕΣ, Ι(1969), σ. 127-145.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., Ο θεσμός της προικός κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον [Συμβολαί εις την έρευναν της Ιστορίας του Ελληνικού και του Ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της Αρχαιότητος. 10], Αθήναι 1959.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Τινά περί της λήξεως της πατρικής εξουσίας κατά το βυζαντινόν δίκαιον. Δίκαιον των Μακεδόνων", Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας, έτος 78(1959), σ. 53-66.
- ΔΗΜΑΚΗ Π., "Επί του θέματος της κυριότητος των γυναικών επί των προικῶν αυτών πραγμάτων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον", Επιστημονική Επετηρίς της Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (τόμος προς τιμήν Γ. Θ. Ράμμου), Αθήναι 1979, σ. 943-955.

- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Δ., Μέγα Λεξικόν ὅλης της Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τ. Ζ'.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Νομικαὶ Ενασχολήσεις, Αθήναι 1927.
- ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ (ΔΗΜΗΤΡΟΓΛΟΥ) Δ., Ιερονομικὸν Κληρονομικὸν των Μωαμεθανῶν Δίκαιον, Φεράϊζ, Αθήναι 1915.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν., Λαογραφικά της Σάμου, Αθήνα 1983.
- ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ Α., "Ἑπτανησιακαὶ διαιτησίαι ΙΗ' αἰῶνος", Νέον Αθηναῖον, 2 (1957), σ. 87–115.
- ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ Κ., Ο νομοκάνων του Μανουήλ Μαλαξοῦ, Αθήναι 1916.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., "Το ἐν Σύρῳ ἔθιμον της συζυγικῆς κοινοκτημοσύνης", Θ., ΝΣΤ' (1945), σ. 167–170.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., Η Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', Ερμούπολις 1948.
- ΔΡΑΚΑΚΗ Α., "Η ὁριζόντιος ιδιοκτησία εἰς τὰς Κυκλάδας", ΕΕΝ, 26 (1959), σ. 246–250.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Η ἀκίνητος ιδιοκτησία ἐν Τουρκία, Σμύρνη 1902.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Ανατολικά Μελέται, Α'. Τα προνόμια του Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου, Σμύρνη 1909.
- ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ Ν., Μοναστηριακαὶ γαῖαι, Γαῖαι καὶ δάση ἱερῶν Μονῶν Ἀγίου Ὁρους, Αθήναι 1939.
- ERDMANN W., Die Ehe im alten Griechenland, München 1934.
- ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ ΤΡ., Η νῆσος Σκιάθος, Αθήναι 1913.
- ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ ΣΠ., "Η ἡμετέρα "χυρὰ καὶ σίκουρὰ" στὶς διαθήκες τοῦ ἀρχαιοφυλακείου Λευκάδας", Επετηρὶς Εταιρείας Λεπταδικῶν Μελετῶν, Δ' (1977), σ. 55 ἐπ.
- FLOGAÏTIS SP., Système Vénitien de successions ab intestat et structures familiales dans les îles ioniennes, Centre de Recherches d'histoire et de philologie de la IVe section de l'École Pratique des Hautes Études (V, Hautes Études médiévales et modernes), 45, Genève 1981.
- ΓΑΛΑΝΗ-ΜΟΥΤΑΦΗ Β., "Προίκα καὶ Κοινωνικὴ οργάνωση στὴ Σάμο στὰ μέσα τοῦ 19οῦ αἰῶνα", Ἀντιπελάργηση (Τιμητικός Τόμος στὸν Νικόλαο Α. Δημητρίου), Αθήνα 1992.
- ΓΑΒΑΛΑ Ζ., Η νῆσος Σίκινος, Αθήναι 1931.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Κανονικαὶ διατάξεις. Επιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα των ἀγιοτάτων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, 1–2, Κωνσταντινούπολις 1888–1889.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Βραχεία σημειώσεις περὶ των ἐκκλησιαστικῶν ημῶν δικαίων, Κωνσταντινούπολις 1909.
- ΓΕΔΕΩΝ Μ., Επίσημα γράμματα τουρκικὰ αναφερόμενα εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ημῶν δίκαια, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1909.
- ΓΕΩΡΓΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ ΕΠ., Τηνιακά, ἥτοι ἀρχαῖα καὶ νεωτέρα γεωγραφία καὶ ἱστορία της νήσου Τήνου, Αθήναι 1889.
- GERNET L., Droit et Société dans la Grèce ancienne, La loi de Solon sur le "testament", Publications de l'Institut de Droit Romain de l'Université de Paris, XIII, Paris 1955.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

- ΓΚΙΝΗ Δ., "Η εις φράσιν κοινήν παράφρασις του Νομοκάνονος Μαλαξού", *Ελληνικά*, 8 (1935), σ. 29–47.
- ΓΚΙΝΗ Δ., "Ο νομοκάνων του Μαλαξού ως πηγή δικαίου του μετά την άλωσιν Ελληνισμού", *Πρακτικά Ακ. Αθ.*, 13 (1938), σ. 396–401.
- ΓΚΙΩΝ Κ., *Ιστορία της νήσου Σίφνου*, Σύρος 1876.
- GLOTZ G., *La solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce*, Paris 1904.
- ΓΚΟΦΑ Δ., "Θαλασσοδάνεια, Σερμαγιές, Βλησίδα. Τρεις μορφές χρηματοδότησης της θαλάσσιας επιχείρησης στα μεταβυζαντινά χρόνια", *Πειραϊκή Νομολογία* 7 (1985), σ. 119–143 = *Μελέτες Ιστορίας του Ελληνικού δικαίου των συναλλαγών αρχαίου, βυζαντινού, μεταβυζαντινού*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ. 133, Αθήναι 1993, σ. 395–413 (όπου και παραπέμπεται) = *Ανάλεκτα Ναυτικού Δικαίου I*, Μνήμη Δημητρίου Μαρκιανού, Αθήναι 1988, σ. 287–311.
- ΓΚΟΦΑ Δ., *Ιστορία και Εισηγήσεις του Ρωμαϊκού δικαίου*, τ. I– VI, Β'/Γ' έκδ., Αθήνα–Κομοτηνή 1986–1990.
- GOODY J. –TAMBIAN S., *Bridewealth and Dowry in Africa and Eurasia*, Cambridge 1973.
- ΓΟΥΝΑΡΗ Α., *Η Κύθνος*, Αθήναι 1938.
- HUNGER H., "Christliches und Nichchristliches im byzantinischen Eherecht", *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 18 (1967), σ. 303–325.
- JACOBY D., "Les Archontes grecs et la féodalité en Morée franque", *Travaux et Mémoires*, 2 (1967) = *Variorum Reprints, Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, London 1975, II, σ. 421–481 (όπου και παραπέμπεται).
- JACOBY D., "Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et XVe siècles", *Etudes rurales*, 5–6 (1962), σ. 163–186 = *Variorum Reprints, Société et démographie à Byzance et en Romanie latine*, London 1975, III, σ. 161–186 (όπου και παραπέμπεται).
- JACOBY D., "Les "Assises de Romanie" et le droit vénitien dans les colonies vénitiennes", *Venezia e il Levante fino al secolo XV. Atti del I Convegno internazionale di storia della civiltà veneziana* (Venise, 1968), I, 1. Florence, 1973 = *Recherches sur la Méditerranée orientale du XIIe au XVe siècle. Peuples, sociétés, économies*, Variorum Reprints, London 1979, σ. 347–360 (όπου και παραπέμπεται).
- ΚΑΪΡΗ Α., "Ιστορικά τινά περί των εν Άνδρω νομικών εθίμων", *Ανάτυπο με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση από το περιοδικό "Άνδριακές σελίδες"*, έτος Α', τευχ. 3 (1959) σ. 2–8.
- ΚΑΛΙΝΔΕΡΗ Μ., *Τα λυτά έγγραφα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης (1676–1808)*, Δημοσιεύματα Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης 2, εν Θεσσαλονίκη 1951.
- ΚΑΛΛΙΓΑ Π., *Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου*, τ. Γ', Αθήναι 1885.
- ΚΑΛΛΙΓΑ Π., *Μελέται Νομikai, Πολιτικai, οικονομολογικai κ.λπ. και Λόγοι εν τη Εθνοσυνελεύσει και τη Βουλή*, τ. Α', "Περί συντάξεως πολιτικού Κώδικος εις την Ελλάδα", έκδ. Γ. Καλλιγά, εν Αθήναις 1899, σ. 443–463.
- ΚΑΝΕΛΛΑΚΗ, Κ. *Χιακά Ανάλεκτα*, Αθήναι 1890.

- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., "Ναξιακά δικαιοπρακτικά έγγραφα του 16ου αιώνας", ΕΜΑ, 5 (1955), σ. 47–91.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., Κουρσάροι και Σκλάβοι. Ανέκδοτα μυκονιάτικα και συριανά έγγραφα, Σύρος 1948.
- ΚΑΤΣΟΥΡΟΥ Α., "Ναξιακά έγγραφα της Τουρκοκρατίας. Δικαιοπραξίαι Ιωάννου Γα", ΕΜΑ, 8–9 (1958–59), σ. 125–190.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α.–G. CONSTABLE, "People and Power in Byzantium. An introduction to Modern Byzantine Studies", Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington 1982.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α., "Κεντρομόλες και κεντρόφυγες τάσεις στο βυζαντινό κόσμο (1081–1261). Η δομή της βυζαντινής κοινωνίας", Βυζαντιακά, 3 (1983), σ. 91–110.
- ΚΑΖΗΔΑΝ Α., "Η Βυζαντινή οικογένεια, και τα προβλήματά της", Βυζαντινά 14 (1988), σ. 223–236.
- ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Α., Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13ο αιώνα, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte–Athenener Reihe. 4], Αθήνα, 1990.
- ΚΙΣΚΗΡΑ Ι., "Προίκιςις αρρένων εν Νάξω", ΕΕΝ, ΚΒ' (1955), σ. 1313–1314.
- ΚΙΣΚΗΡΑ Ι., Το Αστικόν δίκαιον της Ύδρας, [Συμβολαί εις την έρευναν της ιστορίας του ελληνικού και ρωμαϊκού δικαίου ως και των άλλων δικαίων της αρχαιότητος. 13], Αθήναι 1961.
- ΚΟΝΙΔΑΡΗ Ι., Το δίκαιον της μοναστηριακής περιουσίας από του 9ου μέχρι και του 12ου αιώνας, Αθήναι 1979.
- ΚΟΝΤΟΠΙΩΡΓΗ Γ., Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Αθήνα 1982.
- ΚΟΥΚΚΟΥ Ε., Οι κοινοτικοί θεσμοί στις Κυκλάδες κατά την Τουρκοκρατία, [Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος. 1], Αθήνα 1980.
- ΚΟΥΚΚΟΥ Ε., Θεσμοί και προνόμια του Ελληνισμού μετά την Άλωση. Διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας κατά την Τουρκοκρατία, β' έκδ., Αθήνα–Κομοτηνή 1988.
- ΚΟΥΡΟΥΚΛΗ Μ., "Γενιά, προίκα και κληρονομιά. Η περίπτωση της Επίσκεψης στην Κέρκυρα", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 77–111.
- ΚΡΑΣΣΑ–ΡΟΪΛΟΥ, Κληρονομικόν Δίκαιον, στ' εκδ., Αθήναι 1932.
- LASLETT P., "La famille et le ménage approches historiques," Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, 27 (1972), σ. 847–872.
- LAURENT V., Les Regestes des actes du Patriarcat de Constantinople, I, Paris 1971.
- ΛΑΖΑΡΗ Σ., "Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Μυκόνου. Εξέλιξη και κατανομή των φόρων, τέλη 17ου αρχές 19ου αιώνα", ΕΕΚΜ, ΙΔ' (1991–1993), Πρακτικά Α' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Άνδρος 5–9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήνα 1993, σ. 123–149.
- LEWIS K., Das Recht des Familienfideicommisses, 1863.
- ΛΙΑΤΑ Ε., Η Σέριφος κατά την Τουρκοκρατία (17ος–19ος αιώνας). Συμβολή στη μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών δομών του κοινοτικού συστήματος, Ρέθυμνο 1986.

- ΛΙΓΝΟΥ Α., "Αρχεῖον της Κοινότητος Ὑδρας 1778–1832", 6 (ἔτη 1818–1821), Πειραιεύς 1925.
- ΛΟΓΟΘΕΤΗ Μ., Τα κτηματολόγια της Νισύρου κατὰ τα χρόνια της δουλείας, 1785–1945, Νισυριακά, Αθήνα 1987.
- MACNAGHTEN W., Principles and Precedents of Moohumudann Law, Calcutta 1825.
- ΜΑΛΑΝΔΡΑΚΗ Μ., "Νησιωτικά Χρονικά–Ανέκδοτα έγγραφα", Ελληνικά, 10 (1938), σ. 69–116, 319–402.
- ΜΑΝΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Το Ναυτικόν Δίκαιον της Ὑδρας (1757–1821), Αθήναι 1939.
- ΜΑΝΙΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Ι., Ιστορία της νήσου Ὑδρας, τ. Α', Αθήναι 1946.
- ΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Μ., "Le droit successoral du Zagori (XVIIIe–XIXe siècles): un exemple d'articulation entre coutume, droit coutumier et pratiques sociales", Droit et Cultures, 20 (1990), σ. 55–72.
- ΜΑΡΟΠΟΥΛΟΥ Μ., "Η πολιτική των εκκλησιαστικών και κοινοτικών αρχών στο ζήτημα της αύξησης του ποσού της προίκας. Η περίπτωση των Ζαγοροχωριών στην Ἡπειρο (18ος–19ος αἰώνας)", στον τόμο "Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο", Αθήνα 1994, σ. 111–129.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Συμβολαί εις την μελέτην του εν Αθήναις κατὰ την περίοδον της Επαναστάσεως ισχύσαντος δικαίου, Αθήναι 1959.
- ΜΑΤΣΗ Ν., "Ζητήματα εκ του θεσμού της προίκας εν τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου", ΕΕΒΣ, 36 (1968), σ. 45–54.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Η Νεοσύ του Πατριαρχείου Αθηνῶν περὶ "τοῦ δικαίου", ΒΝΤ, XXI (1971), σ. 177–192.
- ΜΑΤΣΗ Ν., Το οικογενειακόν δίκαιον κατὰ την νομοθεσίαν του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως των ετών 1315–1401, Αθήναι 1962.
- MEIER-SCHOEMANN-LIPSIUS, Der attische Process., Berlin 1883–1887.
- ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ., Μία διαθήκη εκ Σίφνου του 1662, ΕΚΕΙΕΔ, 8 (1958), σ. 103–111.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ–ΝΟΥΑΡΟΥ Μ., Εθιμικόν Δίκαιον Αστυπάλαιας, Λαογραφία, 13 (1951), σ. 125–134.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ–ΝΟΥΑΡΟΥ Γ., Δίκαιον και Κοινωνική συνείδησις, Λαϊκόν και επίσημον δίκαιον εις την νομικήν ζωήν, Αθήναι 1972.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ–ΝΟΥΑΡΟΥ Γ., "Επιβιώσεις μητριαρχικών θεσμών στα οικογενειακά και κληρονομικά έθιμα της Καρπάθου και άλλων νησιών", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 1–22.
- MILLER W., Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα 1204–1566, μετάφραση Α. Φουριώτη, Αθήναι 1960.
- MITTEIS L., Reichsrecht und Volksrecht in den öslichen Provinzen des Römischen Kaiserreichs (mit Beiträgen zur Kenntniss des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung), Hildesheim 1963.
- MITTEIS L. –WILCKEN U., Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde, Hildesheim 1963.

- MONTESQUIEU, *De l'esprit des lois*, Βιβλ. V, κεφ. 9, έκδ. 1871.
- ΜΟΥΤΑΦΤΣΙΕΒΑ Β., *Αγροτικές σχέσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία (15ος–16ος αι.)*, μετάφραση Ουρ. Ασρινάκη–Ευγ. Μπαλτά, Αθήνα 1990.
- ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ Β., "Θηραϊκών εκ πατριαρχικών κωδίκων κατάλοιπα", *ΕΕΒΣ*, 8 (1931), σ. 301–311.
- ΝΑΚΟΥ Γ., "Η φορολογική νομοθεσία κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν (1821–1826)", *ΕΕΠΘΕΣ*, τ. I (εις μνήμην Κ. Καραβά), Θεσσαλονίκη 1978, σ. 1155 επ.
- ΝΑΚΟΥ Γ., *Το νομικό καθεστώς των τέως δημοσίων οθωμανικών γαιών*, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΝΑΚΟΥ Γ., *Προβλήματα Βυζαντινού κληρονομικού δικαίου επί Παλαιολόγων–Η λειτουργική ισχύς της Νεαράς 26 Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου*, Θεσσαλονίκη 1988.
- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Β., *Στοιχεία του Αστικού Δικαίου. Β'. Εμπράγματα Δίκαια*, Αθήναι 1879.
- OLIVIER F.–MARTIN O., *Histoire du droit Francais des origines à la Revolution*, 1948.
- OURLIAC P. –J. DE MALAFOSSE, *Droit roumain et ancien droit*, 2, Paris 1961.
- OURLIAC P. –J. DE MALAFOSSE, *Histoire du droit privé, III, Le droit familial*, Paris 1968.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Ein Beitrag zur Entwicklung der Diatesie im altgriechischen Recht mit besonderer Berücksichtigung des attischen Rechts", *Festschrift Paul Koschaker*, 3 (1939), σ. 199 επ.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Γένεσις και ανέλιξις του ελληνικού δικαίου μέχρι του αστικού κώδικος", *Εφημερίς Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας*, 67 (1949), σ. 27–35.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Ιστορική Εισαγωγή εις τας πηγάς του Ελληνικού Δικαίου*, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, α' έκδ. Αθήναι 1953 = *ΕΕΠΘΕΣ*, ΙΘ', τευχ. Α' (1986), σ. 3–132 (όπου και παραπέμπεται).
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Ελλήνων συναρτηώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν", *Γνώσεις*, Αθήναι, 1958 = *ΕΕΠΘΕΣ*, ΙΘ', τευχ. Α', (1986), σ. 93–119 (όπου και παραπέμπεται).
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Τριπλή διαμάχη δικαίων κατά την επίλυσιν κληρονομικής διαφοράς επί Τουρκοκρατίας*, *ΕΕΠΘΕΣ*, ΙΘ', τευχ. Γ', σ. 523–604 (όπου και παραπέμπεται) = *ΕΕΠΘΕΣ*, ΙΒ', τευχ. Ε' (Αφιέρωμα εις Χαράλαμπον Ν. Φραγκίσταν), Θεσσαλονίκη 1969, σ. 573–665.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., *Ρωμαϊκόν Δίκαιον εν διαλεκτική συναρτήσει προς το ελληνικόν*, Πανεπιστημιακαί Παραδόσεις, τευχ. Α', Β', Θεσσαλονίκη–Αθήναι 1974.
- ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ Ν., "Τα "προνόμια" ως πολιτιστικός παράγων εις τας σχέσεις Χριστιανών Μουσουλμάνων. Συμβολή εις το εθιμικόν κοινοδίκαιον της Εγγύς Ανατολής και της Νοτιοανατολικής Ευρώπης", *ΕΕΠΘΕΣ*, ΙΘ' (1986), σ. 25–90 = *ΕΕΠΘΕΣ*, Θ' (1975), σ. 815–895 (όπου και παραπέμπεται).
- ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν., *Κληρονομικό Δίκαιο*, 4η έκδ., Αθήνα 1985.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ–ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ Λ.– Γ. ΡΟΔΟΛΑΚΗ –Δ. ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ, "Οι πράξεις του νοταρίου Καρουσάδων Κερκύρας πρωτοπαλά Φιλίππου Κατωϊμέρη (1503–1507)", *ΕΚΕΙΕΔ*, 33 (1997), σ. 9–436.

- ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ-ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ Λ., "Η αναγκαστική εκτέλεση για την ικανοποίηση ιδιωτικών χρηματικών απαιτήσεων. Περιπτώσεις από τα μεταβυζαντινά έγγραφα του νησιωτικού χώρου του Αιγαίου (1600– 1821)", ΕΚΕΙΕΔ, 34 (1998), σ. 127–178.
- ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Ενοχικόν Δίκαιον, Αθήναι 1868.
- ΠΑΠΑΣΤΑΘΗ Χ., Οι κανονισμοί των ορθοδόξων ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους και της διασποράς, Θεσσαλονίκη 1984.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., Το Ελληνικόν Αστικόν Δίκαιον εν τη ιστορική αυτού εξελίξει, Αθήναι 1912.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., Περί της αποστολής των ελλήνων νομικών εν τη ερεύνη της ιστορίας του ελληνικού δικαίου, Αθήναι 1928.
- ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ Δ., "Συμβολή εις την ιστορίαν της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής εν τω ελληνικώ δικαίω", Πρακτικά Ακ. Αθ., Αθήναι 1929, σ. 418–429.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., "Νομικά έθιμα της νήσου Άνδρου, ήτοι τοπικάί εν Άνδρω συνήθειαι περί του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, εμπορικών συμβάσεων, αγροτικών μισθώσεων κ.λπ. μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΟΚΕ, 5 (1925), τευχ. β', σ. 151–174.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., Η Άνδρος, τ. 1–2, Αθήνα 1925 και 1927.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., "Αι Κυκλάδες κατά τους μεταξὺ των Τούρκων και Βενετών πολέμους (1644– 1669 και 1684– 1699)", τόμος εις μνήμην Σπυριδώνος Λαμπρού, Αθήναι 1935, σ. 132–139.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., "Κυκλαδικά θέματα μετ' ανεκδότων εγγράφων", ΑΙΔ, 6 (1939), 8, 212–261.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., "Τουρκοκρατούμεναι Κυκλάδες. Η δικαιοσύνη εν Άνδρω επί τουρκοκρατίας", ΑΟΚΕ, 19 (1939), σ. 183–202.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., Τα γράμματα εις την Χίον κατά την Τουρκοκρατίαν, Πειραιεύς 1946.
- ΠΑΣΧΑΛΗ Δ., "Προνόμια και Διοικήσεις των Κυκλάδων επί Τουρκοκρατίας", Ανάπτυπον από το "Αρχεῖον Δ. Καλιτσουνάκη", Α' (1948), σ. 120–150.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ., "Πάπυροι της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας", Πραγματεῖαι Ακ. Αθ., τ. 10, εν Αθήναις 1939.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ., Α. Νοταριακαί πράξεις Χίου των ετών 1724–1780, Β. Έγγραφα Ρόδου και Καστελλόριζου των ετών 1847–1874, Μνημεία Μεταβυζαντινού Δικαίου 5 (Παράρτημα της Επιστημονικής Επετηρίδος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήναι 1963.
- POUMADÉRE J., Les successions dans le Sud–Est de la France au Moyen Âge, Paris, 1972.
- ΨΥΛΛΑ Ι., Ιστορία της νήσου Κέας από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς, Αθήναι 1921.
- RABEL E., Elterliche Teilung, Basel 1907.
- RAUCENT L., "Quel droit patrimonial pour quelle famille?" στο Famille, droit et changement social dans les sociétés contemporaines, Travaux des VIIes Journées d' études juridiques J. Dabin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

- organisées par le Centre de droit de la Famille les 25–26 Mars 1976 à Bruxelles, Bibliothèque de la Faculté de Droit de l' Université Catholique de Louvain, Bruxelles 1978, σ. 226–255.
- ΡΟΔΟΛΑΚΗ Γ., *"Η λαϊκή γλώσσα στα νομικά κείμενα της Τουρκοκρατίας"*, Επιστημονικές Ανακοινώσεις Ακ. Αθ. (1982), σ. 141–160.
- ΡΟΖΑΚΟΥ Ν., *"Θέματα εθιμικής διαιτησίας από τη Λακωνία. Η διαιτησία στην Πετρίνα"*, Πελοποννησιακά, 2 (1957), σ. 286–301.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗ Κ., Παροιμίες και φράσεις από την Νίσυρο, 1983.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ Κ., Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν (1715–1821), Αθήναι 1939.
- SAUGER P., Ιστορία των αρχαίων δουκών και λοιπών ηγεμόνων του Αιγαίου Πελάγους, μετάφραση Α. Καράλη, Ερμούπολις Σύρου 1878.
- SAULNIER–THIERCELIN F., *"Αρχές και πρακτικές της διανομής των αγαθών. Το παράδειγμα της Κρήτης"*, στον τόμο *"Οικογένεια και περιουσία στην Ελλάδα και την Κύπρο"*, μετάφραση Μ. Μαροπούλου, Αθήνα 1994, σ. 55–76.
- SEFERIADÈS ST., *Le régime immobilier en Turquie au point de vue du droit international*, Paris 1913.
- ΣΕΒΑΣΤΑΚΗ ΑΛ., Το Δημόσιον Δίκαιον εν Σμύρνη κατά την Τουρκοκρατίαν, την Επανάστασιν και το ηγεμονικόν καθεστώς, Θεσσαλονίκη 1959.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β., Οι δραγομάνοι του στόλου. Ο Θεόφιλος και οι φορείς, Αθήναι 1965.
- ΣΦΥΡΟΕΡΑ Β., *"Κυκλαδικά έγγραφα εξ ιδιωτικών συλλογών"*, ΕΕΚΜ, 5 (1965–1966), σ. 635–667.
- ΣΙΑΤΡΑ Δ., Οι αγοραπωλησίες ακινήτων στην Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, Αθήνα 1992.
- ΣΙΜΩΝΕΤΟΥ Γ., *"Αι περιουσιακαί σχέσεις των σιζάνων κατά το αρχαίον ελληνικόν δίκαιον. Επιδράσεις αυτού μέχρι της Εξαβίβλου του Αρμενοπούλου και των εν Ρουμανία ελληνικών κωδικοποιήσεων"*, Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου επί τη εξακοσιετηρίδι της Εξαβίβλου αυτού, ΕΕΠΘΕΣ, ΣΤ' (1952), σ. 551– 623.
- ΣΚΟΠΕΤΕΑ Σ., *"Εγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547–1560"*, ΕΚΕΙΕΔ, 3 (1950), σ. 60–117.
- SLOT B., *"Καθολικαί Εκκλησίαι Κιμώλου και των πέριξ νήσων, Ιστορία των Δυτικών ναυτικών κοινοτήτων των ΝΔ Κυκλάδων και των Εκκλησιών των (1600–1893)"*, Κιμωλιακά, 5, (1975), σ. 51–304.
- SLOT B., *"Ολλανδοί πρόξενοι Μήλου–Κιμώλου"*, Κιμωλιακά, 8 (1978), σ. 157 επ.
- ΣΟΝΤΗ Ι., Αι περιορισμέναι προσωπικαί δουλείαι. Συμβολή εις την γενικήν θεωρίαν των δουλειών, Αθήναι 1957.
- ΣΟΝΤΗ Ι., Παραδόσεις εμπραγμάτου δικαίου, 1965.
- ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ ΕΠ., Βιογραφίαι των Ελλήνων μεγάλων διερμηνέων του οθωμανικού κράτους, Αθήναι 1865.
- STOTT M., *Economic transition and the family in Myconos*, Επιθεώρησις Κοινωνικών Ερευνών, 17 (1973), σ. 122– 133.

- SVORONOS N., Histoire des institutions de l' empire byzantin, Annuaire de l' Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe section, Sciences Historiques et Philologiques, Paris 1969–1970, σ. 331–346.
- ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Π., Σύστημα Ρωμαϊκού δικαίου, Αθήναι 1899.
- ΘΕΟΤΟΚΑ Μ., Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ήτοι της Ι. Συνόδου και του Δ.Ε.Μ. Συμβουλίου επί του αστικού, κανονικού και δικονομικού δικαίου (...) από του έτους 1800 μέχρι του 1896 μετά σημειώσεων, εν Κωνσταντινουπόλει 1897.
- THOMSON G., The Prehistoric Aegean, Studies in Ancient Greek Society, London 1978.
- ΤΟΡΝΑΟΥΦ Ν. –ΕΣΒΑΧ Μ. –ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ν., Μουσουλμανικόν Δίκαιον κατά τας πηγάς του, τ. 1–2, Σμύρνη 1872.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., Το φονικόν και η αποζημίωσις του παθόντος, Αθήναι 1960.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Περί της ποινικής δικαιοσύνης επί τουρκοκρατίας και μετ' αυτήν μέχρι και του Καποδιστρίου. Βυζαντιναί τινές επιδράσεις επί το εφαρμοσθέν δίκαιον", ΕΚΕΙΕΔ, 15 (1972), σ. 1–37.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Τινά περί ανακλήσεως διαθηκών εις την Νάξον κατά τον 18ον αιώνα (Παρατηρήσεις επί αποφάσεως δραγομάνου του απόλου)", Αθηνά, ΟΓ'–ΟΔ' (1973), σ. 369–378 = Μελετήματα Α, σ. 131–140 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Απονομή Δικαιοσύνης στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία (Συμβολή στη μελέτη του μεταβυζαντινού δικαίου)", Ανακοίνωση στο ΣΤ' Επιστημονικό Συμπόσιο: "Χριστιανική Θεσσαλονίκη– Οθωμανική περίοδος 1430–1912", Β, Ιερά Μητρόπολις Βλατάδων 9–11 Νοεμβρίου 1992 (ΚΖ' Δημόσια) = Μελετήματα Β, σ. 237–250 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Φορολογικές διενέξεις "Φράγκων" και "Ρωμαίων" στην Νάξο κατά την Τουρκοκρατία", ΕΕΚΜ, ΙΔ', Πρακτικά Α' Κοινοβουλευτικού Συνεδρίου, Άνδρος 5–9 Σεπτεμβρίου 1991, Μέρος Α', Αθήναι 1993, σ. 37 επ. = Μελετήματα Β, σ. 225–236 (όπου και παραπέμπεται).
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Παρατηρήσεις επί της φερομένης ως "Νεαράς 26" του Ανδρόνικου Β' Παλαιολόγου", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 19–1–1995), σ. 1–23.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Παρατηρήσεις επί της απονομής δικαιοσύνης κατά τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια. Το παράδειγμα της διαφοράς μεταξύ Μοσχούς συζύγου Αποστόλου Γρυπάρη και Αικατερίνης Ι. Μπάου", ΕΚΕΙΕΔ, 31 (1995), σ. 51–149.
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ Μ., "Η εξασφάλιση των δικαιωμάτων στα μεταβυζαντινά δικαιοπρακτικά έγγραφα. Επιβιώσεις αρχαίων ελληνικών δικαίων", Πρακτικά Ακ. Αθ. (Συνεδρία της 8–2–1996), τ. 71 (1996), σ. 115–137.
- ΤΟΥΣΗ Α., Κληρονομικόν Δίκαιον, 1969.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ. Ο φαλκίδιος νόμος εν τω βυζαντινώ δικαίω, Αθήναι 1912.
- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., "Die Novelle des Patriarchen Athanasius über die "τριμοιρία", BNJ, VIII (1930), σ. 136–146.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

- ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ Κ., "Η πρώτη ελληνική μετάφρασις του Γαλλικού Εμπορικού Κώδικος και τα εξ αυτής διδάγματα", ΑΙΔ, Γ'(1943), σ. 361-383.
- ΤΡΩΪΑΝΟΥ ΣΠ., "Το έμβρυο στο βυζαντινό κανονικό δίκαιο", Βυζαντιναί Μελέται, τ. Γ' (ανάτ. με ιδιαίτερη σελιδαρίθμηση), Αθήναι 1991, σ. 3-30.
- ΤΣΟΠΟΤΟΥ Δ., Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία επί τη βάσει ιστορικών πηγών, Βόλος 1912.
- WILLETTS R., The law Code of Gortyn, Berlin 1967.
- WINDSCHEID B. – ΤΗ. ΚΙΡΡ (μετ. Α. ΑΡΓΥΡΟΥ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. ΣΤ'. Κληρονομικόν Δίκαιον, Αθήναι 1909.
- WINDSCHEID B. – ΤΗ. ΚΙΡΡ (μετ. Α. ΑΡΓΥΡΟΥ), Σύστημα Ρωμαϊκού Δικαίου. Β'. Εμπράγματον Δίκαιον, Αθήναι 1915.
- ZAKYTHINOS D., Corsaires et pirates dans les mers grecques au temps de la domination turque, Athènes 1939.
- ZAKYTHINOS D., "La Commune grecque. Les conditions historiques d'une décentralisation administrative", L' Hellénisme contemporain, II (1948), σ. 295-310, 414-428.
- ZAKYTHINOY Δ., Η Τουρκοκρατία. Εισαγωγή εις την νεωτέραν ιστορίαν του Ελληνισμού, Αθήναι 1957.
- ΖΕΗ Ε., "Ο γάμος, ο θάνατος και η ακίνητη ιδιοκτησία στην Πάρο τον 18ο αιώνα: πρώτες προσεγγίσεις", Ιστορικά, τ. 11, τευχ. 20 (1994), σ. 53-70.
- ΖΕΠΟΥ Π., Η ιδιοκτησία κατ' ορόφους, Νομός 3741/1929, Αθήναι 1931.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Η παράδοσις δι' εγγράφου εν τω Βυζαντινῷ καὶ τῷ Μεταβυζαντινῷ δικαίῳ", Τόμος Κωνσταντίνου Αρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἐξακοσιετηρίδι τῆς Εξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945), ΕΕΠΘΕΣ, τ. ΣΤ' (1952), σ. 199-242.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον εις το Χρονικόν του Μορέως", ΕΕΒΣ, 18 (1948), σ. 202-220.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Τό δίκαιον εις τας Ελληνικάς Ασσίζας της Κύπρου", ΕΕΒΣ, 25 (1955), σ. 306-330.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον εις τας Ασσίζας της Αντιοχείας", Εράνιον προς τον Γ. Σ. Μαριδάκην, τ. Α', Αθήναι 1963, σ. 111-119.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Το δίκαιον της Κύπρου επί Φραγκοκρατίας", ΕΚΕΙΕΔ, 23 (1978), σ. 123-141.
- ΖΕΠΟΥ Π., "Ψυχάριον", "Ψυχικά", "Ψυχοπαίδι", Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Περίοδος Δ', τ. Γ' (1980-81), σ. 17-28.
- ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Π., "Ανασύστασις των γαλλικών προξενείων εν ταις Κυκλάσιν εν έτει 1724", Νέος Ελληνομνήμων, ΙΑ' (1918), σ. 133-134.
- ΖΕΡΛΕΝΤΟΥ Π., Φεουδαλική Πολιτεία εν τη νήσω Νάξω, Ερμούπολις 1925.
- ΖΟΛΩΤΑ Γ., Ιστορία της Χίου, Γα Τουρκοκρατία, Αθήναι 1926.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

